

ശോഭനകാവ്യം

പദ്മപ്രസാദം

VII

ÄØÄÈÉÌÄ ÈÄÙÄÉÙÄÈÈ ÉÓ ÓÄáÄÈ Ì ÄÉÓ ÓÄØÄÒÈÄÄÈ Ì Ó
ÓÄÉÓÛÌ ÒÉÌ ÓÄÆÌ ÄÄÄÌ ÄÄÄ

Ä × áÄÆÄÈÈÓ Ì ÒÄÄÍÉÆÄÝÉÄ

ÓÄÉÓÛÌ ÒÉÌ ÞÉÄÄÄÍÉ

VII

BÄÈÈBÄÄÖÈÈ

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თსუ
სოხუმის ფილიალის გამომცემლობა
თბილისი – 2004

უკ (UDC) 947.922+930.9(058)
ს187

ექვთიმე თაყაიშვილის სახელობის საქართველოს საისტორიო საზოგადოების აფხაზეთის ორგანიზაციის ყოველწლიური სამეცნიერო გამოცემის (წელიწდეულის) „საისტორიო ძიებანი“-ს მე-7 წიგნში შესულია სტატიები საქართველოს ისტორიის, მსოფლიო ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის აქტუალურ პრობლემებზე.

წელიწდეული განკუთვნილია როგორც სპეციალისტების, ასევე ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის.

ἸΕΑΑΑΘΕ ὈΑἈΑΘΟΙ ὈΕ

ÆΘ᾽ᾸᾹ ἸΑΒΑΘΘΕ᾽Ᾰ

ὈΑΘ᾽ᾸᾹΘΥΕΙ ἘΙ Ἐ ἈΑΕ᾽Α: არჩილ ათანელიშვილი, თენგიზ ანთელავა, ჯაბუღ ანჩაბაძე, მალხაზ ბარამიძე, ბორის კვარაცხელია, ავთანდილ კილასონია, თეიმურაზ მიბჩუანი, თეიმურაზ პაპასქირი, ოთარ ჟორდანი, ბეჟან ზორავა, ვახტანგ ჯაფარიძე, ღაზმირ ჯოჯუა.

© ექვთიმე თაყაიშვილის სახელობის საქართველოს საისტორიო საზოგადოება, აფხაზეთის ორგანიზაცია, 2004

ISSN 1512-2085

აფხაზეთი – ტკივილი ჩვენი

ზურაბ პაპასძირი

სეპარატისტული გამოსვლები აფხაზეთში XX საუკუნის 50-60-იან წლებში

1953 წლის გაზაფხულზე, ი. სტალინის გარდაცვალებისა და, ოდნავ მოგვიანებით, ლ. ბერიას პოლიტიკური არენიდან გაქრობის შემდეგ, სსრ კავშირში შეიქმნა სრულიად ახალი პოლიტიკური კონიუნქტურა. სკკპ ცენტრალური კომიტეტის ახალმა ხელმძღვანელობამ, ნიკიტა ხრუშჩოვის მეთაურობით, ერთი შეხედვით, თითქოს დაიწყო სტალინური სისტემის დემონტაჟი. გაჩაღდა ფართო კამპანია პიროვნების კულტისა და ე.წ. „ბერიევშჩინის“ პერიოდში დაშვებული შეცდომების აღმოსაფხვრელად. ერთ-ერთ ასეთ შეცდომად გამოცხადდა სასკოლო რეფორმა აფხაზეთში და აფხაზური დამწერლობის ქართულ ანბანზე გადაყვანა. უკვე 1954წ. სახელდახელოდ შეიცვალა აფხაზური ანბანი და ის გადაყვანილ იქნა „კირილიცაზე“. „აღადგინეს“ ე.წ. „აფხაზური სკოლები“, რაც იმაში გამოიხატა, რომ აფხაზურად სწავლება შემოიღეს მხოლოდ დაწყებით კლასებში, ხოლო V-X კლასებში სწავლება გადაიყვანეს რუსულ ენაზე. ყოველივე ეს, როგორც სავსებით სამართლიანად მიუთითებს გ. ლეჟავა, „четко обозначили возврат к прежней тенденции создания условий для обрусения абхазского населения и пресечения попыток их огрузинивания“.¹

სკკპ XX ყრილობამ და 1956 წლის მარტის ტრაგიკულ დღეებში ქართველი სტუდენტი ახალგაზრდობის თავგანწირულმა აქციამ, რომელიც ხელისუფლებამ სისხლში ჩაახშო, ახალი იმპულსი მისცა ანტიქართული განწყობილებების გამოვლინებას აფ-

¹ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией. М., 1997, გვ. 163.

ხაზეთში. სეპარატისტულად განწყობილმა ძალებმა ერთი მეორის მიყოლებით დაიწყეს დაბეზლებითი საჩივრის წერილების გაგზავნა მოსკოვში. ამ წერილებში მკაცრად იყო გაკრიტიკებული საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიკა ეროვნულ საკითხში. უფრო მეტიც, აფხაზი მოღვაწეები გამოდიოდნენ რა ერთგვარი ბრალმდებლის როლში, ზემდგომი ორგანოებისაგან თითქმის პროკურორის ტონით მოითხოვდნენ: „Привлечь к строгой партийной и политической ответственности всех организаторов, активных участников и попустителей националистической демонстрации в Грузии и Абхазии 5-9 марта 1956 г.“² აფხაზი სეპარატისტების გაღიზიანება არ იყო შემთხვევითი. ისინი დააფრთხო იმ ენთუზიაზმმა, რომლითაც გამოეხმაურა აფხაზეთის ქართველობა (პირველ რიგში, ახალგაზრდობა) თბილისში განვითარებულ მოვლენებს.

ამ პერიოდში აფხაზურ სეპარატისტულ მოძრაობას გაუჩნდა ახალი ლიდერები, რომელთა შორის განსაკუთრებით გამოიკვეთა საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის პროპაგანდისა და აგიტაციის განყოფილების გამგის ასლან ოტირბას პიროვნება. სწორედ ა. ოტირბა ჩაუდგა სათავეში მაშინ ე.წ. „აფხაზურ ფრონტს“ პარტიულ-იდეოლოგიურ უბანზე. ამავე დროს, ის ყოველნაირად ცდილობდა, წაწეულიყო წინ პარტიულ-იერარქიულ კიბეზე და დაეკავებინა უფრო მაღალი პარტიული თანამდებობა. აღსანიშნავია, რომ მისი ეს ამბიციები მთლად უსაფუძვლო არ იყო. ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ 1953 წელს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიუროზე განიხილებოდა საკითხი ა. ოტირბას საქართველოს კპ აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის პირველი მდივნის თანამდებობაზე შესაძლო არჩევის შესახებ, მაგრამ ამ საკითხის დადებითად გადაჭრას ხელი თვით ა. ოტირბამ შეუშალა, რომელმაც იქვე, ბიუროზე, ღიად მოითხოვა 1937-1953 წლებში აფხაზეთში ჩასახლებული ქართველების გამოსახლება³.

სსრ კავშირის უმაღლეს ხელისუფლებაში ნიკიტა ხრუშჩო-

---

² Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 171.

³ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 183.

ვის პოზიციების შემდგომ განმტკიცებასთან ერთად, სეპარატისტულად განწყობილმა ძალებმა აფხაზეთში კიდევ უფრო გაააქტიურეს თავიანთი ანტიქართული პროპაგანდა. ასეთ ვითარებაში ვერ გამოიჩინა სათანადო პრინციპულობა ვერც საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა და ვერც აფხაზეთის საოლქო კომიტეტმა. ორივე ამ ორგანომ ვერ გაუძლო, ერთი მხრივ, აფხაზი ნაციონალისტების შემოტევას, ხოლო, მეორე მხრივ, კრემლის ახალი ხელმძღვანელობის ზეწოლას და ფაქტობრივად კაპიტულაცია გამოაცხადა. ამის ნათელი დადასტურებაა თუნდაც საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის პირველი მდივნის ოთარ გოცირიძის გამოსვლა აფხაზეთის პარტიული აქტივის კრებაზე 1956 წლის 16 აგვისტოს. აფხაზეთის კომუნისტების ამ თავყრილობაზე, რომელმაც განიხილა საკითხი: „О Постановлении Президиума ЦК КПСС от 10 июля 1956г. „Об ошибках и недостатках в работе ЦК КП Грузии“ и итогах II пленума ЦК КП Грузии и задачах Абхазской областной партийной организации“, ო. გოცირიძემ, არც მეტი, არც ნაკლები, განაცხადა: „В Абхазии и Южной Осетии искусственно разжигалась рознь между грузинами, абхазами, армянами, осетинами, умышленно проводилась линия по ликвидации национальной культуры местного абхазского, армянского и осетинского населения, осуществлялась его насильственная ассимиляция“.⁴

მაგრამ აფხაზური სეპარატიზმის იმდროინდელი ლიდერები არ დაკმაყოფილდნენ პარტიული ხელმძღვანელობის მხრიდან „ჩადენილი შეცდომების“ აღიარებით და 1957 წელს ისინი თბილისის წინააღმდეგ ახალ გადამწყვეტ შეტევაზე გადავიდნენ. ამჯერად საბაბად გამოყენებულ იქნა ცნობილი ქართველი ფილოლოგის პავლე ინგოროყვას წიგნი „გიორგი მერჩულე“. პ. ინგოროყვას ეს ფუნდამენტური გამოკვლევა გამოიცა 1954 წელს, მაგრამ ის ერთბაშად არ გამხდარა ფართო საზოგადოების მსჯელობის საგანი. პ. ინგოროყვას აღნიშნული ნაშრომი ყურადღების ცენტრში მოექცა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც 1955 წლის ივლისში გაზეთ „Заря востока“-ში გამოქვეყნდა აკადემიკოს გიორგი ახვ-

⁴ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 163.

ლელიანის რეცენზია ამ წიგნზე. რეცენზიაში ავტორმა მხარი დაუჭირა პ. ინგოროყვას თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ თანამედროვე აფხაზები არ არიან გვიან ანტიკური ხანისა და ადრეული შუა საუკუნეების „აბაზგ“-„აფსილთა“ და „აფხაზების“ შთამომავალი და რომ ადრინდელი „აფხაზები“ ეთნიკურად ქართველურ სამყაროს განეკუთვნებოდნენ.

აკად. გ. ახვლედიანის რეცენზიის პუბლიკაციამ სეპარატისტულად განწყობილი ინტელიგენციის წარმომადგენლების აღშფოთება გამოიწვია. მათ ნამდვილი ულტიმატუმი წაუყენეს საქართველოს ხელისუფლებას და კატეგორიულად მოითხოვეს პ. ინგოროყვას წიგნის აკრძალვა. სიტუაცია ვერ განმუხტა ქართული ისტორიოგრაფიული სკოლის მაშინდელი ლიდერის აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილისა და ცნობილი აფხაზმცოდნე-ფილოლოგის ქეთევან ლომთათიძის სტატიებმა, რომლებიც გამოქვეყნდა ჟურნალ „მნათობის“ 1956 წლის მე-12 ნომერში. ამ სტატიებში საკმაოდ მკაცრად იქნა გაკრიტიკებული აფხაზთა ეთნიკური ვინაობის საკითხზე პ. ინგოროყვას ნაშრომში გამოქვეყნებული თვალსაზრისი. ამის საპასუხოდ, იმავე „მნათობის“ 1957 წლის მე-2 ნომერში გაჩნდა აკად. გ. ახვლედიანისა და პროფესორების სიმონ ყაუხჩიშვილისა და დავით კობიძის პუბლიკაციები, რომლებშიც ავტორები იცავდნენ პ. ინგოროყვას შეხედულებათა სისწორეს.

ამ ფაქტმა აფხაზ სეპარატისტთა მოთმინების ფიალა ააგსო. 1957 წლის 11 აპრილს სსრ კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის ნიკიტა ხრუმჩოვის სახელზე გაიგზავნა დეპეშები, რომელთაც აფხაზური ინტელიგენციის წარმომადგენლებთან ერთად ხელს აწერდნენ პარტიული მუშაკებიც. მათ შორის იყვნენ: იმჟამად საქართველოს კომპარტიის გუდაუთის რაიონული განყოფილების გამგის მოადგილე, შემდგომში ცნობილი მეცნიერი-ისტორიკოსი ბაჯგურ საღარია და რუფეტ ბუთბა (80-იან წლებში საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის მდივანი იდეოლოგიის დარგში). ამ დეპეშა-საჩივრებში, რომელიც იგზავნებოდა უმაღლეს პარტიულ და სახელმწიფო ინსტანციებში – სკკპ ცენტრალურ კომიტეტში, სსრკ უმაღლეს საბჭოში, არც მეტი, არც ნაკ-

ლები, დაყენებული იყო აფხაზეთის ასსრ-ის საქართველოს სსრ-ის შემადგენლობიდან გამოყვანის საკითხი.

პარალელურად, 1957წ. 11-12-13 აპრილს სოხუმში დაიწყო მღელვარება. აფხაზური მოსახლეობის ცალკეულმა ჯგუფებმა ალყა შემოარტყეს პარტიის საოლქო კომიტეტის შენობას. შეწყვიტეს მეცადინეობები აფხაზი ეროვნების სტუდენტებმა სოხუმის სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტსა და პედაგოგიურ სასწავლებელში. მოწვეულ იქნა პედაგოგიური ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს საგანგებო სხდომა, რომელმაც დაგმო ჟურნალ „მნათობის“ 1957 წლის მე-2 ნომრის ზემოხსენებული პუბლიკაციები. ამავე დროს აფხაზური ინტელიგენციის ცალკეული წარმომადგენლები გავიდნენ ავტონომიური რესპუბლიკის სოფლებში და მოუწოდეს ხალხს საპროტესტო გამოსვლებისაკენ. დემონსტრაციულად უარი განაცხადა რეპეტიციებზე სოხუმის ს. ჭანბას სახელობის სახელმწიფო დრამატული თეატრის აფხაზურმა დასმა. პროტესტის ნიშნად ასევე უარი თქვა თბილისში კონცერტში მონაწილეობაზე აფხაზური სიმღერისა და ცეკვის სახელმწიფო ანსამბლის ხელმძღვანელმა ჩიხბამ⁵.

ამრიგად, შეიქმნა აფხაზური მოსახლეობის „საყოველთაო დაუმორჩილებლობის“ ფონი. საქართველოს პარტიულმა ხელმძღვანელობამ უმაღვე მოახდინა რეაგირება აფხაზეთში განვითარებულ მოვლენებზე და უკვე 12 აპრილს სასწრაფოდ მოიწვია ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს სხდომა, რომელზეც განიხილეს საკითხი შემდეგი ფორმულირებით: „Об ошибочной дискуссии организованной журналом „Мнатоби“ по книге П. Ингороква „Гиорги Мерчуле“. ბიუროს მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს და თავიანთი მოსაზრებები გამოთქვეს ივანე თარბამ – ცნობილმა აფხაზმა პოეტმა, იმჟამად პარტიის საოლქო კომიტეტის მდივანმა იდეოლოგიის დარგში, არხიპო ლაბაზუამ (პარტიული და სახელმწიფო მოღვაწე, იმჟამად აფხაზეთის ასსრ-ის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე), ხუხუტი ბლაჟბამ (ცნობილი ენათმეცნიერი და ლიტერატურათმცოდნე, პროფესორი) და ზემოთ ნახსენებმა ასლან ოტირბამ. საქართველოს კომპარტიის ცკ-ის ბიურომ

⁵ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 181.

დაგმო ჟურნალ „მნათობის“ 1957 წლის მე-2 ნომრის პუბლიკაციები და შეცდომად მიიჩნია დისკუსია საკითხზე, რომელიც არსებითად საეჭვოდ მიიჩნევდა აფხაზი ხალხის ისტორიულ წარსულს. განსაკუთრებით ხაზი გაესვა იმ გარემოებას, რომ „публикация подобных материалов на страницах республиканских журналов и газет наносит большой вред делу воспитания, укрепления дружбы между народами и создаёт условия для различного рода националистических проявлений“.⁶ ამასთან, საქართველოს კპ ცკ-ის ბიურომ გამოთქვა უკმაყოფილება იმის გამო, რომ საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტმა ვერ მოახერხა ცალკეული მტრული ელემენტების ანტისაზოგადოებრივი ქმედებების აღკვეთა⁷.

1957 წლის 15-16 აპრილს ჩატარდა საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის სხდომა, რომელმაც განიხილა საკითხი: „О решении бюро ЦК КП Грузии от 12 апреля 1957 г. „Об ошибочной дискуссии, организованной журналом „Мнатоби“ по книге П. Ингороква „Гиорги Мерчуле“. აღნიშნულ სხდომაზე მოიწონეს საქართველოს კომპარტიის ცკ-ის ბიუროს გადაწყვეტილებები და მიიღეს ისინი „К неукоснительному руководству и исполнению“.⁸ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტისა და აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის მიერ მიღებულმა გადაწყვეტილებებმა ერთგვარად ჩააცხრო ვნებათაღელვა სეპარატისტების ბანაკში და საერთო პოლიტიკური ვითარება ავტონომიურ რესპუბლიკაში მეტ-ნაკლებად სტაბილური გახდა.

ასე დასრულდა პირველი „საყოველთაო-აფხაზური ამბოხი“ 1957 წელს. როგორც დავინახეთ, სეპარატისტულად განწყობილმა ძალებმა აფხაზეთში ზუსტად შეარჩიეს მომენტი თბილისის წინააღმდეგ გადამწყვეტი დარტყმის მისაყენებლად. კერძოდ, მათ კარგად გამოიყენეს საქართველოში 1956 წლის 5-9 მარტის „ანტისაბჭოური გამოსვლების“ შედეგად გამოწვეული კრემლის გაღიზიანება. ისარგებლეს რა ამგვარი ანტიქართული ფონით მოს-

⁶ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 182-183.

⁷ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 182.

⁸ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 184.

კოვში, მათ თავიანთი დამაბეზლებელი დეპეშა-წერილებითა და მიმართვებით „ცეცხლზე ნავთი დაასხეს“ და ამ გზით დამატებითი იმპულსი შესძინეს ანტიქართულ ისტერიას ცენტრში. საკვებით სწორია გ. ლეჟავა, როდესაც აღნიშნავს, რომ „Под прикритием исправления ошибок сталинского руководства в национальной политике, создавались условия для возобновления националистического движения в Абхазии“.⁹

რაც შეეხება საბაბს, რომელიც გამოყენებულ იქნა აფხაზი სეპარატისტების მიერ ხალხის ასამხედროებლად, ყოველგვარი გადაჭარბების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ ის ხელოვნურად იქნა გაზვიადებული. თავის დროზე, ჩვენ არაერთხელ გამოვხატეთ ჩვენი დამოკიდებულება პავლე ინგოროყვას შეხედულებისადმი აფხაზთა ეთნიკური ვინაობის საკითხთან დაკავშირებით და აღვნიშნეთ, რომ თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფია მთლიანობაში (ზოგიერთი მეცნიერის გამოკლებით) არ იზიარებს პ. ინგოროყვას თვალსაზრისს და არ მიიჩნევს საეჭვოდ ადრეული შუა საუკუნეების „აფსილ“-„აბაზგთა“ და „აფხაზთა“ აფხაზურ-ადილურ წარმომავლობას¹⁰.

მაგრამ, ამავე დროს, მთელი კატეგორიულობით შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ პავლე ინგოროყვას კონცეფცია არ იშვა შემთხვევით. ეს იყო ერთგვარი საპასუხო რეაქცია ქართველი და აფხაზი ხალხების ისტორიული წარსულის იმ უხეში გაყალბებისა, რომელიც თავის დროზე (1907 წელს) წამოიწყო ვინმე ნ. ვორონოვმა და XX საუკუნის 20-იან წლებში, ნესტორ ლაკობას ნაციონალისტურ-სეპარატისტული რეჟიმის პარპაშის პირობებში, წარმატებით განაგრძეს სემიონ ბასარიაძე, სემიონ აშხაცავაძე, კონსტანტინე კუდრიავეცევა და სხვ.¹¹ მართებულად აღნიშნავს გ. ლე-

⁹ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 170.

¹⁰ ამის შესახებ იხ.: **ზ. პაპასქირი**. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკ. I. *უბეგლეხი დროიდან 1917 წლამდე*. თბ., 2004, გვ. 87-95.

¹¹ ამის შესახებ იხ.: **ზ. პაპასქირი**. მითი ქართველთა მხრიდან აფხაზი ხალხის ეთნოკულტურული ინდივიდუალობის მოშლის „მცდელობის“ შესახებ XX საუკუნის 30-იანი წლების მიწურულსა და 40-იან წლებში – „საისტორიო ძიებანი“, წელიწადი, VI. თბ., 2003, გვ. 3-32.

ჟავა, რომ პ. ინგოროყვას ამ ნოვაციებისაკენ უბიძგა აფხაზთა სეპარატისტულმა გამოხდომებმა, კერძოდ, მათმა მცდელობამ, გამოეცხადებინათ აფხაზები ერთადერთ აბორიგენებად „თავიანთ ტერიტორიაზე“ და ამის საფუძველზე დაესვათ საკითხი „ОН ОБЯЗАТЕЛЬНОМ ОТДЕЛЕНИИ Абхазии от Грузии“.¹²

და ბოლოს, არ შეიძლება ყურადღება არ მიექცეს საქართველოს მაშინდელი კომუნისტური ხელმძღვანელობის (ვასილ მუავანაძის მეთაურობით) ერთგვარ კაპიტულიანტურ პოზიციას, რომელმაც იმთავითვე ჩათვალა „ОШИДНИЧОЙ“-დ ქართული მხარის ქმედება და სამაგალითოდ დასაჯა მხოლოდ ამ „დრამის“ ქართველი მონაწილენი: ჟურნალ მნათობის რედაქტორი, პოეტი სიმონ ჩიქოვანი, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივანი დავით მჭედლიშვილი, ცენტრალური კომიტეტის მეცნიერების, სკოლებისა და კულტურის განყოფილების გამგე მიხეილ კვესელავა. ერთი სიტყვით, საქართველოს ცენტრალურმა ხელისუფლებამ გამოამჟღავნა თავისი სისუსტე, რითაც ფაქტობრივად წაახალისა სეპარატისტულად განწყობილი ძალები ახალი „გმირობებისაკენ“ თავიანთ „ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში“. ამგვარი კაპიტულიანტური პოლიტიკის ნაყოფი საქართველოს კომუნისტურმა ხელისუფლებამ მოიმკო ზუსტად 10 წლის შემდეგ – 1967 წელს, როდესაც აფხაზეთში იფეთქა მორიგმა ანტიქართულმა ამბოხმა.

ნაციონალისტური ისტერიის ახალი ტალღის აგორების საბაბად კვლავ იქნა გამოყენებული ცალკეული სამეცნიერო პუბლიკაციები, რომლებშიც, აფხაზური სეპარატისტული მოძრაობის იდეოლოგიების აზრით, გაყალბებული იყო აფხაზი ხალხის ისტორიული წარსული. მომავალი „საერთო-სახალხო“ პროტესტის სიმპტომები გაჩნდა ჯერ კიდევ 1965 წელს, როდესაც სეპარატისტებმა „ანათემას გადასცეს“ გამოჩენილი აფხაზი ფილოლოგის, ლინგვისტისა და ლიტერატურათმცოდნის პროფ. ხუხუტი ბლაჟბას მონოგრაფია: „Бзыбский диалект абхазского языка“.¹³ ჩადენილი ცოდვებისათვის (სეპარატისტთა განმარტებით, წიგნში არა-

¹² Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 178.

¹³ Х. С. Бгажба. Бзыбский диалект абхазского языка. Сухуми, 1965.

სწორად იყო ახსნილი ცალკეული აფხაზური გვარები), ხუხუტი ბლაჟა გადაყენებულ იქნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ღიმიტრი გულიას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორის თანამდებობიდან.

1966 წელს თბილისში გამოიცა დიდი ქართველი ისტორიკოსის აკად. ნიკო ბერძენიშვილის თხზულებათა კრებულის: „საქართველოს ისტორიის საკითხების“ III ტომი, რომელშიც მოთავსებული იყო მეცნიერის წერილი: „მცირე შენიშვნა დიდი საკითხის გამო“. ამ წერილში განვითარებული ცალკეული დებულებები მიუღებელი აღმოჩნდა აფხაზური სეპარატიზმის „მამებისთვის“, რომლებმაც მათში „დაინახეს“ აფხაზი ხალხის ეთნიკური ინდივიდუალობის უარყოფის მცდელობა. სინამდვილეში კი აღნიშნულ სტატიაში (ისევე, როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილის სხვა შრომებში) მსჯელობა იყო აფხაზთა „ისტორიულ-კულტურულ“ ქართველობაზე. რაც შეეხება აფხაზთა ეთნიკურ-ტომობრივ წარმომავლობას, ამ საკითხზე ცალსახა პასუხი მეცნიერს არ ჰქონია, თუმცა ამ წერილში (სხვა შრომებში ეს ფაქტობრივად არ გვხვდება) ნ. ბერძენიშვილი თითქოს არ გამორიცხავდა იმას, რომ „ძველი აფხაზები“ შეიძლება ტომობრივად ეკუთვნოდნენ ქართველურ ეთნიკურ სამყაროს.

ამაზე მიგვანიშნებს თუნდაც მეცნიერის მსჯელობა ამჟამინდელ აზერბაიჯანელთა ეთნიკურ იერ-სახეზე. მას არ მიაჩნია „ენის მომენტი... ერთადერთ განმსაზღვრელ მომენტად“ ამა თუ იმ ხალხის ეთნიკური წარმომავლობის დადგენისას¹⁴. „დღეს აზერბაიჯანელები, – წერს აკად. ნ. ბერძენიშვილი, – ერთ თავანკარი თურქები არიან, მაგრამ ასეთივე თურქები არიან განა ისინი წარმოშობით? ვის შეუძლია უარყოს, რომ ისინი წარმოშობით სანახევროდ მაინც, თუ უფრო მეტად არა, კავკასიური მოდგმის „ალბანელები“ არიან?“¹⁵ საკუთრივ აფხაზებთან დაკავშირებით კი მეცნიერი აღნიშნავს, რომ ანტიკურ პერიოდში დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებულ ტომთა სიმრავლე „საქართველოს ისტო-

¹⁴ ნ. ბერძენიშვილი. მცირე შენიშვნა დიდი საკითხის გამო. – წგნ.: ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. III. თბ., 1966, გვ. 278.

¹⁵ ნ. ბერძენიშვილი. მცირე შენიშვნა... გვ. 278.

რიის ფეოდალურ ხანაში... დიდად შემცირებული ჩანს და აწინ-
დელი აფხაზეთის ტერიტორია წარმოადგენდა რიგს ერთიმეორი-
საგან დამოუკიდებელ საერისთავოს... და მხოლოდ ერთ მათგანს
ეწოდებოდა „აფხაზთა საერისთავო“ (ხაზგასმა ნ. ბერძენიშვილი-
სეულია), რომელიც მოიცავდა ქვეყანას აწინდელი ახალი ათო-
ნის (ანაკოფიის) დასავლეთით ვიდრე კაპოეტის მდინარემდე (ბზი-
ფამდე) ან, შეიძლება გაგრის ვიწროებამდეც“. აქვე, ნ. ბერძენიშ-
ვილი საგანგებოდ ხაზს უსვამს იმას, რომ „**ფეოდალური ხანის
ადმინისტრაციული ერთეულის – საერისთავოს – შექმნისათვის
ამოსავალი პრინციპი ტომობრივი მომენტი იყო**“.¹⁶

ამ მსჯელობიდან თამამად შეიძლება დავასკვნათ, რომ ნ.
ბერძენიშვილი „აფხაზთა-საერისთავოში“ მცხოვრები „აფხაზური
ტომების“ ეთნო-ტომობრივ გამორჩეულობას ნამდვილად აღიარებს.
თუმცა, ის იქვე შენიშნავს, რომ „მანცდამანც მეცნიერებას არ
მოეპოვება იმის საბუთი, რომ აფხაზეთში მობინადრე ტომები (სა-
ფიქრებელია, მეცნიერს მხედველობაში ჰქონდა სწორედ აფხაზე-
ბი) უფრო შორს იდგნენ იბერ-ლაზებისაგან, ვიდრე, ვთქვათ, სვა-
ნები, მესხები, ჰერები. ამასთან დაკავშირებით, მეცნიერი ყურად-
ღებებს ამახვილებს ქართული საისტორიო ტრადიციის („ქართლის
ცხოვრება“) მიერ დაფიქსირებულ ფაქტზე იმის შესახებ, რომ „აფ-
ხაზთა საერისთავო“ უძველესი დროიდანვე ეგროსის წილხვედრი
ქვეყნის ნაწილი იყო. „ეს გადმოცემა, – წერს აკად. ნ. ბერძე-
ნიშვილი, – ანგარიშგასაწევი მოწმობაა დასავლეთ საქართველოს
ტომთა, როგორც **ეთნიკური მონათესავეობისა**, ისე მათი მრავალ-
საუკუნოვანი ისტორიულ-კულტურული თანამშრომლობისა“.¹⁷ ე.ი.
როგორც ვხედავთ, აკად. ნ. ბერძენიშვილი ამ სტატიაში, მართა-
ლია, არა გადაჭრით, მაგრამ რამდენადმე მანც უშვებდა „ძველი
აფხაზეთის“ დასავლეთ საქართველოს სხვა ტომებთან „ეთნიკური
მონათესავეობის“ შესაძლებლობას, რაც ერთი შეხედვით, პ. ინ-
გოროყვას თვალსაზრისის ფონზე, მართლაც შეიძლება გამაღი-
ზიანებელი ყოფილიყო სეპარატისტული იდეოლოგიისათვის.

¹⁶ ნ. ბერძენიშვილი. მცირე შენიშვნა... გვ. 278.

¹⁷ ნ. ბერძენიშვილი. მცირე შენიშვნა... გვ. 278-279, ხაზგასმა ჩვენია – **ზ.პ.**

მოუხედავად ამისა, სეპარატისტების მიერ აკად. ნ. ბერძენიშვილის ამ პუბლიკაციის გამოყენება პოლიტიკური სპეკულაციებისათვის სრულიად გაუძარტლებელი იყო, რადგანაც მეცნიერის მთავარი მიზანი ამჯერად იყო არა აფხაზთა ეთნიკური ვინაობის დადგენა, არამედ იმ აუცილებელი ფაქტის წარმოჩენა, „რომ აფხაზეთი კულტურულ-ისტორიულად საქართველოს ორგანული ნაწილია, რომ კულტურულ-ისტორიულად (ხაზს ვუსვამთ კულტურულ-ისტორიულად, და არა ეთნიკურად – ზ.პ.) საქართველოში „აფხაზი“ იმდენადვე (და არა უფრო მეტად) არსებობდა, რამდენადაც ქართი, ჰერი, კახი, მესხი, ჯავახი, კლარჯი, შავში, ეგრი, სვანი, ზანი და სხვ. ან კიდევ „კახელი“, „ქართლელი“, „გურული“, „მეგრელი“, „იმერელი“, „აჭარელი“ და ა.შ. რომ ფეოდალური აფხაზეთი მხოლოდ „ქართული“ შეიძლება ყოფილიყო, რომ აფხაზი კულტურულ-ისტორიულად „ქართველი“ იყო“ (ხაზგასმა ავტორისაა).¹⁸

ამრიგად, სრულიად აშკარაა, რომ აქ, ამ შემთხვევაში, ეთნო-ტომობრივი მომენტი სულაც არ არის ნაგულისხმევი. უფრო მეტიც, სტატიის მეორე ნაწილში, რომელშიც აკად. ნ. ბერძენიშვილი იძლევა აფხაზეთის მთავრის ქელაიშ აჰმედ ბეგ შარვაშიძის პიროვნების შეფასებას (სეპარატისტები არანაკლებ გააღიზიანა ამ შეფასებამ), მეცნიერი ამჟამინდელ აფხაზებს ერთნიშნად მოიანზრებს ქართველთა მოძმე ხალხად, ის საყვედურობს იმათ, ვინც მოინდომა ქელეშ ბეი შარვაშიძის აფხაზი ხალხის გმირად გამოცხადება. „ქელაიშ ბეგები, – წერს ნ. ბერძენიშვილი, – ეს აფხაზეთის ისტორიის ათასწლიანი უარყოფაა, თანამოძმეებთან ათასწლოვანი კულტურულ-ისტორიული თანამშრომლობის უარყოფაა, ქართველობისაგან გამოთიშვაა, საქართველოს (და თვით აფხაზეთის) დაღაღია. და როგორ შეუძლია დღეს აფხაზ საბჭოთა მოქალაქეს (ე.ი. ამჟამინდელ აფსუა-აფხაზს – ზ.პ.) უარყოს საკუთარი წარსული, საკუთარი სახელოვანი ისტორია და გმირი სწორედ ამ ისტორიის შემგინებელ-უარისმყოფელში დაიგულოს? გმირი იყო ლეონ I, ლიხთიქითის გამაერთიანებელი, გმირები იყვნენ ის გიორგი-კონსტანტინეები, საქართველო-კავკასიის გაერ-

¹⁸ ნ. ბერძენიშვილი. მცირე შენიშვნა... გვ. 279-280.

თიანებას რომ ალევდნენ ძალებს, გმირები იყვნენ მოქვის, ბელი-ისა და ლიხნის თუ ანაკოფიის მაშენებელნი, გაერთიანებული საქართველოს მაშენებელნი და არა ქელაიშ-აჰმედ-ბეგები – სულ-ტნის ყურმოჭრილი მონები. გმირი იყო ის ახალგაზრდა აფხაზი (მთავრის შვილი), ხრესილის ომში სოლომონ მეფესთან ერთად რომ ოსმალთა წინააღმდეგ იბრძოდა და არა ქელაიშ აჰმედ ბე-გი, რუხის ომში რომ ოსმალეთის გადამწყვეტ შემოტევას ხელ-მძღვანელობდა... მოქვი, ანაკოფია, ბედია, ლიხნი, ბიჭვინტა თუ სხვა ხომ ყველა ქართველ მოძმეებთან უმჭიდროეს თანამშრომ-ლობაში შექმნილი ძეგლებია და ამ ისტორიული თანამშრომლო-ბის მოწმობანია“¹⁹.

ობიექტური მკითხველი ადვილად მიხვდება, რომ აკად. ნ. ბერძენიშვილის ამ ციტატაში სრულიად გარკვევითაა აღიარებუ-ლი ამჟამინდელ აფხაზთა უპირობო უფლება იამაყონ საკუთარი ისტორიული წარსულით, დასავლეთ საქართველო-აფხაზეთის იმ დიდი მოღვაწეებით, რომლებმაც საფუძველი ჩაუყარეს ერთიან ძლიერ საქართველოს, **იამაყონ იმ სწორუპოვარი ძეგლებით, რომ-ლებიც მათ წინაპრებს „ქართველ მოძმეებთან უმჭიდროეს თანამ-შრომლობაში“ შეუქმნიათ.** და ყოველივე ამის შემდეგ განა შეიძ-ლება ვინმე დაეკვიდეს იმაში, რომ აკად. ნ. ბერძენიშვილი აღნიშ-ნულ სტატიაშიც (სხვა ნაშრომებზე რომ არაფერი ვთქვათ) ფაქ-ტობრივად ადასტურებდა ე.წ. „ძველ“ და „ახალ“ აფხაზთა იდენ-ტურობას. მაგრამ, ბუნებრივია, ეს გარემოება ოდნავადაც არ შე-აჩერებდა სეპარატისტთა იდეოლოგებს, რომლებმაც ნ. ბერძენი-შვილის შრომების III ტომის გამოსვლა გამოიყენეს ახალი პრო-ვოკაციული ანტიქართული კამპანიის წამოსაწყებად. ნ. ბერძენი-შვილის თხზულებების III ტომის პარალელურად აფხაზ სეპარა-ტისტთა ლიდერების მწვავე კრიტიკა დაატყდათ თავს აგრეთვე გამოჩენილ ქართველ მეცნიერს, აკად. სიმონ ყაუხჩიშვილს, „გე-ორგიკის“ (ბიზანტიელ მწერალთა ცნობები საქართველოს შესა-ხებ) VI ტომისათვის (თბ., 1966) დართული კომენტარების გამო და ნათელა კეჭაყმაძეს, „ფლავიუს არიანეს „პერიპლუსის“ ქარ-

¹⁹ ნ. ბერძენიშვილი. მცირე შენიშვნა დიდი საკითხის გამო..., გვ. 285-286. ხაზგასმა ჩვენია – ზ.პ.

თული თარგმანისათვის (თბ., 1961) დართული კომენტარებისათვის. ამ მასალებში ფლავიუს არიანეს „აბაზგები“ და „აფსილენები“ ქართველურ ტომებად იყვნენ გამოცხადებულნი. ასევე კრიტიკულად მიიღეს მათ ზურაბ ჭუმბურიძის წიგნი: „რა გქვია შენ?“ (თბ., 1966), რომელშიც აფხაზეთის ცალკეული ტოპონიმები იხსნებოდა ქართულად.

ვნებათაღელვა დაიწყო მას შემდეგ, რაც თბილისიდან სოხუმში გაიგზავნა თბილისის უმაღლესი სასწავლებლების აფხაზ სტუდენტთა არა ერთი წერილი-საჩივარი. ამ წერილების ადრესატები იყვნენ როგორც სტუდენტთა ახლობლები, ისე ავტონომიური რესპუბლიკის ოფიციალური სტრუქტურები. საჩივრის წერილებს, პირველ რიგში, მ. გორკის სახელობის სოხუმის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის აფხაზი სტუდენტები და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დიმიტრი გულიას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომლები გამოეხმაურნენ. ასე დაიწყო ძველვარება, რომელმაც თავის აპოგეას 1967 წლის 7-9 აპრილს მიაღწია²⁰.

ის, რომ აფხაზთა მორიგი „ამბოხის“ დრო საგანგებოდ იყო შერჩეული, რასაკვირველია, არავითარ ეჭვს არ იწვევს – ის „არითმეტიკული სიზუსტით“ იყო გამოანგარიშებული და ემთხვეოდა აფხაზთა პირველი ამბოხის 10 წლისთავს. ახალი „ამბოხის“ ინიციატივა მიანდეს ახალგაზრდობას. ჯერ კიდევ 1967 წლის მარტის შუა რიცხვებში სოხუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის სტუდენტთა ჯგუფმა (სულ 45 ხელმოწერა) მიმართვა გაუგზავნა აფხაზეთის ასსრ-ის სახელისუფლებო ორგანოებს. ამ მიმართვაში ისინი ულტიმატუმის ფორმით კატეგორიულად მოითხოვდნენ აფხაზეთის ცალკეული ქართული ტოპონიმების აფხაზურით შეცვლას²¹. 1967 წლის 28 მარტს სეპარატისტებმა უკვე თვითნებურად დაიწყეს აღნიშნული მოთხოვნის სისრულეში მოყვანა. ასე, ქ. სოხუმის ავტომატური სატელეფონო სადგურის ტექნიკოსმა ვინმე აბგაჯაგამ და მძღოლმა ცკუამ საღებავებით გადაშალეს ყველა

²⁰ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 186-187.

²¹ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 186.

ქართული წარწერა საგზაო ნიშნებზე დაწეული საქართველო-რუსეთის საზღვრიდან ბიჭვინთამდე. ამ ქმედებისათვის ორივე ეს პიროვნება დააპატიმრეს. პასუხად, 1967 წლის 31 მარტს გაგრის მცხოვრებთა ერთი ჯგუფი ჩამოვიდა სოხუმში, სადაც მათ შეუერთდა რამდენიმე ათეული ადგილობრივი მაცხოვრებელი და ისინი (სულ 150 კაცამდე) ერთდროულად – ორ ნაწილად გაყოფილნი გაემართნენ საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტისა და ავტონომიური რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს შენობებისაკენ. აფხაზეთის ოფიციალური ხელისუფლების წარმომადგენლები შეაშინა პროტესტის ასე ღიად გამოხატვამ და მათ მოსალოდნელი კრიზისის შემდგომი ესკალაციის თავიდან აცილების მიზნით დაუყონებლივ გაათავისუფლეს დაკავებულნი²². მაგრამ სეპარატისტები ამან არ დააკმაყოფილა და ისინი გადამწყვეტ შეტევაზე გადავიდნენ.

1967 წლის 7 აპრილს აფხაზეთი მოსახლეობის წარმომადგენლებმა (400 კაცამდე) ალყა შემოარტყეს საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის შენობას, ხოლო მოგვიანებით გაემართნენ საზაფხულო თეატრისკენ და თვითნებურად დაიკავეს ის²³. აქ შუაღამისას, 12 საათზე მოეწყო შეხვედრა ავტონომიური რესპუბლიკის ხელმძღვანელობასთან. „ამბობებულები“ ვერ დააკმაყოფილა ხელმძღვანელობის განმარტებებმა და მათ უშუალოდ მოსკოვის ჩარევა მოითხოვეს. რატომღაც დაისვა საკითხი მაინცდამაინც საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ერთ-ერთი მდივნის ჩამოსვლის შესახებ. ამავე დროს, მომზადდა წერილი სკკპ ცენტრალური კომიტეტისადმი, რომელშიც კვლავ იქნა დაყენებული აფხაზეთის ასსრ-ის საქართველოს სსრ-ის შემადგენლობიდან გამოყვანისა და მისი „ღამოუკიდებელ“ მოკავშირე რესპუბლიკად გარდაქმნის საკითხი.

1967 წლის 9 აპრილს შედგა კიდევ ერთ შეხვედრა „ამბობებულებსა“ და ავტონომიური რესპუბლიკის ხელმძღვანელებს შორის, რომლის შემდეგაც მომიტინგეთა დიდმა ნაწილმა დატოვა საზაფხულო თეატრის შენობა. დარჩნენ მხოლოდ აქტივისტები

²² Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 186-187.

²³ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 187.

(100-მდე კაცი), რომლებმაც აირჩიეს სარედაქციო კომისია (20 კაცის შემადგენლობით) სკკპ ცენტრალურ კომიტეტში გასაგზავნი მიმართვის მოსამზადებლად. ამ კომისიაში შევიდნენ სოხუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის დოცენტი, ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი თამარ შაყრილი²⁴, ახალგაზრდა მწერალი ჯუმა ახუბა, იურისტი ნიკოლოზ ყოლბაია – ქ. სოხუმის პროკურორის თანაშემწე, საქართველოს სსრ-ისა და აფხაზეთის ასსრ-ის სახალხო არტისტი აზიზ აგრბა, ბიოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი კ. ვარდანია და სხვა. 10 აპრილს დოკუმენტი უკვე მომზადებული იყო. იმავედროულად შეირჩა დელეგაცია, რომელიც უნდა ჩასულიყო მოსკოვში. ამ დელეგაციაში შევიდნენ თამარ შაყრილი, ჯუმა ახუბა, აზიზ აგრბა, ხ. ჭამალუა, ო. შამბა, აგრეთვე ანატოლი ზუხბა და ოლეგ დომენია, რომლებიც დელეგაციას მოსკოვში უნდა შეერთებოდნენ²⁵.

სხვა დასახელებულ პირთაგან უკანასკნელ მომენტში მოსკოვში წასვლისაგან თავი შეიკავეს ცნობილმა ტყვარჩელელმა მეშახტემ ნ. შამბამ, კოლმეურნე კ. შლარბამ, აგრეთვე სოხუმის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის დეკანის მოადგილემ ვალერი ყურასქუამ. მათ ნაცვლად, დელეგაციის ხელმძღვანელმა თამარ შაყრილმა, თავისი ინიციატივით, დელეგაციაში შეიყვანა შ. ხაჯიმბა, იგორ მარხოლია, ა. შლარბა. დელეგაციას თან ახლდა 10 ახალგაზრდისაგან შემდგარი ერთგვარი „დაცვა“. დელეგაცია მოსკოვში მატარებლით ადლერიდან გაემგზავრა²⁶.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტისადმი მიმართვაში მოყვანილი იყო თბილისის მხრიდან აფხაზეთის შევიწროების „უტყუარი ფაქტები“. კერძოდ, აღნიშნული იყო, რომ ავტონომიური რესპუბლიკის ყველა საბჭოთა მეურნეობა, აგრეთვე სამრეწველო საწარმოების 90% და სავაჭრო ობიექტების 83% უშუალოდ თბილისისადმი იყო დაქვემდებარებული; რომ კურორტებისა და ტურიზ-

²⁴ ეს სწორედ ის თამარ შაყრილია, რომელიც დაიდუპა 2004 წლის მიწურულს, აფხაზეთში განვითარებული პოლიტიკური კრიზისის დღეებში, სერგეი ბაღაფშის მომხრეების მიერ პარლამენტის შენობის შტურმისას.

²⁵ **Г. П. Лежава.** Между Грузией и Россией..., გვ. 188.

²⁶ **Г. П. Лежава.** Между Грузией и Россией..., გვ. 188.

მის მთელი შემოსავალი (აფხაზეთის ასსრ-ის საერთო ბიუჯეტის 50%) ირიცხებოდა საქართველოს სსრ-ის ბიუჯეტში; რომ მიმდინარეობს აფხაზეთის ტყის სიმდიდრეების დაუნდობელი განადგურება²⁷ და ა.შ. ამავე დროს, სკკპ ცენტრალურ კომიტეტში გაგზავნილ დოკუმენტებში სეპარატისტები აყენებდნენ აფხაზეთის ცალკეული ტოპონიმების აფხაზურად გადაარქმევის, აფხაზი ეროვნების ადამიანებისათვის ქალაქებში ჩაწერისას უპირატესობის მინიჭებისა და მათი შრომითი მოწყობისათვის მაქსიმალურად ხელის შეწყობის, აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ყველა სკოლაში აფხაზური ენის სავალდებულო სწავლების შემოღების, ხელმძღვანელ თანამდებობებზე მხოლოდ აფხაზი ეროვნების წარმომადგენელთა დანიშვნის, თურქეთიდან 200 ათასი მუჰაჯირ-აფხაზთა შთამომავლის გადმოსახლების ორგანიზაციის, საქმის წარმოების აფხაზურ ენაზე გადაყვანისა და ა.შ. მოთხოვნებს. სეპარატისტთა ლიდერების განცხადებით, ამ და აფხაზი ხალხისათვის „სასიცოცხლო“ სხვა საკითხების გადაჭრა შეუძლებელი იყო აფხაზეთის ასსრ-ის საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შემადგენლობაში ყოფნის პირობებში. აქედან გამომდინარე, ისინი მოითხოვდნენ აფხაზეთის გამოსვლას საქართველოს სსრ-ის შემადგენლობიდან და მისი მოკავშირე რესპუბლიკის სტატუსში აყვანას²⁸.

1967 წლის 18 აპრილს სეპარატისტთა „დელეგაცია“ მიიღო სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პასუხისმგებელმა მუშაკმა ვიქტორ ვასილიევმა, (ის კურიერებს უწევდა საქართველოს), თუმცა „ოფიციალური დოკუმენტები“ მისთვის არ გადაუციათ. თ. შაყრილი და მისი ჯგუფი ითხოვდა შეხვედრას უშუალოდ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის ერთ-ერთ მდივანთან (თუ ვისთან კონკრეტულად, არ სახელდება), ან სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარესთან ალექსეი კოსიგინთან. მაგრამ სეპარატისტების ეს მცდელობა უშედეგოდ დასრულდა. აუდიენცია ასეთ მაღალ დონეზე არ შედგა, რის გამოც „დელეგაცია“ იძულებული შეიქმნა „დოკუმენტები“ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის მისაღებ-

27 **Г. П. Лежава.** Между Грузией и Россией..., გვ. 188-189.

28 **Г. П. Лежава.** Между Грузией и Россией..., გვ. 189.

ში ჩაებარებინა და სოხუმში დაბრუნებულიყო²⁹.

ამასობაში, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა აფხაზეთში სიტუაციის განსამუხტავად გარკვეული სამუშაო ჩაატარა. ჯერ კიდევ 31 მარტს შედგა ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს სხდომა, რომელზეც განიხილეს მოხსენებითი ბარათი. ამ ბარათს ხელს აწერდნენ საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის პირველი მდივანი ვალერიან კობახია, აფხაზეთის ასსრ-ის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე ბაგრატ შინკუბა და მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე მიხეილ ჩიქოვანი. ბიუროს სხდომაზე მათ გარდა მოწვეულნი იყვნენ აფხაზეთის საქალაქო და რაიონული კომიტეტების პირველი მდივნები: ს. აღანია (გუდაუთა), ი. ამიჩა (ოჩამჩირე), კვარანძია (ტყვარჩელი), ხ. ჯიქია (გაგრა), ა. ძაძუა (გალი), ვ. კოკაია (სოხუმის რ-ნი). რაიმე კონკრეტული გადაწყვეტილება ბიუროს სხდომაზე არ მიუღიათ და მხოლოდ საკითხის განხილვით დაკმაყოფილდნენ, თუმცა აკად. ნ. ბერძენიშვილის წიგნისა და ზოგიერთი სხვა ნაშრომის პუბლიკაცია შეცდომად იქნა აღიარებული. ბიუროზე ასევე მართებულად მიიჩნიეს მოთხოვნა ცალკეული დასახლებული პუნქტებისათვის აფხაზური სახელწოდებების დაბრუნების შესახებ და სხვ.³⁰

1967 წლის 12 აპრილს, საქართველოს სსრ-ის უმაღლესი საბჭოს მორიგი სესიის დამთავრებისთანავე, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტში შედგა შეხვედრა აფხაზეთიდან წარმოდგენილ დეპუტატებთან, რომლის დროსაც შეხვედრის მონაწილეებმა ერთსულოვნად დაგმეს „неправильные действия отдельных представителей интеллигенции Абхазии“.³¹

14 აპრილს უკვე შედგა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს საგანგებო სხდომა, რომელზედაც მოიწვიეს წამყვანი მეცნიერები: აკად. გიორგი წერეთელი, აკად. გიორგი ძელიქიშვილი; პროფესორები: შოთა მესხია, მამია ღუმბაძე, ირაკლი ანთელავა, ნიკოლოზ სტურუა, მარიამ ლორთქი-

²⁹ **Г. П. Лежава.** Между Грузией и Россией..., გვ. 189-190.

³⁰ **Г. П. Лежава.** Между Грузией и Россией..., გვ. 192.

³¹ **Г. П. Лежава.** Между Грузией и Россией..., გვ. 198.

ფანიძე და სხვ. ბიუროზე განიხილეს შემდეგი საკითხები: „1. О нездоровых проявлениях в Абхазии, 2. О серьезной оплошности, допущенной при издании III тома избранных сочинений академика Н. А. Бердзенишвили. 3. О переименовании некоторых сёл Абхазской АССР“.³² ბიუროს სხდომის მსვლელობისას, ქართველმა მეცნიერებმა მოახერხეს აკად. ნ. ბერძენიშვილის წიგნის დაცვა და, მიუხედავად სეპარატისტების კატეგორიული მოთხოვნისა, ის გადაურჩა აკრძალვას. ამავე სხდომაზე მოწონებულ იქნა საქართველოს სსრ-ის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებულება: „აფხაზეთის ასსრ-ის ზოგიერთი სოფლისათვის სახელის გადარქმევის შესახებ“. ბიუროს სხდომაზე საგანგებოდ აღინიშნა, რომ „Некоторые лица в Абхазии использовав в качестве повода недостаточно тщательно отредактированную статью.., включенную в третий том избранных сочинений академика Бердзенишвили, стали на путь подстрекательства абхазского населения к выступлению в знак протеста против, якобы ущемляемых интересов абхазского народа“.³³

აღნიშნულიდან გამომდინარე, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიურომ დაავალა პარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტს, სოხუმის საქალაქო და რაიონულ კომიტეტებს, „принять исчерпывающие меры, исключаящие в дальнейшем нездоровые проявления“.³⁴

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს დადგენილებაში პოლიტიკური აქცენტები სწორად იყო დასმული³⁵ და აფხაზეთში განვითარებულ მოვლენებს საკმაოდ მკაცრი შეფასებაც მიეცა, მოქმედებებში ერთგვარი წინააღმდეგობრიობა მაინც შეიმჩნეოდა. პირველ რიგში, ეს გამოვლინდა იმაში, რომ საქართველოს უმაღლესმა პარტიულმა ორგანომ, მოუწოდა რა პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პროპაგანდის, მეცნიერებისა და სასწავლო დაწესებულებების

³² Д. Стуруа. Сепаратистское движение в Абхазии в шестидесятые и семидесятые годы нашего столетия. Тб., 1995, გვ. 30.

³³ Д. Стуруа. Сепаратистское движение в Абхазии..., გვ. 31.

³⁴ Д. Стуруа. Сепаратистское движение в Абхазии..., გვ. 31-32.

³⁵ Д. Стуруа. Сепаратистское движение в Абхазии..., გვ. 32.

განყოფილებებს „осуществлять постоянный контроль и оказывать помощь(?) научно-издательским учреждениям и высшим учебным заведениям в дальнейшем повышений теоретического и идейного уровня издаваемой печатной продукций“,³⁶ ფაქტობრივად მკაცრი ცალმხრივი ცენზურა დააწესა. შედეგად, ქართველ მეცნიერებს დიდი ხნის მანძილზე არ ეძლეოდათ საშუალება, სათანადო პასუხი გაეცათ სეპარატისტულად განწყობილი აფხაზი ისტორიკოსებისა და სხვა მოღვაწეთა ფალსიფიკაციური პროპაგანდისათვის, რომელიც ფართოდ გაიშალა აფხაზეთში 70-იან წლებში. ცალკეულ ქართველ მკვლევართა ნებისმიერი მცდელობა (უნდა ითქვას, რომ ასეთ „სითამამეს“ მხოლოდ ერთეულები იჩენდნენ), როგორმე წინ აღდგომოდნენ აფხაზი კოლეგების „ისტორიოგრაფიულ თარეშს“, ხელისუფლების მხრიდან ძირშივე იკვეთებოდა, ხოლო სეპარატისტული პროპაგანდა მაშინათვე აკერებდა ამ მეცნიერებს აფხაზი ხალხის „მტრის“ იარაღად. 70-იან წლებში ეს „პატივი“ წილად ხვდათ აკად. მ. ლორთქიფანიძეს, პროფ. ნ. ლომოურს და სხვ.³⁷

მაგრამ დაეუბრუნდეთ 1967 წლის გაზაფხულის მოვლენებს. 18 აპრილს სოხუმში შედგა აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის პარტიულ-სამეურნეო აქტივის კრება, რომელზედაც ვრცელი მოხსენებით წარსდგა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი ვასილ მჟავანაძე. კრების მონაწილეებმა ერთნიშნად დაგმეს „самочинный сход, состоявшийся в г. Сухуми 7-9 апреля 1967 г.“ და მოუწოდეს პარტიულ, საბჭოთა, პროფკავშირულ და კომკავშირულ ორგანიზაციებს, „...настойчиво укреплять трудовую и государственную дисциплину, проявлять непримиримость к любым нарушениям советского правопорядка и социалистической законности“.³⁸

³⁶ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 199. ხაზგასმა ჩვენია – ზ. პ.

³⁷ ამ მხრივ არაერთი უსიამოვნება შეხვედრია ამ სტრიქონების ავტორსაც, განსაკუთრებით 80-იანი წლების დამდეგს, როდესაც აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მოკალათებულმა სეპარატისტული მოძრაობის იდეოლოგებმა, ოლეგ დომენიას მეთაურობით, ის ფაქტობრივად „პერსონა ნონ გრატა“-დ გამოაცხადეს.

³⁸ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 201.

სერიოზული მსჯელობა ამავე საკითხზე გაგრძელდა საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის VII პლენუმზე, რომელზეც საოლქო კომიტეტის პირველმა მდივანმა ვალერიან კობახიამ დაგმო ანტიქართული ამბოხის ინსპირატორთა ქმედებები. „Нельзя мириться, – აღნიშნავდა აფხაზეთის პარტიული ხელმძღვანელი, – с любыми проявлениями национальной органиченности, от кого бы они ни исходили... Мы знаем тех людей, которые подогревали ненужные страсти. Неприглядную, если не сказать более резко, роль, в частности, играли старший преподаватель пединститута со степенью кандидата наук Т. Шакрил, экономист Ш. Хаджимба, литератор Д. Ахуба, директор Гагрской восьмилетней школы Б. Бения, учитель Х. Чамагуа“.³⁹ მაგრამ სეპარატისტულ ამბოხს სხვა, უფრო გავლენიანი ლიდერებიც ჰყავდა. პირველ რიგში, ეს იყო აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე ასლან ოტირბა, რომელიც ითვლებოდა ე.წ. „იატაკქვეშა საოლქო კომიტეტის“ ხელმძღვანელად. თითქმის ღიად უჭერდნენ მხარს ამბოხებულებს და გამოსვლების ორგანიზატორთა როლში გვევლინებოდნენ აფხაზეთის მაშინდელი კულტურის მინისტრი ვლადიმერ კვარჩელია, აგრეთვე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დიმიტრი გულიას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე აკიბეი ხონელია⁴⁰. საქართველოს პარტიულ ხელმძღვანელობას ჰქონდა ინფორმაცია, რომ „некоторые из организаторов акции, имеющих националистическую направленность“, ცდილობდნენ მოეპოვებინათ ცნობილი აფხაზი პოეტისა და მეცნიერის, იმჟამად აფხაზეთის ასსრ-ის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარის (ხელისუფლების იერარქიაში მესამე თანამდებობა) ბაგრატ შინკუბას მხარდაჭერა⁴¹.

მიუხედავად საკმაოდ პრინციპული შეფასებებისა, რომელიც მიეცა აფხაზთა მორიგ „ამბოხს“, როგორც საქართველოს კომ-

³⁹ Г. П. Лежава. Между Грузией и Россией..., გვ. 202.

⁴⁰ Д. Стурua. Сепаратистское движение в Абхазии..., გვ. 24.

⁴¹ Д. Стурua. Сепаратистское движение в Абхазии..., გვ. 27.

პარტიის ცენტრალური კომიტეტის, ისე აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის მხრიდან, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ სეპარატისტები სულაც არ გრძნობდნენ თავს დამარცხებულად. უფრო მეტიც, საკადრო ცვლილებები, რომელიც განახორციელა საქართველოს უმაღლესმა პარტიულმა ხელმძღვანელობამ, გარკვეულწილად იმედიანად განაწყოდა სეპარატისტულ ბანაკს და ქმნიდა მეტად ხელსაყრელ ფონს აფხაზური ნომენკლატურის პოზიციების შემდგომი განმტკიცებისათვის. საკმარისია ითქვას, რომ არც ერთი აფხაზი მაღალჩინოსანი, რომელიც ფაქტობრივად „ამბოხის“ ორგანიზატორი იყო, არ დასჯილა. ერთადერთი პიროვნება ვისზეც თითქოს „ჯოხი გადატყდა“, იყო თ. შაყრილი, რომელიც ჩამოაშორეს სტუდენტურ აუდიტორიას პედაგოგიურ ინსტიტუტში და სამეცნიერო-კვლევით სამუშაოზე (დ. გულიას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტში) გადაიყვანეს.

სამაგიეროდ, რეპრესიული ღონისძიებები გატარდა ქართველი ნომენკლატურული მუშაკების მიმართ. ასე, 1967 წლის 21 მაისს საქართველოს კომპარტიის აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის პლენუმი (მის მუშაობაში მონაწილეობდა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მეორე მდივანი პეტრე როდიონოვი) დემონსტრაციულად გამოიყვანა საოლქო კომიტეტის ბიუროს შემადგენლობიდან და გაათავისუფლა დაკავებული თანამდებობებიდან საოლქო კომიტეტის მეორე მდივანი დამიანე გოგოხია და ავტონომიური რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე მიხეილ ჩიქოვანი. და ეს მაშინ, როდესაც საკუთრივ აფხაზი ხელმძღვანელების: საოლქო კომიტეტის პირველი მდივნის ვალერიან კობახიასა და უმაღლესი საბჭოს პრეზიდენტის თავმჯდომარის ბაგრატ შინკუბას პასუხისმგებლობის საკითხი არავის დაუსვამს. პირიქით, 1967 წლის „პრილის ეპოპეის“ შემდეგ მკვეთრად გაიზარდა მათი გავლენა.

ამრიგად, კვლავ შეიქმნა მხოლოდ ქართველთა დასჯის პრეცედენტი. ამან კიდევ უფრო გაათამამა სეპარატისტული მოძრაობის იდეოლოგები, რომლებიც ამ დროიდან ხელიდან არ უშვებდნენ ნებისმიერ საბაბს თავისი „ბრძოლისუნარიანობის“ მორიგი

დემონსტრირებისათვის. ასე მოხდა, მაგალითად, 1968 წელს, როდესაც მათ „იერიში მიიტანეს“ ი. ადამიას წიგნზე „ქართული ხალხური შემოქმედება“ (მასში ავტორი იმეორებდა პ. ინგოროვას თვალსაზრისს აფხაზთა წარმომავლობის საკითხზე). საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა კვლავ აჩვენა სეპარატისტებს თავისი „პრინციპულობა“ აფხაზი ხალხის ისტორიის „გამყალბებლების“ მიმართ და გაზეთ „Заря Востока“-ში (4.VI.1968) სახელდახელოდ მოათავსა სარედაქციო წერილი საკმაოდ მაღალფარდოვანი სათაურით: „С чувством ответственности перед историей“, რომელშიც მკაცრად იყო გაკრიტიკებული ი. ადამიას დებულებები. ეს კი აფხაზმა სეპარატისტებმა თავიანთ მორიგ გამარჯვებად მიიწერეს.

ვასრულებთ რა საუბარს 1967 წლის ანტიქართულ ამბოხზე აფხაზეთში, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მოვიყვანოთ ცნობილი ქართველი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის, იმჟამად საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივნის, ამ მოვლენების უშუალო თვითმხილველის პროფ. დევი სტურუას შეფასება. დ. სტურუა სავსებით სწორად მიიჩნევს, რომ სეპარატისტები ამ „პუტჩს“, პირველ რიგში, განიხილავდნენ როგორც „очередной этап в осуществлении своих конечных вероломных планов“. ამავე დროს, „сепаратисты добивались (и не без успеха) получения от руководства Грузии уступок такого характера, которые подняли бы их авторитет, или как сейчас говорят и пишут, рейтинг, чтобы предстать перед общественностью борцами за национальные интересы абхазского народа“. და ბოლოს, „сепаратисты знали, что за беспорядками, как правило, следуют кадровые перестановки и они получили бы возможность „протащить“ на руководящие посты своих людей“.⁴²

ესმოდა თუ არა ყოველივე ეს საქართველოს ხელმძღვანელობას? – სვამს სავსებით ლოგიკურ კითხვას დ. სტურუა და იქვე ერთნიშნად პასუხობს, რომ „С полной ответственностью можно сказать, что да. Так почему же в таком случае оно (ე. ი. საქართველოს ხელისუფლება – ზ.პ.) шло на заведомые уступки?

⁴² Д. Стурúa. Сепаратистское движение в Абхазии..., გვ. 44.

Почему не назывались вещи своими именами? Почему, как правило, избегали наказания сепаратисты и карьеристы?⁴³ სამართლიანობა მოითხოვს, ითქვას, რომ დ. სტურუას მიერ საქართველოს მაშინდელი პარტიული ხელმძღვანელობის მოქმედებების თუ უმოქმედობის გასამართლებლად მოყვანილი არგუმენტები⁴⁴ მთლად დამაჯერებლად ვერ გამოიყურება. ერთადერთი, რასაც არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ, არის ის, რომ თბილისი „В процессе проявления этих конфликтов“ სულაც არ იყო დამოუკიდებელი და უდავოდ განიცდიდა ცენტრის ზეწოლას⁴⁵, რომელიც, თავის მხრივ, ფარულად თვითვე აღვივებდა კიდევ იმ კონფლიქტებს.

3. В. ПАПАСКИРИ

СЕПАРАТИСТСКИЕ ВЫСТУПЛЕНИЯ В АБХАЗИИ В 50-60-Х ГОДАХ XXВ.

В статье освещена история сепаратистских выступлений в Абхазии в 50-60-х годах XXв. В ней, на основе критического анализа соответствующих документальных материалов, а также публикаций мемуарного характера, показана антиконституционная суть этих выступлений. В работе особо подчеркивается подстрекательская роль Москвы в идеологической подготовке сепаратистских „мятежей“ абхазов. Вместе с тем, критически оценена капитулянтская позиция коммунистического руководства Грузии, подхлестывавшая сепаратистов на новые „подвиги“.

---

⁴³ Д. Стура. Сепаратистское движение в Абхазии..., გვ. 45.

⁴⁴ Д. Стура. Сепаратистское движение в Абхазии..., გვ. 45-46.

⁴⁵ Д. Стура. Сепаратистское движение в Абхазии..., გვ. 46.

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ი ს ტ ო რ ი ა

ლია ახალაძე

ქართული და სომხური წყაროები „აფხაზთა“ მეფეთა ტიტულატურის შესახებ

სამეფო ტიტულატურის დაზუსტება ისტორიულ პროცესში ამა თუ იმ სახელმწიფოს ისტორიული როლისა და ადგილის განსაზღვრის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მომენტია, რადგან მეფეთა ტიტულატურა უმეტესად არსებული პოლიტიკური მდგომარეობისა და სახელმწიფოს რეალური შინაარსის გამომხატველი უფროა, ვიდრე უბრალო სამეფო ტიტული.

„აფხაზთა“ სამეფოს ცალკეული ისტორიული პროცესების შესწავლისას ყურადღებას იქცევს „აფხაზ“ მეფეთა ტიტულატურის საკითხი, რომლის დაზუსტება ამ სამეფოს რეალური შინაარსის განმსაზღვრელი და მაჩვენებელია. მათ შესახებ არსებული წყაროების ერთი ნაწილი შექმნილია მათი ზეობის ხანაში, ხოლო მეორე, გაცილებით უფრო დიდი ნაწილი, საქართველოს გაერთიანების შემდეგ. აღნიშნულ წყაროებში „აფხაზთა“ მეფეების ტიტული ერთმანეთისგან განსხვავებული ფორმითაა წარმოდგენილი. მაგალითად, „აფხაზთა“ სამეფოს თანადროული წერილობითი წყაროები მათ მხოლოდ „მეფის“ ტიტულით იხსენებენ და წინ მსაზღვრელი სიტყვა „აფხაზთა“ არ ახლავთ. აღნიშნულ ტიტულს მათ მიმართ იყენებს მხოლოდ ქართული საისტორიო ტრადიცია, რომელიც საქართველოს გაერთიანების შემდეგ ჩამოყალიბდა ხოლო საკუთრივ, აფხაზთა მეფეების დაკვეთით შესრულებულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში მათი ტიტული შემდეგი ფორმულირებით გვხვდება: „ლეონ მეფე“, „კონსტანტინე მეფე“, „გიორგი მეფე“ და ა.შ.

„აფხაზთა“ მეფე კონსტანტინე III (893-922) ერედვის წმ.

გიორგის სახელობის ეკლესიის, 914 წლით დათარიღებულ, ხუროთმოძღვარ თევდორე თაფლაძის სამშენებლო წარწერაში იხსენიება, როგორც „კონსტანტინე მეფე“.¹ სამწვერისის 912-913 წლების მამასახლის დომინოსის წარწერაში იგივე კონსტანტინე III დასახელებულია, როგორც „კონსტანტინე მეფე“.²

გიორგი II „აფხაზთა“ მეფის (922-957) დაკვეთით შესრულებულ ვერცხლის საცეცხლურზე ვკითხულობთ: „ჩწ(მიდა)ო ეკლესიას მეოხ მეყავ მე გ(იორგ)ი მეფესა წ(ინამ)ე ღ(მრთ)ისა“.³ ასეთივე ტიტულით გვხვდება გიორგი II ქიანის სამწერობელზე⁴ და ხოფის წმ. ნიკოლოზის სახელობის ეკლესიის ლაპიდარულ წარწერაში⁵.

ლენ „აფხაზთა“ მეფემ (957-967) კიდევ უფრო გააფართოვა „აფხაზთა“ სამეფოს საზღვრები. მისი სახელი გვხვდება როგორც დასავლეთ საქართველოს ეპიგრაფიკულ ძეგლებში, ასევე ქართლისა და ჯავახეთის ლაპიდარულ წარწერებში. ახალგორის რაიონში წირქოლის ეკლესიის სამშენებლო წარწერებში ვკითხულობთ: „...იკსენ სასჯელისაგან გ(ა)ბრ(ი)ელ მთ(ა)ვ(ა)რ(ა)ნ-გ(ე)ლ(ო)ზო ლ(ე)ონ მეფე“.⁶

¹ *ქართული წარწერების კორპუსი*. ტ. I. ლაპიდარული წარწერები, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V–X სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა *ნოდარ შოშიაშვილმა*. თბ., 1980, გვ. 172.

² *ქართული წარწერების კორპუსი*. ტ. I, გვ. 223.

³ **Г. Чубинашвили**. Грузинское чеканное искусство. Тб., 1959, ფოტო №29, 30, 31, გვ. 148; **ლ. ახალაძე**. ეგრის-აფხაზეთის („აფხაზთა“) მეფეთა წარწერები. – კოალიცია „არასამთავროები აფხაზეთისათვის“, საინფორმაციო ანალიტიკური ჟურნალი „აფხაზეთი“, I. თბ., 2004, გვ. 58.

⁴ **ე. თაყაიშვილი**. არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი. ტ. II, ტფ., 1913, გვ. 238; **ე. თაყაიშვილი**. ძველი საქართველო. ტ. III. ტფ., 1913-1914, გვ. 239; **Г. Чубинашвили**. Грузинское чеканное искусство, ფოტო №22, 23, 24, გვ. 138; **ლ. ახალაძე**. ეგრის-აფხაზეთის..., გვ. 58.

⁵ **А. Авидзба**. Любопытная страница истории. – გაზ. „Советская Абхазия“, 7.X.1967, №199; *ქართული წარწერების კორპუსი*. ტ. II. ლაპიდარული წარწერები. დასავლეთ საქართველო (IX–XIII სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა *ვალერი სილოგავამ*. თბ., 1980, გვ. 142, №164; ოდნავ განსხვავებული წაკითხვითა და დათარიღებით იხ.: **ლ. ახალაძე**. ეგრის-აფხაზეთის..., გვ. 59.

⁶ **გ. ჩუბინაშვილი**. ქართული ხელოვნების ისტორია. ტ. I. თბ., 1936, გვ. 207-208; *ქართული წარწერების კორპუსი*, ტ. I, გვ. 221, ტაბ. 84, 85; **ლ. ახალაძე**. ეგრის-აფხაზეთის..., გვ. 59.

კუმურდოს ტაძრის 964წ. სამშენებლო წარწერაში ვკითხულობთ: „დ(ა)დგა ს(ა)ძ(ი)რკვე(ე)ლი ამ(ი)ს ეკლეს(ი)ს(ა)ჲ კ(ე)ლითა ჩ(ე)მ ც(ო)ღვ(ი)ლისა ს(ა)კოცარის(ა)თა, ლეონ მეფისა ზც...“⁷ იმავე ტიტულით გვხვდება ლეონ III ხობის ღმრთისმშობლის ხატის წარწერაში: „ჩყ(ოვ)ლ(ა)ღ წ(მიდა)ო ღ(მრ)თისმშ(ო)ბ(ე)ლო მეოხ ყყავ წ(ინაშ)ე ქ(რისტ)ესა ს(უ)ლსა ლეონ მეფის(ასა)“⁸ ზემოთ დასახელებული ყველა წარწერა „აფხაზთა“ მეფეების თანადროულია და უმრავლესობა მათი დაკვეთითაა შესრულებული. მსგავსი ტიტულით გვხვდება „აფხაზთა მეფეები“ მათ თანადროულ სომხურ საისტორიო თხზულებაში. IX საუკუნის II ნახევრისა და X საუკუნის დასაწყისის სომეხი ისტორიკოსი და საეკლესიო მოღვაწე იოანე დრასხანაკერტელი „აფხაზთა“ სამეფოს „ეგრისის სამეფოს“, ხოლო „აფხაზთა“ მეფეს „ეგრისის მეფე კონსტანტინეს“ უწოდებს⁹. ამ მხრივ, საყურადღებოა ბიზანტიური წყაროებიც, მაგრამ ისინი, ბიზანტიის პოლიტიკური კონიუნქტურიდან გამომდინარე, როგორც წესი, ქართველ მეფეებს (სომეხ მეფეებსაც) „მეფის“ ტიტულით არასოდეს არ იხსენებენ. მაგალითად, ნიკოლოზ მისტიკოსის ცნობილ წერილებში „აფხაზთა“ მეფეები „აბაზგიის მთავრის“, ან „აბაზგიის ბრწყინვალე მთავრის“ (ექსუსიასტის) ტიტულით არიან დასახელებულნი¹⁰. როგორც ვხედავთ, „აფხაზთა“ მეფეების თანამედროვე არცერთი წყარო არ იცნობს ტიტულს „მეფე აფხაზთა“, იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, რომ ამ ტიტულს აფხაზი მეფეების მიმართ პირველად იყენებენ საქართველოს გაერთიანების შემდეგ შექმნილი ნა-

⁷ გ. ცისკარიშვილი. ჯავახეთის ეპიგრაფიკა. თბ., 1959, გვ. 11; ქართული წარწერების კორპუსი, ტ. I, გვ. 262-264; გ. სილოგავა. კუმურდო. ტაძრის ეპიგრაფიკა. თბ., 1994, გვ. 39.

⁸ Г. Н. Чубинашвили. Грузинское чеканное искусство, ფოტო №63, 65, გვ. 142; ლ. ახალაძე. ეგრის-აფხაზეთის... გვ. 60.

⁹ იოანე დრასხანაკერტელი. სომხეთის ისტორია. სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევიითა და საძიებლებით გამოსცა ელენე ცავარეიშვილმა. თბ., 1965, გვ. 109.

¹⁰ ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილები. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. IV. ნაკვ. II. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა. თბ., 1952, გვ. 212, 214, 215.

რატული თხზულებები: „მატიანე ქართლისაჲ“ სუმბატ დავითის ძის თხზულება „ცხორებაჲ და უწყებაჲ ბაგრატიონიანთა“ და ვახუშტის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“.

ჩვენი აზრით, „აფხაზთა“ მეფეები საკუთარ სამეფო ტიტულატურაში არ აკონკრეტებდნენ სამეფო ტერიტორიას, ამასვე ადასტურებს სომხური წყაროც, რადგან ისინი ტრადიციულად, მამის სამემკვიდრეო ხაზით ფლობდნენ სამეფო ტახტს და ტიტულატურაში სამეფო ტერიტორიის განსაზღვრისა და დაზუსტების საჭიროებას აუცილებლობად არ მიიჩნევდნენ. განსხვავებულია დასავლეთ საქართველოში ბაგრატიონთა გამეფების ისტორია. ბაგრატ III მამის სამემკვიდრეო ხაზით კი არ „ეუფლა“ ქუთაისის სამეფო ტახტს, არამედ დედის ხაზით, რაც უიშვიათესი მოვლენა იყო ქართული სამეფოების ისტორიაში და, რადგანაც ქუთაისის ტახტი „აფხაზი“ მეფეების სამემკვიდრეო იყო, თანაც ბაგრატ III „ქართუელთა“ მეფის ბაგრატ II „რეგვენის“ მემკვიდრეც იყო, ამიტომ მისი სამეფო ტიტულატურა, დასავლეთ საქართველოში გამეფების შემდეგ, მოითხოვდა კიდევ განმარტებას მფლობელობის შესახებ. აქედან გამომდინარე, ქართულ არანარატიულ წყაროებში, ისტორიულ დოკუმენტებსა და ეპიგრაფიკულ ძეგლებში ტიტული „მეფე აფხაზთა“ პირველად გვხვდება გაერთიანებული საქართველოს მეფეების ტიტულატურაში. დავაკვირდეთ ბაგრატ III-ის სამეფო ტიტულის ცვლილებას მთელი მეფობის მანძილზე. 989-999 წლებით დათარიღებულ ბედიის ბარძიმის წარწერაში იგი იხსენიება, როგორც „ბაგრატ აფხაზთა მეფე“.¹¹ იმავე ტიტულითაა დასახელებული ბაგრატ III ატენის სიონის 980 წლის წარწერაშიც.¹² ქუთაისის ბაგრატის ტაძრის 1001-1008 წლების წარწერაში ბაგრატის სამეფო ტიტულზე დამატებულია ახალი ტიტულები: „აფხაზთა და ქართველთა მეფე და კურაპალატი“.¹³ როგორც ვხედავთ, წარწერაში აისახა 1001 წელს ბაგრატის მიერ „კურაპალა-

¹¹ გ. ჩუბინაშვილი. ბედიის ოქროს ბარძიმი. – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის *შოამბე*, 1940, X, ბ.

¹² *ქართული წარწერების კორპუსი. ფრესკული წარწერები*. I. ატენის სიონი. გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს გურამ აბრამიშვილმა და ზაზა ალექსიძემ. თბ., 1989, გვ. 177, №47.

¹³ *ქართული წარწერების კორპუსი*, II, გვ. 53, №33.

ტის“ ტიტულისა და 1008 წელს მამის-გურგენ მეფეთ-მეფის გარდაცვალების შემდეგ „ქართუელთა მეფის ტიტულის“ მიღება¹⁴.

ნიკორწმინდის ტაძრის 1010-1014 წლების წარწერა ბაგრატ III-ს უწოდებს „აფხაზთა და რანთა მეფე და ქართველთა კურაპალატს“. ¹⁵ წარწერა შესრულებულია მას შემდეგ, რაც საქართველოს ახლადგაერთიანებულმა სამეფომ 1010-1014 წლებში რანი შემოიერთა. ამავე თვალსაზრისით საყურადღებოა ჭიათურის რაიონის სოფ. კაცხის ეკლესიის წარწერა, რომელიც ბაგრატს უწოდებს „აფხაზთა და ქართველთა მეფე, ტაოისა და რანთა, კახთა და ყოვლისა აღმოსავალისა დიდი კურაპალატს“. ¹⁶ სუმბატ დავითის ძის მიხედვით, გურგენ მეფის გარდაცვალების შემდეგ მისი ძე „ბაგრატ აფხაზთა მეფე, კურაპალატი დიდი, დაუფლა ტაოს მამულსა თქსსა, და დაიპყრა ყოველი კავკასია თვთმპყრობელობითა ჯიქეთითგან ვიდრე გურგენამდე“. ¹⁷ როგორც ვხედავთ, სუმბატის მიერ დასახელებული ისტორიული მოვლენები ასახულია კაცხის წარწერის ტიტულატურაში. ამრიგად, ბაგრატ III-ის სამეფო ტიტულატურაში აისახა ქვეყნის თანდათანო-

---

¹⁴ ბაგრატის მიერ „ქართუელთა მეფის“ ტიტულის წოდების მიღების ქრონოლოგიაზე მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. თავის დროზე ი. ჯავახიშვილი მიუთითებდა, რომ ბაგრატ III-მ „ქართუელთა“ მეფის ტიტული 1008 წელს, მამის გარდაცვალების შემდეგ მიიღო (ი. **ჯავახიშვილი**, ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ., გვ. 130-131). მ. ლორთქიფანიძის, ნ. შოშიაშვილის და ვ. სილოგავას აზრით, ამ ტიტულს ბაგრატი 1001 წლიდან ფლობდა (*ქართული წარწერების კორპუსი*, I, გვ. 56; *ქართული წარწერების კორპუსი*, II, გვ. 52-53). „მატიანე ქართლისადასა“ და სხვა საისტორიო წყაროებზე დაკვირვების საფუძველზე, ზ. პაპასქირი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ბაგრატს „ქართუელთა მეფის“ ტიტული უნდა მიეღო ბაგრატ II „რეგუენის“ გარდაცვალების, ე. ი. 994 წლის შემდეგ (**ზ. პაპასქირი**, ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს წარმოქმნა და საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის ზოგიერთი საკითხი. თბ., 1990, გვ. 75-82).

¹⁵ *ქართული წარწერების კორპუსი*, ტ. II, გვ. 55, №35.

¹⁶ *ქართული წარწერების კორპუსი*, ტ. II, გვ.56, №36;

¹⁷ **სუმბატ დავითის ძე**. ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო **გონელი არახამიამ**. თბ., 1990, გვ. 53.

ბით გაერთიანების პროცესი. მომდევნო საუკუნეებში ქართველ მეფეთა ტიტულატურა ახალი ტერიტორიების შემომტკიცების კვალობაზე კიდევ უფრო გაიზარდა, მაგრამ ის მხარე, საიდანაც დაიწყო ქვეყნის გაერთიანების პროცესი, უცვლელად, პირველ ადგილზე დარჩა ერთიანი საქართველოს მეფეების ტიტულატურაში. ამის გამო საქართველოს ზოგიერთი უცხო ავტორი „აფხაზეთს“, ხოლო ქართველ მეფეებს „აფხაზთა მეფეს“ უწოდებს¹⁸.

XI საუკუნის სომეხი მემატთანე არისტაკეს ლასტივერტცი ბაგრატ III-ის გარდაცვალებისა და გიორგი I-ის გამეფების შესახებ წერს: „გარდაიცვალა აფხაზთა მეფე ბაგრატი და გამეფდა მისი ვაჟი გიორგი“.¹⁹ იგივე არისტაკესი გიორგი I-საც „აფხაზთა მეფეს უწოდებს“. გაგიკ I სომეხთა მეფის გარდაცვალების შემდეგ მის შვილებს სუმბატსა და აშოტს შორის ჩამოვარდნილ უთანხმოებაში ჩაერია გიორგი I, რასაც სომეხი მემატთანე შემდეგი სიტყვებით გადმოგვცემს: „მოვიდა აფხაზთა მეფე გიორგი და მშვიდობიანად შეარიგა ისინი“.²⁰ გიორგი I-ს არისტაკესი ზოგჯერ მხოლოდ „აფხაზს“ უწოდებს: „ეს რომ აფხაზმა (იგულისხმება გიორგი I – ლ.ა.) გაიგო“²¹ და ა.შ. ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ X საუკუნეში, საქართველოს გაერთიანებამდე, სომეხი მემატთანე და საეკლესიო მოღვაწე იოანე დრასხანაკერტელი არ იცნობს სამეფო ტიტულს „მეფე აფხაზთა“. იგი იცნობს აფხაზეთს, როგორც დასავლეთ საქართველოს, ამ სამეფოს „ეგრისს“,

---

¹⁸ აღნიშნულ საკითხზე იხილეთ: **ნ. ლომოური**. საქართველოს სახელწოდებანი ბიზანტიურ წყაროებში. – წგნ.: საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია. თბ., 1993, გვ. 82, 83; **გ. ჯაფარიძე**. ქართველებისა და საქართველოს არაბული სახელწოდებები. – წგნ.: საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია. თბ., 1993, გვ. 132, 134; **ზ. პაპასქირი**. აფხაზეთი საქართველოა. თბ., 1998, გვ. 141-142; **ზ. პაპასქირი**. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, თბ., 2004, გვ. 67-68;

¹⁹ *არისტაკეს ლასტივერტცი*. ისტორია. ქართული თარგმანი გამოკვევით, კომენტარებითა და საძიებლებით გამოსცა *ელენე ცაგარეიშვილმა*. თბ., 1974, გვ. 42.

²⁰ *არისტაკეს ლასტივერტცი*. ისტორია, გვ. 41.

²¹ *არისტაკეს ლასტივერტცი*. ისტორია, გვ. 51.

ხოლო მის მეფეს „ეგრისის მეფეს“ უწოდებს²². XI საუკუნეში, საქართველოს გაერთიანების შემდეგ, არისტაკეს ლასტივერტცი ქართველ მეფეებს „აფხაზთა“ მეფის ტიტულით იხსენიებს. ეს ფაქტი მიუთითებს, რომ ტერმინი „მეფე აფხაზთა“ ბაგრატიონი მეფეების ტიტულატურაში გაჩნდა მათი დასავლეთ საქართველოში, ანუ აფხაზთა სამეფოში გამეფების შემდეგ. „აფხაზთა მეფის“ ტიტულით იწყება გაერთიანებული საქართველოს ყველა მეფის ტიტულატურა, რაც ასახულია ბაგრატ IV-ის, გიორგი III-ის, დავით აღმაშენებლის, თამარის, ლაშა-გიორგის, დავით ნარინის, დავით ულუს, გიორგი ბრწყინვალეს, ალექსანდრე I-ისა და სხვათა სიგელებში²³, წარწერებსა და სხვა წყაროებში.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართული საისტორიო ტრადიცია, კერძოდ „მატიანე ქართლისაჲ“, სუმბატ დავითის ძე და ვახუშტი ბაგრატიონი აფხაზ მეფეებს „აფხაზთა მეფეებს“ უწოდებენ, მაგრამ ეს ტრადიცია მატიანეებში ქვეყნის გაერთიანების, ანუ მას შემდეგ გაჩნდა, რაც ქართველ მეფეთა ტიტულატურაში „აფხაზთა მეფის“ ტიტული დამკვიდრდა, თანაც მოცემულ სიტყვებში მემატიანეები კონკრეტულ შინაარსს გულისხმობდნენ და არა აფხაზთა მეფეთა ოფიციალურ ტიტულატურას, რომლებიც თავის თანადროულ წყაროებში მხოლოდ მეფის ტიტულით იხსენიებიან. ამ მოსაზრებას ადასტურებს კიდევ ერთი დოკუმენტი, ე.წ. „აფხაზ მეფეთა დივანი“, რომელსაც კონსტანტინე III-ის (893-912) ეპოქაში, „მეფეთა დივანი“ ეწოდებოდა²⁴. იგი განახლებული იქნა გაერთიანებული საქართველოს პირველი მეფის, ბაგრატ III-ის დავალებით²⁵ და ტიტული „მეფე აფხაზთა“, დოკუმენტში, ცხადია, ამ დროს გაჩნდა.

ამრიგად, ტიტული „მეფე აფხაზთა“ პირველად ბაგრატ III-ის სამეფო ტიტულატურაში გაჩნდა და „აფხაზთა“ მეფეები, თა-

---

²² იხ.: მ. ლორთქიფანიძე. ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა. – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III. თბ., 1973, გვ. 421.

²³ იხ.: ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ., 1984.

²⁴ ე. თაყაიშვილი. ძველი საქართველო. ტ. II. ტფ., 1913, გვ. 46.

²⁵ ე. თაყაიშვილი. ძველი საქართველო, ტ. II, გვ. 47.

ვის დროზე, მხოლოდ „მეფის“ ტიტულს ატარებდნენ. დასახელებული წერილობითი წყაროები ადასტურებენ, რომ „აფხაზთა“ მეფეები ქართულ ეთნოპოლიტიკურ სამყაროს ეკუთვნოდნენ, ხოლო „აფხაზთა“ სამეფო ქართული პოლიტიკური და კულტურული სამყაროს განუყოფელი ნაწილი იყო.

Л. В. АХАЛАДЗЕ

ГРУЗИНСКИЕ И АРМЯНСКИЕ ИСТОЧНИКИ О ТИТУЛЯТУРЕ ЦАРЕЙ „АБХАЗОВ“

На основе грузинских и армянских источников в работе рассмотрен вопрос титулятуры царей „абхазов“. Все письменные источники (в основном, грузинские эпиграфические материалы, сочинения армянского историка Иоанна Драсханакертци), которые созданы в эпоху „абхазских“ царей, их упоминают только титулом „царь“. Грузинская историческая традиция XI-XVIII вв. („Матианэ Картлисаи“, сочинение Сумбата Давитис-дзе, Вахушти Багратиони и др.) пользуются понятием „царь Абхазов“. Параллельно в армянской историографии XI века появляется титул „царь абхазов“, но не по отношению „абхазских“ царей IX-X вв., а в титулятуре царей объединенной Грузии. Что касается „хроники абхазских царей“, этот источник был обновлён во время царствования Баграта III (978-1014).

Исходя из этого, надо полагать, что титул „царь абхазов“ появился после объединения Грузии, в титулятуре Баграта III, а „абхазские“ цари в свое время упоминали себя только титулом „царь“. Приведенные источники свидетельствуют, что „абхазские“ цари принадлежали грузинскому этнополитическому миру и были ее неотъемлемой частью.

პაციფანე გვინეტაძე

კონსტანტინე I და „აფხაზეთის ისტორია ბაგრატ მეფისა“

XIV საუკუნის 40-იანი წლების მეორე ნახევრიდან საქართველოს სახელმწიფოს შინა პოლიტიკური მდგომარეობა მკვეთრად გაუარესდა. დავით IX-ის (1346-1360) ტახტზე ასვლის შემდეგ, ქვეყანაში კვლავ იძალა პოლიტიკური დეცენტრალიზაციის ტენდენციებმა, რაც უპირველესად იმით გამოიხატა, რომ ოდიშის ერისთავი გიორგი II დადიანი, როგორც წყაროები მოწმობენ, „მეფობამდე“ კი განდიდებულა. არაბი ავტორები წერენ: „ქართველებს ჰყავთ ორი მეფე. ერთი მათგანი ზემოთხსენებული თბილისის გამგებელი, რომ მისი სახელი მაშინ იყო დავითი“. მეორე – „სუხუმიისა და აბხასის გამგებელი. ეს არის ყირიმის ზღვის სამხრეთით მდებარე ორი ქალაქი, როგორც აღინიშნა ზემოთ, „ჩრდილოეთის მხარის გზებისა და სახელმწიფოების თავში. მაშინ მის გამგებელს ეწოდებოდა დადიანი“.¹ ასეთი მდგომარეობა ხელს უწყობდა დავით ნარინის შთამომავლებს, მეტადრე კი ბაგრატ მიქელის ძეს, რომელიც გიორგი ბრწყინვალეს მიერ დამცრობილ იქნა იმერეთის ერისთავად, კვლავ განეახლებინათ ბრძოლა დასავლეთ საქართველოს ტახტისათვის. ამას, ვფიქრობთ, უნდა ადასტურებდეს ავგაროზ ბანდაისძის მიერ გადაწერილი პარაკლიტონის ცნობა: „ვიწყე წერად დიდსა სიგლახაკესა და ეტრატის სიძვირესა და შფოთსა და უცალობასა შინა, წელსა მას, რომელსა იყო დიდი სიკუდილობა: ქორონიკონი იყო ლფ“ (1348).² რო-

¹ XIV-XV სს. არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ. არაბულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო **დ. გოჩოლეიშვილმა**. თბ., 1988, გვ. 53-56.

² *Описание рукописей Тифлиского церковного музея Карталино-Кахетинского духовенства*. Составленное **Ф. Д. Жордания**. Кн. II. Тифлис, 1902, გვ. 93.

გორც წყაროები მოწმობენ ეს შინა შფოთი უნდა გაგრძელებულიყო 1348-1358 წლებში, ვინაიდან 1358 წელს ბაგრატი მიქელის ძემ „მოიყვანა ცოლად ასული ყვარყვარე ათაბაგისა და იქორწინა „მის თანა ნებითა დავით მეფისათა“,³ რითაც გარკვეული პერიოდის მანძილზე ამოიწურა კონფლიქტი.

ბაგრატი მიქელის ძეს ჰყავდა სამი ვაჟი: ალექსანდრე, გიორგი და კონსტანტინე, რომელთაგან სამივე ცდილობდა დასავლეთ საქართველოში გამეფებას, რასაც თითოეულმა მათგანმა მეტნაკლები სისრულით კიდევაც მიაღწია XIV საუკუნის 80-90-იან წლებში. ეს ამკარად მეტყველებდა ცენტრალური ხელისუფლების დაუძღურებაზე.

1360 წელს საქართველოს სამეფო ტახტზე ბაგრატი V ავიდა (1360-1363). ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით: „შემოკრბნენ კათალიკონ-ეპისკოპოზნი, დიდებულნი და წარჩინებულნი და აკურთხეს ქუთაისის“.⁴ ბაგრატის „ქუთაისის“ კურთხევა შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან, როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოში არსებული სეპარატისტული ძალები მკვეთრად ეწინააღმდეგებოდნენ ცენტრალურ ხელისუფლებას და ეტყობა სერიოზულ ძალასაც წარმოადგენდნენ. ამის დამადასტურებელია სვანთა აჯანყება 1361 წლისა: „გარდმოვიდნენ მოსტყუენეს ქუთაისი და მოწუეს“.⁵ მეფემ შეძლო ამ გამოსვლის ჩახშობა და თემურ-ლენგის შემოსევამდე მდგომარეობის სტაბილიზაცია. თუმცა, როგორც ირკვევა, ბაგრატი V მაინც არ ენდობოდა დასავლეთ საქართველოს დიდებულებს და მისი უფროსი ძე გიორგი გამწესებული ჰყავდა დასავლეთ საქართველოში, სადაც იგი მეფისნაცვლის უფლებებით ყოფილა აღჭურვილი.

როგორც აღვნიშნეთ, ლიხთ-იქით მყოფი დავით ნარინის შთამომავლები ხელსაყრელ შემთხვევას უცდიდნენ, რათა გაემჟღავნებინათ თავიანთი ინტერესები. ეს განსაკუთრებით ითქმის ალექსანდრე ბაგრატის ძის მიმართ, რომელიც მამის გარდაცვალების

³ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1973, გვ. 302.

⁴ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა..., გვ. 261.

⁵ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა..., გვ. 261.

შემდეგ 1372 წელს დადგენილ იქნა იმერეთის ერისთავად⁶.

დასავლეთ საქართველოში შინაპოლიტიკური ვითარება განსაკუთრებით გამწვავდა XIV ს. 80-იანი წლებიდან, რაც გამოწვეული იყო კავკასიაში თემურ-ლენგის გამოჩენით. მდგომარეობა იმდენად რთული იყო, რომ თემურ-ლენგთან ბრძოლაში მამას ვერ ეხმარებოდა უფლისწული გიორგი, ვინაიდან იგი იმერეთში იყო „რათა არა იქმნეს მუნცა განდგომილება“.⁷ როგორც ცნობილია, ბაგრატ V საშინელ მტერთან ბრძოლაში დამარცხდა და ტყვედ ჩავარდა მეუღლესთან ერთად. გიორგი იძულებული გახდა, დაეტოვებინა დასავლეთ საქართველო და აღმოსავლეთში გადმოსულიყო, რათა მამა გაეთავისუფლებინა. მისი იმერეთში არყოფნით მაშინვე ისარგებლა ალექსანდრე ბაგრატის ძემ და თავი მეფედ გამოაცხადა, თუმცა ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ ის, რომ მას მხარი არ დაუჭირეს დადიანმა, გურიელმა, „აფხაზთა და სუანთა“⁸ და მხოლოდ პროვინციის მეფობას⁹ დასჯერდა⁹. იგი ასეთი სტატუსით მოღვაწეობს 1387-1389 წლებში, გარდაცვალებამდე. თუმცა ამის შემდეგაც ვერ ხერხდება თბილისის მიერ ვითარების სტაბილიზაცია იმერეთში და „ტახტზე“ აღის ალექსანდრე ბაგრატის ძის ძმა – გიორგი, რომელიც დასავლეთ საქართველოში კათალიკოზსაც კი სვამს. მიუხედავად ამისა, გიორგის პოზიციები მაინც არ იყო მყარი. მის წინააღმდეგ კვლავ ამხედრდნენ გავლენიანი დიდებულები, რომელთაც არ აწყობდათ „ქუთათისის ტახტის“ გაჩენა და იგი 1392 წელს „აფხაზთა შეწევნით მოკლეს მეგრელთა“. განსაკუთრებით საინტერესოა დასავლეთ საქართველოს დიდგვაროვანთა დამოკიდებულება ცენტრალური ხელისუფლებისადმი. როგორც წყაროებიდან ჩანს, ისინი მხარს არ უჭერენ დავით ნარინის შთამომავლებს და ცენტრის ერთგულნი რჩებიან, მაგრამ, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ისინი, რიგ შემთხვევებში, თბილისის ტახტსაც უყენებენ პრეტენზიებს და ცდილობენ თავიანთი ამბიციების დაკმაყოფილებას.

⁶ ე. გვენეტაძე. იმერეთის სამეფოს წარმოქმნის ისტორიიდან. თბ., 2003, გვ. 77.

⁷ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა..., გვ. 263.

⁸ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა..., გვ. 265.

⁹ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა..., გვ. 265.

ვაძიე I-ის დადიანის მხარდაჭერით გულმოცემულმა ბაგრატ V-მ და გიორგიმ შეძლეს, აეძულებინათ დავით ნარინის მემკვიდრეები: კონსტანტინე ბაგრატის ძე და მისი ძმისწული, იმერთა ყოფილი მეფის ალექსანდრეს ძე – დიმიტრი, დაეტოვებინათ დასავლეთ საქართველო და გაქცეულიყვნენ „ბასიანს და იმყოფებოდნენ წელსა ოთხსა მუნ მწირად“.¹⁰

ვაძიე I დადიანის გარდაცვალების შემდეგ კვლავ გააქტიურდა ნარინის მემკვიდრეთა მომხრეები და იმერეთში გაამეფეს კონსტანტინე ბაგრატის ძე (ბაგრატ მიქელის ძის ვაჟი).¹¹ მისი გამეფებაც დროებით გახდა შესაძლებელი და ისიც მოკლეს „ჩალიანში“.¹² ამის შემდეგ გიორგი VII, დადიანის, გურიელის, შარვაშიძის და სუანთა პოლიტიკური მხარდაჭერით, გადადის შეტევაზე და ამცრობს ლიხთ-იქითს ბაგრატიონთა შტოს, რაც იმით გამოინახა, რომ დიმიტრი ალექსანდრეს ძე „წარავლინა ქართლს და დაისადგურა სომხითს სარჩოთი“.

გიორგი VII შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი ძმა კონსტანტინე I (1407-1412). როგორც ვახუშტი გვაუწყებს, მის დროს „იმერეთი ეპყრა კონსტანტინეს ნებასა შინა თვისსა“.¹³ ჩვენამდე არ მოუღწევია ცნობებს იმის შესახებ, თუ სად ეკურთხა მეფედ კონსტანტინე, თუმცა, საფიქრებელია, რომ ის სეპარატისტული ძალები, რომლებიც თანაუგრძნობდნენ და მხარს უჭერდნენ დავით ნარინის მემკვიდრეებს, კვლავ არსებობდნენ და მათი მოქმედების გასანეიტრალებლად საჭირო იყო ისეთი ისტორიულ-პოლიტიკური დოკუმენტის წარმოჩენა, რომელიც დას. საქართველოში მეტ ლეგიტიმიურობას მიანიჭებდა კონსტანტინე I-ს. შემთხვევითი არ უნდა იყოს სწორედ ამ დროისათვის ცენტრალურ ხელისუფალთა მიერ ქუთაისში „აფხაზეთის ისტორიის“ ამსახველი ძეგლის „პოვნა“, რომელიც იწოდება „აფხაზეთის ისტორია, ბაგრატ მეფისა“ ანუ ე.წ. „აფხაზ მეფეთა დივანი“, რომელ-

¹⁰ დ. ნინიძე. „პროვინციის მეფეების“ XIV-XV საუკუნეების საქართველოში. თბ., 1995, გვ. 77.

¹¹ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა..., გვ. 804.

¹² ე. გვენეტაძე. იმერეთის სამეფოს..., გვ. 83.

¹³ დ. ნინიძე. ვინ მოკლეს „ჩალიდანს“ – „ახალგაზრდა მეცნიერთა შრომები“, XVII. თბ., 1989.

შიც ხაზგასმით არის აღნიშნული ბაგრატიონთა „მთავარი“ შტოს კანონიერება აფხაზეთზე (ე. ი. დასავლეთ საქართველოზე). მასში ვკითხულობთ: „ქ. სახელითა მღ“ათა მე კონსტანტინე მეფემან, ძემან საკურთხეველისა ბაგრატ აფხაზთა მეფისამან, ვპოე საჭურჭლესა ქუთათის მდივანი მეფეთა შინა ეწერა სახელები მეფეთა და დაძველებულ იყო და ახლად გარდავარწერინე: ჰი მეფე აფხაზეთისა იყო ანოს. მეორე შვილი მისი სოზარ: მესამე შვილი ისტვინე: მეოთხე შვილი მისი ფინიკტიოს: მეხუთე შვილი მისი ბარუკ. მეექვსე შვილი მისი ღიმიტრი: მეშვიდე შვილი მისი თეოდოსი: მერვე შვილი მისი კონსტანტინე: მეცხრე შვილი მისი თეოდორე: მეათე შვილი მისი კონსტანტინე: მეათერთმეტე ძმა მისი ლეონ: რწ დაყო მეფობასა შინა თუსსა წელიწადი ორმოცდახუთი: მეათორმეტე (შვილი მისი) თეოდოსი, რწლნ დაყო მეფობასა შინა თუსსაა წელიწადი ოცდაშვიდი, მ(ე)ათსამეტე ძმა მისი დემეტრე. მეფობდა ოცდათექვსმეტ წელს; მეათოთხმეტე ძმა მათი გიორგი მეფობდა, რომელს საუფლისწულოდ აღწუფი ჰქონდა: და ამისთვის ეწოდა მას გიორგი აღწუფელი; ამან იძეფა შვიდ წელს: მეთხუთმეტე შვილი დემეტრესი ბაგრატ, მეფობდა თორმეტ წელს: მეათექვსმეტე შვილი(მისი) კონსტანტი. მეფობდა ოცდაცხრამეტ წელს მეათჩვიდმეტე შვილი მისი გიორგი. მეფობდა ორმოცდახუთ წელს; მეათვრამეტე შვილი მისი ლეონ. მეფობდა ათ წელს; მეაცხრამეტე ძმა მისი ღიმიტრი. მეფობდა რვა წელს; მეოცე ძმა მისი თეოდოსი თვალ-დამწვარი, მეფობდა სამ წელს, და ამათსა შდ ინება ღწონ და დავიპყარ მე ქყანა (ქვეყანა) აფხაზეთისა, დედული ჩემი ბაგრატ ბაგრატიონმან, ძემან სულ-კურთხეულსა გურგენისა-მან, და ასულის წულმან გიორგი აფხაზთ მეფისამან“.¹⁴ ამით საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლება არა მარტო სეპარატისტულ ძალებს, არამედ მთელ იმდროინდელ პოლიტიკურ სპექტრს შეახსენებდა თავის კანონიერ უფლებებს აფხაზეთზე (ე. ი. დასავლეთ საქართველოზე). როგორც მოვლენათა შემდგომმა განვითარებამ ცხადყო, კონსტანტინე I-ის ეს ნაბიჯი აუცილებელი იყო, ვინაიდან დასავლეთ საქართველოს ზოგი-

¹⁴ ე. თაყაიშვილი. საისტორიო მასაღანი. – „ძველი საქართველო“, ე. თაყაიშვილის რედაქციით, ტ. II. ტფ., 1913, გვ. 46–47.

ერთი ლიდერი თავს თითქმის დამოუკიდებლად გრძნობდა და რაც უფრო მეტი დრო გადიოდა, უფრო მეტად იკვეთებოდა ეს ტენდენცია.

კონსტანტინეს გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი ვაჟი ალექსანდრე I (1412-1442), მისი მეფობის პირველსავე წელს დამოუკიდებლად მოქმედება დაუწყო ოდიშის მთავარ მამია II დადიანს (1396-1414), როდესაც იგი თავს დაესხა აფხაზეთს. მეფე იძულებული გამხდარა, მიეღო სასწრაფო ზომები, რომელთაგან ჩვენთვის განსაკუთრებით საყურადღებოა აფხაზეთიდან „ქუთათისს“ მობრუნებული ალექსანდრეს ოფიციალური კურთხევა მეფედ. ვფიქრობთ, ეს პოლიტიკური ნაბიჯი არსებული მდგომარეობით იყო გამოწვეული. ამით კიდევ ერთხელ იკვეთება ის რეალური სურათი, რომელიც შექმნილი იყო დასავლეთ საქართველოში და უპირველესად გამოიხატებოდა მეფის ხელისუფლების შესუსტებით. ამასთან, აღსანიშნავია ის უკმაყოფილება, რომელიც ლიხთ-იქითის დიდებულებს ცენტრის მიმართ ჰქონდათ თბილისში ტახტის გადმოტანის დროიდან, რადგან მათ დაკარგეს ძველი პრივილეგიები, რამაც გამოიწვია ფაქტობრივად „აფხაზთა“ მეფეების დროინდელი წესების წაშლა. ამას დროდადრო მეტად მტკივნეული რეაგირება ხვდებოდა „დასავლელთა“ მხრიდან, რის დადასტურებაც მიგვაჩნია ჯერ კიდევ 1191 წლის აჯანყება, როდესაც მეფე თამარს თითქმის მთელი დასავლეთ საქართველო განუდგა.

ამრიგად, კონსტანტინე I-ის მიერ „აფხაზ მეფეთა დივანის“ გამოძეურება გამოწვეული იყო შექმნილი მწვავე შინაპოლიტიკური მდგომარეობით და ემსახურებოდა ქვეყანაში ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებას. ამ ისტორიულ-პოლიტიკური დოკუმენტით თბილისის ტახტი შეახსენებდა ქვეყნის დეცენტრალიზაციის მოსურნე ძალებს თავის ლეგიტიმურობას დასავლეთ საქართველოზე.

Э. А. ГВЕНЕТАДЗЕ

**КОНСТАНТИН I И „ИСТОРИЯ АБХАЗИИ ЦАРЯ
БАГРАТА“**

В статье показан общеполитический фон „обнаружения“ царем Грузии Константином I-м (1407-1411гг.) „Дивана абхазских царей“, или „Истории Абхазии царя Баграта“. Отмечено, что этим историко-политическим документом Константин I пытался продемонстрировать свою легитимность в Абхазии (в Западной Грузии).

დავით ზაქარაია

აფხაზეთის სამთავროს ეკონომიკური მდგომარეობა XVIIIს. მიწურულსა და XIXს. I მეოთხედში

XVIIIს. მიწურულსა და XIXს. I მეოთხედში აფხაზეთი ძირითადად ფეოდალურ მხარეს წარმოადგენდა, თუმცა საკმაოდ მყარი პატრიარქალურობის შენარჩუნებით. მოსახლეობის ძირითადი სამეურნეო საქმიანობა, ისევე, როგორც წინა საუკუნეებში, მიწათმოქმედება იყო¹. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე მესაქონლეობასაც. სამიწათმოქმედო იარაღებიც უწინდებურად ძალზე პრიმიტიული იყო. მიწას ამუშავებდნენ ხის გუთნით, რომელიც ხნავდა, მაგრამ ვერ აბრუნებდა მიწას. მთის რაიონში, სადაც სამეურნეო ცხოვრება თავისი სპეციფიკით გამოირჩეოდა, მეცხოველეობა ჭარბობდა. მარცვლეული და საერთოდ სასოფლო-სამეურნეო კულტურებიდან წამყვანი ადგილი სიმინდს ეჭირა. მან XIXს. დასაწყისიდან უკანა პლანზე გადასწია ფეტვი – წარსულში პურის შემცვლელი მთელი დასავლეთი კავკასიის მოსახლეობისათვის. სიმინდი, თანდათანობით, სასაქონლო პროდუქტის ძალას იძენდა². აფხაზეთში ცნობილი იყო სიმინდის რამდენიმე სახეობა, რომელთაგანაც საუკეთესოდ ორი ჯიში ითვლებოდა – ალტანჩა და ალგაივ. სიმინდის ფქვილისაგან ღომს (აფხაზურად „აბისთას“), მჭადს ამზადებდნენ, მეცხოველეობის და მარცვლეული კულტურ-

¹ ი. რაინგსი. მოგზაურობა საქართველოში. გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებელი დაურთო *ვია გელაშვილმა*. თბ., 2002, გვ. 112-113; **Г. А. Дзидзария**. Народное хозяйство и социальный строй до-реформенной Абхазии. – წგნ.: **Г. А. Дзидзария**. Труды. I. Сухуми, 1988, გვ. 92.

² **Ш. Д. Инал-ипа**. Абхазы (Историко-этнографические очерки). Сухуми, 1965, გვ. 241.

რის არსებობის მანკვენებელია აფხაზეთის მთავარ ზურაბ შარვაშიძის (1754-1786წწ.) ფიცის და პირობის წიგნი ილორის წმ. გიორგის საყდრის მამულების დაცვის შესახებ, სადაც აღნიშნულია, რომ „...წმინდა გიორგი ილორის სხვა სიყვარულით თუ რამე გვაჭამოს თუ არაფელი ერჩილოს, გარ[დ]ასახადი ლაშქრისათვის გმართებს, ერთი ხარი ფარჯიაკი, ერთი ცხენის საპანე ღვინო, ერთი კაცის საპანელი ღომი“.³ აღნიშნული მცენარეების გარდა, აფხაზები სხვა ტექნიკური (კანაფი, ბამბა, თამბაქო) და ბოსტნეული კულტურების მოყვანას მისდევდნენ. უნდა აღინიშნოს, რომ აფხაზეთში ოსმალებს შემოჰქონდათ: რკინა, მარილი, იარაღი, აბრეშუმის და ბამბის ქსოვილები, ტყვია-წამალი და სხვ. ეს საქონელი იცვლებოდა სიმინდზე, წიფლისა და ბზის ხეებსა და ტყვე ადამიანებზე⁴.

მიწათმოქმედების ძველი სისტემა არ შეცვლილა. ტექნიკა, როგორც აღვნიშნეთ, ძალზე პრიმიტიული იყო, ინვენტარი – მცირე. ძირითადი გამწევი ძალა ხარ-კამენი იყო, შემდგომი სამუშაოები კი თოხის საშუალებით სრულდებოდა. იყენებდნენ ცელს, ნამგალს, ფარცხს და ა.შ. მარცვლეული მაღალ ბოძებზე შემდგარ დაწინლ ნალიებში ინახებოდა. მას ფქვავდნენ როგორც წყლის, ისე ხელის წისქვილით. ვარგისი ადგილების ათვისებას ხელს უშლიდა თავად-აზნაურობის საგრძნობი რაოდენობა, რომლებიც გლეხებისაგან მიღებული შემოსავლით არ კმაყოფილდებოდნენ და გლეხს მუშაობის ინტერესს უკარგავდნენ⁵.

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სამეურნეო ღარგი მეღვინეობა იყო. აფხაზეთში, სხვადასხვა წყაროს ცნობით, 60-მდე ჯიშის ვაზი ხა-

³ ხელნაწერთა ინსტიტუტი. რ. ერისთავის ფონდი, ს. 1080, ფურც. 1.

⁴ *Статистический взгляд на Абхазию*. – „Тифлиские ведомости“, 1831, №27, 28, 29, გვ. 221-225; **Г. А. Дзидзария**. Социально-экономический строй Абхазского княжества в XIX веке. – „Очерки истории Абхазской АССР“. Сухуми, 1960, გვ. 147; მ. დუმბაძე. დასავლეთ საქართველო XIX ს. პირველ ნახევარში. თბ., 1957, გვ. 68.

⁵ *Утверждение наше в Абхазии*. – „Кавказский сборник“, изд. под ред. ген. Л. **Черняевского**, т. XII. Тифлис, 1889, გვ. 132; **С. Авалиани**. Крестьянский вопрос в Закавказье. Т. II. Одесса, 1913, გვ. 70; **И. Г. Антелава**. Очерки по истории Абхазии XVII-XVIII столетия. Сухуми, 1951, გვ. 148-149; მ. დუმბაძე. დასავლეთ საქართველო..., გვ. 60.

რობდა⁶. ღვინის დაყენების ტექნიკა პრიმიტიული იყო, ღვინოს ძირითადადში ჭურებში ინახავდნენ. სამოსახლოს ირგვლივ ხეხილი: ვაშლი, მსხალი, ატამი და ა.შ., – ხარობდა. განსაკუთრებით კარგად ეგუებოდა აფხაზეთის კლიმატურ პირობებს თხილი. ის კარგ შემოსავალს იძლეოდა⁷.

მიწათმოქმედების შემდეგ ძირითადი მნიშვნელობა მესაქონლეობას ჰქონდა. აფხაზეთში უძველესი დროიდან ცხენების, მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის მოშენებას მისდევდნენ⁸. მელორეობა ძირითადად სამხრეთ ნაწილში იყო განვითარებული. აფხაზეთში მისდევდნენ მეფრინველეობასაც. განსაკუთრებული მნიშვნელობა მეფუტკრეობას ჰქონდა. აფხაზეთის ტერიტორიაზე გავრცელებული ფუტკრის ჯიშები მაღალი პროდუქტიულობით გამოირჩეოდნენ⁹.

ფეოდალურ მეურნეობაში გარკვეული ადგილი ნადირობასაც ეკავა. აფხაზეთის ტყეები ამ დარგის განვითარებისათვის ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა. ზღვის პირობებში მოსახლეობა მეთევზეობასაც მისდევდა. აღსანიშნავია დელფინების ჭერა შავ ზღვაზე¹⁰.

ფეოდალური აფხაზეთის ძირითად საწარმოო ფორმას საოჯახო მრეწველობა წარმოადგენდა, რასაც ნატურალური სამომხმარებლო ხასიათი ჰქონდა. აფხაზები თურქეთიდან მოტანილი რკინით სხვადასხვა სახის სამხედრო აღჭურვილობას ამზადებდნენ. ამათგან გამორჩეული ბრინჯაოთი მორთული ხანჯლები იყო¹¹. ასევე აფხაზი ქალები ძაფის რთვაში ყოფილან დახელოვნებულნი. ისი-

---

⁶ *Статистический взгляд на Абхазию*, გვ. 223; **Г. А. Дзидзария**. Народное хозяйство..., გვ. 101.

⁷ **С. Броневский**. Новейшие географические и исторические известия о Кавказе. Ч. 1. М., 1823, გვ. 328; *Статистический взгляд на Абхазию*, გვ. 223.

⁸ *Статистический взгляд на Абхазию*, გვ. 222; **Г. А. Дзидзария**. Народное хозяйство..., გვ. 106; **Ш. Д. Инал-ипа**. Абхазы, გვ. 207.

⁹ **С. Броневский**. Новейшие географические..., ч. 1, გვ. 329; *Статистический взгляд на Абхазию*, გვ. 223; **Г. А. Дзидзария**. Народное хозяйство..., გვ. 102-103, 112.

¹⁰ **Ф. Ф. Торнау**. Воспоминания Кавказского офицера. М., 2000, გვ. 85; **О. П. Дзидзария (Дзария)**. Морская лексика в Абхазском языке. Сухуми, 1989, გვ. 24; **Г. А. Дзидзария**. Народное хозяйство..., გვ. 118.

¹¹ *Статистический взгляд на Абхазию*, გვ. 224.

ნი შიდა მოხმარებისათვის ნაცრისფერ და ყვითელ მაუდის ნაჭრებს ამზადებდნენ, ხოლო თურქეთიდან მოტანილი მასალით – აბრე-შუმის მშვენიერ ნაჭრებს¹².

საყოფაცხოვრებო მომსახურების ყველა საგანი ძალზე პრიმიტიული იყო. აფხაზეთში კუსტარული წარმოება ჯერ კიდევ ფეოდალური მიწათმოქმედების დანამატს შეადგენდა. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ვაჭრობის სფეროს. აფხაზეთის დასახლებული პუნქტების უმეტესობას თავისი ეკონომიკური ფუნქცია თითქმის დაკარგული ჰქონდა. ბიჭვინთა განადგურებული და დაჩაჩანაკებული იყო. აქ მხოლოდ თხუთმეტიოდე ოჯახი ცხოვრობდა. მათი ძირითადი საქმიანობა მიწათმოქმედება იყო¹³.

ლიხნში შედარებით უკეთესი მდგომარეობა იყო. აქ 400-მდე სახლი იდგა. სოფლები მთავრის სასახლისაგან 5 კმ-ით იყო დაშორებული. ზღვის სანაპირო უბიხებისა და ჯიქების თავდასხმის გამო დაცარიელებული იყო. 1818-20წწ. აფხაზეთის მთავარმა გეორგი შარვაშიძემ აქ ხის რამდენიმე ბარაკი ააშენა და მათში 7-8 შეიარაღებული კაცი მოათავსა. მათი მიზანი ჯიქების და უბიხების თავდასხმების მოგერიება იყო. ლიხნში, ამ დროისათვის, სავაჭრო პუნქტები არ იხსენიება. ადგილობრივი მოსახლეობა დასაქმებული იყო ხის ჭრით, აგრეთვე გემთმშენებლობაში. კერძოდ, 1819წ. ბერძენმა ვაჭარმა ანატოლიიდან გემის აშენებისას 50 აფხაზი გლეხი დაიქირავა, ხოლო როცა თავის გემს ზღვაში უშვებდა, რამდენიმე დღის განმავლობაში მასთან ხუთასამდე კაცი მუშაობდა¹⁴.

სოხუმში XVIII ს. ბოლოს სხვადასხვა მონაცემებით, 3000 კაცი ცხოვრობდა. სოხუმის ციხე-სიმაგრესა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე 1000-მდე სახლი იდგა, რომელთა უმრავლესობა ხის იყო. ციხესიმაგრის შიგნით ორი მეჩეთი და ერთი შადრევანი

---

¹² **ო. რაინგესი.** მოგზაურობა საქართველოში..., გვ. 112-113; **Г. А. Дзидзария.** Социально-экономический строй..., გვ. 149; **Г. А. Дзидзария.** Народное хозяйство..., გვ. 135.

¹³ **ქ. ფ. გამბა.** მოგზაურობა სამხრეთ რუსეთში, კერძოდ ამიერკავკასიაში. ტ. I. ფრანგულიდან თარგმნა, კომენტარები დაურთო **მზია მგალობლიშვილმა.** თბ., 1987, გვ. 80.

¹⁴ **Г. А. Дзидзария.** Лихны. Сухуми, 1986, გვ. 21-23.

იყო. იქვე, სომხებისა და თურქების კუთვნილ დუქნებში ვაჭრობა იმართებოდა¹⁵. სოხუმის ციხესიმაგრის ხელმარჯვნივ ჯერ კიდევ მოსჩანდა ძველი არხის ნანგრევები, რომელიც ზამთრობით აქაურ სომეხ და თურქ ვაჭართა ხომალდებს საფრთხისაგან იცავდა¹⁶.

სოხუმში ხშირად მოდიოდნენ თურქები აფხაზებთან სავაჭროდ. ქალაქის შემოგარენი ტყით იყო დაფარული. სოხუმის მოსახლეობა მიწათმოქმედებით იყო დაკავებული. ჰყავდათ მრავალი საქონელი. აქ ასევე ტყვეებით ვაჭრობა იმართებოდა. სოხუმში ნაციდი ტყვეები თურქებს ეგვიპტეში მიჰყავდათ.

სოხუმის ციხესიმაგრისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის აღწერას (ეკონომიკური თვალსაზრისით) ფ. სკირნეცკი გვაძლევს, რომელიც იქ 1807წ. იმყოფებოდა. მისი თქმით, მნიშვნელოვანი კომერცია სოხუმში არ იყო. აქ უფრო თურქების სიჭარბე შეინიშნებოდა. თურქების მიერ მოტანილი ფუფუნების საგნები (ყავა, ძვირფასეულობა, ოქროს ნივთები და სხვა) აფხაზეთის უმაღლესი წარჩინებული საზოგადოებისათვის იყო განკუთვნილი¹⁷. თურქეთ-აფხაზეთის ვაჭრობაში აქტიურ მონაწილეობას თურქების გარდა სომეხი და ბერძენი ვაჭრები იღებდნენ. მათ აფხაზეთიდან ტყვეები, პალმის ხე, სხვადასხვა ტყავეულობა გაჰქონდათ. ხის მასალები მიჰქონდათ სტამბოლში. ყირიმსა და ოსმალეთში აფხაზური თაფლი დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. აფხაზები თურქებისაგან განსაკუთრებით იარაღს ყიდულობდნენ¹⁸.

რუსების მიერ 1810წ. სოხუმის ციხესიმაგრის დაკავების შემდეგ, მოსახლეობის რაოდენობა შემცირდა. მაჰმადიანი აფხაზების ერთი ნაწილი (5000 კაცი) ოსმალეთში გადასახლდა¹⁹, ხო-

¹⁵ **ჟ. ფ. გამბა.** მოგზაურობა..., გვ. 82; **С. Броневский.** Новейшие географические..., ч. 1, გვ. 295.

¹⁶ **А. Н. Дьячков-Тарасов.** Абхазия и Сухум в XIX столетии. – *Известия Кавказского отдела Императорского Русского географического общества*, т. XX, 1909-1910, №2, გვ. 163.

¹⁷ *Внешняя политика России XIX и нач. XX вв.* Серия I, т. 4. М., 1965, გვ. 49-51; **С. Броневский.** Новейшие географические..., ч. 1, გვ. 310-311, 345, 346; **И. Г. Антелава.** Очерки по истории..., გვ. 131.

¹⁸ *Внешняя политика России...*, გვ. 49-51.

¹⁹ **ზ. ჭიჭინაძე.** ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში. მუჰაჯირთა ემიგრაცია. თბ., 1962, გვ. 109.

ლო დანარჩენებმა სოხუმის ციხესიმაგრის მიმდებარე ტერიტორია დატოვეს და მთაში გადავიდნენ საცხოვრებლად, რითაც აფხაზები ხანგრძლივ ეკონომიკურ კრიზისში ჩააგდეს. თურქების რაოდენობაც შემცირდა. ამ დროისათვის თურქების მხოლოდ 150-მდე ოჯახი იხსენიება, ხოლო სომეხ ვაჭართა რიცხვი სამოცამდე შემცირდა²⁰. ფ. ტორნაუს შეფასებით: „...Видя, что мы положительно утвердились в крепости, турки оставили немедленно предместье; ...русское население не могло существовать в соседстве их (აფხაზები – დ.ზ.). Окрестности Сухума опустошили...“.²¹ 1816წ. რუსული სამხედრო ადმინისტრაციის გადაწყვეტილებით, დაანგრეს სოხუმის შემოგარენში დარჩენილი 150-მდე ბარაკი, სადაც ბაზრობა იმართებოდა. აფხაზები ამ ბარაკებიდან საღამოობით თავს ესხმოდნენ რუსებს²². შედეგად, სოხუმის შემოგარენი განადგურდა, ჭაობიან და გაუვალ ადგილებად იქცა²³. სამაგიეროდ, სოხუმის ციხესიმაგრეში იმართებოდა ბაზრობა. ყოველწლიურად, რუსული ადმინისტრაციის ნებართვით, ანატოლიიდან და ტრაპეზუნტიდან 70-მდე თურქული სავაჭრო გემი მოდიოდა აფხაზებთან სავაჭროდ²⁴. 1820წ. ციხესიმაგრის შიგნით 400-მდე სახლი იყო, რომელთა ნაწილი სავაჭრო დუქნის ფუნქციას ასრულებდა²⁵.

შედარებით უკეთესი მდგომარეობა კელასურის მარჯვენა და მარცხენა სანაპიროზე იყო. მას შემდეგ, რაც აფხაზეთის მთავარ ქელეშ-ბეი შარვაშიდის (1786-1808წწ.) შვილი – ჰასან-ბეი საცხოვრებლად აქ გადმოვიდა, სამეურნეო ცხოვრება გამოცოცხლდა. მან მაჭარასა და მდ. კელასურს შორის ტერიტორია გაწმინდა ტყის საფარისაგან და გლეხები დაასახლა. აქ ხეხილის ბაღი გაშენდა. აქვე სათესი და საძოვარი ადგილები იყო. ზღვის სანაპი-

²⁰ **ჟ. ფ. გამბა.** მოგზაურობა..., გვ. 82; **А. Н. Дьячков-Тарасов.** Абхазия..., გვ. 166.

²¹ **Ф. Ф. Торнау.** Воспоминания..., გვ. 56.

²² **ჟ. ფ. გამბა.** მოგზაურობა..., გვ. 82.

²³ **А. Н. Дьячков-Тарасов.** Абхазия..., გვ. 163.

²⁴ **А. Н. Дьячков-Тарасов.** Абхазия..., გვ. 166.

²⁵ **А. Олонецкий.** Сухуми в первой половине XIX столетия. – *Труды Абхазского государственного музея*, вып. I. Сухуми, 1947, გვ. 150-159.

როზე კი ბაზრობა იმართებოდა, სადაც მისი ქვეშევრდომი თურქები და სომხები ვაჭრობდნენ. თურქები კონტრაბანდული საქონლით აფხაზებს პირველადი მოხმარების საგნებით (მარილი, რკინა და სხვ.) ამარაგებდნენ, ხოლო აფხაზებს მათთან ჩამოჰქონდათ ხის მასალა, თაფლი, გარეული ცხოველების დაუძუშავებელი ტყავები და სხვ.²⁶ კელასურის ბაზრობაში ტყვე ადამიანებითაც ვაჭრობდნენ²⁷.

ანალოგიური მდგომარეობა იყო აბჟუის აფაზეთშიც (ოჩამჩირეს რ-ნი). ამ ოლქის მმართველ ალი-ბეი შარვაშიძეს სოფ. ტამიშში სასახლე და გამართული მეურნეობა ჰქონდა. ის მდ. ტამიშით თურქებთან ვაჭრობას აწარმოებდა. მას მრავალი ნავი ჰყავდა. აბჟუის ოლქში ამ დროისათვის მუდმივი სავაჭრო ბაზრობების არსებობა არ ფიქსირდება²⁸.

მას შემდეგ, რაც ოსმალეთი შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროდან განიღვენა, საჭირო გახდა მისი შეცვლა ეკონომიკურადაც. ცნობილია, რომ ეს ვაჭრობა დიდი ხანია ოსმალეთიდან ქვეშევრდომთა მონოპოლიად იყო ქცეული. მთელი ვაჭრობის სომხების და თურქების ხელში ყოფნის გამო 1811 წლისთვის თითქმის არ არსებობდა მონაცემები, თუ რამდენი საქონელი გადიოდა აფხაზეთიდან და რამდენი შემოდიოდა. ამას ზედ კონტრაბანდული ვაჭრობაც ერთვოდა. საგრძნობი იყო მარილის, რკინეულობისა და დამარილებული თევზის საჭიროება, რუსი ვაჭრები კი ყირიმიდან არ მოდიოდნენ. 1811წ. რუსულმა ადმინისტრაციამ გადაწყვიტა, დაეარსებინა სავაჭრო კომპანია, რომლის ცენტრი ყირიმში იქნებოდა, ხოლო მისი ფილიალები – სოხუმში, ქუთაისში, ფოთსა და თბილისში. ყირიმ-დასავლეთ საქართველოს შორის ვაჭრობაში აქტიური მონაწილეობა ადგილობრივ ვაჭრებსაც უნდა მიეღოთ. სამეგრელოში და აფხაზეთში ისინი აპირებდნენ

---

²⁶ **А. Пахомов.** Записка об имениях князя Георгия Шарвашидзе. – **იხ. ანთელავა, გ. ძიძარია.** მასალები აფხაზეთის სამთავროს ისტორიისათვის. – „საისტორიო მოამბე“, ტ. 7. თბ., 1953, გვ. 268.

²⁷ **Г. А. Дзидзария.** Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия. Сухуми, 1982, გვ. 264-265.

²⁸ **Ш. Д. Инал-ипа.** Абхазы, გვ. 285-286.

საწყობების აშენებას და ა.შ.²⁹ მიუხედავად ამისა, ყველაფერი ეს უშედეგოდ დამთავრდა. საქართველოს რუსული მმართველობა ჩიოდა ამ გარემოებას და რუსეთის მთავრობას სთხოვდა, რათა აეძულებინათ ყირიმელი ვაჭრები, რომ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროსთან ვაჭრობა ეწარმოებინათ. თანაც, ყველაფერ ამას ემატებოდა ისიც, რომ აფხაზებს არ ჰქონდათ ფული. აფხაზეთის სამთავროში სავაჭრო ბრუნვაში ოსმალური მონეტა იყო³⁰. რუსეთის მმართველობის დამყარების შემდეგაც რუსულმა ბრინჯაოს მონეტამ და ასიგნაციამ, აფხაზეთში მასზე ნაკლები მოთხოვნილების გამო, ვერ ჩაანაცვლა ოსმალური ფულის ერთეული. სწორედ ამ გარემოებაზე მიუთითებს ფრანგი მოგზაური და კომერსანტი ჟაკ ფრანსუა გამბა, რომელიც თავის შენიშვნებში წერს: „სოხუმ-კალეში, ისევე როგორც სამეგრელოში ხმარებაშია ფარა (მეგრ. ფული – **ღ.ზ.**) ან სხვა თურქული მონეტა; მათი ანგარიშები მე გადავიყვანე მანეთებში ასიგნაციით“.³¹ თურქებთან ვაჭრობაში აფხაზები შემოტანილი საქონლის სამაგიეროდ მათ აძლევდნენ თაფლს, ტყეებს, ხეს, ტყავს და ა.შ. ეს ფაქტი იმის მაჩვენებელია, თუ რამდენად ჩამორჩებოდა რუსეთის ეკონომიკა მის საგარეო პოლიტიკას³².

1811 წელს რუსეთის ფინანსთა მინისტრი ნ. მორდვინოვი იმპერატორ ალექსანდრე I-ისადმი მიწერილ წერილში აღნიშნავდა სოხუმის დიდ მნიშვნელობას სოხუმ-ტაგანროვისა და სოხუმ-ოდესის სავაჭრო-საზღვაო კავშირის დასამყარებლად და ამისათვის სახელმწიფო ბიუჯეტიდან სახსრებს ითხოვდა³³.

---

²⁹ *Акты, собранные Кавказскою археографическою комиссиею* (შემდგომში *АКАК*). Под. ред. **А. Берже**. Т. 2. Тифлис, 1868, გვ. 403-404.

³⁰ *АКАК*, т. 2, გვ. 408-410.

³¹ **ჟ. ფ. გამბა**. მოგზაურობა..., გვ. 89.

³² **ბ. ბერძენიშვილი**. საქართველო XIX ს. I მეოთხედში. – წგნ.: **ბ. ბერძენიშვილი**. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. 2. თბ., 1965, გვ. 410; **С. Эсадзе**. Историческая записка об управлении Кавказом. Т. I. Тифлис, 1907, გვ. 120.

³³ **А. Н. Дьячков-Тарасов**. Гагры и его окрестности. – *Записки Кавказского отдела Императорского Русского географического общества*, вып. 2, т. 24, 1903, გვ. 79.

მას შემდეგ, რაც რუსებმა სოხუმი დაიკავეს და სოხუმის პორტიდან ტყვეების გაყვანა შეწყდა, დაიწყო კონტრაბანდული ვაჭრობის ზრდა მის გვერდის ავლით. კონტრაბანდულ ვაჭრობას ხელს უწყობდა ის გარემოება, რომ რუსები მთლიანად ვერ აკონტროლებდნენ აფხაზეთის ზღვის სანაპიროს ენგურიდან დაწყებული და გაგრით დამთავრებული. კონტრაბანდული საქონელი აფხაზეთის და სამურზაყანოს ზღვის სანაპიროდან შემოდოდა და შემდგომში ჩრდ. კავკასიაში მიდიოდა³⁴.

ამასთან, იმატა ტყვე ადამიანებით ვაჭრობამ. ამ მხრივ კელასურის ბაზარი გამოირჩეოდა, სადაც ჰასან-ბეი შარვაშიძე ღიად ვაჭრობდა თურქებთან ტყვეებით³⁵. გენ. პ. ერმოლოვი 1818წ. 23 მარტს იმპერატორის სახელზე დაწერილ რაპორტში აყენებდა საკითხს ადამიანებით ვაჭრობის შეზღუდვასთან დაკავშირებით. 1820წ. კი მისი ბრძანებით გამოყოფილი იქნა გემები აფხაზეთის ნაპირებთან მკაცრი კონტროლის დასამყარებლად. ფრანგი მოგზაურისა და კომერსანტის პოლ გიბალის ცნობით, ადრე ადამიანებით ვაჭრობა ფართოდ იყო გავრცელებული, ავტორის თანადროულ პერიოდში კი (1818წ.), მნიშვნელოვნად შემცირებული იყო. ტყვე ადამიანებით ვაჭრობას, გარკვეულწილად, აგენტი მოლები უწყობდნენ ხელს³⁶.

აფხაზების თურქებთან ვაჭრობა მომგებიანი არ იყო აფხაზებისათვის. აქედან გამომდინარე, ფართო ვაჭრობა დაიწყო სამეგრელოსთან და რუსეთთან. XIX საუკუნის 10-იან წლებში ცნობილი ბაზრები კელასურში და ილორში იყო, სადაც გამოფენილი იყო ადგილობრივი წარმოების საქონელი³⁷. აფხაზური საქონელი 1820 წელს ასევე გამოჩნდა სამეგრელოსა და იმერეთის ბაზრობებზე³⁸.

რუსულმა ადმინისტრაციამ 1818წ. დაიწყო აფხაზეთში ხის

---

³⁴ **Н. Шавров.** Восточный берег Черного моря и его значение для развития Русского мореплавания. – „*Морской сборник*“, №101. Тифлис, 1862, გვ. 69.

³⁵ **Г. А. Дзидзария.** Махаджирство..., გვ. 264–265.

³⁶ **Г. А. Дзидзария.** Махаджирство..., გვ. 263.

³⁷ **მ. ღუმბაძე.** დასავლეთ საქართველო..., გვ. 64; **И. Г. Антелава.** Очерки по истории Абхазии..., გვ. 131.

³⁸ **АКАК**, т. 6, ч. 1. Тифлис, 1870, გვ. 597.

მასალის დამუშავება და დამზადება გემებისათვის და საზღვარგარეთ გასატანად. ბიჭვინთაში, სოხუმში და სხვაგან მოხერხდა საკუთარ მრეწველობასა და ვაჭრობას მოკლებული გალატაკებული აფხაზების გემთსაშენში დასაქმება. კერძოდ, ბიჭვინთის ყურეში 1816წ. ბერძნებმა სამტონიანი გემი ააშენეს. ყველა საჭირო მასალა ტაგანროგიდან ჩამოზიდეს, მუხისა და საანძე ხე-ტყის გარდა, რომელიც ამ მხარეში იშოვეს³⁹. ტყეების დამუშავებას კი ხელს ადგილობრივი თავადები უწყობდნენ⁴⁰. 1823წ. ნოემბერში აფხაზეთის სანაპიროს რუსული სავაჭრო გემები მოადგა. ქერჩიდან და ფეოლოსიდან 10 სავაჭრო გემი ჩამოვიდა და ჩამოიტანა მარილი, რკინა, ბრინჯაო. აფხაზეთიდან რუსებს სხვადასხვა მარცვლეულობა, თაფლი, ყველი, ხის მასალები და სხვა საქონელი გაჰქონდათ⁴¹.

აფხაზეთის სამთავროში პოპულარული იყო ასევე მეაბრეშუქობა. სოფ. ილორი და სოფ. ანუხვა ამ მხრივ გამორჩეულები იყვნენ⁴².

ამგვარად, XIX საუკუნის I მეოთხედში მიმდინარე პოლიტიკურმა პროცესებმა, მეტ-ნაკლებად შეუწყვეს ხელი აფხაზეთში ეკონომიკური სიტუაციის გამოსწორებას. მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზებს ნაკლები ეკონომიკური კავშირები ჰქონდათ რუსებთან, ოსმალეთთან არათანაბარი ვაჭრობის ფონზე, XIX საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოს დაიწყო აფხაზური საქონლის ექსპორტი სამეგრელოსა და რუსეთში. ამას ხელი შეუწყო, მეტ-ნაკლებად, ვითარების სტაბილიზაციამ დასავლეთ საქართველოში. რუსეთის მიერ გატარებული ღონისძიებები ითვალისწინებდა აფხაზეთში თურქებისათვის ვაჭრობაში ხელის არშეშლას მანამ, სანამ რუსეთი თვითონ შეძლებდა აფხაზების მომარაგებას. ასეთი იყო, ზოგადად, აფხაზეთის ეკონომიკური იერ-სახე XVIIIს. მიწურულსა და XIXს. I მეოთხედში.

---

³⁹ **ჟ. ფ. გამბა.** მოგზაურობა..., გვ. 81; *Статистический взгляд на Абхазию*, გვ. 223.

⁴⁰ *АКАК*, т. 6, ч. 1, გვ. 548, 597; **ჟ. ფ. გამბა.** მოგზაურობა..., გვ. 79.

⁴¹ *Внешняя политика России XIX и нач. XX века.* Серия II, т. 2. М., 1982, გვ. 729.

⁴² **Н. Дубровин.** История войны и владычества Русских на Кавказе. т. I. СПб, 1887, გვ. 14.

Д. Р. ЗАКАРАИА

**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ АБХАЗСКОГО
КНЯЖЕСТВА В КОНЦЕ XVIII – НАЧАЛЕ XIXв.**

В работе, на основе анализа соответствующих первоисточников и специальной научной литературы, дана общая картина экономического положения Абхазия на рубеже XVIII-XIXвв. В ней освещено состояние сельского хозяйства; отмечено, что в крае в целом господствовало натуральное хозяйство, хотя наблюдалось некоторое оживление торговли и городской жизни в районе Сухуми и его окрестностях. Обращено внимание на использование наемного труда при заготовке лесоматериалов, а также в кораблестроении.

В статье представлены материалы об отдельных хозяйствах, в частности, самого владельца Гиоргия Шарвашидзе, его брата Гасан-бея Шарвашидзе, а также Али-бея Шарвашидзе. Достаточно подробно описывается изменения в хозяйственной жизни Абхазии после установления российского владычества, которое, на самом деле, определенно повлияло на экономическое развитие Абхазии. В работе приведены конкретные факты экономической деятельности русской администрации, в частности, начало обработки и вывоза лесоматериалов для кораблестроения, поощрение торгово-экономических контактов с другими частями Российской империи и Мегрельским княжеством.

დავით ზაქარაია

ასლან-ბეი შარვაშიძის ბრძოლა აფხაზეთის სამთავრო ტახტისთვის

ასლან-ბეი შარვაშიძე აფხაზეთის მთავრის ქელემ-ბეი შარვაშიძის (1786-1808წწ.) უფროსი შვილი იყო თავად დიაფშ-იფე-ბის ასულისაგან¹. XVIIIს. 70-იანი წლების ბოლოს, აფხაზეთის მთავარ ზურაბ შარვაშიძის (XVIIIს. 50-იანი წლების დასაწყისი – 1786) ინიციატივით, ქელემ-ბეი დაქორწინდა გაძლიერებულ თავად დიაფშ-იფეების ასულზე, რათა ისინი დაემოშმინებინა².

ასლან-ბეი 1787წ. დაიბადა³. ის მამამისმა გასაზრდელად გააბარა გლეხის (ანხაიუს) ოჯახში, სოფ. ჩილიშში (სავარაუდოდ ბზიფის ოლქი).⁴ მოგვიანებით ასლან-ბეი ქელემ-ბეის მეორე ვაჟის, ჰასან-ბეის (მარშანიების ასულისაგან), მზრუნველობის ქვეშ აღმოჩნდა. ჰასან-ბეი 1804 წლისთვის ფლობდა ტერიტორიას მდ. კოდორსა და სოხუმს შორის⁵. გამთავრების შემდეგ, ქელემ-ბეი დიაფშ-იფეების ასულს გაშორდა და ტყვე ჯიქ ქალზე დაქორწინდა, რომლისაგან შეეძინა საფარი (გიორგი), რომელსაც XIXს. დასაწყისიდან უპირატესობას ანიჭებდა⁶. ამის გამო 1804წ. დიაფშ-

¹ **А. Пахомов.** Записка об именах князя Георгия Шарвашидзе. – *იხ.: ირ. ანთელაგა, გ. ძიებანი.* მასალები აფხაზეთის სამთავროს ისტორიისათვის. – „საისტორიო მოაზრებები“, ტ. 7. თბ., 1953, გვ. 232.

² **А. Пахомов.** Записка..., გვ. 232.

³ *Акты, собранные Кавказскою археографическою комиссиею* (შემდგომში *АКАК*). Под. ред. **А. Берге.** Т. 6, ч. 1. Тифлис, 1874, გვ. 662.

⁴ *Утверждение русского владычества на Кавказе.* Т. III, ч. 2. Тифлис, 1904, გვ. 572.

⁵ **А. Пахомов.** Записка..., გვ. 233.

⁶ **А. Пахомов.** Записка..., გვ. 232.

ივებმა 17 წლის ასლან-ბეის უბიძგეს, რათა მონაწილეობა მიეღო აფხაზეთის მთავრის წინააღმდეგ შეთქმულებაში. ისინი ეახლნენ ქელემ-ბეის, რათა იგი მოეკლათ, მაგრამ შეთქმულება გაცემულ იქნა. ერთი ძიფშ-იფა საფარმა მოკლა, ხოლო ასლან-ბეი თავის გასამართლებლად დაედევნა დანარჩენებს და ერთ-ერთი მათგანი მოკლა⁷. ირ. ანთელავა ამ შეთქმულებას 1805 წლით ათარიღებს, ხოლო გ. ძიძარია – 1806 წლით⁸. შეთქმულებმა მიზნის მისაღწევად ხელსაყრელი დრო ვერ შეარჩიეს. აფხაზეთის მთავარი ქელემ-ბეი შარვაშიძე წარმატებით ინარჩუნებდა თავის პოზიციას მდ. ბზიფიდან ანაკლიის და რუხის ციხე-სიმაგრეებამდე. შეთქმულთათვის არც საგარეო ფაქტორი იყო ხელსაყრელი – თურქეთს მინიმალური გავლენა ჰქონდა აფხაზეთზე, ხოლო რუსეთი ოდიში ძლივსძლივობით იკიდებდა ფეხს⁹.

პირველი შეთქმულების შემდეგ ასლან-ბეიმ აფხაზეთის მთავრის ნდობა მოიპოვა, მით უმეტეს, რომ მან 1804წ. თავი გაიმართლა ერთი ძიფშ-იფას მოკვლით. 1808წ. 2 მაისს ქელემ-ბეის წინააღმდეგ ასლან-ბეიმ წარმატებით განახორციელა მეორე შეთქმულება. „ასლან-ბეე შერვაშიძემ, – ნ. დადიანის ცნობით, – უღალატა მამასა თვისსა ქელაიშ-აჰმედ-ბეგსა და მოჰკლა აყუს ციხესა შინა და თვით დაიპყრა აყუ და ქალაქი მისი...“¹⁰ აფხაზეთის მთავარი თავის შვილთან, ბათალ-ბეისთან (მარშანიების ასულისაგან), ერთად თავის სახლში საღამოს დაბრუნდა. სახლში შესვლისას ასლან-ბეის მიერ გასროლილმა ტყვიამ ბათალ-ბეი დაჭრა. ამის შემდეგ შეთქმულებმა, რომელთა რაოდენობა ხუთ კაცზე მეტი არ იყო, ქელემ-ბეი სასიკვდილოდ დაჭრეს. ასლან-ბეიმ მომაკვდავ ქელემ-ბეის თავი გაუჩენა“.¹¹ ამ შეთქმულებაში აქტი-

⁷ А. Пахомов. Записка..., გვ. 232.

⁸ И. Г. Антелава. Очерки по истории Абхазии XVII-XVIII вв. Сухуми, 1949, გვ. 83; Г. А. Дзидзария. Присоединение Абхазии к России. – Труды, I. Сухуми, 1988, გვ. 38.

⁹ АКАК, т. 2. Тифлис, 1868, გვ. 438.

¹⁰ Б. დადიანი. ქართველთ ცხოვრება. ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევები, კომენტარები, საძიებელი და ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ. თბ., 1962, გვ. 197.

¹¹ АКАК, т. 3. Тифлис, 1869, გვ. 198-199.

ურ მონაწილეობას სამურზაყანოს ერთ-ერთი მფლობელი ბეჟან შარვაშიძეც იღებდა¹².

მკვლევარები ასლან-ბეის მიერ აფხაზეთის მთავარ ქელემბეი შარვაშიძის მკვლელობის მოტივად მის მთავარად გახდომის ამბიციას ასახელებენ. ამ მკვლელობას, მათი აზრით, აქტიურად უჭერდა მხარს ოსმალეთი, რომელიც უკმაყოფილო იყო ქელემბეის პოლიტიკით¹³.

ეს შეთქმულება ანალოგიურადაა შეფასებული XIX საუკუნისა და XXს. 10-იანი წლების საისტორიო ხასიათის რუსულ პუბლიკაციებშიც¹⁴.

---

¹² *АКАК*, т. 3, გვ. 198-199.

¹³ **ბ. ბერძენიშვილი**. საქართველო XIX ს. I მეოთხედში. – წგნ.: **ბ. ბერძენიშვილი**. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. თბ., 1965, გვ. 405; **ბ. ქორთუა**. საქართველო 1806-12წწ. რუსეთ-თურქეთის ომში. თბ., 1964, გვ. 260; **И. Г. Антелава**. Очерки по истории Абхазии XVII-XVIII вв. Сухуми, 1949, გვ. 88; **Г. А. Дзидзария**. Присоединение..., გვ. 43-44; მ. დუმბაძე. დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის I ნახევარში, თბ., 1957, გვ. 220; **А. В. Фадеев**. Россия и Кавказ первой трети XIX в. М., 1960, გვ. 149; **ს. კაკაბაძე**. საქართველოს მოკლე ისტორია (ახალი საუკუნეების ეპოქა). თბ., 1920, გვ. 192; **Г. А. Пайчадзе**. Абхазия в составе Российской империи. 1810-1917 гг. – *Разыскания по истории Абхазии/Грузия*. Тб., 1999, გვ. 216; **Г. Анчабадзе**. Абхазская хроника XIX века. – „*Свободная Грузия*“, 3 августа, 1991г.; **ზ. პაპასქირი**. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, ნაკვ. I, უძველესი დროიდან 1917 წლამდე. თბ., 2004, გვ. 122; **Дж. Гамахрия, Б. Гогия**. Абхазия – историческая область Грузии (историография, документы и материалы, комментарии, с древ. времен до 30-х годов XX века). Тб., 1997, გვ. 50, 662; **ზ. წურწუშია**. აფხაზეთის სამთავროს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი თურქულ ისტორიოგრაფიაში. – „*საისტორიო ძიებანი*“, 5. თბ., 2002, გვ. 133.

¹⁴ **С. Броневский**. Новейшие географические и исторические известия о Кавказе. Ч. 1. М., 1829, გვ. 348-349; *Подвиги русских воинов в странах Кавказа (1800 по 1834 гг.), описанные Зубовым.*, Т. 1, Ч. 1. СПб, 1835, გვ. 46-47; *Очерк устройства общественно политического быта Абхазии*. Гл. 2. – „*Сборник сведений о Кавказских Горцах*“. Вып. III. Тифлис, 1870, გვ. 18-22; **М. Владыкин**. Путеводитель и собеседник в путешествии по Кавказу. М., 1885, გვ. 338; **Н. Дубровин**. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. 6, СПб, 1887, გვ. 260; Утверждение наше в Абхазии. – „*Кавказский сборник*“ издаваемый под редакцией ген. л. **Черняевского**, т. 2. Тифлис, 1889, გვ. 127; *Утверждение русского владычества на Кавказе*.

განსხვავებული მოსაზრება აქვს აფხაზ ისტორიკოსს ს. ლაკობას. ის თვლის, რომ 1808წ. 2 მაისს ქელემ-ბეის წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყო კავკასიის ადგილობრივმა სამხედრო ადმინისტრაციამ ოდიშის მმართველ ნინო დადიანთან ერთად. ავტორი აპელირებს ასლან-ბეის წერილით, რომელიც მან მისწერა დასავლეთ საქართველოში განლაგებული ჯარების მეთაურს გენ.-მაიორ რიკოფს¹⁵. ამ წერილის შინაარსი ჩვენთვის ცნობილია გენ.-მაიორ რიკოფის პატაკით საქართველოს მთავარმმართველ გრ. გულოვიჩისადმი, სადაც ავტორი აღნიშნავს, რომ: „Аслан-бей виновным себя ни подь какимъ предлогомъ не сознаётъ, отзывая заговоромъ противу Келеш-бея посторонних. Я на письма сіи ничем и по сие время (1808წ. ივლისი – დ.ზ.) ему не отвѣтствую, а поставлю долгомъ моимъ для подробнейшего сведения представить оныя оригиналомъ“.¹⁶ ს. ლაკობა ამ ცნობას ასლან-ბეის გასამართლებლად იყენებს, თუმცა ეს წერილი ჩვენი მოსაზრებით საწინააღმდეგოზე მეტყველებს. ამით ის გარკვეულწილად ინანიებდა ჩადენილ დანაშაულს. სულ სხვა შინაარსის წერილებს აგზავნიდა ასლან-ბეი ოსმალეთში. ის წერდა, რომ: „Келеш-бекъ передалъ себя Русскимъ и желалъ быть Христианиномъ, поэтому и сделали съ ним такъ“.¹⁷

ასე რომ, ქელემ-ბეის მკვლელობა ასლან-ბეი შარვაშიძის მიერ განხორციელდა და ეს მან გააკეთა სამთავრო ტახტის დაკავების მიზნით. ოსმალეთი ღიად ამ აქციაში არ ჩარეულა. ეს უფრო დინასტიური დაპირისპირების შედეგი იყო. მართალია, ქელემ-ბეი შარვაშიძე აღრიდანვე საფარ-ბეის ანიჭებდა უპირატესობას, მაგრამ სიკვდილის წინ მან თავისი გადაწყვეტილება შეცვალა და ტახტის მემკვიდრედ მარშანიას ასულისაგან ნაშობი ბათალ-ბეი

Т. 2. Тифлис, 1902, გვ. 42; С. Эсадзе. Историческая записка об управлении Кавказом. Т. 1. Тифлис, 1907, гв. 105; А. Н. Дьячков-Тарасов. Абхазия и Сухум в XIX столетии. – *Известия Кавказского отдела Императорского Русского географического общества*, т. XX. 1909-1910, гв. 149-165.

¹⁵ S. Lak'oba. History: 18-th century – 1917. – The Abkhazians (Апсуаа). L., 1999, гв. 70.

¹⁶ АКАК, т. 3, гв. 205.

¹⁷ АКАК, т. 3, гв. 206.

აღიარა¹⁸. ამით გამოირიცხა თავად ძიაფშ-იფების ასულისაგან ნაშობი ასლან-ბეის მთავრად დასმის პერსპექტივა. ამ შემთხვევაში აფხაზეთის მთავარმა გაითვალისწინა, რომ, ადათობრივი სამართლის მიხედვით, გლეხისაგან ნაშობ შვილს გიორგის აფხაზები მთავრად არ მიიღებდნენ. ამიტომ არჩევანი ბათალ-ბეიზე შეაჩერა, რომელიც ამ დროისათვის 21 წლის იყო¹⁹.

აფხაზეთის მთავარ ქელემ-ბეი შარვაშიძეს არც თურქეთისთვის და არც რუსეთისთვის არ მიუცია აშკარა საბაბი, რომ მათ იგი აფხაზეთის მთავრის ტახტისგან მოეშორებინათ. ქელემ-ბეის გონივრული პოლიტიკის შედეგი იყო ის, რომ მან სტაბილურობა შეინარჩუნა აფხაზეთის სამთავროში და საშუალება არ მისცა თურქეთსა და რუსეთს, აფხაზეთის სამთავრო დაემორჩილებინათ. 1806 წლის შემდეგ, როცა ქელემ-ბეიმ თურქეთიდან გამოქცეული ტრაპიზუნტის სერასკირი თაიარ ფაშა (რომელიც უკმაყოფილო იყო სულთან სელიმ III სამხედრო რეფორმით) შეიფარა და წინ აღუდგა თურქეთიდან გამოგზავნილ სადამსჯელო ექსპედიციას²⁰, მას ანტითურქულ ღონისძიებებში არ მიუღია მონაწილეობა და არც გართულებული ურთიერთობა ჰქონდა სულთნის კართან²¹. რაც შეეხება ურთიერთობას რუსეთთან, ეს ურთიერთობა რამდენადმე რთული იყო, ვინაიდან ქელემ-ბეის არაერთგზის მცდელობის მიუხედავად, შესულიყო რუსეთის მფარველობაში (1803 წლიდან დაწყებული),²² რუსული სამხედრო ადმინისტრაცია მაინც ცდილობდა, ვნება მიეყენებინა მისთვის. კერძოდ, ცდილობდა ქელემ-ბეი შარვაშიძის გავლენის შესუსტებას სამურზაყანოში და ანაკლიის ციხე-სიმაგრის დაკავებას²³. ამის გამო, აკად. ნ. ბერძენიშვილის თქმით, „ქელემ-ბეგი აფხაზეთზე ოსმალეთის სუვერენიტე-

¹⁸ АКАК, т. 3, გვ. 198-199.

¹⁹ *Материалы к истории покорения Западного Кавказа*. – „Кавказский сборник“, т. 32. Тифлис, 1912, გვ. 63.

²⁰ АКАК, т. 2, გვ. 178.

²¹ АКАК, т. 3, გვ. 196-197; 531-532; 541-542; **Б. ბერძენიშვილი**. საქართველო., გვ. 365-404; **А. В. Фадеев**. Краткий очерк по истории Абхазии. Ч. 1, Сухуми, 1934, გვ. 145; **Г. Анчабадзе**. Абхазская хроника XIX века.

²² АКАК, т. 2, გვ. 191-192, 394, 413, 536, 539.

²³ АКАК, т. 2, გვ. 500, 503, 510, 514, 520-524, 537.

ტის პროკლამაციას თავისთვის სასარგებლოდ თვლიდა“.²⁴ ამის შედეგად მან შეინარჩუნა გავლენა სამურზაყანოსა და ანაკლიის ციხე-სიმაგრეზე, რომელიც რუსულმა სამხედრო ადმინისტრაციამ ქელემ-ბეის 1805წ. ოქტომბერში დაუბრუნა²⁵. რუსული სამხედრო ადმინისტრაცია, თურქეთთან ომის საბაბით, ცდილობდა ქელემ-ბეის ძალების გამოყენებას იმერეთსა და ოდიშში სტაბილურობის შესანარჩუნებლად²⁶. ხოლო საქართველოს მთავარმმართველი გენ. გუდოვიჩი, აფხაზეთის სამთავროსაგან რუსეთის მფარველობაში მიღების საფასურად, ითხოვდა, რომ მას თურქეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად ლაშქარი გამოეყვანა²⁷. 1807 წლის დამლევებიდან 1808წ. მასამდე რუსეთსა და აფხაზეთის მთავარს შორის მოლაპარაკებები არ მიმდინარეობდა²⁸.

აფხაზეთის მთავრის ასეთ მდგომარეობას ისიც უწყობდა ხელს, რომ იმხანად რუსეთის იმპერიაც და თურქეთიც ერთმანეთთან ბრძოლით დასუსტებულნი იყვნენ. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთი თანდათანობით მკვიდრდებოდა დასავლეთ საქართველოში და გარკვეული წარმატებები ბალკანეთის ფრონტზეც ჰქონდა, საფრანგეთის მხრიდან მიმდინარე საფრთხის გამო იძულებული იყო რეგიონში დაპყრობითი აქციები შეეჩერებინა. თურქეთს კი, რომელსაც თითქმის დაკარგული ჰქონდა გავლენა დასავლეთ საქართველოზე და ბალკანეთის ფრონტზე მარცხს მარცხზე განიცდიდა, იმის შესაძლებლობაც არ ჰქონდა, რომ აფხაზეთის ტერიტორიაზე რუსეთის წინააღმდეგ ახალი ფრონტი გაეხსნა, როგორც ამას ვარაუდობდა პროფ. გ. ძიძარია²⁹.

აქედან გამომდინარე, შეთქმულები ასლან-ბეის მეთაურობით მარტო თურქეთზე დაიძვებულნი ვერ იქნებოდნენ, როგორც ამას 1813 წელს საქართველოს მთავარმმართველი გენ. რტიშჩევი ამტკიცებდა³⁰. ასლან-ბეი 1808წ. ივლისში რუსეთის მფარველობა-

²⁴ **ნ. ბერძენიშვილი.** საქართველო..., გვ. 402.

²⁵ *АКАК*, т. 2, გვ. 528, 531-532; *АКАК*, т. 3, გვ. 189, 197.

²⁶ *АКАК*, т. 3, გვ. 131-132.

²⁷ *АКАК*, т. 3, გვ. 196-197.

²⁸ *АКАК*, т. 4. Тифлис, 1870, გვ. 423-424.

²⁹ **Г. А. Дзидзария.** Присоединение..., გვ. 41.

³⁰ *АКАК*, т. 5. Тифлис, 1873, გვ. 889-890.

ში შესვლას ითხოვდა, მაგრამ საქართველოს მთავარმმართველ-მა გენ. გულოვინმა მისი შემოთავაზება უპასუხოდ დატოვა. ხოლო 1809 წლის ივნისში დასავლეთ საქართველოში განლაგებული ჯარების მეთაურის თავად დ. ორბელიანისადმი მიწერილი წერილის პასუხად, მან მიიღო, რომ „Я (დ. ორბელიანი – დ.ზ.) на письмо его ответственность до времени благосклоннымъ отклонениемъ моимъ, по причине того, что ходатайствуя за него надобно отвергать всехъ князей Шарвашидзе отъ усердия к России., хотя и кр. Сухумъ не бесполезна“.³¹ ასლან-ბეის სურვილმა, შესულიყო რუსეთის ქვეშევრდომობაში, სულთნის კარი აღაშფოთა. თურქეთიდან სასწრაფოდ გამოგზავნილმა ემისრებმა მას ყოველგვარი დახმარება აღუთქვეს³².

ასლან-ბეი მამის, ქელემ-ბეის მკვლელობის შემდეგ სოხუმის ციხეში გამაგრდა. მას აქტიურ მხარდაჭერას სამურზაყანოს ერთ-ერთი მფლობელი ბეჟან შარვაშიძე (რომელმაც ყველა თავისი ქვეშევრდომი დარაზმა ასლან-ბეის დასახმარებლად) და ფოთის ციხის კომენდანტი ქუჩუკ-ბეი შარვაშიძე უცხადებდნენ. ასლან-ბეიმ ქუჩუკ-ბეი სოხუმის ციხის გამგებლადაც დანიშნა³³.

„ამისთვის უპირმშოესი შვილი ქელაიმ-აჰმედ-ბეგისა საფარ-ბეგ, სიძე დადიანისა, რომელსა ჰყვანდა და გრიგოლისი და სცხოვრობდა ზუფუს ბრძანებითა მამისათა, წარმოვიდა და მოვიდა ლეონ გრიგოლის ძის დადიანისა თანა და სთხოვა შეწვენა, რათა... შურ აგოს ძმასა თვისსა ასლან-ბეგსა“.³⁴ რუსული სამხედრო ადმინისტრაცია თვლიდა, რომ საფარ-ბეის სრული კანონიერი უფლება ჰქონდა აფხაზეთის მთავარი გამხდარიყო, მიუხედავად იმისა, რომ ქელემ-ბეიმ სიკვდილამდე ბათალ-ბეი აღიარა მემკვიდრედ. საფარ-ბეიმ დასავლეთ საქართველოში განლაგებული რუსული ჯარების მეთაურს გენ. რიკოფს სამხედრო დახმარება სთხოვა და კვლავ გამოთქვა სურვილი, შესულიყო რუსეთის ქვეშევრდომობაში. მაგრამ საქართველოს მთავარმმართველს გენ.

³¹ АКАК, т. 4, გვ. 412.

³² АКАК, т. 4, გვ. 389-390; *Утверждение Русского владычества на Кавказе*. Т. 1. Тифлис, 1901, გვ. 41-45.

³³ АКАК, т. 3, გვ. 198-199, 205.

³⁴ **ბ. დადიანი**. ქართველთ ცხოვრება, გვ. 197.

გულოვიჩს რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროდან ინფორმაცია ჰქონდა მიღებული, რომ სანამ რუსეთ-თურქეთის სამშვიდობო ზავი გრძელდებოდა, რუსეთი არ უნდა ჩარეულიყო თურქეთის ვასალის საშინაო საქმეებში. მით უმეტეს, რომ რუსულ სამხედრო ადმინისტრაციას დასავლეთ საქართველოში ქვედანაყოფების გამოყოფის შესაძლებლობა არ გააჩნდა.

რუსული ადმინისტრაციის მთავარი ამოცანა იყო შეიარაღებული ძალების დაქსაქსვის გარეშე დახმარებოდა საფარ-ბეი შარვაშიძეს. საქართველოს მთავარმმართველმა გენ. გულოვიჩმა რიკგოფს უბრძანა, აფხაზეთის საზღვარს მიახლოებოდა და ძალების ასეთი გადაადგილება თურქეთისათვის აფხაზეთის სამთავროში არასტაბილური მდგომარეობით აეხსნა. მათი ამოცანა მხოლოდ სამეგრელოს სამთავროს საზღვრების უსაფრთხოება იყო. თავის მხრივ, რუსულმა სამხედრო ადმინისტრაციამ სამურზაყანოს მმართველ მანუჩარ შარვაშიძეს და სამეგრელოს მთავარ ნინო დადიანს ნება დართო, თავიანთი ძალებით დახმარებოდნენ საფარ-ბეი შარვაშიძეს³⁵.

ამასობაში ასლან-ბეიმ სოხუმის ციხე გაამაგრა. იქ 100-მდე ზარბაზანი იდგა³⁶. სამეგრელოს მთავარ ლევან დადიანის და სამურზაყანოს მფლობელ მანუჩარ შარვაშიძის შეერთებული ლაშქარი 1808წ. მაისში მდ. ბესლეთთან დაბანაკდა. ნ. დადიანის ცნობით, „წარვიდა ლეონ დადიანი სპითა სამეგრელოსათა, და მივედით აყუს (სოხუმი — დ.ზ.) და დავებანაკეთ ბესილას პირზედ და ვერა მოვადეგით ციხესა გარს, ვინადგან არა გვექონდა მომზადებულება არტილერიათა და არცა სხვათა ციხის მოსადგომთა იარაღთა“.³⁷ ამავე დროს, ასლან-ბეის დასახმარებლად ფოთის კომენდანტი ქუჩუკ-ბეი მოვიდა სამი გემით. გარდა ამისა, მას დამატებით 300 ჩერქეზიც მოუვიდა³⁸. ამის გამო, სამეგრელოს მთავრისა და სამურზაყანოს მფლობელის შეერთებულ ლაშქარს გაუჭირდა მათ წინააღმდეგ ბრძოლა და ასლან-ბეისთან მოლაპარა-

³⁵ *AKAK*, ტ. 3, გვ. 205-206.

³⁶ *AKAK*, ტ. 3, გვ. 207-208.

³⁷ **ნ. დადიანი**. ქართველთ ცხოვრება, გვ. 197.

³⁸ *AKAK*, ტ. 3, გვ. 207-208.

კება არჩიეს, მაგრამ უშედეგოდ. საფარ-ბეიმ ასლან-ბეის ტყვეობიდან დედინაცვალი რებია ხანუმი და ბათალ-ბეი გამოიხსნა. მათ სანაცვლოდ ასლან-ბეიმ სხვა მძევლები მოითხოვა. ასე რომ, ნ. დადიანის ცნობა, რომ „რებია ჰანუმ და შვილი მისი ბათალ-ბეგ შარვაშიძე... განვათავისუფლეთ“³⁹ მთლად სინამდვილეს არ შეეფერება. ლევან დადიანისა და მანუჩარ შარვაშიძის ლაშქარმა სურსათ-სანოვავის უქონლობის გამო უკან დაიხია⁴⁰. ამის შემდეგ, უცნაურად გვეჩვენება ნ. დადიანის ცნობა: „...შემდგომად დავმძევლეთ ყოველი აფხაზეთი ჯიქეთის საზღვრიდამ ვიდრე ლალიძგა-დადიანის საზღვრამდე და მივათვაღეთ საფარ-ბეგს“⁴¹.

რეალური სურათი კი სხვაგვარი იყო. საფარ-ბეი (გიორგი) შარვაშიძის არაერთგზის თხოვნის მიუხედავად, რუსეთი, თურქეთის რიდით, აფხაზეთში ვერ შედიოდა⁴². ამასობაში, ასლან-ბეი იმდენად გაძლიერდა, რომ მისი შიშით გიორგიმ 1810 წლის ივნისში აფხაზეთის მთავრად დანიშვნის უმაღლესი სიგელი არ მიიღო⁴³. აფხაზი თავადების უმრავლესობამ უარი განაცხადა მისთვის მძევლები მიეცათ. მათი აზრით, გიორგი შარვაშიძის აფხაზეთის მთავრად აღიარებას „კანონიერი“ საფუძველი არ ჰქონდა⁴⁴.

აქედან გამომდინარე, კავკასიის ადგილობრივი სამხედრო ადმინისტრაცია იძულებული გახდა, გიორგის მიერ რუსეთისათვის „ნებაყოფლობით გადაცემული“ აფხაზეთის სამთავრო დაეპყრო⁴⁵. აღსანიშნავია, რომ საქართველოს მთავარმმართველი თვითონ კარნახობდა გიორგი შარვაშიძეს „სათხოვარი პუნქტების“ შინაარსს⁴⁶. საქართველოს მთავარმმართველის გენ. ტორმასოვის თქმით: „...не остается теперь другого способа какъ покорение крепости Сухума силою орудия и симъ же средствомъ Сефер-Али-бея ввес-

³⁹ ნ. დადიანი. ქართველთ ცხოვრება, გვ. 197; ზ. პაპასქირი. ნარკვევები..., გვ. 124.

⁴⁰ АКАК, т. 3, გვ. 207-208; ნ. ქორთუა. საქართველო..., გვ. 262.

⁴¹ ნ. დადიანი. ქართველთ ცხოვრება, გვ. 197.

⁴² АКАК, т. 3, გვ. 201, 205, 206-207; 208-209.

⁴³ АКАК, т. 4, გვ. 420-421.

⁴⁴ АКАК, т. 4, გვ. 419.

⁴⁵ АКАК, т. 4, გვ. 420.

⁴⁶ АКАК, т. 3, გვ. 206-207; ს. ლეკიშვილი. ერთი ფურცელი XIX საუკუნის ისტორიიდან. – გაზ. „სახალხო განათლება“, 1989წ. 31 მაისი.

ტი во владение Абхазиею“.⁴⁷ რუსებს სოხუმის დაპყრობა 1810წ. 17 თებერვლიდან ჰქონდათ გადაწყვეტილი⁴⁸. ასლან-ბეის გავლენა ამ დროისათვის სამურზაყანოსა და ანაკლიის ციხეზე არ ვრცელდებოდა, სამურზაყანოს მფლობელი მანუჩარ შარვაშიძე მის წინააღმდეგ იყო განწყობილი, ხოლო ანაკლიის ციხის მეთაური, რომელიც ინციდენტის დროს სოხუმში იმყოფებოდა, ასლან-ბემი დააკავა. ანაკლიის ციხეში მეგრული შენაერთები ჩააყენეს⁴⁹.

1809 წლის ბოლოდან რეგიონში სიტუაცია რუსეთის სასარგებლოდ შეიცვალა. ანაპისა და ფოთის ციხე-სიმაგრეებში რუსული გარნიზონები იდგნენ⁵⁰. ამან უფრო მეტად დააჩქარა აფხაზეთის სამთავროს რუსეთთან შეერთება, რომელიც ალექსანდრე I-ის 1810წ. 2 მარტის ბრძანებულებით განხორციელდა. შეერთების აღსანიშნავი ცერემონიალი და გიორგი შარვაშიძის ხელმოწერა სოხუმის ციხე-სიმაგრის დაკავების შემდეგ უნდა შემდგარიყო⁵¹. 1810წ. 10 ივნისს საბოლოოდ დაზუსტდა სოხუმის ციხე-სიმაგრის ალების დეტალები. მასში მონაწილეობა უნდა მიეღო გემ „ვერხაილს“ და ორ ფრეგატს (მომცრო ზომის გემი) „ნაზარეთს“ და „კოინს“, რომელთაც უნდა გადმოესხა სოხუმის სანაპიროზე მე-4 საზღვაო პოლკი. სახმელეთო ჯარების მოსვლამდე მე-4 საზღვაო პოლკი სოხუმის ციხე-სიმაგრეში უნდა დარჩენილიყო⁵². მისი აღება დაემთხვა იმერეთის მღელვარებას. სოხუმკალეს დაცვა გაძლიერებული იყო. იქ 100-მდე ქვემეხი იყო, მათ გააჩნდათ 1000 ფუთი ტყვია-წამალი, სანაპიროზე რამდენიმე თურქული გემი იდგა⁵³.

1810 წლის 8 ივლისს რუსული სამხედრო ესკადრა სოხუმს მიაღწა. ესკადრის მეთაურმა კაპ. დოღტმა, პირველ რიგში, გადაწყვიტა ასლან-ბეის მომხრეებთან მოლაპარაკება ეწარმოებინა

⁴⁷ АКАК, т. 4, გვ. 421.

⁴⁸ АКАК, т. 4, გვ. 418.

⁴⁹ АКАК, т. 3, გვ. 198-199; АКАК, т. 4, გვ. 416; ა. ტულუში. ანაკლიის ისტორია. ზუგდიდი, 1991, გვ. 17.

⁵⁰ АКАК, т. 4, გვ. 390.

⁵¹ АКАК, т. 4, გვ. 237.

⁵² АКАК, т. 4, გვ. 421.

⁵³ АКАК, т. 4, გვ. 422.

ნა. ასლან-ბეი ამ დროისათვის სოხუმის ციხე-სიმაგრეში არ იმყოფებოდა და 4000-იანი რაზმით იმერეთის მეფე სოლომონ II-ის დასახმარებლად იყო წასული⁵⁴. მოწინააღმდეგე მხარემ სროლა დაუწყო რუსულ სამხედრო ესკადრას. მეორე დღეს კაპ. ლოდტმა სოხუმის ციხე-სიმაგრეს ცეცხლი გაუხსნა, ქვემეხების უდიდესი ნაწილი განადგურდა. დღის მეორე ნახევარში ზღვიდან დესანტი გადმოსხეს⁵⁵. გადმოსხმულ დესანტს ასლან-ბეის ცხენოსანმა რაზმმა წინააღმდეგობა გაუწია. დიდი და დაძაბული ბრძოლის შემდეგ რუსებმა სოხუმის ციხე-სიმაგრე აიღეს. რუსულ სამხედრო შენაერთებთან ბრძოლაში ასლან-ბეის 300-მდე მომხრე დაიღუპა. მათ ასევე ორი თურქი მოხელე ტყვედ ჩაუვარდათ. კაპ. ლოდტს მორჩილებით ეახლნენ საფარ-ბეის (გიორგის) ძმები, ბათალ-ბეი და ჰასან-ბეი მთელი თავიანთი სანათესაოთი⁵⁶. ნ. დადიანის ცნობით, „ასლან-ბეე სირცხვილეული წარვიდა ჯიქეთს“.⁵⁷ სოხუმიდან ასლან-ბეის განდევნის შემდეგ თურქეთში 5000 მაჰმადიანი აფხაზი გადასახლდა⁵⁸.

თურქეთში ჯერ კიდევ არ იცოდნენ, რომ რუსებმა სოხუმის ციხე-სიმაგრე აიღეს და ასლან-ბეი განდევნეს. 1810წ. ივლისის მეორე ნახევარში სოხუმის ციხე-სიმაგრეს თურქული გემი მიუახლოვდა, რომელმაც ციხეზე აღმართული რუსეთის დროშის დანახვისთანავე გაქცევა დააპირა, მაგრამ რუსებმა ეს გემი დააპატიმრეს. გემზე სულთნის სამი ფირმანი, აგრეთვე „სხვადასხვა სამხედრო-ფინანსური დახმარებები“ აღმოაჩინეს⁵⁹.

ერთი სიტყვით, ასლან-ბეი შარვაშიდემ სოხუმის ციხე-სიმაგრე რუსეთთან უთანასწორო ბრძოლაში დაკარგა. თურქეთი რუსეთთან ომში თანდათანობით უფრო და უფრო თმობდა პოზიციებს. ბალკანეთის ფრონტზე მან მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრეები

⁵⁴ მ. დუმბაძე. დასავლეთ საქართველო..., გვ. 194; Г. Анчабадзе. Абхазская хроника XIX века.

⁵⁵ Г. Дзидзария. Присоединение..., გვ. 46.

⁵⁶ АКАК, т. 4, გვ. 425.

⁵⁷ ნ. დადიანი. ქართლის ცხოვრება, გვ. 202.

⁵⁸ ნ. ჭიჭინაძე. ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში. მაჰაჯირთა ემიგრაცია. თბ., 1962, გვ. 109.

⁵⁹ АКАК, т. 4, გვ. 397; Г. А. Дзидзария. Присоединение..., გვ. 45-46.

დაკარგა, ხოლო დასავლეთ საქართველოში რუსეთის გამგებლობაში ფოთის ციხე-სიმაგრე გადავიდა. რუსებმა ანაპის ციხე-სიმაგრეც აიღეს⁶⁰. ასეთ ვითარებაში თურქეთი ასლან-ბეის აქტიურ დახმარებას ვერ უწევდა. ამიტომ, გ. ძიძარას მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ასლან-ბეისა და საფარ-ბეის შორის მიმდინარე შიდა-დინასტიური წინააღმდეგობა რუსეთ-თურქეთის კონფლიქტი იყო⁶¹, შეიძლება ითქვას, მხოლოდ ნაწილობრივ შეესაბამება რეალობას. მიგვაჩნია, რომ ეს მაინც უფრო ასლან-ბეი შარვაშიძესა და რუსეთს შორის კონფლიქტი იყო, ვიდრე რუსეთ-თურქეთის დაპირისპირება. ჩვენი აზრით, ოსმალეთი აფხაზეთისთვის ბრძოლაში აქტიურად მხოლოდ 1813წ. ჩაერთო. აქვე არ შეიძლება ყურადღება არ მიექცეს ერთ გარემოებას – ასლან-ბეიმ დაშვებული შეცდომა (მამის მოკვლა) მაშინვე გააცნობიერა და რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლა ითხოვა⁶².

ასლან-ბეის სოხუმიდან განდევნის შემდეგ, 1810წ. ოქტომბერში, იმერეთის ოლქის მმართველმა გენ. მაიორმა სიმონოვიჩმა გიორგი შარვაშიძესთან 100 რიგითი ჯარისკაცი გაგზავნა მაიორ მოიზეს მეთაურობით. დასავლეთ საქართველოში განლაგებული რუსული ჯარების მეთაურმა დ. ორბელიანმა აფხაზეთის მთავარს რუსეთის იმპერატორის მიერ ბოძებული სიგელ-ნიშნები გადასცა, რომლის მიღება გიორგი შარვაშიძემ 1810წ. ივნისში ასლან-ბეის შიშით ვერ გაბედა. მთავარმა თავის ადგილ-სამყოფელად რუსების მიერ გამაგრებული სოხუმის ციხე-სიმაგრე არჩია⁶³.

1810წ. დეკემბრამდე ასლან-ბეი აფხაზეთში არ გამოჩენილა⁶⁴. მიუხედავად ამისა, გიორგი შარვაშიძის მდგომარეობა სახარბიელო არ იყო. ის წებელდელმა და დალელმა მარშანიებმა აფხაზეთის მთავრად არ აღიარეს. ასევე მოიქცნენ საძი (ჯიქი) და ცანდრიფშელი თავადები. ასლან-ბეი კი თავის შეიარაღებულ რაზმთან ერთად დეკემბრის ბოლოს სოხუმიდან 20 კილომეტრის

⁶⁰ АКАК, т. 4, გვ. 423-424; Д. А. Новичев. История Турции. Т. II, ч.1 (1792-1839). Л., 1968, გვ. 90-95

⁶¹ Г. А. Дзидзария. Присоединение..., გვ. 43-44; S. Lak'oba. History..., გვ. 75.

⁶² АКАК, т. 4, გვ. 389-390, 412.

⁶³ АКАК, т. 4, გვ. 399; ზ. პაპასქირი. ნარკვევები..., გვ. 124.

⁶⁴ АКАК, т. 4, გვ. 348.

მოშორებით გამოჩნდა. მისი მომხრეები გიორგი შარვაშიძის ქვეშევრდომებს მუდმივად თავს ესხმოდნენ. ამის გამო ის ნინო დალიანსა და მანუჩარ შარვაშიძეს დახმარებას სთხოვდა. მათაც, რუსული სამხედრო ადმინისტრაციის ნებართვით, ასლან-ბეი სოხუმის მიმდებარე ტერიტორიიდან განდევნეს⁶⁵. ამჯერად ასლან-ბეი ტრაპეზუნტში გაიქცა. 1811წ. იქ მას კიურინის ოლქის გამგებლობა უბოძეს⁶⁶.

1812წ. 16 მაისს ბუქარესტში რუსეთ-თურქეთის სამშვიდობო ხელშეკრულება დაიდო. ამ ზავის მე-9 პუნქტის თანახმად, გათვალისწინებული იყო საომარი მოქმედებების დროს რუსეთის შეიარაღებული ძალების მიერ დასავლეთ საქართველოს ზღვის სანაპიროზე დაპყრობილი ციხე-სიმაგრეების დაცლა. ამ მოთხოვნის შესაბამისად, რუსეთს თურქეთისათვის უნდა დაებრუნებინა ციხე-სიმაგრეები: ანაპა, სუჯუკ-კალე, ფოთი, ახალქალაქი და სოხუმ-კალე⁶⁷. რუსეთმა, სოხუმ-კალეს გარდა, თურქეთს ყველა ზემოხსენებული ციხე-სიმაგრე გადასცა. სოხუმ-კალესთან დაკავშირებით რუსეთის ხელისუფლებამ თურქეთს საფუძვლიანი არგუმენტი ვერ წარუდგინა. აფხაზეთის სამთავრო მან, ფაქტობრივად, თურქეთს მოსტაცა. ორივე სახელმწიფო აფხაზეთის სამთავროსთან მიმართებაში დამპყრობლის როლში გამოვიდა. ამიტომ იყო, რომ აფხაზეთის სამთავროში მშვიდობა რუსეთის დამკვიდრების შემდეგაც ვერ დამყარდა. ყოველ შემთხვევაში, რუსული სამხედრო ადმინისტრაცია ცდილობდა, გაეჭიანურებინა სოხუმის ციხე-სიმაგრის თურქეთისათვის გადაცემა. გაჭიანურების საბაბად გამოყენებულ იქნა სოხუმის ციხე-სიმაგრეში არსებული სახაზინო და სამხედრო ქონების არგატანა უგზობისა და საზღვაო მიმოსვლის შეფერხების გამო. რუსული სამხედრო ადმინისტრაცია თურქეთს დაპირდა, რომ 1813 წლის გაზაფხულისთვის სოხუმის ციხე-სიმაგრეს დაცლიდა⁶⁸.

⁶⁵ АКАК, т. 4, გვ. 336-339, 400.

⁶⁶ *Внешняя политика России XIX и начала XX века*. Серия I, т. V. М., 1967, გვ. 719.

⁶⁷ *Внешняя политика России XIX и начала XX века*. Серия II, т. VI. М., 1985, გვ. 509.

⁶⁸ АКАК, т. 5, გვ. 781-782; **Г. Пайчадзе**. Абхазия в составе..., გვ. 219; **А. В. Фадеев**. Россия и Кавказ..., გვ. 161-164.

1813 წლის დასაწყისში აფხაზეთის სამთავროში მდგომარეობა არ შეცვლილა. თურქები ფოთის, ანაპის და სუჯუქ-კალეს დაბრუნების შემდეგ დასავლეთ საქართველოში კვლავ გააქტიურდნენ. სოხუმის ციხე-სიმაგრის ოსმალეთისთვის გადაცემის შემთხვევაში რუსულ სამხედრო ადმინისტრაციას მდ. ენგურზე სამეგრელოს სამთავროსათვის თავდაცვის ზოლის აგება დასჭირდებოდა. ამას იხიცი ემატებოდა, რომ აფხაზები მთავრად აღიარებდნენ მას, ვინც სოხუმის ციხე-სიმაგრეში იჯდა. ასე რომ, თუ ამ ციხე-სიმაგრეს თურქებს გადასცემდნენ, თურქეთი იქ მთავრად ასლან-ბეი შარვაშიძეს დანიშნავდა. ყოველივე ამან რუსულ სამხედრო ადმინისტრაციას ადრე დაპირებულის აღსრულება გადააფიქრებინა⁶⁹.

რუსეთ-თურქეთის წინააღმდეგობით ასლან-ბეიმ ისარგებლა და 1813 წელს ნ. დადიანის ცნობით: „მოვიდა ფოთს, სადა იყო სერესკალი სულეიმან ფაშა ხაზინადარ-ოღლი, რომელსა ჰქონდა რწმუნებული, რათა დაიპყრას იმერეთი და სამენგრელო... სერასკალის ფოთს ყოფნასა შინა მოიცა ასლან-ბეგმა ძალი, წარმოიტანა რამოდენიმე ოსმალთა ჯარი ზღვით და მოვიდა გუდავას (დღევ. გალის რაიონი – **დ.ზ.**) და გუდავიდამ მოვიდა ტამუშს (დღევ. ოჩამჩირის რაიონი – **დ.ზ.**) და მუნ დასდგა, სწადოდა დაპყრობა აფხაზეთისა“.⁷⁰ აფხაზეთში ასლან-ბეის მოსვლას წინ უძღოდა სამურზაყანოში ლევან შარვაშიძის ძის – ხუტუნიას მიერ რუსეთის ერთგულის, სამურზაყანოს ერთ-ერთი მფლობელის, მანუჩარ შარვაშიძის მკვლელობა, რამაც კიდევ უფრო დაძაბა ვითარება აფხაზეთის სამთავროში⁷¹.

ასლან-ბეი შარვაშიძემ თავადაზნაურთა საგვარეულოებიდან მძევლები აიყვანა აბჟუის ოლქის მმართველის ბექირ-ბეის შვილები სოსლან-ბეი და ალი-ბეი. მან ასევე მძევლები ჩამოართვა

⁶⁹ *АКАК*, т. 5, გვ. 784, 786-787; **О. П. Маркова**. Восстание в Кахетии, 1812 г. М., 1955, გვ. 217.

⁷⁰ **ბ. დადიანი**. ქართველთ ცხოვრება, გვ. 205; *АКАК*, т. 5, გვ. 609, 797, 784-7; **ბ. ქორთუა**. საქართველო..., გვ. 447; **მ. დუმბაძე**. დასავლეთ საქართველო..., გვ. 238; **Г. Пайчадзе**. Абхазия в составе..., გვ. 221.

⁷¹ *АКАК*, т. 5, გვ. 499; **ბ. დადიანი**. ქართველთ ცხოვრება, გვ. 204, **Н. Дубровин**. История войны..., т. 6, გვ. 136-137.

ჯგერდელ თავადებს მარშანიებს, ჭლოულ თავადებს ანჩაბაძეებს, გუფელ მარშანიებს. თავად ზეფიშვილებს, მოქველ მარშანიებს, ცნობილ აზნაურებს ზვანბაიასა და მარლანიებს და სხვ.⁷²

რუსულ სამხედრო ადმინისტრაციას აფხაზი ხალხის იმედი არ ჰქონდა. აფხაზეთის მთავარ გიორგი შარვაშიძეს დედინაცვალ-ლი რაბია-ხანუმი განუდგა, რომელიც, დაიმედებული თურქეთის მხრიდან, ასლან-ბეი შარვაშიძეს უჭერდა მხარს⁷³.

„გარნა მოვიდა სეფერ-ალი-ბეგ და სთხოვა შეწევნა რუს-თა“.⁷⁴ რუსულმა სამხედრო ადმინისტრაციამ 1813 წლის ივლის-ში გადაწყვიტა, გაეგზავნა აფხაზეთში ერთი რუსული შენაერთი პოლკ. მერლინის მეთაურობით თურქული ჯარების წინააღმდეგ საბრძოლველად⁷⁵. პოლკ. მერლინმა ქუთაისიდან რედუტ-კალეში თავისი კაცი გაგზავნა ტრაპეზუნტელი სერასკირის წარმოგზავნილ ფაშასთან, მიფლიუ-ოღლი-ალი-ალასთან შესახვედრად, რათა ეს საკითხი მშვიდობიანად გადაეწყვიტათ. მაგრამ, როცა ტრაპიზონის სერასკირის მხრიდან ამას არავითარი გამოხმაურება არ მოჰყვა, ჩამოაყალიბა რაზმი არტილერიით, რომლის მეთაურად კაპ. კუტჩინევი დანიშნა. სოხუმის კომენდანტ აგარკოვს მითითება მიეცა, გამოეგზავნა ერთი შენაერთი, ხოლო საზღვაო კაპიტან ლეიტენანტ ფონ ბურმისტრს თურქების წინააღმდეგ ზღვის მხრიდან უნდა ემოქმედა⁷⁶. მეგრულ-გურულ-რუსულმა შენაერთებმა ასლან-ბეი შარვაშიძეს ერთობლივი დარტყმა მიაყენეს. ნ. დადიანის ცნობით, „რა წარველ და მიველ ილორს, მაშინ სცნეს მისვლა ჩემი და ივლტოდენ ოსმალნი და დაუტევეს ასლან-ბეგ“.⁷⁷ თურქულმა რაზმებმა რუსეთის მხრიდან ალყაში მოქცევის შიშით დატოვეს აფხაზეთი. სამეგრელოს მთავარმა ლევან დადიანმა აბუჯის ოლქის მმართველის ბექირ-ბეის შვილები – სოსლან-ბეი და ალი-ბეი მძევლად აიყვანა. ისინი ასლან-ბეის მომხრეები იყვ-

⁷² AKAK, T. 5, გვ. 505.

⁷³ AKAK, T. 5, გვ. 499.

⁷⁴ **ნ. დადიანი.** ქართველთ ცხოვრება, გვ. 205.

⁷⁵ AKAK, T. 5, გვ. 797-799.

⁷⁶ AKAK, T. 5, გვ. 800-801.

⁷⁷ **ნ. დადიანი.** ქართველთ ცხოვრება, გვ. 205.

ნენ. მათ ასევე დამორჩილდა ჯგერდელი მარშანია, ჭლოუელი ან-ჩაბაძე, გუფელი მარშანია, მერკულელი მარლანია. მეგრულ-გურულ-რუსულმა შენაერთებმა მდ. კოდორი გადალახეს და სოხუმში მივიდნენ. აქ, მათ მძევლებად აზნაური ზვანბაია და შუაწყარელი მარლანია აიყვანეს⁷⁸. „ასლან-ბეგ წარვიდა კვალად ჯიქეთად, ხოლო აფხაზეთი კვალად დაშთა საფარ-ბეგს“.⁷⁹

როგორც ვხედავთ, რუსეთმა სერიოზული წინააღმდეგობა გაუწია თურქეთის ჯარებს. სწორედ ეს იყო პირველი უშუალო შეტაკება რუსეთის და თურქეთის ჯარებს შორის აფხაზეთის სამთავროს ტერიტორიაზე.

ასლან-ბეი აფხაზეთის მთავარ გიორგი შარვაშიძეს და რუსულ სამხედრო ადმინისტრაციას არც შეძლო მში აძლევედა მოსვენებას. მაგალითად, 1814წ. 24 დეკემბერს იმერეთის მმართველი გენ.-მაიორი სიმონოვიჩი საქართველოს მთავარმმართველს აცნობებდა: „Георгий Шарвашидзе не успелъ въ народѣ Абхазском, по причине коварныхъ происковъ брата его отца-убилицы Аслан-бея, неоставляющаго претензии своей на Абхазское владение“.⁸⁰ თურქეთმა ამის შეძლეგაც არაერთხელ მოითხოვა მისთვის სოხუმის ციხე-სიმაგრის დაბრუნება⁸¹. რუსულმა სამხედრო ადმინისტრაციამ თურქულ მხარეს განუცხადა, რომ სანამ ის ასლან-ბეი შარვაშიძეს მხარს უჭერს, რუსეთი სოხუმ-კალეს არ დათმობს⁸². სოხუმის ციხე-სიმაგრეში განლაგებულ რუს ჯარისკაცებს ასლან-ბეის მომხრეები ყოველდღე იტაცებდნენ. ამის გამო 1816 წელს, საქართველოს მთავარმმართველის ბრძანებით, სოხუმის ციხე-სიმაგრის მიმდებარე ტერიტორიაზე 150-მდე სახლი დაანგრიეს, რადგან აფხაზები მათ თავშესაფრად იყენებდნენ⁸³. ხოლო 1817წ. ასლან-ბეი აფხაზეთის მთავარ გიორგი შარვაშიძეს

⁷⁸ АКАК, т. 5, გვ. 505; Н. Дубровин. История войны. Т. V. СПб, 1887, გვ. 137.

⁷⁹ Б. დადიანი. ქართველთ ცხოვრება, გვ. 205.

⁸⁰ АКАК, т. 5, გვ. 480.

⁸¹ АКАК, т. 5, გვ. 490, 500, 499, 825-826.

⁸² АКАК, т. 5, გვ. 784-785; 797-799.

⁸³ ჟ. ფ. გამბა. მოგზაურობა ამიერკავკასიაში. ფრანგულიდან თარგმნა მზია მგალობლიშვილმა. თბ., 1987, გვ. 82.

ციხის მიმდებარე ტერიტორიაზე სიმაგრეების აგების საშუალებას არ აძლევდა. გიორგიმ რუსული შენაერთების საშუალებით უკუაგლო ასლან-ბეი და სიმაგრეების აშენება დაამთავრა⁸⁴.

1818წ. აფხაზეთის მთავარ გიორგი შარვაშიძეს დაუმორჩილებლობა გამოუცხადეს მისმა ძმამ ჰასან-ბეიმ და დედინაცვალმა რაბია-ხანუმმა, აბჟუის ოლქის მმართველმა ალიბეი შარვაშიძემ, ტულაფსუ და ჯამლეთ ლაკერბაიებმა, კაცია მარდანიამ, ინალი-შვილებმა და ზვანბაიებმა. აფხაზეთის მთავარმა დახმარებისათვის კვლავ სამეგრელოს მთავარსა და იმერეთის მმართველს მიმართა. საქართველოს მთავარმმართველ პ. ერმოლოვის შეფასებით, „Абхазский владелець на самомъ деле еще слабее в управлении своимъ народомъ“.⁸⁵ ამავე დროს ასლან-ბეიც გააქტიურდა. აფხაზეთის მთავრითა და რუსებით უკმაყოფილონი ერთობლივად აპირებდნენ გამოსვლას. 1818წ. ოქტომბერში მეგრული მილიციისა და რუსეთის სამხედრო ძალების მიერ აფხაზეთში ლაშქრობა განხორციელდა. ლაშქრობას ნიკო დადიანი და გენ. ვ. ველიამინოვი მეთაურობდნენ. მეგრულ-რუსულმა შენაერთებმა მორჩილებაში მოიყვანეს აფხაზი თავადაზნაურები და მძევლები მოსთხოვეს მათ. ასლან-ბეი ისევ აფხაზეთის მთებში გაიქცა⁸⁶.

პეტერბურგის მაღალჩინოსნები აფხაზეთში შექმნილი ვითარებით იმდენად შეწუხდნენ, რომ 1820წ. ივნისში რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი კ. ნესელროდე მზად იყო სოხუმის ციხესიმაგრე თურქებისთვის დაეთმო⁸⁷. საქართველოს მთავარმმართველი პ. ერმოლოვი ამ განზრახვის წინააღმდეგი გამოვიდა⁸⁸.

1821 წელს აფხაზეთის სამთავროში სიტუაცია კვლავ გართულდა, გარდაიცვალა აფხაზეთის მთავარი გიორგი შარვაშიძე. გამოითქვა ეჭვი, რომ ეს იყო არა ბუნებრივი სიკვდილი, არამედ მკვლელობა. ვარაუდობდნენ, რომ ამ აქტში აქტიური მონაწილეობა ასლან-ბეი შარვაშიძემ მიიღო⁸⁹. აფხაზეთში შექმნილ კრი-

⁸⁴ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 644.

⁸⁵ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 645.

⁸⁶ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 645.

⁸⁷ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 575.

⁸⁸ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 654-655.

⁸⁹ Г. И. Филипсон. Воспоминания Кавказского офицера. М., 1885, გვ. 190.

ზისულ მდგომარეობას ჰასან-ბეი შარვაშიძე ამბობდა, რომლის რეზიდენცია მდ. კელასურთან იყო. ეს უკანასკნელი 1817წ. გიორგი შარვაშიძემ იმერეთში ყოფნის დროს მთავრის მოვალეობის შემსრულებლად დატოვა⁹⁰. ჰასან-ბეი კონტრაბანდული ვაჭრობის დიდი მფარველი იყო. თურქები თავშესაფარს ჰასან-ბეისთან ეძებდნენ. აფხაზები ჰასან-ბეის ასლან-ბეის ალტერნატივად განიხილავდნენ. ჰასან-ბეის ზეგავლენა ჰქონდა არა მარტო თავის ძმებზე – ბათალ-ბეიზე და თაიარ-ბეიზე, არამედ აბჟუის ოლქის მმართველზე ალი-ბეიზეც. ის დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა წებელდელ მარშანებშიც⁹¹.

იმერეთის მმართველმა გენ. გორჩაკოვმა გიორგი შარვაშიძის მეუღლეს, თამარს და ჰასან-ბეის წერილები გაუგზავნა, რომელშიც ის მოითხოვდა, არ აერჩიათ აფხაზეთის მთავარი რუსეთის იმპერატორის ნების დაუკითხავად⁹². მაიორ ოგარკოვს ბრძანება მიეცა დაეპატიმრებინა ჰასან-ბეი. მისი დაპატიმრების საფუძვლად რუსულმა სამხედრო ადმინისტრაციამ ჩათვალა ის, რომ სანამ აფხაზეთის მთავრად შარვაშიძეთა გვარიდან ვინმე არ შეირჩეოდა, ჰასან-ბეის თავისი ძლიერი გუნდით არ ესარგებლა და არ მიეტაცა აფხაზეთის მთავრის ტახტი⁹³. ჰასან-ბეი დააპატიმრეს და ციხეში გადასახლეს⁹⁴. მისი ძმები ბათალ-ბეი, როსტომ-ბეი და თაიარ-ბეი რუსეთს განუდგნენ და აჯანყებულებს შეუერთდნენ. თაიარ-ბეი დახმარების სათხოვნელად სტამბულში გააგზავნეს. ისინი თურქული ჯარების მეშვეობით აპირებდნენ სოხუმის ციხე-სიმაგრედან რუსების განდევნას და ასლან-ბეი შარვაშიძის აფხაზეთის მთავრად გამოცხადებას⁹⁵. ამრიგად, როგორც ვხედავთ, რუსული სამხედრო ადმინისტრაცია აფხაზეთის სამთავროში პრობლემებს ხელოვნურად იქმნიდა და ასლან-ბეის მოძრაობისათვის ნოყიერ ნიადაგს ქმნიდა.

⁹⁰ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 643-644.

⁹¹ Материалы к истории покорения Западного Кавказа, гв. 63.

⁹² Н. Дубровин. История войны..., т. 6, гв. 461.

⁹³ АКАК, т. 6, ч. 1, гв. 655.

⁹⁴ Н. Дубровин. История войны..., т. 6, гв. 461-462; ზ. პაპასქირი. ნარკვევები..., გვ. 135.

⁹⁵ АКАК, т. 6, ч. 1, гв. 656; Н. Дубровин. История войны..., т. 5, гв. 465-466.

1821 წლის ივნისის ბოლოს ასლან-ბეი თურქეთიდან ჯიქეთში მოვიდა. მას აქტიურად ეხმარებოდა ანაპის ფაშა⁹⁶. გაგრამი ასლან-ბეიმ 600-მდე ჩერქეზი და ფსხუელი შეაგროვა⁹⁷ და აფხაზეთის მთავრის გიორგი შარვაშიძის მეუღლეს, თამარს აფხაზეთში შეშვება და მძევლები მოსთხოვა. „ასლან-ბეგ შარვაშიძე, მამის მკვლელი, რომელი იყო თათართა შორის, მოვიდა აფხაზეთად, და ვინათგან არღარავინ იყო მემკვიდრე, თვინიერ მცირეწლოვანთა ძეთა საფარ-ბეგისათა (დემიტრი 1811 წლიდან პეტერბურგში იმყოფებოდა. ის სამეგრელოს სამთავროს მოვალეობის შემსრულებელმა ნინო დადიანმა პეტერბურგში ვიზიტის დროს წაიყვანა⁹⁸ – დ.ზ.), ამისთვის მიმართა ყოველმან აფხაზეთმან და მოვიდენ ასლან-ბეგისა და მისცეს ყოველთა ერთგულებისა პირი“.⁹⁹ მითუმეტეს, ამ დროისთვის ჰასან-ბეი დაპატიმრებული იყო.

1821წ. აგვისტოში ასლან-ბეიმ ალყა შემოარტყა თამარის სასახლეს მდ. კოდორთან და მას ერთგულების ფიცი დაადებინა, ხოლო სექტემბრის პირველ ნახევარში სამურზაყანოში გამოჩნდა¹⁰⁰. ასლან-ბეის აქტიურად დაუჭირეს მხარი მისმა ძმებმა: ბათალ-ბეი, როსტომ-ბეი და თაიარ-ბეი შარვაშიძეებმა; ჰასან-ბეის მომხრეებმა, ნარჩოუ და გიორგი ინალიძეებმა. ასლან-ბეის მეგობრულად შეხვდა აბჟუის ოლქის მფლობელი ალი-ბეი შარვაშიძე. მას ასევე თანადგომა გამოუცხადეს მდ. კელასურის მიმდებარე ტერიტორიაზე მცხოვრებმა თავადაზნაურებმა და ბიჭვინთის მცხოვრებლებმა. ასლან-ბეის განსაკუთრებულ დასაყრდენს წებელდებული მარშანიები წარმოადგენდნენ¹⁰¹.

ასლან-ბეი შარვაშიძემ პოდაოლკოვნიკ მიხინს სოხუმის ციხე-სიმაგრეში ორი კაცი მიუგზავნა და მისგან ციხე-სიმაგრის დაცლა მოითხოვა. სოხუმის კომენდანტმა მიხინმა მისი ელჩები უარით გაისტუმრა. ამის შემდეგ ასლან-ბეიმ ჯიქების, ფსხუელე-

⁹⁶ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 492.

⁹⁷ С. Эсадзе. Историческая записка..., т. 1, გვ. 156-157.

⁹⁸ АКАК, т. 4, გვ. 405; **ბ. დადიანი**. ქართველთ ცხოვრება, გვ. 209.

⁹⁹ АКАК, т. 4, გვ. 405; **ბ. დადიანი**. ქართველთ ცხოვრება, გვ. 209.

¹⁰⁰ Утверждение Русского владычества на Кавказе, т. 2, გვ. 578-582.

¹⁰¹ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 658-569; **მ. დუმბაძე**. დასავლეთ საქართველო..., გვ. 240.

ბის, აპჭიფსხუელების და უბიხების დახმარებით 1821წ. 11 სექტემბერს სოხუმის ციხე-სიმაგრეს ცხენოსანი და ქვეითი რაზმებით ალყა შემოარტყა¹⁰². „მაშინ ბრძანებისამებრ აღემზადა თავადი გორჩაკოვი და სთხოვა მხედრობა რამოდენიმე სამენგრელოდსა მთავარს ჩვენსა და სახელლობრ გამოსთხოვა თავი ჩემი (სამეგრელოს სამთავროს დიდმოხელე, ცნობილი ისტორიკოსი ნიკო დადიანი – დ.ზ.) მხედართმძღვანად. წარვიდა თავადი გორჩაკოვი ორითა ბატალიონითა და თვისის არტილერიითა, თვით მთავარი ჩვენი ლეონ დადიანი მიჰყვა თავის საზღვრამდე ლალიძგამდე და იქიდამ მე გამატანა და ჩემთანა ლეჩხუმისა მხედრობა ექვსასი კაცი“.¹⁰³ იმერეთის მმართველმა ბრძანება გასცა, რომ რუს-მეგრელთა შეიარაღებული შენაერთები სამურზაყანოში უნდა გადასულიყვნენ. აქ ისინი აფხაზეთის მთავრად დანიშნულ დიმიტრი გიორგის ძე შარვაშიძეს უნდა დახვედროდნენ. მაგრამ იმერეთის მმართველი მემკვიდრის მოსვლას არ დაელოდა და უმაღლვე სოხუმისკენ გაემართა.

„და წარვედით, და ოდეს მივედით ჩვენ ლალიძგას იქით, ასლან-ბეგ მოვიდა დაუკლებელის აფხაზ-სპით და დასდგა მოქვს, და უნდოდა ვითამ პირდაპირობა ჩვენი“.¹⁰⁴ ამ დროს მას აბჟუის ოლქის მმართველი ალი-ბეი შარვაშიძე განუდგა¹⁰⁵. რუს-მეგრელთა ლაშქარს ასევე წებელდელი სალარუფ მარშანია დამორჩილდა. „ამისთვის ვერღა დასდგა ასლან-ბეგ მოქვს და წარვიდა“.¹⁰⁶ მას სურდა, რუს-მეგრელთა ლაშქარი სოხუმში არ შეეშვა. იგი კოდორსა და კელასურს შორის განმტკიცდა¹⁰⁷. „წარვედით ჩვენცა, და რა მივედით წყაბას და დავებანაკეთ, მოვიდა იქ სალარუფუ მარშანია და გვაცნობა, რომელ გზასა ზედა ჩვენსა ზღვის პირად, სადა ეწოდების ამიღვარა, მუნ შეუკრავს ოთხსა და ხუთსა ადგილსა საფარი ასლან-ბეგს, სადა არა არს გზა თვინიერ

¹⁰² **Н. Дубровин.** История войны..., т. 6, გვ. 137.

¹⁰³ **ბ. დადიანი.** ქართველთ ცხოვრება, გვ. 209.

¹⁰⁴ **ბ. დადიანი.** ქართველთ ცხოვრება, გვ. 209.

¹⁰⁵ **ბ. დადიანი.** ქართველთ ცხოვრება, გვ. 209; *Утверждение Русско-го владычества на Кавказе.* Т. 2, ч. 2. Тифлис, 1904, გვ. 555.

¹⁰⁶ **ბ. დადიანი.** ქართველთ ცხოვრება, გვ. 209-210.

¹⁰⁷ **АКАК,** т. 6, ч. 1, გვ. 657; **Н. Дубровин.** История войны..., т. 6, გვ. 465-468.

მისა, და მუნ სდგას აფხაზითა და ოსმალთ რამოდენიმე სპითა.

მცნობი ამისი მეორესა დღესა განვემზადეთ და წარვედით, და რა მივედით მუნ... ვნახეთ... ოთხსა და ხუთსა ადგილსა ძლიერ მაგარი და საბრძოლველად გაწყობილი საფრები, სადა არა ჰქონდა გზა არსით შემოსასვლელი. და რა ვსცანით თვინიერ ამისა არა იქმნების რა, დავიწყეთ ბრძოლა. და შეიქმნა სასტიკი ომი, სადა არა გამოირჩეოდა ზარბაზანთა და თოფთა ცემა. და მოიკლოდენ საკმაოდ კაცნი. და ვიბრძოლეთ რა სამ საათს და ვსცანით, რომელ ზარბაზნითა და ესევეთარისა ბრძოლითა ვერ განვდევნით მათ, მაშინ ერთიანად ვსთქვით და მიუტანეთ ერიში, და ორგზის მიუტანეთ ერიში, მაგრამ ვერ ავიღეთ. ხოლო მესამე გზის სარდალთა და მხედართა განურჩევლად ერთიანად მიუტანეთ ერიში და აღვიღევით უპირველესი საფარი... გარნა კვალად დასდგენ მეორესა, უკანა საფარსა მაგრათ. მაშინ რა ნახა თავადმან გარჩაკოვმა, რომელ გაძნელდა საქმე..., თვით მიუძღვა მხედრობასა“.¹⁰⁸ როგორც ვხედავთ, მეგრული შენაერთი ასლან-ბეისთან საბრძოლველად უძღური აღმოჩნდა.

იმერეთის მმართველი გენ. გორჩაკოვი „თვით მიუძღვა მხედრობასა... და აღვიღეთ საფარნი და განვდევნეთ და სრულიად გავაქციეთ“.¹⁰⁹ „და მოგვისწრო ღამემან და დავსდექით მას ღამესა მდინარის მაჭარას პირსა ზედა. ხოლო დილა რა გათენდა, წარმოვედით და კვალად მოგვინდომეს დახთომა... მაშინ ჩვენთა ლეჩხუმელთა შეუტიეს... და მრავალი დევნა უყვეს და განიბნინენ. და მივედით თუბუნს (სოხუმი – **დ.ზ.**) და ქალაქი და გარემო მისა სოფელნი და ეგრეთვე სასახლე შარვაშიძეთა სრულათ დავსწვით და აღვაოხრეთ. და მუნით მივედით აყუს ციხესა შინა... და ჩვენ წარვედით ზუფუს. და რა მივედით სასახლესა შინა შარვაშიძეთა, დავებანაკეთ. და მოვიდენ ყოველნი ზუფუელნი, განა ნარჩოუ და გიორგი ინალისშვილები არ მოვიდენ ჩვენთანა, ვინათგან ერთგულებდენ ასლან-ბეგსა... წარვედით (ნიკო დადიანი და პოლკოვნიკი ი. აფხაზოვი – **დ.ზ.**) და კაპეტის წყალის პირსა ზედა (მდ. ბზიფი – **დ.ზ.**) დავებანაკეთ სასახლესა შინა ნარ-

¹⁰⁸ **ბ. დადიანი.** ქართველთ ცხოვრება, გვ. 210.

¹⁰⁹ **ბ. დადიანი.** ქართველთ ცხოვრება, გვ. 210.

ჩოუსასა და მუნით წარვგზავნეთ თარეშნი ჩვენნი ლეჩხუმელნი. და მოათარეშეს მრავალნი ადგილნი... და შემდგომად დავსწვით სასახლე ნარჩოუ ინალიშვილისა და გარემო სოფელი ყოველი და ძელსა ზედა დავმოკიდეთ (!) მუნ ორნი კაცნი შესაშინებელად აფხაზთა... და ესევეითარის წარმატებით მოველთ კვალად ლუხუნს (ლიხნი – **დ.ზ.**), სასახლესა შინა თავადს გარჩაკოსთან“.¹¹⁰

ასლან-ბეი ძლივს გადაურჩა დატყვევებას. ის ძმების, როს-ტომ-ბეი და თაიარ-ბეი შარვაშიძეების დახმარებით ოსმალეთში გადაიხვეწა. თან ასლან-ბეიმ აფხაზი თავად-აზნაურებისგან აყვანილი 56 მძევალიც გაიყოლა, რომელთა ნაწილი გაყიდა, ზოლო დანარჩენი მოკლა¹¹¹. ამჯერადაც, ასლან-ბეი რუსეთთან უთანასწორო ბრძოლაში იძულებული გახდა, დაეტოვებინა აფხაზეთი. ის ტრაპიზონში წავიდა და 1822 წლის ნოემბრამდე აფხაზეთში არ გამოჩენილა¹¹².

ამით რუსეთმა აფხაზეთის სამთავროში მთავრის ტახტზე ყველა ძლიერი კონკურენტი მოიშორა და 1821წ. ოქტომბერში უმოქმედო, რუსული ადმინისტრაციის მორჩილი კანდიდატი დიმიტრი შარვაშიძე დასვა¹¹³. იმერეთის მმართველის გენ. გორჩაკოვის სადამსჯელო ექსპედიციის სისასტიკეს სამართლიანად მკაცრი შეფასება მისცა პროფ. გ. ძიძარიამ, რომლის მიხედვით: „...В целом участники движения были разбиты военным экспедиционным отрядом ген. М. Горчакова. При этой операции последний действовал типичными для царского администратора военно-феодальными методами“.¹¹⁴

აფხაზეთის სამთავროში დიმიტრი შარვაშიძეს თითო-ორი-ლა თავად-აზნაური თუ ერთგულობდა. ასეთები იყვნენ, მაგალითად: სამურზაყანოელი თემურყვა ანჩაბაძე, დერუკა ინალიშვილი და მისი ძმები, მარღანიების მთელი საგვარეულო. წებელდელი

¹¹⁰ **ბ. დადიანი.** ქართველთ ცხოვრება, გვ. 210-211.

¹¹¹ **Г. А. Дзидзария.** Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия. Сухуми, 1982, გვ. 264-265.

¹¹² **АКАК,** т. 6, ч. 1, გვ. 438, 661.

¹¹³ **АКАК,** т. 6, ч. 1, გვ. 659; **Н. Дубровин.** История войны..., т. 6, გვ. 470.

¹¹⁴ **Г. А. Дзидзария.** Махаджирство..., გვ. 40; **ზ. პაპასქიო.** ნარკვევები..., გვ. 135.

მარშანიებიდან მას მხოლოდ სალარუფი მიემხრო, ხოლო დანარჩენები მის წინააღმდეგ იყვნენ განწყობილნი¹¹⁵. დიმიტრი შარვაშიძემ ჯიქელ თავადებს მოსთხოვა, ასლან-ბეისთვის ხელი არ შეეწყოთ, მაგრამ მათ დიმიტრი შარვაშიძეს, დანიშნულს აფხაზეთის მთავრად, განუცხადეს, რომ მას აფხაზეთის მთავრად არ აღიარებდნენ¹¹⁶. 1822წ. აგვისტოს დიმიტრი შარვაშიძე შეეცადა, რათა ეწარმოებინა სოხუმში მოლაპარაკება წებელდელებთან, მაგრამ უშედეგოდ. არც წებელდელები ცნობდნენ მას აფხაზეთის მთავრად¹¹⁷. დიმიტრი შარვაშიძე ისე გარდაიცვალა, რომ ვერც აფხაზი ხალხის ნდობა დაიმსახურა და ვერც რუსებს აჩვენა თავისი ძალა. ის 1822წ. 27 ოქტომბერს გარდაიცვალა¹¹⁸. დიმიტრი შარვაშიძის დედა – თამარი ეჭვობდა, რომ მისი შვილი ასლან-ბეის თანამოაზრე ურუს ლაკობამ მოწამლა. ეჭვიტანილი დიდი კვლევა-ძიების გარეშე ჩამოახრჩვეს. რუსული სამხედრო ადმინისტრაცია დაკმაყოფილდა მართო დიმიტრის ძმის მიხეილისა და თამარ შარვაშიძის მონაცემებით. „ღამნაშავეს“ ასევე აფხაზეთის მთავრად აღიარებულ მიხეილ შარვაშიძის მკვლელობის მცდელობაც დაბრალდა¹¹⁹.

აფხაზეთის სამთავროში არეულობის თავიდან აცილების მიზნით, რუსულმა ადმინისტრაციამ ფორმალურად ორი შენაერთი ლიხნში დატოვა, რადგან დიმიტრი შარვაშიძის გარდაცვალების ცნობას შეეძლო გააქტიურებინა აფხაზები და თურქები, რომლებიც მთავრად ასლან-ბეი შარვაშიძეს დასვამდნენ, ხოლო გიორგი შარვაშიძის მეუღლე ითხოვდა, ლიხნში დამატებით გადმოესროლათ ორი შენაერთი, რისი შესაძლებლობა რუსულ სამხედრო ადმინისტრაციას არ გააჩნდა¹²⁰. სამთავროში სტაბილურობის შესანარჩუნებლად საჭირო იყო მთავრის სასწრაფოდ არჩევა. რუსულმა სამხედრო ადმინისტრაციამ არჩევანი დიმიტრი შარვაშიძის ძმაზე მიხეილზე შეაჩერა, რომელიც აქტიურ მონაწილეობას

¹¹⁵ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 658-659. **ზ. პაპასქირი**. ნარკვევები..., გვ. 136.

¹¹⁶ **Н. Дубровин**. История войны..., т. 5, гв. 471.

¹¹⁷ **Н. Дубровин**. История войны..., т. 6, гв. 512.

¹¹⁸ **ბ. დადიანი**. ქართველთ ცხოვრება, გვ. 211.

¹¹⁹ АКАК, т. 6, ч. 1, гв. 664-665.

¹²⁰ АКАК, т. 6, ч. 1, гв. 660.

იღებდა აფხაზების 1821წ. აჯანყების ჩახშობაში, ეწეოდა ერთ-
გულ სამსახურს რუსულ შენაერთებში¹²¹. მიხეილ შარვაშიძე აფ-
ხაზეთის მთავრად 1823წ. 14 თებერვალს დაამტკიცეს.

1823 წლის ბოლოს ასლან-ბეი შარვაშიძე აფხაზეთში 600
ჩერქეზით კვლავ გამოჩნდა. მას მხარი თავისმა ძმებმა ბათალ-
ბეი, როსტომ-ბეი და თაიარ-ბეი შარვაშიძეებმა დაუჭირეს. ასლან-
ბეის ასევე მიემხრნენ ნარზაი და გიორგი ინალიშვილები. აბჟუის
ოლქის მფლობელი ალი-ბეი შარვაშიძე, შუა კელასურელი მარ-
ღანიები. ამავე დროს ერთდროულად აჯანყდნენ ბიჭვინთელები
და წებელდელები. ასლან-ბეიმ მიხეილ შარვაშიძე ლიხნში, მთავ-
რის სასახლეში ალყაში მოაქცია. ის იქიდან გენ. გორჩაკოვმა
გამოიხსნა¹²².

აფხაზეთში 1823 წლიდან რუსულმა სამხედრო ადმინისტრ-
რაციამ სამხედრო-პოლიტიკური მმართველობა ხელში აიღო. აფ-
ხაზები ამ ღონისძიებას დიდი უკმაყოფილებით შეხვდნენ. ამას
თან დაერთო გლეხთა გამოსვლები. რუსულმა სამხედრო ადმი-
ნისტრაციამ გადაწყვიტა სადამსჯელო ექსპედიციები მოეწყო აფ-
ხაზურ სოფლებში. 1824წ. 22 მაისს სოხუმის გარნიზონის ნა-
წილმა სოფ. აკაფა გადაწვა. აქ მომხდარ ორმხრივ სროლაში
აკაფელი თავადების მხრიდან სოლომონ და ლევან მარშანიები
დაიჭრნენ. ისინი რუსული ადმინისტრაციის მტკიცებით, ასლან-
ბეის თანამოაზრეები და აჯანყების უშუალო ინიციატორები იყ-
ვნენ¹²³. უკან მობრუნებისას აკაფელებმა რუსული შენაერთი მთლი-
ანად გაანადგურეს. აფხაზებმა სოხუმის გარნიზონის მეთაური,
პოდპოლკოვნიკი მიხინი 47 ჯარისკაცთან ერთად დახოცეს. ეს
კი საფუძველი გახდა ფართომასშტაბიანი აჯანყების დასაწყებად
აფხაზეთის სამთავროში¹²⁴. ამასობაში აჯანყებულ აფხაზებს ას-
ლან-ბეიც წამოეშველა. 1824წ. ივნისის მეორე ნახევარში იგი

¹²¹ АКАК, т. 6, ч. 2. Тифлис, 1875, გვ. 438, АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 660: **Н. Дубровин.** История войны..., т. IV, გვ. 512.

¹²² АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 658-659.

¹²³ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 666.

¹²⁴ АКАК, т. 7, ч. 1. Тифлис, 1878, გვ. 400-401; **А. Н. Дьячков-Тарасов.** Абхазия и Сухум в XIX столетии, გვ. 149-165; **მ. დუმბაძე.** დასავლეთ საქართველო..., გვ. 240; **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები..., 136-137.

თურქული გემით ანაპიდან აფხაზეთში მოვიდა¹²⁵. ამის შემდეგ აჯანყების ალი მთელ აფხაზეთს მოედო. 12000-ზე მეტმა აფხაზმა სოხუმის ციხე-სიმაგრე და ლიხნის მთავრის სასახლე ალყაში მოაქცია. რუსული სამხედრო შენაერთები სრულ ბლოკადაში აღმოჩნდნენ. ამავე დროს ასლან-ბეი შარვაშიძე მიხეილს დაუკავშირდა. ის აფხაზეთის მთავრისაგან რუსეთის წინააღმდეგ ერთობლივ გამოსვლას მოითხოვდა. აფხაზეთის მთავარმა ასლან-ბეის უარი შეუთვალა. მიხეილ შარვაშიძე აფხაზეთში ვითარების მოსაგვარებლად დაპატიმრებული ჰასან-ბეის ავტორიტეტის მოშველიებას ცდილობდა, მაგრამ უშედეგოდ¹²⁶. იმერეთის მმართველმა გენ. მ. გორჩაკოვმა 4000-მდე ჯარისკაცი შეაგროვა და ივლისში აფხაზეთში შევიდა. სახმელეთო ოპერაციის წარმატებულობას რუსული სამხედრო გემები „ორფეი“, „სპეშნი“ და „მერკური“ უზრუნველყოფდნენ. 10 ივლისს დილის 8 საათზე დაიწყო სამხედრო აქცია სოხუმის დასაკავებლად. აფხაზები ასლან-ბეის მეთაურობით რუსებს მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ. რუსული სამხედრო გემებიდან მათი გამაგრებული პოზიციების დაბომბვა აფხაზებს აიძულებდა, ჩასაფრებული ადგილები დაეტოვებინათ. სოხუმისთვის ბრძოლაში რუსებმა 102 ჯარისკაცი დაკარგეს. დიდი დანაკარგი განიცადა ასევე სამეგრელოს მთავარმა ლევან დადიანმაც¹²⁷. რუსულმა შენაერთებმა მხოლოდ საღამო ჟამს დაიკავეს სოხუმი, ხოლო 15 ივლისს – ლიხნიც.

ამის შემდეგ მიხეილი თავის დედასთან ერთად სამეგრელოში გადავიდა საცხოვრებლად და სოფ. ხეთაში დასახლდა. რუსული შენაერთები სოუქსუდან (ლიხნიდან) გავიდნენ. თურქებმა ისევ დაიწყეს აფხაზების სამხედრო აღჭურვილობით უზრუნველყოფა. ასლან-ბეიმ ისევ განაგრძო რუსეთის წინააღმდეგ მოსახლეობის ამხედრება. სოხუმში მყოფმა რუსულმა შენაერთმა 500 ჯარისკაცით ამას წინააღმდეგობა ვერ გაუწია. ამის მოწმე იყო აფხაზეთში სასულიერო მისიით გაგზავნილი არქიმანდრიტი

¹²⁵ Г. А. Дзидзария. Махаджирство..., გვ. 56.

¹²⁶ *Утверждение Русского владычества на Кавказе*. Т. III, ч. II. Тифлис, 1904, გვ. 581-582.

¹²⁷ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 635.

იოანე, რომელიც 1824წ. ოქტომბერში საქართველოს ეგზარქოსს აცნობებდა: „მთელი აფხაზეთი აჯანყდა, სოუქსუ დატოვეს რუსის რაზმებმა, ტადარი გაწითლებულია სისხლით. ტადარის შიგნით აფხაზების მიერ მოკლულია 10 კაცი. ბუნტოვშიკების მალე დაწყნარება შეუძლებელია“.¹²⁸ აფხაზეთის მთავარი მიხეილ შარვაშიძე 1827 წლამდე აფხაზეთში არ დაბრუნებულა, რის გამოც მისი გავლენა აფხაზეთში მიმდინარე პროცესებზე ნულის ტოლფასი იყო¹²⁹. სამთავროში რუსეთის სამხედრო-პოლიტიკური რეჟიმი დამყარდა¹³⁰.

რუსულმა სამხედრო ადმინისტრაციამ აფხაზეთის სამთავროში ასლან-ბეის გავლენის შესასუტებლად მიიღო ერთადერთი სწორი გადაწყვეტილება – ჰასან-ბეი დააბრუნა აფხაზეთში¹³¹. რუსები 1821წ. ჰასან-ბეის დაპატიმრებას ასლან-ბეის „ემმაკობით“ ხსნიდნენ¹³².

ასლან-ბეი შარვაშიძე 1830-იანი წლების დასაწყისშიც აქტიურად უწევდა წინააღმდეგობას რუსულ რაზმებს, რომლებსაც გენ.-მაიორ გესე მეთაურობდა აფხაზური ექსპედიციის მეთაურმა გენ. მაიორმა გესემ 1830წ. გაგრა დაიკავა. აქ განლაგებულ რუსულ შენაერთებს ასლან-ბეი თავისი რაზმით დაესხა თავს, მაგრამ უშედეგოდ. ის დარწმუნდა, რომ რუსეთთან ბრძოლა სამთავრო ტახტისთვის უპერსპექტივოდ იყო და საბოლოოდ თურქეთში გადასახლდა¹³³. ამის შემდეგ ასლან-ბეი წყაროებში არ იხსენიება.

ასლან-ბეის პოზიციების შესუსტებას, გარკვეულწილად, ისიც უწყობდა ხელს, რომ თურქეთმა საბოლოოდ 1826წ. აკერმანის კონვენციითა და 1829წ. ანდრიანოპოლის ზავით აფხაზეთის სამთავრო რუსეთის გავლენის სფეროდ აღიარა¹³⁴.

¹²⁸ გ. როგავა. რელიგია და ეკლესია საქართველოში (XIX-XX სს.). თბ., 2002, გვ. 81.

¹²⁹ АКАК, т. 7, ч. 1, გვ. 886.

¹³⁰ Н. Дубровин. История войны..., т. 5, გვ. 471-517.

¹³¹ АКАК, т. 6, ч. 1, გვ. 665.

¹³² АКАК, т. 7, ч. 1, გვ. 401-403.

¹³³ Утверждение наше в Абхазии..., გვ. 139.

¹³⁴ АКАК, т. 7, ч. 1, გვ. 401; Г. Пайчадзе. Абхазия в составе..., გვ. 219; М. Гаприндашвили. Грузия в первой трети XIX в. – Очерки истории Грузии, т. 5. Тб., 1990, გვ. 45.

ისტორიკოსები ასლან-ბეის მოღვაწეობას სხვადასხვანაირად აფასებენ. ერთნი (ნ. ბერძენიშვილი, გ. ძიძარია, ს. კაკაბაძე, ა. ფადეევი, მ. დუმბაძე, ნ. ქორთუა, გ. პაიჭაძე, ჯ. გამახარია, ზ. წურწუშია) აფხაზეთის სამთავროში მის მოღვაწეობას უარყოფითად აფასებენ. ისინი ასლან-ბეის ოსმალეთის აგენტს უწოდებენ. მაგ. პროფ. გ. ძიძარიას თქმით: „Аслан-бей и его единомышленники изменники и политические авантюристы, навсегда потерявшие место под солнцем на родине, в течение десятилетий тем и занимались, что постоянно тревожили жителей Абхазии и провоцировали переселение их в Султанскую Турцию“.¹³⁵ აკად. ნ. ბერძენიშვილის მოსაზრებით: „ქელაიშ-ბეგები ეს აფხაზეთის ათასწლოვანი ისტორიის უარყოფაა..., ქართველობისაგან გამოთიშვაა..., ოსმალეთის სამსახურში ყოფნაა. და როგორ შეუძლია დღეს აფხაზ საბჭოთა მოქალაქეს უარყოს... საკუთარი სახელოვანი ისტორია და გმირი სწორედ ამ ისტორიის შემგინებელ-უარისმყოფელში დაიგულოს? გმირი იყო ლეონ I, ლიხთიმერეთის გამაერთიანებელი, გმირები იყვნენ ის გიორგი-კონსტანტინეები საქართველო-კავკასიის გაერთიანებას რომ ალევდნენ ძალებს... და არა ქელაიშ აჰმედ ბეგები – სულტნის ყურმოჭრილი მონები“.¹³⁶ ავტორის ზემოხსენებულ შეფასებაში ასლან-ბეი იგულისხმება. ხოლო აფხაზი ისტორიკოსი ს. ლაკობა ასლან-ბეის ბრძოლას სამთავრო ტახტის დასაუფლებლად დადებითად აფასებს. მისი თქმით, ის აფხაზეთის სამთავროს არაფორმალური ლიდერი იყო¹³⁷.

¹³⁵ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველო..., გვ. 409; **Г. Дзидзария**. Махаджирство..., გვ. 35; **Г. Дзидзария**. Присоединение..., გვ. 40-46, 54-55; **ს. კაკაბაძე**. საქართველოს მოკლე ისტორია, გვ. 192-194; **А. Фадеев**. Россия и Кавказ..., გვ. 149, 187, 255, 258; **მ. დუმბაძე**. დასავლეთ საქართველო..., გვ. 220, 222, 241; **ნ. ქორთუა**. საქართველო..., გვ. 260-261, 265, 267; **Г. Пайчадзе**. Абхазия в составе..., გვ. 216, 219, 222-223; **Дж. Гамахария**, **Б. Гогия**. Абхазия историческая..., გვ. 50-51; **ზ. წურწუშია**. აფხაზეთის ისტორიის..., გვ. 133.

¹³⁶ ნ. ბერძენიშვილი. მცირე შენიშვნა დიდი საკითხის გამო. – წგნ.: **ნ. ბერძენიშვილი**. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. 3. თბ., 1966, გვ. 285.

¹³⁷ **S. Lak'oba**. History..., გვ. 70-79.

ჩვენი მოსაზრებით, აფხაზეთის სამთავროში შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე ასლან-ბეის ცალმხრივი შეფასება შეუძლებელია. მან მამის, ქელემ-ბეის მკვლელობისთანავე დაშვებული შეცდომა გააცნობიერა და რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლა ითხოვა, მაგრამ რუსული სამხედრო ადმინისტრაციის მოუქმელობისა და აფხაზეთის მთავრად გიორგი შარვაშიძის არამართებულად დანიშვნის გამო სიტუაცია უფრო გამწვავდა. აფხაზეთის მთავარ ქელემ-ბეი შარვაშიძეს (1786-1808) მისი პოლიტიკის ღირსეულად გამგრძელებელი მემკვიდრე არ აღმოაჩნდა. უფროსი ასლან-ბეი იძულებული აღმოჩნდა თურქეთის მხარდაჭერით ესარგებლა, ხოლო მეორე საფარ-ბეი (გიორგი) საერთოდ რუსეთის მარიონეტად იქცა. ამის გამო აფხაზეთის სამთავრო რუსეთსა და თურქეთს შორის ბრძოლის არენად იქცა. სამთავროს შიდა საქმეებში რუსული სამხედრო ადმინისტრაციის უხეშმა ჩარევამ 1821 წელს გიორგი შარვაშიძის გარდაცვალების შემდეგ, როცა სამთავრო ტახტის დაუფლების სურვილის გამო რუსებმა ქელემ-ბეის შვილი ჰასან-ბეი დააპატიმრეს, აფხაზი ხალხის აღშფოთება გამოიწვია. ამან კი კიდევ უფრო გაამყარა ასლან-ბეის პოზიციები აფხაზეთში, თუმცა სამთავრო ტახტის დასაუფლებლად რუსეთთან მისი ბრძოლა წინასწარვე განწირული აღმოჩნდა. ამას ისიც უწყობდა ხელს, რომ თურქეთი, სისუსტის გამო, ასლან-ბეის საკმაო დახმარებას ვერ უწყევდა. რუსეთმა ერთადერთი სწორი ნაბიჯი 1828წ. გადადგა. მან პატიმრობიდან ჰასან-ბეი გაათავისუფლა და ის ფაქტობრივად აფხაზეთის არაფორმალურ ლიდერად აღიარა. ამის შემდეგ აფხაზეთის სამთავროში ასლან-ბეის პოზიციები შესუსტდა. თურქეთმა ამასთანავე 1829წ. აღრიანოპოლის ზავით აფხაზეთის სამთავრო რუსეთის საკუთრებად აღიარა. ასლან-ბეი შარვაშიძე საბოლოოდ მიხვდა, რომ რუსეთთან პაექრობა სამთავრო ტახტისთვის შეუძლებელი იყო და 1830 წლის შემდეგ თურქეთში გადასახლდა.

Д. Р. ЗАКАРАИА

БОРЬБА АСЛАН-БЕЯ ШАРВАШИДЗЕ ЗА КНЯЖЕСКИЙ ПРЕСТОЛ В АБХАЗИИ

В статье освещены узловые вопросы политической истории Абхазии в I четверти XIX в., в частности, события, связанные с борьбой за власть Аслан-бея Шарвашидзе – старшего сына владетельного князя Абхазии Келеш-бея Шарвашидзе. В историографии неоднозначно оценивается политическая деятельность Аслан-бея Шарвашидзе. Большинство ученых (А. В. Фадеев, Н. А. Бердзенишвили, С. Н. Какабадзе, Г. А. Дзидзария, М. К. Думбадзе, Н. Кортуга, Г. Г. Пайчадзе и др.) считали Аслан-бея Шарвашидзе ставленником Османской империи и в его действиях видели только отрицательное. В последнее время абхазский исследователь С. З. Лакоба предпринял попытку политической реабилитации Аслан-бея и признал его неформальным лидером тогдашней Абхазии.

В статье проведена мысль, что деятельность Аслан-бея Шарвашидзе нельзя оценивать однозначно. Хотя он ориентировался в основном на Турцию, но это была вынужденная мера. В принципе, Аслан-бей был не прочь сесть на княжеский престол и при помощи России, но российским властям не хватило дипломатии переманить этого, действительно популярного в то время в Абхазии лидера. Со своей стороны Турция не оказала должную поддержку Аслан-бею, что и обрекло его на окончательное поражение.

ბესო ოდიშარია

სამეკლესიო რეფორმა და რუსეთის პოლიტიკური მიზანი დასავლეთ საქართველოში (1815-1822წწ.)

ქართველი ერის საერთო ისტორიული ბედისწერის ჯგჯვში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან რგოლს წარმოადგენდა XIX საუკუნე, როცა ერთმორწმუნეობის ნიღბით შემოსულმა რუსეთმა ბოლო მოუღო ჩვენს ეროვნულ დამოუკიდებლობას და გააუქმა მრავალ-საუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი ტრადიციების მქონე ბაგრატიონთა სამეფო, ხოლო უფლისწულები თავიანთი ოჯახებით აიძულა, დაეტოვებინათ საკუთარი სამშობლო, რადგან იმპერიის მესვეურებს კარგად ჰქონდათ შეგნებული, რომ ისინი ყოველთვის იქნებოდნენ სიმბოლო ქართველთა ეროვნული დაუმორჩილებლობისა. ამასთანავე, ნუ დაგვაიწყდება ისიც, რომ ქართველი კაცის თვალში მეფე წარმოადგენდა არა მარტო უზენაეს საერო ხელისუფალს, არამედ ამავე დროს ღვთაებრივი ნების აღმსრულებელსაც ერისა და ქვეყნის წინაშე, რამეთუ მონარქია და რელიგია ოდითგანვე განუყოფელი იყო საქართველოში. ეს ერთობა შეამზადა ქრისტიანულმა იდეოლოგიამ, რამაც თავისი ასახვა ჰპოვა ქართველთა მესიანისტურ იდეაში¹. ამიტომ „ერთმორწმუნე“ დამპყრობლისგან ლოგიკური იყო, როცა მან მოინდომა ჩვენი ერის სულიერი საწყისის მასაზრდოებელი ფესვებიც გადაეჭრა და 1811 წელს გააუქმა ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის ავტოკეფალია. ამ სასულიერო „რეფორმის“ გარეგან გამოხატულებას სოციალურ-ეკონომიკური ხასიათის ცვლილებებთან ერთად წარმოადგენდა ქართული ენის, რომელზეც ჩვენი ერი საუ-

¹ ბ. ოდიშარია. იმერეთის 1819-1820 წლების აჯანყების ისტორიიდან. – აკად. ი. ვეკუას საიუბილეო დღეებისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა *თეზისები*. თბ., 1995, გვ. 85.

კუნეების განმავლობაში აღავლენდა წირვა-ლოცვას და ღვთის სა-
დიდებელს, საეკლესიო ცხოვრებიდან გამეგება და მის ნაცვლად
რუსულის დანერგვა. სწორედ ამის შესახებ წერდა გულისტკი-
ვილით ი. ჯავახიშვილი: „...ამგვარად, საქართველოს რუსეთთან
შეერთებიდან 16 წლის შემდეგ ქართველებს მოესპოთ საშუალება
საქართველოს დედაქალაქის კათედრალურ ტაძარში ღვთისმსა-
ხურება თავის მშობლიურ ენაზე მოესმინათ, იმ ენაზე, რომელ-
ზეც 1400 წლის განმავლობაში განუწყვეტლივ მხურვალე ლოც-
ვა აღევლინებოდა. არც სპარსელებს, ცეცხლთაყვანიმცემლებსა
და მაჰმადიანებს, არც არაბებს, არც წარმართ მონღოლებს, არც
თურქებს არ გაუკეთებიათ ქართული ქრისტიანული მართლმადი-
დებლური ეკლესიისათვის ის, რაც გაუკეთა რუსულმა მმართვე-
ლობამ და მათმა ეგზარქოსმა“.²

სწორედ, ზემოაღნიშნულ რუსეთის იმპერიალისტურ ზრახ-
ვებს ემსახურებოდა საეკლესიო რეფორმის გატარება იმერეთში,
გურიასა და სამეგრელოში (მიუხედავად იმისა, რომ ეს ორი მათ-
განი ავტონომიურ სამთავროებს წარმოადგენდნენ – ბ.ო.), რო-
მელმაც ბიძგი მისცა 1819-1820 წლების საყოველთაო ეროვნულ
მოდრობას მთელს დასავლეთ საქართველოში. რუსეთის ხელისუფ-
ლება ითვალისწინებდა, რომ ქვეყნის მხოლოდ სამხედრო ოკუპა-
ცია არაა საკმარისი, ხოლო ეკონომიკური დაპყრობის საკითხი
ჯერ კიდევ შორეული პერსპექტივა იყო ამ მხარის სამეურნეო
ჩამორჩენილობისა და რუსეთთან სუსტი ეკონომიკური კავშირე-
ბის გამო. აღნიშნული ამოცანის გადაწყვეტას ასევე ხელს უშ-
ლიდა ცარიზმის მიერ კავკასიაში წარმოებული პერმანენტული
საომარი მოქმედებები. ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ
ჯერ კიდევ სუსტი იყო ის ბერკეტები, რომლებიც რუს იმპერია-
ლისტებს საშუალებას მისცემდა, გამოეყენებინათ სკოლები და
კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებანი რუსიფიკატორუ-
ლი პოლიტიკის გაფართოებისა და ქართველი ერის სულიერი
დაპყრობისთვის. ამიტომაც, იმპერიის მესვეურთა ანგარიშით, მა-
თი ზრახვების განხორციელება მთლიანად უნდა ეკისრა ქართულ
ეკლესიასა და სამღვდლოებას, რომელსაც მომრიგებლის ფუნქ-

² ი. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წ. V. თბ., 1953, გვ. 111.
82

ციის შესრულება ევალებოდა ხალხსა და ახალ რეჟიმს შორის. მაგრამ ამჯერად მათ ლოგიკამ უმტყუნა. ქართული ეკლესიის ლოცვა-კურთხევით დაიწყო სწორედ 1819-1820 წლების საყოველთაო გამოსვლები დასავლეთ საქართველოში. ეს იყო ჩვენი ერის კიდევ ერთი თავგანწირული ძალისხმევა სარწმუნოებისა და მამულის თავისუფლების დასაცავად. წარმოდგენილ სტატიაში ჩვენ შეგნებულად ავუარეთ გვერდი აღნიშნული აჯანყების გაშუქებას, რომელიც საკმაოდ შესწავლილი ისტორიოგრაფიაში³. ნაშრომში, რასაკვირველია შესაძლებლობის ფარგლებში, შევეცადეთ ამ პერიოდის სამეგრელოს სამთავროში მიმდინარე პროცესების ფონზე, მოკლედ წარმოგვეჩინა დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო რეფორმის გატარების მცდელობის არსი და, აქედან გამომდინარე, რუსეთის იმპერიის პოლიტიკური მიზანი აღნიშნულ მხარეში.

1811 წელს რუსეთის ხელისუფლებამ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებით სცადა დაექვემდებარებინა იგი საკუთარი პოლიტიკური ინტერესებისთვის. სასულიერო სფეროშიც მიმდინარეობდა ბიუროკრატიული იერარქიის დანერგვა. ქართულ ეკლესიას სათავეში ჩაუდგა რუსეთის წმინდა სინოდის განყოფილება – დიკასტერია, კათალიკოსობის ნაცვლად დააწესეს

---

³ იმერეთის 1819-1820 წლების აჯანყების შესახებ უფრო ვრცლად შეგიძლიათ იხილოთ შემდეგი ნაშრომები: **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Т. VI. СПб, 1888; **მ. დუმბაძე.** სამეგრელოს სამთავრო 1803-1857 წწ. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად (ხელნაწერის უფლებით). თბ., 1942 (ხელნაწერი ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში); **მ. დუმბაძე.** დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში (რუსეთთან შეერთება და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება). თბ., 1957; **Ф. Махарадзе.** Грузия в XIX столетии (краткий исторический очерк). Тб., 1933; **Н. Б. Махарадзе.** Восстание в Имеретии 1819-1820 гг. – „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. III. თბ., 1942, გვ. 3-128; **გ. ნათაძე.** დადიანიანთ არქივი და სამეგრელოს ავტონომიის პრობლემა მე-19 საუკუნის დასაწყისში. – სამეცნიერო-პოპულარული კრებულები „ჩვენი მეცნიერება“, წელიწადი IV. ტფ., 1926, №17-18, გვ. 80-90; **ც. ქირია, შ. სარია.** მასალები საქართველოს ისტორიისათვის (XIX საუკუნის I ნახევარი). თბ., 1967; **თ. ქადარია.** სამეგრელოს სამთავრო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. თბ., 2003 და სხვ.

ეგზარქოსის თანამდებობა, თანდათანობით ირღვეოდა საეკლესიო ფეოდალური ორგანიზაცია, როდესაც სამღვდელოება ყმა-მამულებს საკუთრების წესით ფლობდა და ყმათაგან მიღებული ბეგარა-გადასახადებით ცხოვრობდა. ამიერიდან საეკლესიო მიწები ხაზინის მფლობელობაში გადადიოდა, ხოლო სამღვდელოების წარმომადგენლებს ჯამაგირი ენიშნებოდათ.

მსგავსი ღონისძიებების გატარებას ცდილობდნენ იმპერიის ხელისუფალნი დასავლეთ საქართველოშიც. 1815 წელს რუსეთის სინოდის საქართველოს დიკასტერია გადაკეთდა საქართველო-იმერეთის⁴ სინოდალურ კანტორად, ხოლო იმპერატორის ჯერ კიდევ 1814 წლის 30 აგვისტოს ბრძანებულების საფუძველზე გათვალისწინებული იყო იმერეთის, სამეგრელოსა და გურიის სასულიერო საქმეების მართვისთვის დიკასტერიის დაწესება ქუთაისშიც⁵. რუსეთის ხელისუფლება ამ ნაბიჯით უხეშად ერეოდა ჯერ კიდევ ავტონომიური სამთავროების საშინაო საქმეებშიც. მიუხედავად იმისა, რომ „სათხოვარ პუნქტებში“, რომლის პირობების საფუძველზეც 1803 წელს სამეგრელოს სამთავრო შევიდა იმპერიის მფარველობაში და სადაც საგანგებოდ არაფერი იყო ნათქვამი ეკლესიის ადგილის შესახებ, რუსეთის ეს ჩარევა შემთხვევითი არ ყოფილა, რამეთუ იგი თავიდანვე ფიქრობდა, ხელიდან გამოეცალა დადიანისთვის საკუთარი დამოუკიდებლობის ეს მძლავრი ბერკეტი და დაემორჩილებინა ის თავისი პოლიტიკური ინტერესებისთვის, კერძოდ, ამით შეექმნა სათანადო წინაპირობა სამეგრელოს სამთავროს ავტონომიის გასაუქმებლად. სტატიაში ჩვენ შევეცდებით დავასაბუთოთ, რომ საეკლესიო რეფორმის გატარების ნიღაბს ამოფარებული რუსეთის მთავარ პოლიტიკურ ამოცანას სწორედ ამ მიზნის მიღწევა წარმოადგენდა. სამეგრელოს სამღვდელოება (იმერეთთან და გურიასთან ერთად – ბ.ო.) უნდა დამორჩილებოდა სასულიერო დიკასტერიას, რომელიც იქმნებოდა ქუთა-

---

⁴ საქართველოში რუსი მოხელეები გულისხმობდნენ მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს.

⁵ *საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი* (შემდგომში *სცსსა*). ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 417; *Акты собранные кавказской археографической комиссией* (შემდგომში *АКАК*). Т. V. Под ред. *А. П. Берзе*. Тифлис, 1873, док. №514, გვ. 433-436.

ისში და თავის მხრივ ანგარიშვალდებული უნდა ყოფილიყო თბილისში დაარსებული საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის წინაშე. დიკასტერიის გარეშე არ უნდა მიენიჭებინათ სასულიერო წოდებანი, განსაკუთრებით არქიმანდრიტისა და მღვდელმთავრის (არქიელი) ხარისხი, რომლებიც საბოლოოდ მეფეს უნდა დაემტკიცებინა, შემოსავლის განაწილებასა და სასულიერო საქმეების განხილვისთვის ხელმძღვანელობა სინოდალურ კანტორას უნდა გაეწია და ა.შ. მაგრამ ქუთაისში დიკასტერიის დაწესების მცდელობას სერიოზული წინააღმდეგობის გარეშე არ ჩაუვლია.

ინფანტერიის გენერლის რტიშჩევის 1816 წლის 30 აპრილის მიწერილობაში თავად გოლიცინისადმი აღნიშნულია, რომ მიუხედავად თავისი არსით ეკლესიის მიერ საკუთარი ქონების განკარგვის საკითხში დასახული გარდაქმნების სარგებლიანობისა, რომელიც უფრო მეტ კეთილდღეობას უქაღდა მათ მდგომარეობას, პირველმავე ცნობამ ამის შესახებ მნიშვნელოვანი შთაბეჭდილება მოახდინა და უნდობლობა გამოიწვია არა მარტო სამღვდელოებაში, არამედ თავადაზნაურობასა და უბრალო ხალხშიც. განსაკუთრებით კი სამთავროთა თვითმპყრობელი მფლობელების – გენერალ-მაიორების ლევან დადიანისა და მამია გურიელისა, რომლებიც უკიდურესად შემფოთებულნი იყვნენ აღნიშნული გარემოებით⁶ (ამის მიზეზების გარკვევას ჩვენ უფრო ქვემოთ შევეცდებით – ბ.ო.).

რუსეთის ხელისუფლება აღნიშნული ღონისძიების გატარებისას, ზემოთ დასახელებული ფაქტორის გარდა, ფრთხილობდა საერთაშორისო ვითარების გამწვავების გამოც. როგორც რტიშჩევის მოხსენებაშია ნათქვამი, ყოველივე ეს ხდებოდა იმ დროს, როცა მთელი აღმოსავლეთი მხარის სერასქირი, თურქი სარდალი ფელეგან-ფაშა წერილობით მოითხოვდა რუსი გენერლისგან, რომ მათ დაუყოვნებლივ დაეტოვებინათ იმერეთი, სამეგრელო, გურია და აფხაზეთი, რომლებიც უნდა გადასცემოდა ოტომანთა პორტას. მის ამ მოთხოვნას საფუძველს უმაგრებდა თურქთა ორი არმია, რომლებიც ამ მხარის საზღვრებს უშუალოდ მიუახლოვდნენ. ამიტომ შექმნილ ვითარებაში რტიშჩევი თავს მო-

⁶ სცხსა. ფ. 2, აღწ.1, ს. №906, ფურც. 417.

ვალედ თვლიდა, ყველა ღონე ეხმარა არა მარტო დადიანისა და გურიელის, არამედ იმერეთის სამღვდელეობისა და თავადაზნაურობის დასამშვიდებლადაც, რომელთაც, მისი თქმით, დიდი გავლენა ჰქონდათ მართლმორწმუნე ხალხის გონებაზე. გამოძინარე აქედან, იგი პირობას იძლეოდა, რომ ძალისხმევას არ დაიშურებდა საკითხის მათი ინტერესების შესაბამისად გადაწყვეტისთვის⁷.

კიდევ ერთი ფაქტორი, რომლის გამოც რტიშჩევი თავს იკავებდა ქუთაისში დიკასტერიის დაწესების მხარდაჭერისგან, ეკონომიკური ხასიათისა იყო. კერძოდ, იგი წერდა, რომ ამ მხარეში ეკლესიის მწირი შემოსავალი, მოსახლეობის სიღარიბე და მიწის მცირემოსავლიანობა არ იძლეოდა არავითარ შესაძლებლობას მოცემულ ვითარებაში ასეთი დაწესებულების დაარსებისთვის, მით უმეტეს, დიკასტერიის წევრებისა და ეპარქიების მღვდელმთავრების ჯამაგირით უზრუნველყოფისთვის⁸.

რტიშჩევის მოსაზრებები გაზიარებულ იქნა თბილისშიც სინოდალური კანტორის მიერ, რომლის წერილობით გამოხმაურებაში გენერლის მოხსენებაზე აღნიშნული იყო, რომ მას არ გააჩნდა აუცილებელი სახსრები მოხელეების ჯამაგირისა და საკანცელარიო ხარჯებისთვის. ამიტომ ნაადრევად იქნა მიჩნეული შექმნილ ვითარებაში ქუთაისში დიკასტერიის დაარსება და ამ ეტაპზე ეპარქიის მღვდელმთავრებისთვის უნდა მოეთხოვათ მხოლოდ ცნობები იმერეთში, სამეგრელოსა და გურიაში არსებული ეკლესიების შესახებ⁹.

გენერალ რტიშჩევის საქართველოდან გაწვევის შემდეგ საქართველოს მთავარმართებლად ა. ერმოლოვი დაინიშნა. თავის მიწერილობაში თავად გოლიცინისადმი იგი აღნიშნავდა, რომ, გაეცნო რა რტიშჩევის ჩვენს მიერ ზემოთ მოტანილ მოხსენებას ქუთაისში დიკასტერიის დაარსების შესახებ, მან მკაფიოდ დაინახა მისი წინამორბედის საქმეებიდან, თუ რამდენად ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ადგილობრივი თავადაზნაურობისა და უბრალო ხალხის ცნობიერებაზე და როგორი შიში გამოიწვია სამეგ-

⁷ სცხსა. ფ. 2, აღწ.1, ს. №906, ფურც. 418.

⁸ სცხსა. ფ. 2, აღწ.1, ს. №906, ფურც. 419.

⁹ სცხსა. ფ. 2, აღწ.1, ს. №906, ფურც. 420.

რელოსა და გურიის მთავრებში პირველმა ცნობამ 1815 წელს ხელისუფლების მიერ დაგეგმილი ცვლილებების შესახებ სასულიერო სფეროში. ამასთან, ა. ერმოლოვის დამოკიდებულება ქართული საზოგადოებისადმი გამოირჩეოდა უფრო მეტი ცინიზმით, როცა ის საეკლესიო რეფორმის საკითხს ეხებოდა. კერძოდ, იგი წერდა, რომ, იცოდა რა საკუთარი გამოცდილებიდან ამ მხარის მცხოვრებთა უხეში უმეცრება და როგორ შორს იყვნენ ისინი ჯერ კიდევ ყოველგვარი გაგებისგან განათლებისა და კეთილმოწყობის შესახებ (თითქოს, ამ მხრივ, რუსეთის შიდა გუბერნიების მოსახლეობა იმყოფებოდა უფრო მაღალ დონეზე – ბ.ო.), თავის პირად შეხვედრებში ეგ ზარქოსთან ძალისხმევას არ იშურებდა, აეხსნა მისთვის საკუთარი შიში და ყველა მოსალოდნელი საფრთხე საეკლესიო რეფორმასთან დაკავშირებით და არაერთხელ ცდილობდა, დაერწმუნებინა მისი უსამღვდელოესობა, რომ იმერეთში, სამეგრელოსა და გურიაში მოქმედებისას, მათი მოსახლეობის სრული გაუნათლებლობის გამო, საჭირო იყო უფრო მეტი შემწყნარებლობა და სიფრთხილე, ვინემ საქართველოში, სადაც ა. ერმოლოვს, როგორც ამ მხარეში რუსეთის პირველ მოხელეს, მიაჩნდა, რომ მისი იქ ყოფნით და ადგილობრივი თავად-აზნაურობის საუკეთესო გვარის წარმომადგენელი თავადებისთვის საკუთარი ჩაგონებით, შეეძლო დიდი ზეგავლენის მოხდენა იქაურ მოსახლეობაზე¹⁰. ერთი სიტყვით, ა. ერმოლოვიც მხარს უჭერდა რტიშჩევის მოსაზრებას, რომელსაც სასულიერო დიკასტერიის გახსნა ქუთაისში ნაადრევად მიაჩნდა.

ამგვარად, ჩვენს მიერ ზემოთ განხილულმა ფაქტორებმა შეუძლებელი გახადეს მოცემულ ეტაპზე დიკასტერიის დაარსება ქუთაისში, მაგრამ დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო მმართველობაში გარკვეული რეორგანიზაცია მაინც ჩატარდა. ქუთაისის სამიტროპოლიტოს დაუბრუნეს ამ მხარეში უპირველესი ეპარქიის როლი და სასულიერო მართვის საქმეში მას დაუქვემდებარეს იმერეთის, სამეგრელოსა და გურიის ეპარქიები საეკლესიო ქონებისა და მამულების გამოკლებით. მისთვის უნდა ჩაებარებინათ

¹⁰ АКАК, т. VI, ч. I. Под ред. *Ад. Берзе*. Тифлис, 1874, док. №520, გვ. 391-392.

ანგარიში ეკლესიების კეთილმოწყობაზე და ამ სფეროში სამართალწარმოებაზე¹¹. ამით, ფაქტობრივად, იმერეთის, სამეგრელოსა და გურიის ეკლესია ორგანიზაციულად დაქვემდებარებულ იქნა საქართველო-იმერეთის ეგზარქოსისადმი.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჯერ კიდევ რტიშჩევის მთავარმართებლობის პერიოდში სამეგრელოსა და გურიის მთავრებს ღებუტატებიც კი გაუგზავნიათ ამ რუს გენერალთან, რომ მას ეშუამდგომლა საიმპერატორო კართან, რათა საეკლესიო ქონება მათ სამფლობელოებში უცვლელი სახით დაეტოვებინათ. დადიანი და გურიელი ამასაც არ დასჯერდნენ და პირადად გამოცხადნენ რტიშჩევთან ქუთაისში. სამეგრელოს მთავარს აიძულებდნენ, რომ საეკლესიო ქონება მის სამფლობელოში ხელშეუხებელი დარჩებოდა¹², მაგრამ რუსეთის ხელისუფლება არ იყო ჩვეული თავისი დაპირებების შესრულებას.

გენერალ რტიშჩევის დაპირებიდან ერთი წელიც არ იყო გასული, რომ 1820 წლის 4 იანვარს სამეგრელოს მღვდელმთავრებმა თბილისის სინოდალური კანტორიდან მიიღეს განკარგულება, რომლის ძალით სამეგრელოს ეკლესიათა მთელი შემოსავალი ამ ორგანოს გამგებლობაში უნდა შესულიყო. ამ ფაქტმა შეაშფოთა სამეგრელოს მიტროპოლიტები, კერძოდ ბესარიონ ჭყონდიდელმა, ცაგარელმა, იოანე დადიანმა და ცაიშელმა გრიგოლმა ლევან დადიანს საპროტესტო წერილი გაუგზავნეს, რომელშიც აღნიშნავდნენ, რომ ამგვარი ზომის განხორციელების შემთხვევაში, როცა საეკლესიო მამულები სრულებით მოშლილია არსებული შიმშილობისა და გამანადგურებელი ჭირისგან, ჩვენ უკვე არ გვექნება შესაძლებლობა ეკლესიისთვის შესაფერისი ცხოვრებისა. ისინი მიმართავდნენ მთავარს, რომ მზად იყვნენ ამის გამო მოეხსნათ მათთვის რწმუნებული სასულიერო ხარისხი და გამწესებულიყვნენ ღვთისმსახურებისთვის რომელიმე უდაბნოშიც კი¹³. თავის მხრივ ლევან დადიანი რტიშჩევისადმი მიწერილ წერილში

¹¹ АКАК, т. V, док. №514, გვ. 435. *საქართველოს მეც. აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი*, ფ. АД, დოკ. №2252, ფურც. 103-104.

¹² *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 435.

¹³ АКАК, т. V, док. №593, გვ. 503-504.

აღნიშნავდა, რომ იგი ვერ გაანაწიენებდა თავის ორ ბიძას და ცაიშის მსცოვან მიტროპოლიტ გრიგოლს, რომელთა მსგავსად ისიც ვერ შეძლებდა საეკლესიო მამულების გარეშე ცხოვრებას და ითხოვდა ნებართვას, რათა გაეგზავნა ერთგული კაცი სათხოვარი წერილით ხელმწიფე იმპერატორთან¹⁴. საქართველო-იმერეთის სინოდალურმა კანტორამ რეალურად თავისი ხელისუფლების გავრცელება დასავლეთ საქართველოში 1819 წლის საეკლესიო რეფორმის გატარების მცდელობით დაიწყო, რომელიც მიზნად ისახავდა საეპისკოპოსოების და სამრევლო ეკლესიების რაოდენობის შემცირებას, აგრეთვე საეკლესიო ქონების აღრიცხვას და მის სინოდალური კანტორისადმი დაქვემდებარებას. ჩვენ შევეცდებით მოკლედ, მაგრამ მკაფიოდ წარმოვჩინოთ, თუ რაში მდგომარეობდა სასულიერო რეფორმის არსი.

1818 წლის 28 დეკემბერს იმპერატორმა დაამტკიცა უწმინდესი სინოდის მოხსენება, რომელიც ეხებოდა იმერეთის, სამეგრელოსა და გურიის საეკლესიო მოწყობის საკითხს, კერძოდ, თითოეულ მათგანში უნდა დაეტოვებინათ თითო ეპარქია, ე. ი. თუ მანამდე იყო ცხრა, ამჯერად რეფორმით რჩებოდა მხოლოდ სამი. ამასთან, საეკლესიო შემოსავალი ხაზინის გამგებლობაში გადადიოდა. წმინდა სინოდის ეს დოკუმენტი მიტროპოლიტ თეოფილაქტესგან 1819 წლის 18 მარტის მიწერილობით გაეგზავნა ა. ერმოლოვს, რათა მისი შინაარსი გაეცნო სამეგრელოსა და გურიის მთავრებისთვის. ამ უკანასკნელმა ამის გაკეთება დაავალა კურნატოვსკის¹⁵. აღნიშნული ღონისძიების განსახორციელებლად საჭირო იყო ცნობების შეგროვება იმერეთში, სამეგრელოსა და გურიაში არსებული ეკლესიების, თითოეული მათგანის შემოსავლების და მათდამი მიწერილი მამულების რაოდენობის შესახებ. რათა ეს მონაცემები უფრო მეტი სიზუსტით შეეკრიბა, საქართველოს ეგზარქოსმა თეოფილაქტემ გადაწყვიტა, პირადად გამგზავრებულიყო იმერეთში. 1819 წლის 5 მაისის წერილში ა. ერმოლოვისადმი, რომელმაც მთავარმართებლის თანამდებობაზე შეცვალა რტიშჩევი, აღნიშნულია, რომ დასახული ამოცანის სისრულეში მოყვანის-

¹⁴ АКАК, т. V, док. №594, გვ. 504.

¹⁵ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 421-422.

ვის ეგზარქოსი უმორჩილესად თხოვდა მის მაღალადმატებულე-ბას წერილობით ებრძანებინა იმერეთის მმართველისთვის (იგულისხმება ი. კურნატოვსკი – ბ.ო.), რომ საჭიროების შემთხვევაში მას ყოველგვარი დახმარება და ხელშეწყობა აღმოეჩინა მისთვის, აგრეთვე ამ უკანასკნელისთვის მიეწოდებინა მსგავსი წერილობითი განკარგულებანი, რომლებიც განკუთვნილი იქნებოდნენ სამეგრელოსა და გურიის მთავრებისთვის. პირველი მათგანისთვის ამ ბრძანებულების გადასაცემად ეგზარქოსი აგზავნიდა წმინდა სინოდის წევრს, ქვათახევის არქიმანდრიტს მამა ათანასეს, რომელსაც ასევე თანაშემწედ უნიშნავდა გრიგოლ ზურაბის ძე წერეთელს, ხოლო გურიის მთავრის კარზე ეს მისია უნდა შეესრულებინა სინოდალური კანტორის პროკურორს ჭილაევს¹⁶.

ცნობამ მოსალოდნელი საეკლესიო რეფორმის შესახებ დიდი აღშფოთება გამოიწვია არა მარტო სამეგრელოს, არამედ მთელი დასავლეთ საქართველოს ყველა სოციალურ ფენაში. მათი დამშვიდების მიზნით საქართველოს მმართველი, გენერალ-ლეიტენანტი ი. ველიამინოვი იმერეთის მოსახლეობისადმი მიმართავაში¹⁷ ნათელ ფერებში წარმოაჩენდა, თუ რა სიკეთისა და სარგებლობის მოტანა შეეძლო მათთვის რეფორმას სასულიერო სფეროში. კერძოდ, იგი წერდა: „მცხოვრებნო იმერეთისანო! სულითადითა მწუხარებითა შევიტყვე მე იმერეთის მმართველის (ყველა ჩვენს მიერ მოტანილი დოკუმენტის თარგმანში დედნის ტექსტის ენა და სტილი დაცულია – ბ.ო.) ღენერალ მაიორის კურნატოვსკისგან, რომ რომელთამე მაზრათა შინა მომხდარა აღრეულობა, არა თუ მხოლოდ ხალხში, არამედ კეთილშობილთა შორისცა, რომელნიცა მათი თანაზიარნი შექმნილან. მაგრამ უფრო მაკვირვებენ მე ის მიზეზნი, რომელთაც მოახდინეს ეს განუსვენებლობა. რუსეთის მმართველობას ჰქონდა წინაშე კეთილნი განზრახვანი ჭეშმარიტად სასარგებლონი თვითონ იმერეთის ხალხისათვის, რათა უკეთესი რიგი განაწესოს მტკიცენი ეკლესიათა შემოსავალნი და დაიცვას შემოსავალნი იგი ურიგოდ მოხმარებისა

¹⁶ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 422.

¹⁷ ამ პროკლამაციის ეგზემპლარებთან ერთად ორი წერილი გაეგზავნა კურნატოვსკის სამეგრელოსა და გურიის მთავრებისათვის გადასაცემად. იხ.: *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 7-8.

და მოტაცებისაგან და რაითამცა სცნას ისინი და მოაქციოს ჰსწორეს საქმეზედ, ესე იგი აღშენებისა და კეთილად დამშვენებისათვის სასულიერო სასწავლებელთასა და განსაწესებლად თვით სასულიეროთა თვისცა შესაფერის საზრდოსა ამ შემთხვევაში სხვა სარგებლობას არას ეძებდა მმართველობა თავის თვის და არცა ეჭირება და ყოველთვისცა საღმრთოდ კანონად თვისთვის დაუდგენია დატევება იმერეთის ეკლესიების მამულებისა და მათის შემოსავლებისა უსაშუალოთა ხელთავე შინა ეკლესიისათა და მხოლოდ ეკლესიისავე სასარგებლოდ... მოგჰსწერე ბრძანება იმერეთის მმართველსა, რომ დააყენოს აღწერა საეკლესიოს ქონებისა და დაუტეოს წარმართვა მისი უწინდელსავე საფუძველსა ზედა. ამისთვისცა ყოველად უსამღვდელოესი ექზარხი საქართველოსა ასევე დაუტევებს იმერეთსა და უკუ მოიქცევა თავის სამწყსოსთან“.¹⁸

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულთან ერთად ი. ველიამინოვი მუქარასაც არ ივიწყებს. რუსეთის ხელისუფლება ხომ ცნობილი იყო ე.წ. „თაფლაკვერისა (ПРЯНИК) და შოლტის“ პოლიტიკის წარმოებით. გენერალი ხაზს უსვამს იმპერიის ძლევა მოსილებას და ყოველისშემძლეობას. ამასთან, ქართველებს ურჩევს არ დაივიწყონ, „რომ რუსეთმან შეიძლო ოც და ათის მილიონის ფრანცუზისა რამდენსამე თვეში დამშვიდება, რომელნიცა აეყოლებინა მშფოთვარს ნაპოლეონს წინააღმდეგ თვისის ხელმწიფის კანონიერის ხელმწიფობისა. რუსეთმანვე აღადგინა ხელმწიფობა ფრანციის კანონიერის კოროლისა“.¹⁹

ი. ველიამინოვის და ა. ერმოლოვის მსგავსად იმერეთის მმართველი ი. კურნატოვსკიც 1819 წლის 3 ივლისს მიტროპოლიტ თეოფილაქტეს წერდა იმერეთის მოსახლეობის უკმაყოფილებაზე საეკლესიო რეფორმის გატარებისადმი, ხოლო სამეგრელოსა და გურიაში აღნიშნულ საკითხზე გაგზავნილი პირებისგან, თუმცა მას არ ჰქონდა ოფიციალური შეტყობინება, მაგრამ გავრცელებული ხმებით მტკიცდებოდა, რომ დასახლებული სამთავროების ხალხებიც წინააღმდეგობას უწევდნენ ამ გარდაქმნებს სასულიერო სფეროში, იკრიბებოდნენ ერთად და დაუმორჩილებ-

¹⁸ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 9-10.

¹⁹ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 10.

ლობას უცხადებდნენ თავიანთ მთავრებს, იმუქრებოდნენ აჯანყებით, თუ საეკლესიო საქმეები წინათ არსებული სახით უცვლელად არ იქნებოდა დატოვებული²⁰.

მოსალოდნელი საეკლესიო რეფორმისადმი მოსახლეობის განწყობის ნათელსაყოფად, მაგალითის სახით, მოვიტანთ სრულიად შორაპნისა და ქუთაისის მაზრის თავადთა, აზნაურთა და გლეხთა მიმართვას, რომელშიც ისინი წერდნენ: „...ვიდრე ნათლისღებითგან და ქრისტეს ჯვარცმითგან ამ ღრომდის მტკიცედ დამყარებულსა სარწმუნოებასა ჩვენსა შემოპატიჟებულ გვექმნენ, რომელიც უძვირესი საქმენი ამათთაგან (რუსებისგან – ბ.ო.) დაწყობილნი ქართლსა შინა გვინახავს ცხადათ: პირველ, ეს რომ მრავალნი წმინდანი ეკლესიანი დაირღვევიან და პატიოსანი ქებულნი ხატი და ჯვარნი მიღებულ გვექმნებიან. ჩვენგან აღზრდილნი საკუთარნი მლოცველნი მღვდლები მიგვეღებიან და ჩვენ მოკლებულ ვიქმნებით პირველ ქრისტეს დიდებისაგან და მეორე ხორციელად სამსახურისაგან... თუმცა აგარიანთა დროთა ხელთა შინა ყოფნაში არ შეგვპატიჟებიან ჩვენსავე მტკიცედ სარწმუნოებასა და არცა მიგვიღებია ხორციელად მწუხარებით, დღეს რა შემცოდები აღმოვჩნდით, რომ ჩვენ ჩვენი ჩვეულებითნი მღვდელთ მთავარნი და ეკლესიანი და მღვდლები ჩამოგვერთვას, მკვდარს საფლავი არ გვეღირსოს და ცოცხალნი ვაკლდებოდეთ ქებასა და ვედრებასა ყოვლის შემძლებლისა მღვთისასა... რაც კანონი და წყობილება ქრისტიანობისა გვექონია, ნუ მოგვეშლება... როგორც ვართ უკანასკნელს სისხლის წვეთამდე ხორციელის მნებით: და სული კაცობრივისა ხელმწიფებითა არ ეთავაზება წასაწყმედად არცა ხელმწიფეთა და არცა მცირეთა: და არის სული მხოლოდ ღვთისა... ამისთვის, ჩვენ თავშეყრილნი თავადნი, აზნაურნი და გლეხნი, ერთბაშად ცრემლით მთხოვნელნი ვართ ნაჩაღნიკთან და ღენერალთან, რომ ესე მოგონილი ჩვენდა შესაწუხებლად თეოფილაქტესაგან ბრძანება უკუნიქცეს“.²¹

მაგრამ იმის ნაცვლად, რომ საქართველოს ეგზარქოსს, მიტროპოლიტ თეოფილაქტეს შეესმინა ი. ველიამინოვის, ა. ერმო-

²⁰ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 34.

²¹ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №936, ფურც. 37-38.

ლოვისა და ი. კურნატოვსკის შეგონებანი, რომ აღნიშნული რეფორმის გატარება გამოიწვევდა მდგომარეობის სერიოზულ გართულებას მთელს დასავლეთ საქართველოში, რაზეც მიუთითებდა მოსახლეობის განწყობაც და იმის მაგივრად, რომ შეეკავებინა თავი ამ ღონისძიების განხორციელებისგან, მოხდა პირიქით. თავის მიწერილობაში ი. კურნატოვსკისადმი ეგზარქოსი აღნიშნავდა, რომ მიიღო რა ამ უკანასკნელის 1819 წლის 3 ივლისის წერილი, საჩქარო წესით უგზავნიდა მას პასუხს, რომ ყველა პირს, რომლებიც მან გააგზავნა იმერეთის ოლქებში, სამეგრელოსა და გურიის სამთავროებში, მისცა ერთი და იგივე დავალება, რაც მდგომარეობდა იმაში, რომ შეეღვინათ აღწერა: 1. არქიელთა სახლებისა და მასთან არსებული საკათედრო საყდრების, საერო და სასულიერო შტატების ჩათვლით, 2. მონასტრებისა და მათში მყოფი წინამძღვრების და ბერ-მონაზვნების, 3. სამრევლო ეკლესიების, კომლებისა და თეთრი სამღვდელეობების, 4. საეკლესიო გლეხებისა და მათი მამულების, 5. იმ საეკლესიო აზნაურებისა, რომლებიც არ ეკუთვნოდნენ საეპარქიო ხელისუფალთა ამაღლას, 6. გლეხების ქონებისა და საეკლესიო შემოსავლების აღწერასთან ერთად შეეთავაზებინათ მათთვის ნატურალური გადასახადების ფულადით შეცვლა და მათი გაზრდა მხოლოდ იმ ადგილებში, სადაც მხედველობაში იქნებოდა მიღებული ამაზე საეკლესიო გლეხების ნებაყოფლობითი თანხმობა. თუმცა წერილის ბოლოს თეოფილაქტე აღნიშნავდა, რომ მის მიერ სამეგრელოსა და გურიაში გაგზავნილი არქიმანდრიტი ათანასე და საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის პროკურორი ჭილაევი უკან მობრუნდნენ, რადგან იქაურმა მთავრებმა არ დაუშვეს, რომ მათ ჩაეტარებინათ ეგზარქოსის მიერ დავალებული აღწერა²².

საეკლესიო რეფორმის მიმართ თავის უკმაყოფილებას არ მალავდა სამეგრელოს გლეხობაც, რომელიც მღელვარებას მოეცვა და მზად იყო აჯანყებისთვის. ეს იმიტომ, რომ ცვლილებები, გარდა მათი სულიერი ყოფისა, უნდა შეხებოდა ამ ფენის სოციალურ-ეკონომიკურ ინტერესებსაც. რეფორმა კი ისე იქნა შემუ-

²² სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 35; АКАК, т. VI, ч. I, док. №758, გვ. 547.

შავებული, რომ არც ერთი ზემოთ აღნიშნული მხარე, დაწყებული დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო წყობილებისა და დამთავრებული იქ არსებული სოციალურ ურთიერთობათა თავისებურებებით, გათვალისწინებული არ ყოფილა. ნატურალური მეურნეობის ბატონობის პირობებში უნდა მომხდარიყო სასურსათო გადასახადების შეცვლა ფულადით, რაც საგრძნობლად გააუარესებდა გლეხობის მდგომარეობას. ძველთან შედარებით ახალ გადასახადთა მოცულობა ორჯერ იზრდებოდა. იბეგრებოდნენ ის საეკლესიო გლეხებიც, რომლებიც თავიანთი უკიდურესი სიღარიბის გამო წინათ ამ ვალდებულებას არ ასრულებდნენ. ერთი სიტყვით, სამეგრელოში, მისი მთავრიდან დაწყებული და ყველა სოციალური ფენით დამთავრებული, უკმაყოფილობით იყო მოცული და მზადყოფნას გამოთქვამდა აშკარა წინააღმდეგობა გაეწია მოახლოებული საეკლესიო რეფორმის ცხოვრებაში გატარებისთვის. ამის შესახებ 1819 წლის 16 ივლისს იმერეთის მმართველი ი. კურნატოვსკი განერალ-მაიორ სისოევს წერდა: „...ასევე ამბობენ, რომ სამეგრელოსა და გურიის ხალხის მიწვევა ხდება იმერლების მიერ და ისინიც მზად არიან ყოველმხრივ შეუწყონ მათ ხელი... ამბობებულები ასევე მზადყოფნას აცხადებენ თავი შესწირონ სარწმუნოებისთვის ბრძოლას და ისინი არაფრით არ თანხმდებიან რეფორმას სასულიერო სფეროში“.²³ მაგრამ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ რუსეთის ხელისუფლება კარგად ხედავდა იმასაც, თუ ვინ იყო აჯანყების მთავარი შემოქმედი ძალა. ეს კარგად ჩანს გენერალ ი. ველიამინოვის 1819 წლის 2 აგვისტოს მიწერილობიდან გენ.-მაიორ სისოევისადმი, სადაც ნათქვამია: „...არა თუ ობივატელებს, ე. ი. გლეხობას, რომლებიც განეკუთვნებიან სხვადასხვა წოდებას, უნდა მიაქციოთ მთავარი ყურადღება, არამედ უფრო თავადებსა და სამღვდელეობას, რომელნიც არიან სწორედ არსებითად ჭეშმარიტი იარაღი ყველა უწყსრიგობისა და დაწყებული ამბოხებისა, რადგანაც ხალხი ყველგან და ყოველთვის არის მხოლოდ ბრმა მსხვერპლი“.²⁴

საინტერესოა აგრეთვე, თუ როგორი იყო თვით სამეგრელოს

²³ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 60.

²⁴ *АКАК*, т. VI, ч. I, док. №758, გვ. 554.

მთავრის ლევან დადიანის დამოკიდებულება საეკლესიო რეფორმისადმი, რომელსაც ის ასეთი შიშითა და შეშფოთებით შეხვდა, რაც არ იყო საფუძველს მოკლებული და რისი მიზეზიც სინამდვილეში არსებობდა. სამეგრელოს სამღვდელოება ყოველთვის დიდ როლს ასრულებდა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. სასულიერო მეთაურები მონაწილეობას იღებდნენ სამთავროს ყველა მნიშვნელოვანი საკითხების გადაწყვეტაში. არც ერთი პოლიტიკური დოკუმენტი არ ფორმდებოდა მათი აქტიური უშუალო ჩარევის გარეშე. უმეტეს შემთხვევაში სამღვდელოების წარმომადგენელი თან ახლდა სამეგრელოს მთავარს ლაშქრობებში. სამთავროში ორჯერ შეიქმნა ღრობითი მმართველი საბჭო და მასში ყოველთვის წარმოდგენილი იყვნენ სამეგრელოს მიტროპოლიტები. თავის მხრივ, მთავარიც იცავდა მათ ინტერესებს. იგი ეხმარებოდა სამღვდელოებას თავიანთ სამწყსოში წესრიგის დამყარებაში. ერთი სიტყვით, ეკლესია და მისი წარმომადგენლები მუდამ იყვნენ მთავრის ხელისუფლების ძლიერი პოლიტიკური ბერკეტი და მმართველობის დასაყრდენი. ეკლესიის კეთილდღეობაზე ზრუნვის ნიღაბს ამოფარებული რუსეთი სასულიერო რეფორმით სწორედ, ამ პოლიტიკური და ამასთანავე ეკონომიკური ძალის ხელიდან გამოცლას უპირებდა დადიანს, რომლის დასუსტებითაც თანდათანობით და გეგმაზომიერად ამზადებდა ნიადაგს მომავალში სამთავროს ავტონომიის გაუქმებისთვის. სამეგრელოს მთავარი, რა თქმა უნდა, ყოველივე ამას ხვდებოდა და სწორედ ეს იყო მისი შიშისა და შეშფოთების საფუძველიც. თუმცა, მივადევნოთ თვალი, თუ როგორ განვითარდა შემდეგ მოვლენები.

საეკლესიო რეფორმის საკითხს ლევან დადიანი ეხებოდა ჯერ კიდევ 1819 წლის 22 მაისის მიწერილობაში ა. ერმოლოვისადმი, კერძოდ, მის მიერ მიღებული წმინდა სინოდის ბრძანებულების მე-3 და მე-15 პუნქტებს. პირველ მათგანში საუბარი იყო იმაზე, რომ საქართველოს ეგზარქოსისა და მიტროპოლიტ თეოფილაქტეს წინადადებით სამეგრელოში არსებული სამი ეპარქიიდან უნდა დარჩენილიყო ერთი, ხოლო მეორე მათგანში აღნიშნული იყო, რომ აღეწერათ საეკლესიო მამულები, დაეანგარიშებინათ შემოსავალი, რომელიც მათგან შემოდის და ამის შესახებ ანგარიში

გადაეცათ სინოდალური კანტორის ან ეგზარქოსისთვის. ლევან დადიანი ცდილობდა აეხსნა ა. ერმოლოვისთვის, რომ ამ რეფორმის გატარება ძალზე დაამძიმებდა და შეავიწროვებდა მის მღვთმარეობას, მკაფიოდ უხატავდა, თუ რა საფუძველზე გადაეცათ მისი წინაპრებისგან ეპარქიის მღვდელმთავრებს ის მამულები, რომლებიც ახლა იწოდებოდნენ საეკლესიოდ, მაგრამ სინამდვილეში სარგებელი მათგან და გადასახადები ეკუთვნოდა მას ისევე, როგორც სამთავროში არსებული სხვა საკუთარი მამულებიდან, რომ საეკლესიო მიწებზე მოსახლე აზნაურობა და გლეხობაც ემსახურებოდნენ მთავარს, რომლისადმი მათი ვალდებულებანი ყოველთვის იყო ისეთივე, როგორც საკუთარ მფლობელობაში შემაგალი დანარჩენი მამულებისა და, მათ მსგავსად, იწოდებოდნენ სახაზინოდ. ლევან დადიანის თქმით, მისი წინაპრები არც ისე მდიდრები იყვნენ, რომ სამი ეპარქიის მღვდელმთავრების შესანახად საკმარისი თანხები გაეღოთ, მაგრამ რადგანაც ქრისტიანული წესით არ შეიძლებოდა მათი გაუქმება, ამდენად მათ ზოგიერთი შემოსავალი საკუთარი მამულებიდან ჯამაგირის სანაცვლოდ გადასცეს მღვდელმთავრებს და ამიტომ იწოდებოდნენ ისინი საეკლესიოდ, თუმცა, წარმოადგენდნენ მთავრის სამფლობელოში შემაგალ სახაზინო მიწებს. ამდენად, აღნიშნავს შემდეგ დადიანი, თუ საკუთარი მისი მამულები, რომლებიც ახლა იწოდებიან საეკლესიოდ, მას ჩამოერთმევა და მათგან შემოსავალი გადაეცემა სინოდალურ კანტორას, ან დამოკიდებული იქნება ეგზარქოსის განკარგულებაზე, როგორც ეს გაკეთებულია საქართველოში და არა მის ნებაზე, მაშინ იგი მოკლებული იქნება ყოველდღიურ საზრდოს და ვერ შეძლებს თავის შენახვას. შემდეგ სამეგრელოს მთავარი უფრო კატეგორიულია, როცა წერს, რომ თუ ის მამულები, რომლებიც ამჟამად იწოდებიან საეკლესიოდ და შეადგენენ მთელი სამფლობელოს თითქმის ნახევარზე მეტს და მათგან შემოსავალი უკვე მისი არ იქნება, მაშინ იგი ჭეშმარიტი მსჯელობით აღიარებს, რომ მთელი თავისი სამფლობელო და წოდება მისგან ჩამორთმეულ იქნეს, თუმცა დადიანის თქმით, ეს არ შეესაბამებოდა იმპერატორის მიერ სამეგრელოს მთავრისთვის უმაღლესად დამტკიცებული სიგელის პირობებს. ამასთან, იგი მთლიანად არ უარყოფს მიტროპოლიტ თეოფილაქტეს შეხედულებებს და ეთანხმება მას მხოლოდ

იმაში, რომ ეგზარქოსი განაგებდეს სამეგრელოს სამთავროს სასულიერო საქმეებს, ასევე ეპარქიის მღვდელმთავრის გარდაცვალების შემთხვევაში დადიანი არ დანიშნავდა არავის მისი განკარგულების გარეშე. ეს ეხებოდა არქიმანდრიტის დამტკიცებას, ეგზარქოსის წინაშე იქნებოდნენ ანგარიშვალდებული აგრეთვე უსამღვდელოესნი, როცა საქმე შეეხებოდა მნიშვნელოვან საკითხებს სასულიერო სფეროში. რაც ეხებოდა ეკლესიების მშენებლობასა და განათლებას, ლევან დადიანი თანახმა იყო, თავისი შესაძლებლობის ფარგლებში შეესრულებინა მისი ბრძანებულებანი, თვითონ შეენახა საკუთარი მწყემსმთავარი, ხელი შეეწყო ქრისტიანობის გავრცელებისთვის მთიელ ხალხებში, მაგრამ, ყოველივე ზემოთ აღნიშნულთან ერთად, კატეგორიულად გამორიცხავდა შემოსავლების ჩამორთმევას მისი კუთვნილი მამულებიდან მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი იწოდებოდნენ საეკლესიოდ. დადიანის თქმით, ეს გაადარებდა მის სამფლობელოს და წარმოადგენდა უმაღლესად ბოძებული სიგელის დარღვევას. იგი თხოვდა ა. ერმოლოვს, რომ არ დაეშვა მოვლენების ასეთი განვითარება²⁵.

რუსეთის ხელისუფლების მიზანი სამეგრელოსადმი მკაფიოდ ჩანს ლევან დადიანის 1819 წლის ივნისში მიტროპოლიტ თეოფილაქტესადმი გაგზავნილ წერილშიც, სადაც იგი პირდაპირ მიუთითებს ეგზარქოსის მიერ შემოთვლილ მუქარაზე სამთავროს ავტონომიის გაუქმების შესაძლებლობის შესახებ. მიწერილობაში მთავარი აღნიშნავს, რომ თეოფილაქტეს მიერ გამოგზავნილი პირები – არქიმანდრიტი ათანასე და თავადი გრიგოლ ზურაბის ძე წერეთელი გამოცხადდნენ მასთან მარტვილის მონასტერში და გადასცეს მას ეგზარქოსის და ასევე გენერალ ა. ერმოლოვის წერილი. ეს უკანასკნელიც მისგან მოითხოვდა სასულიერო რეფორმისთვის ხელშეწყობას²⁶. წარგზავნილებმა სიტყვიერადაც მოახსენეს სამეგრელოს მფლობელს ეგზარქოსისგან მიღებული დავალების შესახებ, რომელიც „მოვისმინე და ვსცან ყოველივე უმორჩილესად“, – ამბობს დადიანი. მაგრამ მათი საუბრის ბოლოს მისმა ნათესავმა გრიგოლ წერეთელმა, სამეგრელოს დიდებულების

²⁵ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 427-434; *АКАК*, т. VI, ч. I, док. №758, გვ. 620-621.

²⁶ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 424.

თანდასწრებით, განუცხადა დადიანს მიტროპოლიტ თეოფილაქტეს დანაბარები: „...თუ არა აღასრულებო და არა დაემორჩილებიო ამას ჩემ მიერ თქვენდა მოცემულსა მცნებასაო მაშინ შენ იქნებიო შენის მთავრობის დაცემის და სამთავროს მიღების მიზეზი“.²⁷ ლევან დადიანი ვერ მაღაავს თავის გაოგნებას ასეთი განცხადების გამო და წერს: „...ყოვლად უსამღვდელოესო მწყემსო მთავარო ესე ხმა არა კაცს ბრძანებისაგან წარმოთქმულად დაენიშნე, არამედ ციურ უსაშინლეს ქუხილად შეესმა გონებასა ჩემსა, და მწუხარებისა აღმურითა განკვირვებულმან ვსთქვი მშობელთა ჩემთა სცოდეს ესე ვითარი რაიმე ანუ მე ვსცოდე“.²⁸ ამასთან, სამეგრელოს მთავარი აშკარად დაბნეული ჩანდა, რამეთუ თეოფილაქტეს პირობების მიღებისა და მათზე თანხმობის შემთხვევაში ის გარიყული აღმოჩნდებოდა საკუთარი სამფლობელოს ხალხისგან, რომელიც არ მაღაავდა თავის აღშფოთებას და უკმაყოფილებას საეკლესიო რეფორმის მიმართ. ლევან დადიანს აშინებდა მათი მხარდაჭერის დაკარგვა. იგი წერდა: „...ანუ რაიმე ვქნა არა უწყი, ესრეთუ მორჩილება მივიღო თქუენის მეუფების უმაღლესის ბრძანების მე მხოლოდ დავშთები და რაი ძალმედების ერთსა სიმრავლესა შინა, თქუენის კაცთმოყვარების გონიერება აღწონის და ესე მექმნების მე სამოქმედოდ“.²⁹ მაგრამ თუ მას დაუტოვებდნენ მხოლოდ იმის შესაძლებლობას, როგორც ამის შესახებ ამათი (აღბათ გულისხმობს მასთან წარგზავნილებს – ბ.ო.) მსჯელობა და წარმოდგენა დადიანამდე აღწევდა, მაშინ მას სხვა გზა არ რჩებოდა გარდა იმისა, „...რათა მოვიდე წინა მეუფებისა თქუენისასა მარტომან და თქუენ მიერ ძალისა მოცემითა შემოვიდე (თავის სამფლობელოში – ბ.ო.) მოსასვრელად მამათა და მდედრთა და ყრმათა და ასულთა მათთა ესრეთ მიწვენილ არს ამათი გამსჯელობა და წარმოდგინება ჩემდა“.³⁰ ლევან დადიანის ამ სიტყვებში ერთხელ კიდევ კარგად ჩანს მოსახლეობის განწყობა, რომელიც ცოცხალი თავით არ შეურიგდებოდა რუსი მოხელეების მიერ დასახულ ცვლილებებს სასულიერო სფეროში.

²⁷ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 534.

²⁸ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 534.

²⁹ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 535.

³⁰ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 535.

ის, რომ სამეგრელოს მთავარს ნაკლებად ჰქონდა ხალხის მხარდაჭერა და არ შეეძლო მათი დაშოშმინება, ამაზე მკაფიოდ მეტყველებს გენერალ-მაიორ სისოევის 1819 წლის 28 ივლისის მიწერილობა ი. ველიამინოვისადმი, რომელშიც ნათქვამია, რომ: „...მათ მხარეზე (საუბარია იმერეთის აჯანყებულებზე – ბ.ო.) არიან აგრეთვე მეგრელები და გურულები, ხოლო თავად დადიანს, რომელიც თუმცა გვიმტკიცებს საკუთარ ერთგულებას რუსეთისადმი, მაგრამ თავისი ახალგაზრდა ასაკის გამო არ შეუძლია ხალხის შეკავება...“³¹ (თუმცა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ეს არ იყო მხოლოდ ასაკობრივი ფაქტორით განპირობებული – ბ.ო.). რაც შეეხება ერთგულების საკითხს, ამის შესახებ საინტერესოდ შენიშნავდა ნ. დუბროვინი: „...ძნელი სათქმელი იყო ამ დროს ვინ იყო ჩვენი ერთგული და ვინ არა. ყოველივე დამოკიდებული გახლდათ გარემოებებზე, პირად გამორჩენაზე, თუ მდგომარეობაზე, რომელშიც შეიძლება აღმოჩენილიყვნენ ცალკეული პირები. რელიგიის გარდა, იმერლები არაფრით განსხვავდებოდნენ აზიის სხვა ხალხებისგან და ვინც დღეს ჩვენი მტერი იყო, ხვალ ის შეიძლება ჩვენი მომხრე ყოფილიყო. იმერეთში მომხდარი არეულობანი მოწმობდნენ, რომ აშკარა მოლაღატეები, ამბოხების მეთაურები, რომლებიც წარმატების მიღწევისას მზად იყვნენ ამოეჟლიტათ ყველა რუსი, დამარცხების შემთხვევაში პატიებას ითხოვდნენ და ერთგულებას გვეფიცებოდნენ. ასეთია აზიელ ხალხთა ჩვეულება“.³² თავის სამთავროში დადიანის და გურიელის შერყეულ პოზიციებზე იგივეს აღნიშნავდა ზურაბ წერეთელი 1819 წლის 8 ივლისის წერილში გორის ოლქის უფროსის გენერალ-მაიორ ტიტოვისადმი, სადაც ნათქვამია, რომ „...დადიანსაც და გურიელსაც ასევე ჩამოშორდა თავიანთი ხალხი, რომელთაც განზრახული აქვთ შეუერთდნენ იმერელ მეამბოხეებს“.³³

საინტერესოა აგრეთვე ლევან დადიანის შეხედულება იმის შესახებ, რომ იმგვარი მორჩილება, როგორიც მან თავის წერილში დაუხატა ეგზარქოსს, გავლენას მოახდენდა მომავალში რუსე-

³¹ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 449.

³² **Н. Дубровин.** История войны..., т. VI, გვ. 416-417.

³³ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 588.

თის პოლიტიკურ ინტერესებზე არა მარტო სამეგრელოში, არამედ კავკასიის მეზობელ ხალხებშიც, რაც, თავის მხრივ, მეტყველებდა მათ განწყობაზეც. დადიანის აზრით, მისი დაუმორჩილებლობა უფრო მეტი სარგებლობის მომტანი იქნებოდა რუსეთისთვის. კერძოდ, სამეგრელოს მთავარი წერდა: „...კიდეც განვიძეოვრებ აზრცა წინა თქმულსა მორჩილებისა ანუ ურჩებისასა ვიციცი, უკვე მორჩილება ესე ვითარი რომელიცა წინაშე ცხად ვყავ და დაუდევი განსარჩევლად თქუენისა მაღალ მეცნიერებისა არა ესრედ ისარგებლებს, გარწმუნებ მეუფეო ჩემის ყოვლად უმოწყალების ხელმწიფის აწინდელსა საფიქრებელსა სამსახურსა შინა მხარეთა და მეზობელთა ჩემთა შორის მთისა კავკასიისა კალთებთა შორის და შავსა ზღვასა სანაპიროთა შორის ვიდრე ანაპამდე... ვითარ იგი ურჩება ესე ჩემი შემოიღებს სარგებლობასა და შეძინებასა ვინაიდგან მაგალითად ვარ მათ შორის და მხედვენი მე მათ შორის ჩემის უმოწყალების ხელმწიფისა უსახლვროსა გამოუთქმელსა მოწყალებასა შინა მრავალთადმი მაქვს საუბარი ანუ შემომზიდველი ალერსი და მაგალითად საჩვენებელი მათდა შემოსანშველად სკიპტრათა ქვეშე ყოვლად უმაღლესისა ხელმწიფისა ჩვენისა“.³⁴ ამ მსჯელობაში კარგად ჩანს ლევან დადიანის დიპლომატიური და ტაქტიკური სვლაც, რათა დაერწმუნებინა ეგზარქოსი მის მიერ დასახული რეფორმის არამიზანშეწონილობაში. იგი ურჩევს თეოფილაქტეს, რომ მან გასცეს შესაბამისი ბრძანება შექმნილი ვითარების დასაწყნარებლად და „დასატკბობელად საზოგადოებისა ჩემისა...“ ამასთან, დადიანის თქმით, ეს არა მარტო მისი განზრახვა და აზრი იყო, არამედ თავისი ქვეშევრდომებისაც, „...რომელთაცა სწადთ აღტკინებულითა გულითა ჩემის ყოვლად უმოწყალების ხელმწიფის ჩემგან სამსახურის აღსრულება მათაც ესრედ წინაშე თვალთა შორის ჩემთა წარმოადგინეს და მეც შევიწყნარე“.³⁵ სამეგრელოს მთავარი დარწმუნებულია, რომ საეკლესიო მამულების აღწერა და სინოდალური კანტორის გამგებლობაში გადაცემა არ მოუტანს წარმატებას რუსეთის ხელისუფლებას: „...ვინაიდგან, რათა ამათ შორის (ხალ-

³⁴ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 536.

³⁵ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 536.

ხში – ბ.ო.) შევიდა აღრიცხვა ესე აღსაშფოთველად და სამწუხაროდ“.³⁶ ლევან დადიანი თხოვნით მიმართავს ეგზარქოსს, რომ გაითვალისწინოს მისი აზრი და დახმარება გაუწიოს მას: „...კაცთ მოყვარებითა სამკვიდრებელსა ჩვენსა ერთმთავრულითა გრამოტიითა დამტკიცებული მფლობელ მთავრად სრულიად მენღრელიისა და აფხაზეთისა და სვანეთისა რომლისათვის გთხოვ უმორჩილესად ვითარცა უსაკუთრესა მამასა და უმაღლესსა მწყემს მთავარსა რათა მეოხ მექმნე“.³⁷

მსგავსი შინაარსის წერილი გაუგზავნა სამეგრელოს მთავარმა გენერალ ა. ერმოლოვს 1819 წლის 16 ოქტომბერს, რომელშიც ასევე თხოვდა მას, რომ მისადმი აღმოჩენილი კეთილისმყოფელობა დაეგვირგვინებინა კიდევ იმით, რომ მთავრისადმი მონარქის წყალობის ამგვარი მაგალითი (საუბარია 1806 წელს რუსეთის ხელმწიფის ხელშეწყობით დადიანისთვის წართმეული ტერიტორიების დაბრუნების შესახებ – ბ.ო.) განემტკიცებინა ისეთი სახით, რომ დადიანს მისი უავგუსტოესისა და ყოვლად უკეთილშობილესის პირობის თანახმად შეაძლებინებდა უშიშრად ყოფნას, რამეთუ, როგორც იგი აღნიშნავდა, მან უკვე ერთხელ ნახა მისი უსამღვდელოესობის, საქართველოს ეგზარქოსის თეოფილაქტესა და მის მსგავსთა საქმენი, რომელნიც ჯერ კიდევ არ ყოფილან სრულყოფილი და ნაცვლად იმისა, რომ ადგილზე გამხდარიყვნენ მაგალითი სიმშვიდისა და სიწყნარის, სინამდვილეში საზოგადოებას უმზადებდნენ მძიმე უღელს, ხოლო მას კი ართმევდნენ სამთავროს და ხელისუფლებას³⁸. იგივე აზრია გატარებული ლევან დადიანის 1819 წლის ნოემბრის წერილში თავისი სულიერი მოძღვრის, არქიმანდრიტ გიორგისადმი, რომელსაც მთავრის შეტყობინება უნდა გადაეცა ი. ველიამინოვისადმი, ხოლო ამ უკანასკნელმა იგი გაუგზავნა ა. ერმოლოვს. სამეგრელოს მფლობელის თქმით, „...მე როგორც არ ველი ჩემის ყოვლად უმოწყალესის ხელმწიფის ჩემს მემკვიდრეობიდან გამორიცხვას აგრეთვე სიკვდილი უაღსარჩევლესი არის ჩემთვის რომ მე ჩემის სახელისა და სამთავროსაგან

³⁶ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 537.

³⁷ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 537.

³⁸ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 312.

გამომრიცხოს ვინმემ. რა ვსცოდე რომ ასე დამემართოს“.³⁹

როგორც ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან ჩანს, საეკლესიო რეფორმა პირდაპირ ემუქრებოდა საკუთრივ ლევან დადიანის სამფლობელოს ყოფნა-არყოფნის საკითხს და, რა თქმა უნდა, გამორიცხული იყო, რომ მას მხარი დაეჭირა რუსი გენერლებისთვის საყოველთაო სახალხო მოძრაობის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ეს კარგად ესმოდა ა. ერმოლოვს, რომელსაც არ სურდა დაეკარგა დადიანის მხარდაჭერა ამბოხებულთა დაშოშმინების საქმეში, რადგან რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლებს კარგად ჰქონდათ გათვითცნობიერებული სამეგრელოს მნიშვნელობა თავიანთი გეგმების განხორციელების თვალსაზრისით. ა. ერმოლოვის 1819 წლის 30 ივლისის წერილში ი. ველიამინოვისადმი ნათქვამია: „...იმ ხალხის ამბოხება, რომელსაც გააჩნია იმდენად მწირი საშუალებები, როგორც იმერლებს, არ შეიძლება დიდხანს გაგრძელდეს, ამიტომ, საჭიროა ჩვენი რიცხობრივად მცირე ჯარის პირობებში შევინარჩუნოთ უმთავრესი პუნქტები და მათ შორის კავშირი, ხოლო თუ ყოველივე ამას მივუმატებთ ცოტაოდენ ძალისხმევას, ყოველთვის შევძლებთ მოკლე დროში ეს მხარე დავუმორჩილოთ ჩვენს ხელისუფლებას. მაგრამ ყველაფერი ეს მაშინ შეიძლება აღმოჩნდეს საფრთხის წინაშე, თუ ამბოხებაში მონაწილეობას მიიღებენ სამეგრელოს და გურიის მთავრები. კარგი იქნებოდა ამ ორივე მათგანის ერთგულების შესახებ რაიმე დამატკიცებელი გეგმონოდა, მაგრამ მე არ მოველი მათი მხრიდან ჩვენთვის საზიანო ქმედებას (რაშიც ა. ერმოლოვი რამდენადმე ცდებოდა – ბ.ო.), რადგან გარემოებათა შეცვლის შემთხვევაში ისინი ვერაფერს თავიანთ სასარგებლოს ვერ ჰპოვებენ“.⁴⁰

ამიტომ, ლევან დადიანის თანადგომის მოპოვების მიზნით ა. ერმოლოვი დაპირებებს არ იშურებდა. ჯერ კიდევ 1819 წლის 17 ივნისს იგი სამეგრელოს მთავარს წერდა: „...სასულიერო სფეროში ახალი მმართველობის ჩამოყალიბების შემთხვევაში ოდნავადაც არ შეიზღუდებოდა უმაღლესი ტრაქტატით თქვენთვის ბოძებული უფლებები და შეღავათები, ხოლო მამულები, რომელ-

³⁹ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 323.

⁴⁰ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 129.

თაც დღემდე მოჰქონდათ შემოსავალი ეკლესიისა და სამღვდლოებისთვის, არ შეიძლება გამორიცხულ იქნენ თქვენი გამგებლობიდან“.⁴¹ იგივეს წერდა ა. ერმოლოვი 1820 წლის 22 ნოემბრის წერილში ლევან დადიანისადმი. „...საეკლესიო მამულებზე მსჯელობისას მე წინათაც ვწერდი თქვენს ბრწყინვალეობას და ეხლაც შემიძლია დაგიდასტუროთ, რომ ხელმწიფე იმპერატორი, რომელმაც ყოვლად უმოწყალებად გიბოძათ თქვენ უფლებები, არასოდეს მოითმენს მათ ხელყოფას და არც დაუშვებს ამას... მაგრამ ასეთ შემთხვევაშიც კი შემიძლია დაგარწმუნოთ, რომ თქვენთან ჩემი წინასწარი მოთათბირების გარეშე არაფერი ამგვარი რამ დაწყებული არ იქნება...“ შეგიძლიათ დარწმუნებული იყოთ თქვენო ბრწყინვალეობაც, რომ მთავრობას არა აქვს განზრახვა გაამდიდროს ეკლესია უკანონო მისაკუთრებათა ხარჯზე და განა შეიძლება ასეთი მსხვერპლი სიამოვნებდეს თვით ღმერთსაც?“⁴²

მაგრამ იმპერიის წმინდა სინოდს არ შეეძლო ა. ერმოლოვის დაპირებების გამართლება, რადგანაც საეკლესიო რეფორმა, რომელიც სწორედ ამ ორგანოს განკარგულებით ტარდებოდა, შეუთავსებელი იყო თავალურ-მემამულური მიწათმფლობელობის ხელშეუხებლობის პრინციპთან. ლევან დადიანიც ხვდებოდა ყოველივე ამას და გამომდინარე აქედან, არ სჯეროდა რუსი გენერლის ესოდენ უხვი დაპირებებით აღსავსე სიტყვებისა. ამიტომ არცაა გასაკვირი, რომ სამეგრელოს მთავარი ატარებდა ორმაგ პოლიტიკას⁴³ და საგარეო ორიენტაციის საკითხში ერთდროულად მერყეობდა თურქეთსა და რუსეთს შორის. ამის შესახებ იმერეთის მმართველი ი. კურნატოვსკი 1820 წლის 17 იანვრის მოხსენებაში ი. ველიამინოვისადმი წერდა: „...ის, რომ მთავრებმა დადიანმა და გურიელმა იმერლებთან ერთად გაუგზავნეს წერილები თურქეთის სულთანს და ალექსანდრე ბატონიშვილს (საუბარია ალექსანდრე ერეკლეს ძეზე – ბ.ო.), განსაკუთრებით კი პირველ მათ-

⁴¹ *სცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 315.

⁴² *АКАК*, т.VI, ч. I, док. №758, გვ. 628.

⁴³ აჯანყებისადმი ლევან დადიანის დამოკიდებულებისა და მასში სამეგრელოს მთავრის მონაწილეობის საკითხი ცალკე კვლევის საგანია და ამჯერად მას ჩვენ შეგნებულად არ ვეხებით.

განს, ამაში ეჭვის შეტანა შეუძლებელია“.⁴⁴ ეს უკანასკნელი საგარეო ფაქტორი ძალზე აშფოთებდა რუს გენერლებს, რაც კარგად ჩანს იმავე მოხსენებიდან, როცა ი. კურნატოვსკი წერს: „...მიუხედავად იმისა, რომ ჩემს განკარგულებაში არსებულ ჯარებში ყველგან მიღებულ იქნა უსაფრთხოების შესაძლო ზომები, იმერლების საყოველთაო ამბოხების და მათთან სამთავროების მფლობელთა, თუნდაც ერთი მათგანის შეერთებისა და მათთვის თურქების დახმარების შემთხვევაში, შეუძლებელია არ ვაღიარო, რომ ჩემი მდგომარეობა იქნება უკიდურესად კრიტიკული“.⁴⁵

იგივეა აღნიშნული ი. კურნატოვსკის იმავე რიცხვით დათარიღებულ მეორე წერილში ი. ველიამინოვისადმი. მოხსენებაში ნათქვამია: „...ვხედავ, მოვახსენო თქვენს აღმატებულებას, რომ ჩემი და ჩემს დაქვემდებარებაში მყოფი ჯარის მდგომარეობა მეტად კრიტიკულია. იმ შემთხვევაში, თუ იფეთქებს ამბოხება, მაშინ ჯარის მიერ დაკავებული ზოგიერთი პუნქტების შენარჩუნება შეუძლებელი იქნება“.⁴⁶ ის, რომ ამ დროს რუსეთის წინააღმდეგ მართლაც არსებობდა მასშტაბური შეთქმულება, მკაფიოდაა ნაჩვენები იმავე ავტორის მიერ, როცა იგი წერს იმერეთში, სამეგრელოსა და გურიაში შექმნილი ვითარების შესახებ, რომელიც მეტად არასახარბიელო იყო ცარიზმისთვის. „...მიუხედავად ყველა ჩემი (ი. კურნატოვსკის – ბ.ო.) ძალისხმევისა და მცდელობისა, თავიდან ამეცილებინა მათი ბოროტი ზრახვები, რომლებიც შესაძლოა დიდი ხნის მანძილზე მბუჟტავ მათ სულებში დაიბადნენ და ამ მხრივ გამონაკლისს არც სასულიერო უხუცესები წარმოადგენდნენ და რომელმაც თავი იჩინა მიმდინარე საეკლესიო რეფორმის დროს, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ შეთქმულება რუსეთის ქვეშევრდომობიდან თავის დაღწევის მიზნით სინამდვილეში არსებობს, როგორც ამაში ზოგიერთი რამდენადმე კეთილგანწყობილი თავადი და აზნაური მე მარწმუნებს, მაგრამ ყოველივე ეს ისეა შენიღბული, რომ ისინიც ბოლომდე და პირდაპირ არ იხსნებიან, არამედ ამბობენ, რომ თვითონაც ამას ხვდებიან... შეთქმულება მათი იმდენად დაფარული და საყოველთაოა, რომ

⁴⁴ *ბცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 348.

⁴⁵ *ბცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 348-349.

⁴⁶ *ბცხსა*. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 561.

არა მყავს ვინმე ერთგული კაციც კი, რომელსაც დავეყრდნობო-
დი და შევძლებდი მის გაგზავნას დაზვერვის მიზნით ახალციხე-
ში ან სხვა ადგილებში“.⁴⁷

ამ თვალსაზრისით ასევე საინტერესოა ი. კურნატოვსკის
1820 წლის 5 თებერვლის მოხსენება ი. ველიამინოვისადმი. იგი
წერდა ამ უკანასკნელს, რომ მან უკვე გადასცა მისგან გამოგზავ-
ნილი ძვირფასი ბეჭედი და წერილი თავად ქაიხოსრო წერეთელს,
რომელიც კმაყოფილი დარჩა ასეთი ყურადღებით და პირად საუბარ-
ში რუსი გენერლისთვის, რომელიც კიდევ პირდებოდა მას სხვა
ჯილდოს მთავრობისთვის დამატებით გაწეული სამსახურის შემ-
თხვევაში, განუცხადებია: „...ის, რომ იმერლებს დანამდვილებით
გადაწყვეტილი აქვთ იარაღის აღმართვა რუსეთის ჯარის წინა-
აღმდეგ და რომ მათთან შეთანხმებულია სამეგრელოს მთავარიც,
ეჭვს გარეშეა, ხოლო რაც შეეხება გურიელის განწყობას, ეს
მისთვის უცნობია“.⁴⁸ საინტერესოა, ჩვენს მიერ აღნიშნულ მოვ-
ლენებში რა ადგილი ეკავა აფხაზეთს. ზემოთ მოტანილ დოკუ-
მენტში ამ თვალსაზრისით არის ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი,
სადაც ი. კურნატოვსკი წერს: „...ასევე გუშინ გაემგზავრა აქედან
(ქუთაისიდან – ბ.ო.) აფხაზეთის მფლობელიც, თავადი გიორგი
შერვაშიძე, რომელიც აქ ორ დღეს იმყოფებოდა. მან განმიცხადა
მე, რომ მისთვის ცნობილია იმერლების და დადიანის განზრახ-
ვის შესახებ, ხოლო თავის მხრივ ცდილობდა ჩემს დარწმუნებას
საკუთარ ურყევ ერთგულებაში რუსეთის ტახტისადმი და აღმით-
ქვამდა მზადყოფნას, რომ აფხაზეთთან ერთად იმოქმედებდა ჩვენს
მხარეზე...“ შემდეგ რუსი გენერალი გამოთქვამს თავის ვარაუდს,
თუ რა შეიძლება ყოფილიყო შარვაშიძის ასეთი პოზიციის მი-
ზეზი. „...შესაძლებელია სინამდვილეში მას არ ჰქონდა განზრახ-
ული ელაღატა ჩვენთვის, რამეთუ საკუთარი განცალკევებულო-
ბის გამო, სრულიად ყოველგვარი სიძნელეების განცდის გარეშე,
დებულობს მნიშვნელოვან ჯამაგირს, რომლითაც სარგებლობას
სხვა მთავრები მოკლებულნი არიან. მაგრამ, როგორც მის ლა-

⁴⁷ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 560-562.

⁴⁸ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №1008, ფურც. 5; АКАК, т. VI, ч. I, док. №791, გვ. 575.

ლატს, ასევე ერთგულებასაც, რაიმე მნიშვნელოვანი ზიანის ან სარგებლობის მოტანა ჩვენთვის არ შეუძლია საკუთარ სამფლობელოში მისი უკიდურესი უძლეულების გამო...“⁴⁹ (მთავრის ამ სისუსტეს განაპირობებდა ასევე აფხაზეთის მოსახლეობის თანაგრძნობა ამბოხებულებისადმი – ბ.ო.). საქართველოს ეგზარქოსისთვის მიწოდებულ ცნობებშიც, რომელიც არც დათარიღებულია და არც ხელმოწერილია, ასევე აღნიშნულია, რომ „...იმერეთი და სამეგრელო ამბოხებისთვის სრულ მზადყოფნაში არიან“.⁵⁰

სწორედ ყოველივე აღნიშნული აიძულებდა ა. ერმოლოვს, მიეცა ჩვენს მიერ ზემოთ მოტანილი დაპირებები სამეგრელოს მთავრისთვის, რითაც ის ცდილობდა განხეთქილება შეეცანა აჯანყებულთა ბანაკში. მაგრამ დადიანის გულის მოგებასთან ერთად რუსი გენერალი მუქარასაც არ ივიწყებდა. ეს ხომ რუსული პოლიტიკის ნაცადი ხერხი იყო. 1820 წლის 3 თებერვალს იგი სამეგრელოს მფლობელისთვის დერბენტიდან გამოგზავნილ წერილში ხაზს უსვამდა საკუთარ წარმატებებს დაღესტნელი ხანების სამთავროთა გაუქმების საქმეში და აღნიშნავდა, რომ „...ასეთივე ბედი ეწევა ყოველთვის ორგულობასა და დალატს“,⁵¹ რითაც აფრთხილებდა დადიანსაც. იგივე შინაარსის წერილი გაუგზავნა მან გურიელსაც, აღნიშნული დაპირებებითა და მუქარით ა. ერმოლოვმა შეძლო, ოსტატურად ჩამოეცილებინა ორივე მთავარი აჯანყებულებისგან და ისინი მათვე დაუპირისპირა. ამის შემდეგ დადიანი რუსეთის მხარეზე და ამბოხებულთა წინააღმდეგ დადგა.

მართალია, მთელ დასავლეთ საქართველოში შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე ა. ერმოლოვი თავის დღიურებში წერდა, რომ „...საქართველოს ეგზარქოსი იმერეთიდან დაბრუნდა, უფრო სწორედ, გამოიქცა ისე, რომ საეკლესიო მამულების აღწერაც კი ვერ მოასწრო, რითაც მან ამ შემთხვევაში გამოავლინა უკიდურესი სიმხდალე“,⁵² მაგრამ, მიუხედავად ამისა, რუსეთის ხელისუფლება სამეგრელოს ეკლესიის მიმართ თავისი გეგმების გან-

⁴⁹ АКАК, т. VI, ч. I, док. №791, გვ. 575.

⁵⁰ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №1008, ფურც. 9.

⁵¹ სცხსა. ფ. 2, აღწ. 1, ს. №906, ფურც. 385.

⁵² М. П. Погодин. Алексей Петрович Ермолов. Материалы для его биографии собранные М. Погодиным. М., 1864, გვ. 241.

ხორციელებაზე ხელის აღებას არ აპირებდა. ეს რომ მხოლოდ შესაფერისი დროის საკითხი იყო, კარგად ჩანდა საქართველოს ეგზარქოსის იონას 1823 წლის 10 მაისის წერილიდან გენერალ ა. ერმოლოვისადმი. მასში იგი ეხება წმინდა სინოდის 1821 წლის 19 დეკემბრის უმაღლესი კონფირმაციის მე-7 პუნქტს, რომელშიც ნათქვამი იყო: „...პირველი შემთხვევისათვის დაშვებულ იქნას სამეგრელოს მთავრის მზადყოფნა, რომ ამ მხარის სამღვდელოება დამოკიდებული გახადოს ეგზარქოსზე და ეს გაკეთდეს საკუთრივ მისი ვარაუდის თანახმად, მაგრამ ამასთანავე ვეცადოთ, დროის შესაბამისად, თანდათანობით მოვამზადოთ აქაც სასულიერო სფეროს საჭირო მოწყობა მისი სარგებლიანობის ჩაგონების გზით“.⁵³ იგივეა ნათქვამი გენერალ ა. ერმოლოვის 1823 წლის 26 მაისის მიწერილობაში თავად გორჩაკოვისადმი⁵⁴. რუსეთის იმპერიის მესვეურთა მთელი შემდგომი პოლიტიკაც სამეგრელოს სამთავროს სამღვდელოების მიმართ მიზნად ისახავდა სწორედ საეკლესიო ცხოვრების საკუთარი ინტერესების შესაბამისად მოწყობას.

ამრიგად, თუ შევაჯამებთ ყოველივე ზემოაღნიშნულს, მკაფიოდ დავინახავთ, რომ საეკლესიო რეფორმა რუსეთის ხელისუფლების ხელში იყო იარაღი, რომელიც თავიდანვე გახდა პოლიტიკური დატვირთვის მატარებელი და მის უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა სამეგრელოს ავტონომიის გაუქმებისათვის ნიადაგის მომზადება და დანარჩენ საქართველოსთან ერთად რუსეთის იმპერიასთან თანდათანობით შერწყმა. მაგრამ ამ გზაზე ყველაზე ვერაგული და საშინელი, რეფორმის სოციალურ-ეკონომიკურ შედეგებთან შედარებით, იყო ის, რომ საფრთხე ემუქრებოდა ქართველთა სულიერების საწყისსა და საფუძველს – მის ენას, რომელიც იღვევებოდა ეკლესიიდან, იმ ნავსაყუდელიდან, სადაც ყველა დროსა და ძნელბედობის ჟამს თავს აფარებდა ქართული ეროვნული სული. სწორედ ამიტომ ცდილობდა რუსეთის იმპერია ამ ნაციონალური კერის მოშლას, მაგრამ ჩვენი ერის თავგანწირულმა ბრძოლამ და ძალისხმევამ რუსი იმპერიალისტები კიდევ ერთხელ დაარწმუნა, რომ მათ ამ მზაკვრულ გეგმებს განხორციელება არ ეწერა.

⁵³ АКАК, т. VI, ч. I, док. №578, გვ. 433.

⁵⁴ АКАК, т. VI, ч. I, док. №905, გვ. 633-634.

Б. Т. ОДИШАРИА

**ЦЕРКОВНАЯ РЕФОРМА И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЦЕЛЬ
РОССИИ В ЗАПАДНОЙ ГРУЗИИ (1815-1820гг.)**

В статье освещена церковная реформа, проводимая в 1819-1820 годах в Западной Грузии. В ней подчеркивается, что самым опасным и настораживающим внешним выражением этого мероприятия, наряду с другими изменениями социально-экономического характера, являлось вытеснение грузинского языка, на котором грузинский народ на протяжении многих веков возносил молитву и восхвалял Господа Бога, из церкви, где вместо него внедрялся русский. Проведение церковной реформы в Имерети, Мегрелии и Гурии в 1819-1820 годах, вызвавшая всеобщее негодование в Западной Грузии, было побуждено имперскими устремлениями российских властей. Проведением церковной реформы имперская администрация грубо вмешивалась во внутренние дела пока еще автономных княжеств. Это было неслучайным, так как представители российского государства с самого начала думали вырвать из рук мегрельского князя Левана Дадиани управление церковью – мощный рычаг собственной независимости и подчинить ее своим политическим интересам, а именно, создать предпосылки для упразднения автономии Мегрельского княжества и постепенного слияния ее, наряду с другими частями Грузии, с Российской империей.

ბეჟან სორაჰვა

რუსეთის მიერ დასავლეთ კავკასიის დაპყრობა და აფხაზეთი

1859 წლის აგვისტოში დამთავრდა კავკასიის ომის (1817-1864) ერთი მნიშვნელოვანი ეტაპი: რუსეთმა ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასია – ჩეჩნეთ-დაღესტანი დაიპყრო. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში ომის დამთავრებისთანავე მთიელები დარწმუნდნენ, რომ რუსეთთან ბრძოლის განახლება უაზრობა იყო და გადაწყვიტეს, გაცლოდნენ მათთვის მიუღებელ ახლად დამყარებულ კოლონიურ რეჟიმს. ჩეჩნებისა და დაღესტნელების ნაწილი, ასევე მცირე რაოდენობით ოსები, სულ 100 ათასამდე მთიელი თურქეთში გადასახლდა.

რუსეთის მიერ ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის დაპყრობის შემდეგ, ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლას განაგრძობდნენ დასავლეთ კავკასიის მთიელები – მრავალრიცხოვანი ადიღური ტომები და აბაზური თემები. ამიტომ რუსეთის სარდლობამ აქეთკენ გადმოისროლა 200-ათასიანი კავკასიის არმიის ძირითადი ნაწილები. ალექსანდრე II (1855-1881) სარდლობისაგან მოითხოვდა, რომ კავკასიის ომი, რომელიც ნახევარი საუკუნის მანძილზე გაიწვლა და უზარმაზარ სახსრებს ნთქავდა, მალე დაემთავრებინათ. ომში სწრაფი გამარჯვება რუსეთს სჭირდებოდა აგრეთვე ევროპის თვალში ყირიმის ომში (1853-1856) დამარცხებით შერყეული ავტორიტეტის აღსადგენად¹.

ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის მთიელთა ბრძოლის მეთაურის შამილის დანებებამ დიდი გავლენა მოახდინა დას. კავკასიის მთიელებზე. 1859წ. ნოემბერში რუსებს დამორჩილდნენ აბაძეხები. დანებდა დას. კავკასიის მთიელთა ბრძოლის ერთ-ერთი მე-

¹ Р. Фадеев. Письма с Кавказа. СПб, 1865, გვ. 58.

თაური, აბაძეების წინამძღოლი მუჰამედ ემინი². 1860წ. იანვარში რუსებს დამორჩილდნენ და თურქეთისკენ დაიძრნენ ნათხვაჯები, მახვაშები, ბესლენეები³. ზაფხულში ამოიწურა აბაზა თემებისთვის მიცემული მოსაფიქრებელი ვადა და ბაშილბაები, ბალები, ბარაყაელები, ყაზილბეკები, თამები, შაზგირეების ნაწილი მათთვის დანიშნულ დროს თურქეთში გადასახლდნენ. ამდენად, ვრცელი მხარე მდ. ბელაიასა და მდ. ლაბას შორის მთლიანად გაიწმინდა მთიელებისაგან⁴.

დასავლეთ კავკასიის დაპყრობისათვის ბრძოლაში რუსეთის სარდლობა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა აფხაზეთს. რუსეთის სარდლობისათვის ნათელი იყო, რომ სანამ მათ აფხაზეთში მხოლოდ სანაპირო ზოლი ეჭირათ, რუსეთის გავლენა ამ მხარეში მტკიცე ვერ იქნებოდა. 1860წ. დამდეგს რუსეთის სარდლობამ ყურადღება გაამახვილა აფხაზეთის ჩრდ. კავკასიასთან დამაკავშირებელი გზის გაყვანაზე, რასაც არა მარტო სამხედრო და ადმინისტრაციული მნიშვნელობა ჰქონდა, ეს იყო მნიშვნელოვანი საშუალება ქვეყნის საბოლოო დაპყრობისათვის. გადაწყდა, პირველ ხანებში, აფხაზეთის სანაპიროდან ფსხუმდე სასაპალნე გზის გაყვანა. იმავედროულად განხორციელდა კავკასიონის მთავარი ქედის უღელტეხილებისაკენ მიმავალი გზების რეკონსტრუქცია⁵. ფსხუმში რუსების გავლენა უმნიშვნელო იყო. ფსხუელები კვლავ ესზმოდნენ თავს აფხაზეთის სოფლებს, რუსულ სიმაგრეებს, მიჰყავდათ ტყეები. ამიტომ გზის გაყვანა რომ არ შეფერხებულიყო და საბოლოოდ დაემორჩილებინათ ფსხუ, გადაწყდა ექსპედიციის მოწყობა⁶.

1860წ. აგვისტოში აფხაზეთში განლაგებული რუსეთის ჯარების სარდალმა გენერალმა ი. ყორღანოვმა დამსჯელი ექსპედი-

² АКАК. Т. XII, ч. II. Тифлис, 1904, №705, გვ. 827-829.

³ АКАК, т. XII, ч. II, №723, გვ. 844; Т. Макаров. Племя адыгэ. III. – „Кавказ“, 1862, №31.

⁴ Р. Фадеев. Письма с Кавказа, гв. 91; С. Эсадзе. Покорение Западного Кавказа и окончание Кавказской войны. Тифлис, 1914, гв. 110-111.

⁵ А. Л. Зиссерман. Фельдмаршал князь Александр Иванович Барятинский, 1815-1879. Т. II. М., 1890, гв. 346.

⁶ А. Л. Зиссерман. Фельдмаршал., т. II, гв. 347.

ცია მოაწყო ფსხუში. მასში აფხაზთა სახალხო ლაშქარიც მონაწილეობდა. იმავედროულად, რუსეთის საბრძოლო ხომალდებმა რეიდი მოაწყვეს ჯიქებისა და უბიხების სანაპიროზე და ისეთი შთაბეჭდილება შექმნეს, თითქოს დესანტის გადასხმას აპირებდნენ. ამ ოპერაციის მიზანი იყო, დაემინებინათ ჯიქები და უბიხები და ამით აღეკვეთათ ფსხუელებისადმი მათი დახმარების შესაძლებლობა. თუმცა ფსხუელებს დახმარების ხელი მაინც გაუწოდეს როგორც სანაპირო ჯიქებმა, ისე მთის თემებმა – აპჭი-ფსხუმ და აიბგამ. მიუხედავად მედგარი წინააღმდეგობისა, ფსხუელები დამარცხდნენ. მათ მორჩილება გამოუცხადეს რუსეთის სარდლობას და მძევლებიც მისცეს⁷. რუსთა დამსჯელმა რაზმებმა არც ჯიქებს აპატიეს ფსხუს დახმარება, რის გამოც არღბას ფეოდალური საგვარეულოს ქვეშევრდომები იძულებული გახდნენ მიეტოვებინათ თავიანთი საცხოვრებლები და მთებისათვის შეეფარებინათ თავი⁸.

ფსხუში მოწყობილი ექსპედიციის წარმატებას აფხაზეთის ამ მთის თემში რუსეთის გავლენის გაძლიერება არ მოჰყოლია⁹. ფსხუ კვლავ რჩებოდა რუსეთის მფლობელობის წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კერად.

1860წ. სექტემბერში კავკასიის მეფისნაცვალმა და კავკასიის არმიის მთავარსარდალმა ა. ბარიატინსკიმ (1856-1862), ომის სწრაფად დამთავრებისათვის ღონისძიებების დასახვის მიზნით, ვლადიკავკაზში სამხედრო თათბირი მოიწვია. თათბირზე გადაწყდა, რომ დას. კავკასიის დასამორჩილებლად შეტევა დაეწყოთ მდ. ლაბისა და მდ. ბელაიას ზემო წელიდან და მთებიდან შავი ზღვისაკენ გამოედევნათ აბაძეხები, შაფსულები, უბიხები. მათ მიერ სტავროპოლის გუბერნიის სტეპებში გადასახლებაზე უარის თქმის შემთხვევაში, ისინი თურქეთში გადაესახლებინათ, ხოლო მათ მიწა-წყალზე რუსები ჩაესახლებინათ, უმთავრესად კაზაკები. ამის გარეშე, როგორც რუსეთის სარდლობა თვლიდა, კავკასიის

⁷ АКАК, т. XII, ч. II, №737, გვ. 859-860; №739, გვ. 861-865; С. Смоленский. Воспоминания кавказца. Экспедиция в Псхоу. – „Военный сборник“, 1872, №9, гв. 158-168.

⁸ АКАК, т. XII, ч. II, №739, гв. 865.

⁹ А. Л. Зиссерман. Фельдмаршал., т. II, гв. 347.

დაპყრობა სრული და საბოლოო არ იქნებოდა¹⁰. ამრიგად, კავკასიის სარდლობის გეგმით, დასავლეთ კავკასიის მთიელები უნდა აეყარათ თავიანთი საცხოვრებელი ადგილებიდან და იქ რუსები ჩაესახლებინათ. რუსულ კოლონიზაციას არა მხოლოდ უნდა დაეგვირგვინებინა ქვეყნის დაპყრობა, არამედ ის თვითონ უნდა ყოფილიყო დაპყრობის ერთ-ერთი მთავარი საშუალება¹¹.

იმავე თათბირზე განხორციელდა კავკასიის არმიის რეორგანიზაცია. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის დაპყრობით და დასავლეთ კავკასიაში საომარი მოქმედებების მდ. ყუბანის სამხრეთით, მთიან ზოლში და შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე გადატანით, კავკასიის „საკორდონო ხაზმა“ მნიშვნელობა დაკარგა. ამიტომ იგი გაუქმდა. კავკასიის ხაზის მარცხენა ფრთა, რომელიც თერგის აუზს მოიცავდა, თერგის ოლქად გარდაიქმნა, ხოლო მარჯვენა ფრთა, რომელიც ყუბანის აუზს მოიცავდა – ყუბანის ოლქად. ორივე ამ ოლქმა სტავროპოლის გუბერნიასთან ერთად მიიღო სახელწოდება „ჩრდილოეთ კავკასია“. იმავედროულად, კავკასიის სახაზო კაზაკთა ჯარიც გარდაიქმნა: თერგის ოლქში დასახლებულმა სახაზო კაზაკებმა შეადგინეს თერგის ოლქის კაზაკთა ჯარი, კავკასიის სახაზო კაზაკთა ჯარის 6 ბრიგადა უნდა დასახლებულიყო ყუბანის ზემო წელიდან შავი ზღვის სანაპირომდე და შერწყმოდა შავი ზღვის კაზაკთა ჯარს, რის შედეგადაც შეიქმნებოდა ყუბანის კაზაკთა ჯარი¹². ა. ბარიატინსკიმ კავკასიის არმიის სარდლობაშიც მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოახდინა. დ. მილიუტინის რუსეთის სამხედრო მინისტრის ამხანაგად (მოადგილე) დანიშვნასთან დაკავშირებით მან დატოვა კავკასიის არმიის მთავარი შტაბის უფროსის პოსტი. ამ თანამდებობაზე იგი შეცვალა კავკასიის არმიის მარჯვენა ფრთის სარდალმა გენერალმა გ. ფილიპსონმა. ყუბანის ოლქის უფროსად და ყუბანის ოლქის ჯარების სარდლად დაინიშნა მარცხენა ფრთის სარდალი გენერალი ნ. ევლოკიმოვი, რომელმაც დიდი წვლილი

¹⁰ **И. С. Кравцов.** Кавказ и его военачальники. – „Русская старина“, 1886, т. 50, гв. 589-591; **А. Л. Зиссерман.** Фельдмаршал., т. II, гв. 371.

¹¹ **Р. Фадеев.** Письма с Кавказа, гв. 76.

¹² **И. С. Кравцов.** Кавказ и его военачальники, гв. 585-592.

შეიტანა ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის დაპყრობაში. იმავედროულად, იგი დარჩა თერგის ოლქის უფროსად და თერგის ოლქის ჯარების სარდლად. ამრიგად, ა. ბარიატინსკიმ ნ. ევლოკიმოვს დაუმორჩილა მთელი ჩრდილო კავკასია. ის დაინიშნა ასევე ყუბანის კაზაკთა ჯარის უმაღლეს ატამანად¹³.

ამრიგად, 1860 წლის შემოდგომიდან კავკასიის დამორჩილების მთავარ საშუალებად მიჩნეულ იქნა სამხედრო კოლონიზაცია. აქამდე კავკასიელი მთიელების წინააღმდეგ ეწეობოდა ექსპედიციები, ამარცხებდნენ მათ, იმორჩილებდნენ, მაგრამ შემდეგ ისინი კვლავ იბრძოდნენ რუსების წინააღმდეგ. ეს იწვევდა ჯარისკაცთა დიდ მსხვერპლს, ქვეყანა კი დაუმორჩილებელი რჩებოდა¹⁴. ამიერიდან, გადაწყდა შეეწყვიტათ უშედეგო სამხედრო ექსპედიციები და შედგომოდნენ მთის სისტემურ დასახლებას კაზაკთა სტანიციებით, ხოლო კავკასიელი მთიელები გადაესახლებინათ დაბლობზე ან გაესახლებინათ თურქეთში. რუსეთის ხელისუფლება ამ გზით ცდილობდა, კავკასიელი მთიელებისათვის მოესპო ბუნებრივი თავშესაფარი მთების სახით და დაბლობზე ჩამოსახლებით თავისი ადმინისტრაციის კონტროლისათვის დაექვემდებარებინა ან თურქეთში გადასახლებით შეემცირებინა მათი ზვედრითი წილი ქვეყანაში და დაესუსტებინა ისინი¹⁵. მოგვიანებით, 1861წ. ოქტომბერში ა. ბარიატინსკი გულახდილად აღნიშნავდა, რომ დასავლეთ კავკასიის მთიელთა გადასახლების მიზანი იყო „Избавить кавказское плоскогорье от населения... и открыт этим самым прекрасные и плодородные места для... казачьего поселения“.¹⁶

1861წ. იანვარ-თებერვალში რუსებმა საომარი მოქმედებები დაიწყეს კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთ კალთებზე, მდ. აფიფსის

¹³ **И. С. Кравцов.** Кавказ и его военачальники, გვ. 590-592; **А. Л. Зиссерман.** Фельдмаршал., т. II, გვ. 351-352; **С. Эсадзе.** Покорение., გვ. 109.

¹⁴ **А. Берже.** Выселение горцев с Кавказа. – „Русская старина“, т. 33, 1882, №2, გვ. 337-338.

¹⁵ **А. Л. Зиссерман.** Фельдмаршал., т. II, გვ. 371-374; **А. Берже.** Выселение горцев., გვ. 337-338.

¹⁶ **Г. А. Дзидзария.** Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия. 2-е дополненное издание. Сухуми, 1982, გვ. 198.

შენაკადის შებენის ზემო წელში მცხოვრები შავსულების წინააღმდეგ. მდ. ლაბასა და მდ. ბელაიას შორის მცხოვრები ტომები: აბაძეხები, მახვაშები, ეგერუყვები, თემირგოი ლოიალობას ინარჩუნებდნენ რუსებისადმი. ამით სარგებლობდნენ ეს უკანასკნელნი, კავაზდნენ ტყეებს, გაჰყავდათ გზები, აგებდნენ სიმაგრეებს. რუსების ასეთმა მოქმედებამ აბაძეხების აჯანყება გამოიწვია. მათ განახლეს თავდასხმები რუსების დასახლებებზე და ჯარის ნაწილებზე. ნ. ევლოკიმოვმა ისარგებლა აბაძეხების მიერ საომარი მოქმედებების განახლებით, გააუქმა 1859წ. მათთან დადებული სამშვიდობო ხელშეკრულება და ულტიმატუმი წაუყენა – გადასახლებულიყვნენ ყუბანზე. მაგრამ აბაძეხები დამორჩილებას არ აპირებდნენ. მაშინ, აპრილში, რუსებმა შეუტიეს აბაძეხებს და 20 დღის განმავლობაში ცეცხლითა და მახვილით გაიარეს მდ. ლაბას შენაკად ხომსა და მდ. ბელაიას შორის ტერიტორია. აბაძეხები, მახვაშები, ეგერუყვები მთებში ეძებდნენ თავშესაფარს. ივნისში მდ. ბელაიას მთელ სიგრძეზე მისი ორივე ნაპირი რუსების ხელში იყო, თუმცა აბაძეხები წინააღმდეგობას არ წყვეტდნენ¹⁷.

დასავლეთ კავკასიის მთიელებმა დაინახეს, თუ რა სამიმროებაც ემუქრებოდათ და უფრო მტკიცედ შეკავშირება გადაწყვიტეს. 1861წ. ივნისში მდ. სოჭის ხეობაში უბიხების ინიციატივით დას. კავკასიის მთიელ ტომთა წარმომადგენლები შეიკრიბნენ. მათ გადაწყვიტეს შეექმნათ მტკიცე კავშირი, ხოლო მისი მართვისათვის აირჩიეს 15 პირისაგან შემდგარი საბჭო, რომელსაც მეჯლისი ეწოდა. მასზე დაქვემდებარებული ტერიტორია 12 ოლქად დაიყო. თითოეულ ოლქში იყო მუფტი, ყადი და მამასახლისი. გარეგნულად ეს ორგანიზაცია იმამატის სისტემას ჰგავდა, მაგრამ მას არ ჰქონდა მკვეთრად გამოხატული თეოკრატიული ხასიათი¹⁸. მთიელები არ დაკმაყოფილდნენ შინაგანი ორგანიზაციის მოწყობით. ისინი ეძიებდნენ თურქეთისა და ინგლისის დახმარებას. აგვისტოში მეჯლისის წევრებმა, უბიხების ერთ-ერთმა

¹⁷ **Р. Фадеев.** Письма с Кавказа, гв. 97-100; **А. Л. Зиссерман.** Фельдмаршал., т. II, гв. 395-396.

¹⁸ **С. Эсадзе.** Историческая записка об управлении Кавказом. Т. I. Тифлис, 1907, гв. 49; *История СССР с древнейших времен до наших дней.* Т. IV. М., 1967, гв. 436.

წინამძღოლმა კერენტუხ ბარზეგმა და იზმაილ ბარაყაი-იფა ძიაშმა წერილით მიმართეს ინგლისის კონსულს სოხუმში დიკსონს. მას სთხოვეს თავისი მთავრობისათვის ეცნობებინა რუსეთის ჯარის მიერ ჩერქეზთა წინააღმდეგ მიმართული აგრესიის შესახებ და გამოსარჩლება ითხოვეს¹⁹.

1861წ. სექტემბერში კავკასიაში, საომარი მოქმედებების ზონაში ჩავიდა ალექსანდრე II. 18 სექტემბერს იმპერატორს შეხვდნენ დასავლეთ კავკასიის მთიელ ტომთა – აბაძეხების, შაფსულების, უბიხების და სხვათა წარმომადგენლები. მათ იმპერატორს სთხოვეს მიეღო ისინი თავის ქვეშევრდომად და თავიანთ მიწა-წყალზე დაეტოვებინა. მაგრამ იმპერატორმა მათ კატეგორიულად განუცხადა, რომ ერთ თვეს აძლევდა მოსაფიქრებლად: გადასახლებულიყვნენ ყუბანისპირა დაბლობზე, სადაც სამუდამო მფლობელობაში მიიღებდნენ მიწებს, შეინარჩუნებდნენ თავიანთ სახალხო წყობილებასა და სასამართლოს, ან გადასახლებულიყვნენ თურქეთში²⁰.

მთიელებისთვის ნათელი იყო, რომ ყუბანსა და ლაბაზე გადასახლებით ისინი დაკარგავდნენ დამოუკიდებლობას და თავისუფლებას, რომლითაც სარგებლობდნენ მიუვალ მთებში. მათ დიდ ნაწილს არც თურქეთში გადასახლების გაგონება სურდა. მათ არ მიიღეს იმპერატორის წინადადება და ნოემბრიდან ომი კვლავ განახლდა. რუსეთის სარდლობა ყუბანის ქვემო წელზე, ნათხვაჯეებისა და შაფსულების მიწა-წყალზე ინტენსიურად ასახლებდა კაზაკებს, ხოლო ნათხვაჯეებს საცხოვრებლად განესაზღვრათ მიწები ყუბანის გაყოლებაზე²¹. 1861 წლის გაზაფხულიდან 1862 წლის

---

¹⁹ С. Эсадзе. Историческая записка..., გვ. 49; С. К. Бушуев. Из истории внешнеполитических отношений в период присоединения Кавказа к России (20-70-е годы XIX в.). М., 1955, გვ. 94.

²⁰ Записки М. Я. Ольшевского. Кавказ с 1854 по 1866 гг. – „Русская старина“, 1895, т. 84, №10, გვ. 141; В. Солтан. Военные действия в Кубанской области с 1861-го по 1864-й год. – „Кавказский сборник“, т. V. Тифлис, 1880, გვ. 355-359; С. Эсадзе. Покорение..., გვ. 119; История СССР, т. IV, გვ. 437.

²¹ Записки М. Я. Ольшевского, გვ. 144-145; Р. Фадеев. Письма с Кавказа, გვ. 92-93.

გაზაფხულამდე ყუბანის ოლქში კაზაკთა 35 სტანიცა გაჩნდა²².

1861 წლის დეკემბერი – 1862 წლის იანვარ-თებერვალში რუსეთის ჯარის ნაწილები დაკავებული იყვნენ მომავალი საომარი მოქმედებებისათვის მზადებით – ტყის გაჩეხვით, გზების გაყვანით. 1862წ. მარტში განახლდა შეტევითი ოპერაციები, რომლის მსვლელობაშიც, დაიკავეს დახოს თემი და მდ. ქურჯიფსის ხეობა, სტრატეგიული მნიშვნელობის ქვის ხიდი მდ. ბელაიაზე, ფშეხას თემი. ამით, ივლისში დამთავრდა საომარი მოქმედებები და ჯარები გამოსაზამთრებლად მზადებას შეუდგნენ. მთიელებს არ ჰყავდათ საერთო მეთაური, ამიტომ მათ მოქმედებებს ეფექტურობა აკლდა²³.

დასავლეთ კავკასიაში საომარი მოქმედებების მსვლელობაში რუსეთის ხელისუფლება დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა აფხაზეთის ფაქტორს და მიხეილ შარვაშიძის როლს. 1862 წლის აპრილში ა. ბარიატინსკი სამხედრო მინისტრს, გენერალ-ადიუტანტ დ. მილიუტინს წერდა: მიხეილ შარვაშიძის „გავლენა აფხაზეთში და მეზობელ ტომებზე, როგორც ჩემთვის ცნობილია, ჯერ კიდევ მნიშვნელოვანია... ამიტომ ამ კაცის კეთილად განწყობა ჩვენს მიმართ ძალზე საჭიროდ მიმაჩნია“.²⁴ მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზეთი რუსეთის შემადგენლობაში დიდი ხნის შესული იყო, რუსეთის ხელისუფლება აქ საკმაოდ შეზღუდული იყო და მხოლოდ რუსთა ჯარის მიერ დაკავებულ პუნქტებზე ვრცელდებოდა. სამთავროს საშინაო მმართველობა მთავრის ხელში იყო. კავკასიის რუსული ადმინისტრაციისათვის ნათელი იყო, რომ აფხაზეთში რუსეთის ხელისუფლების განმტკიცება დასავლეთ კავკასიაში რუსეთის მფლობელობის დამყარების კვალად მოხდებოდა²⁵. ეს კარგად იცოდა მიხეილ შარვაშიძემაც. რუსეთის სარდლობა ფიქრობდა, რომ აფხაზეთის მთავარი, რომელიც დიდი პატივისცემით სარგებლობდა დას. კავკასიის მთიელ ტო-

22 Письма начальника главного штаба Кавказской армии А. П. Карцова к кн. А. И. Барятинскому. – „Русский архив“, кн. II. М., 1889, გვ. 459; **Р. Фадеев**. Письма с Кавказа, გვ. 96.

23 **И. Дроздов**. Из Кубанской области. – „Кавказ“, 7 марта 1863г., №19.

24 **А. Л. Зиссерман**. Фельдмаршал..., т. II, გვ. 389.

25 **А. Л. Зиссерман**. Фельдмаршал..., т. II, გვ. 347-348.

მებს – ჯიქებს, უბიხებს, შაფსულებს, აბაძეებს და სხვ. შორის, ფარულად უჭერდა მხარს მათ ბრძოლას დამოუკიდებლობისათვის. მან კარგად იცოდა, რომ დას. კავკასიის ტომების რუსეთისადმი დამორჩილების შემდეგ მის ხელისუფლებასაც ბოლო მოეღებოდა²⁶. ამიტომაც იყო, რომ მიხეილ შარვაშიძე კეთილგანწყობით არ უცქერდა აფხაზეთის დაუმორჩილებელი მთის თემების გავლით ჩრდ. კავკასიისაკენ გზის გაყვანას²⁷.

1862 წლის დამდეგს რუსეთის ჯარის ნაწილები უკვე კავკასიონის ქედის ძირში გამოჩნდნენ, უბიხების მიწა-წყალთან სულ ახლოს. ეს ფაქტი მეჯლისის საგანგებო შეკრების მიზეზი გახდა 1862წ. ივნისში. მეჯლისმა დაადგინა: სტამბოლში, პარიზსა და ლონდონში ელჩობის გაგზავნა დახმარების თხოვნით; ტუაფსესა და ადლერს შორის მცხოვრებ მოსახლეობას ხარჯების ასანაზღაურებლად დაკისრებოდა ფულადი გადასახადი (კომლზე 50 კაპ.); საღვთო ომის – ღაზავათის გამოცხადება; აბაძეების დასახმარებლად მებრძოლების გაგზავნა და ასეთივე დახმარების მოთხოვნა ჯიქებისაგან, რომლებიც გულგრილად შესცქეროდნენ დას. კავკასიის მთიელთა ტრაგედიას²⁸.

1862 წლის ივნისში აბაძეებმა და შაფსულებმა ერთხელ კიდევ სცადეს რუსეთის ჯარების შეჩერება. მათ დასახმარებლად 5 ათასი უბიხიც მოვიდა. ივნის-ივლისში სასტიკი ბრძოლები გაიმართა, მაგრამ მთიელები კვლავ დამარცხდნენ, თუმცა ისინი ამის შემდეგაც არ წყვეტდნენ წინააღმდეგობას²⁹. იმავედროულად, მეჯლისის დეპუტაცია იზმაილ ბარაყაი-იფა ძიაშის მეთაურობით სტამბოლს და ევროპის რიგ სახელმწიფოებს ეწვია დახმარების თხოვნით, მაგრამ უშედეგოდ. 1862წ. მიწურულს მთიელთა დეპუტაცია პოლონელ რევოლუციონერთან, დასავლეთ კავკასიის მთიელების გვერდით მებრძოლ თეოფილ ლაპინსკისთან ერთად ლონდონში წარუდგა ინგლისის პრემიერ-მინისტრს ლორდ პალმერს-

²⁶ С. Смоленский. Воспоминания кавказца. – „Военный сборник“, 1874, №5, გვ. 403.

²⁷ С. Смоленский. Воспоминания кавказца, გვ. 404.

²⁸ С. Эсадзе. Историческая записка..., გვ. 50.

²⁹ А. Л. Зиссерман. Фельдмаршал..., т. II, გვ. 397; С. Эсадзе. Историческая записка..., გვ. 50.

ტონს და რუსეთის აგრესიის წინააღმდეგ დახმარება სთხოვა. თ. ლაპინსკიმ მგზნებარე სიტყვით მიმართა პრემიერ მინისტრს. მისი აზრით, ევროპა გულგრილი მაცურებელი არ უნდა დარჩენილიყო იმ ტრაგედიის, რაც კავკასიაში ხდებოდა; საჭირო იყო ენერგიული ზომების მიღება და რუსეთის ძალების პარალიზება. ევროპას რამე უნდა ეღონა, რომ რუსეთის ძალები დაექსაქსა სამხრეთში და ამით განადგურებისაგან ეხსნა კავკასიელი მთიელები. ამ საქმეში თ. ლაპინსკი დიდ იმედებს ამყარებდა ინგლისზე, რომელიც რუსეთის მოქიშპე იყო „აღმოსავლეთის საკითხში“. პალმერსტონმა ყურადღებით მოისმინა მგზნებარე სიტყვები, მაგრამ იგი კარგად ხელავდა, რომ კავკასიაში რუსეთის წინსვლის შენერება შეუძლებელი იყო, ამიტომ დეპუტაციას დახმარებაზე უარი უთხრა³⁰.

1863წ. თებერვალში კავკასიაში ჩამოვიდა ახალი მეფისნაცვალ და კავკასიის არმიის მთავარსარდალი, დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი (1862-1881). 14 თებერვალს მას სტავროპოლში დახვდნენ მეფისნაცვლის და კავკასიის არმიის მთავარსარდლის მოვალეობის შემსრულებელი გრიგოლ ორბელიანი, მთავარი შტაბის უფროსი ა. კარცოვი, ყუბანის ოლქის უფროსი ნ. ევლოკიმოვი, თერგის ოლქის უფროსი დ. სვიატოპოლკ-მირსკი და სხვა მაღალჩინოსნები. მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვმა დაათვალიერა ჯარები, საომარი მოქმედებებისა და კაზაკთა ჩასახლებისათვის განსაზღვრული ადგილები და კმაყოფილი დარჩა. 26 მარტს ის თბილისში ჩამოვიდა³¹.

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში ნ. ევლოკიმოვმა გაავრძელა ა. ბარიატინსკის დროს მიღებული გეგმის განხორციელება, რაც გულისხმობდა მთიელების თანდათან შევიწროებას და კაზაკთა დასახლებების წაწევას მთებისაკენ, რასაც უნდა აეძულებინა მთიელები გადასახლებულიყვნენ დაბლობზე. მდ. ბელაიადან მდ. ადაგუშამდე ტერიტორიაზე განხორციელებული შეტევითი ოპერაცი-

³⁰ **А. Гарсеванов.** Страница из недавнего прошлого Абхазии (Из истории борьбы абхазцев с русскими). – Газ. „*Закавказье*“, 23 апреля 1910г., №89; **С. Лакоба.** Очерки политической истории Абхазии. Сухуми, 1990, გვ. 22.

³¹ **Д. А. Милютин.** Воспоминания. 1863-1864. Под редакцией доктора исторических наук, профессора **Л. Г. Захаровой.** М., 2003, გვ. 344-345.

ების მსვლელობაში, ადაგუმას რაზმს (გენერალ-მაიორი პ. ბაბინი) უნდა აეძულებინა ნათხვავები, რომლებმაც ჯერ კიდევ 1861წ. გამოაცხადეს მორჩილება, მთებიდან გადასახლებულიყვნენ მათთვის განსაზღვრულ ადგილებში, ხოლო მათ მიწა-წყალზე 8 კაზაკთა სტანიცა შეექმნათ; ფშეხას (გენერალ-მაიორი პ. ზოტოვი) და ლახოს (პოლკ. ვ. გეიმანი) რაზმებს უნდა გაეწმინდათ მდ. ბელაიასა და მდ. ფშიშს შორის ტერიტორია მათი ზემო წელის ჩათვლით, აქ კაზაკთა 12 სტანიცა მოეწყოთ და ამით ზაფხულში დაემთავრებინათ საომარი მოქმედებები ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში³².

1863წ. დასაწყისში რუსეთის ჯარებმა საბოლოოდ მოაქციეს ბლოკადაში აბაძეხები. მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილი აბაძეხები შეეცადნენ, მოლაპარაკებოდნენ რუსებს, მაგრამ სარდლობამ მათ ულტიმატუმი წაუყენა – გადასახლებულიყვნენ ყუბანზე ან თურქეთში წასულიყვნენ³³. აბაძეხებს სამშობლოს დატოვება არ სურდათ. აპრილში რუსები მათ მიწა-წყალზე შეიჭრნენ. როდესაც აბაძეხებმა ნახეს, რომ რუსეთის ჯარს უკან მოყვებოდა რუს მოახალშენეთა ურიცხვი ტრანსპორტი და ისინი იკავებდნენ მათ სახლებს, სრულებით დაეცნენ სულიერად, რადგან მიხვდნენ, რომ ერთადერთი გზა დარჩენოდათ – თურქეთში წასვლა. აბაძეხებმა ნ. ევლოკიმოვს სთხოვეს, ხელი არ შეემალა მათთვის თურქეთში წასვლაში, რაზეც ამ უკანასკნელმა, პირიქით, დახმარებაც აღუთქვა³⁴. იმავდროულად, რუსები შეტევას აწარმოებდნენ შავი ზღვის სანაპირო ზოლში შაფსუღების წინააღმდეგ.

ასეთ ვითარებაში, მთიელებთან კვლავ გამოჩნდნენ თურქეთის ემისრები, რომლებიც დაჟინებით ურჩევდნენ, არ დამორჩილებოდნენ რუსეთის ხელისუფლებას, რადგან სულ მალე ევროპა ომს დაიწყებდა რუსეთის წინააღმდეგ და თურქეთის ჯარები მთიელების დასახმარებლად მოვიდოდნენ³⁵.

³² Д. А. Милютин. Воспоминания, გვ. 346.

³³ Р. Фадеев. Письма с Кавказа, გვ. 124-126; А. Лилов. Последние годы борьбы русских с горцами на Западном Кавказе. – „Кавказ“, 1867, №8.

³⁴ И. С. Кравцов. Кавказ и его военачальники. – „Русская старина“, т. 51, 1886, გვ. 121.

³⁵ П. И. Ковалевский. Завоевание Кавказа Россией. Исторические очерки. СПб, 1914, გვ. 332.

1863წ. გაზაფხულზე ევროპა ახალი ომის საშიშროების წინაშე დადგა პოლონეთის კრიზისის გამო. იანვარში პოლონეთში აჯანყება დაიწყო, რამაც დაძაბა პოლიტიკური სიტუაცია ევროპაში. ეს დაძაბულობა შეიძლებოდა რუსეთის წინააღმდეგ ომში გადაზრდილიყო, თუ ევროპის წამყვანი სახელმწიფოები შეძლებდნენ შეთანხმებას და პოლონეთის მხარდასაჭერად კოალიციას შექმნიდნენ. ნაპოლეონ III-ის მცდელობა, დაეყოლიებინა ლონდონისა და ვენის კაბინეტები რუსეთის წინააღმდეგ ერთობლივ მოქმედებაზე, განსაკუთრებით ინტენსიური აპრილ-ივლისში გახდა³⁶.

ევროპული ომის საშიშროებასთან დაკავშირებით, გაზაფხულზე მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვმა დ. მილიუტინს კავკასიის არმიის გაძლიერება სთხოვა. სამხედრო მინისტრმა მეფის-ნაცვალს დაამშვიდა, რომ ეს აუცილებელი არ იყო. დიდი მთავარი ფიქრობდა, რომ ომის შემთხვევაში მისი ერთ-ერთი ასპარეზი შავი ზღვის აკვატორია გახდებოდა, სადაც ერთ-ერთ სუსტ წერტილად კავკასიის სანაპირო, სახელდობრ, აფხაზეთი მიაჩნდა. კავკასიის არმიის მთავარსარდლის აზრით, აფხაზეთის ნღობა არ შეიძლებოდა და აქედან გამომდინარე, აფხაზეთში ჯარის დატოვება საშიში იყო; თუ ჯარის გამოყვანის საჭიროება დადგებოდა, გზები სასურველ მდგომარეობაში არ იყო. დ. მილიუტინმა მას შესთავაზა წებელდა აერჩია საყრდენ ბაზად, თუ სანაპირო ზოლიდან ჯარის გამოყვანა გახდებოდა საჭირო. თავიდან მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი ამ აზრის წინააღმდეგი იყო, მაგრამ, შეძლებდა, ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს, გენერალ-ლეიტენანტ დ. სვიატოპოლკ-მირსკის დაავალა პირადად შეერჩია წებელდაში ბაზის მოსაწყობი ადგილი, დაეთვალა იერებინა აფხაზეთიდან ჩრდ. კავკასიაში გადასასვლელი გზები და მოემზადებინა წინადადებები მათ მოსაწყვსრიგებლად. იმავედროულად, მან თბილისში დაიბარა ნ. ევლოკიმოვი ყუბანის ოლქის ზღვიდან დაცვის შესახებ გეგმის განსახილველად³⁷.

1863წ. ზაფხულში ადაგუმას, ფშეხას, დახოს რაზმები აგ-

³⁶ Д. А. Милютин. Воспоминания, гв. 38-70, 190-201; В. Г. Ревуненков. Польское восстание 1863 г. и европейская дипломатия. Л., 1957, гв. 70-92.

³⁷ Д. А. Милютин. Воспоминания, гв. 350.

რძელებდნენ საომარ მოქმედებებს შაფსულების, ნათხვაჯების, აბაძეხების წინააღმდეგ, გაჰყავდათ გზები, განაგრძობდნენ სტანიცების მოწყობას³⁸. როგორც დაგეგმილი იყო, ზაფხულის განმავლობაში ყუბანის მხარეში 20 ახალი სტანიცა შეიქმნა, რის შედეგადაც კაზაკთა 2 პოლკი ჩამოყალიბდა. სულ, 1860 წლიდან 1863 წლის ჩათვლით, ყუბანის ოლქში 58 სტანიცა დაფუძნდა არანაკლებ 10 ათასი ოჯახით³⁹.

ასეთ ვითარებაში, პოლონური მოძრაობის ხელმძღვანელებმა ლონდონსა და სტამბოლში გადაწყვიტეს პოლონეთისათვის სასარგებლო დივერსიისათვის წაექეზებინათ კავკასიელი მთიელები. დაიწყო ფულის შეგროვება კავკასიაში იარაღისა და დამხმარე ძალის გასაგზავნად, რითაც ცდილობდნენ რუსეთი გამოეწვიათ კონფლიქტზე. არ გამორიცხავდნენ პროვოკაციულ ნაბიჯსაც, სამხედრო ხომალდის გაგზავნას კავკასიის სანაპიროზე ჩერქეზთა დროშით, მათი დამოუკიდებლობის დემონსტრაციის ნიშნად. ამ მიზნით, ნიუკასლში დაიქირავეს შხუნა „ჩესაპიკი“ და იარაღით დატვირთეს. 5 სექტემბერს „ჩესაპიკი“ ინგლისის დროშით ტრაპიზონის ყურეში შევიდა. რუსეთის გენერალურმა კონსულმა ტრაპიზონში ა. მოშინმა, რომლისთვისაც ცნობილი გახდა ეს ფაქტი, თავის ბრიტანელ კოლეგას სტივენსს მიმართა თხოვნით, ხელი შეეშალა ამ კონტრაბანდული რეისისთვის. იმავე დროულად, ბათუმის მახლობლად გამოჩნდა რუსეთის ფლოტის ორი კორვეტი, რომელთაც ხელში უნდა ჩაეგდოთ „ჩესაპიკი“. ეს ფაქტი ცნობილი გახდა ინგლისელებისთვის. სტივენსი შეხვდა „ჩესაპიკის“ კაპიტანს და ურჩია, არ გაერისკა. ტრაპიზონის მახლობლად „ჩესაპიკიდან“ იარაღი თურქულ კანჯოზე გადატვირთეს, ხოლო ბრიტანული შხუნა სტამბოლში დაბრუნდა. ა. მოშინი შეეცადა, დაერწმუნებინა თურქეთის ხელისუფლებამ, რომ იარაღის კონფისკაცია მოეხდინა, მაგრამ უშედეგოდ⁴⁰.

³⁸ *Известия из Кубанской области.* – „Кавказ“, 8 августа, 1863г., №61; „Кавказ“, 6 октября 1863г., №78.

³⁹ Д. А. Милютин. Воспоминания, გვ. 354.

⁴⁰ Д. А. Милютин. Воспоминания, გვ. 356; Н. С. Киняпина, М. М. Блиев, В. В. Дегоев. Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России. Вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в. М., 1984, гв. 204-206.

სექტემბერში „პოლონელთა კომიტეტმა“ ტრაპიზონიდან შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე იარაღის პარტია და 40-მდე მებრძოლი გაგზავნა. თურქულმა კანჯომ ყველა წინააღმდეგობა გადალახა და უბიხების სანაპიროს, ვარდანეს მიაღწა. უბიხებს, რომლებიც მრავალრიცხოვან არმიას ელოდნენ, მცირერიცხოვანი რაზმის დანახვისას იმედები გაუცრუვდათ. სექტემბრის ბოლოს კიდევ გაიგზავნა იარაღის ერთი პარტია ჩერქეზეთში, მაგრამ 3 ოქტომბერს გემი უკან დაბრუნდა და შაფსულების დამარცხების ამბავი ჩამოიტანა. ოქტომბრის ბოლოს ტრაპიზონში უკვე ჩამოვიდნენ გამოქცეული შაფსულები და დაიწყო დასავლეთ კავკასიის მთიელთა მცირე ნაკადებით თურქეთში გადასახლება⁴¹.

შემოდგომაზე, პოლონეთის აჯანყებით შექმნილი დაძაბული ვითარება ევროპაში განიმუხტა პარიზის, ლონდონის და ვენის კაბინეტებს შორის შეუთანხმებლობის გამო⁴². დასავლეთში იმ დასკვნამდეც მივიდნენ, რომ რუსეთის წინააღმდეგ კავკასიაში პროვოკაციების გაგრძელება შეუძლებელიც იყო და გაუმართლებელიც. ამის შემდეგ მნიშვნელოვნად შემცირდა ინგლისური სუბსიდიები, თურქეთიც თავს იკავებდა რუსეთის მიმართ არამეგობრული ნაბიჯებისაგან⁴³.

ოქტომბერ-ნოემბერში რუსებმა საბოლოოდ დაიმორჩილეს შაფსულები და დეკემბერში მდ. შაფსუხოს შესართავამდე მიაღწიეს⁴⁴. ამრიგად, 1863 წლის მიწურულს რუსებს ჩრდილო-დასავლეთი კავკასია დაპყრობილი ჰქონდათ, რჩებოდა მხოლოდ კავკასიონის სამხრეთ კალთებისა და შავი ზღვის სანაპირო ზოლის დაპყრობა, სადაც მცირე შაფსულების ნაწილი, უბიხები და ჯიქები ცხოვრობდნენ⁴⁵. 1863 წლის 10 დეკემბერს დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი სამხედრო მინისტრს წერდა:

---

41 **Д. А. Милютин.** Воспоминания, გვ. 356; **Н. В. Берг.** Польское возстание в 1863-1864 гг. – „Русская старина“, т. XI, 1897, гв. 497; **Н. С. Киняпина, М. М. Блиев, В. В. Дегоев.** Кавказ., гв. 206.

42 **Д. А. Милютин.** Воспоминания, гв. 315-321.

43 **Н. С. Киняпина, М. М. Блиев, В. В. Дегоев.** Кавказ., гв. 207.

44 **Р. Фадеев.** Письма с Кавказа, гв. 128-130; **А. Лилов.** Последние годы борьбы...; **С. Эсадзе.** Покорение..., гв. 156.

45 **Д. А. Милютин.** Воспоминания, гв. 354.

„დასავლეთ კავკასიის საბოლოო დაწესნარება უნდა მოხდეს შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე რუსული მოსახლეობის ჩასახლებით. ამ მნიშვნელოვანი სახელმწიფოებრივი ღონისძიების განხორციელება ნავარაუდევია უახლოეს მომავალში. კაზაკთა სტანიცებით დაკავებულა ტერიტორია ყუბანის შესართავიდან ცემესის ყურემდე, სანაპირო ზოლი უკვე გაწმენდილია მდ. ჯუბის შესართავამდე. გაზაფხულისთვის, დანარჩენ ტერიტორიაზეც, რომელიც განსაზღვრულია კაზაკთა ჩასახლებისათვის იმპერატორის მიერ დამტკიცებული დასავლეთ კავკასიის დასახლების შესახებ დებულებით, არ უნდა დარჩეს მთიელი მოსახლეობა. თუ საგარეო მოვლენებმა ხელი არ შეეკვიშალა, მაშინ მომავალი ზაფხულის განმავლობაში ვიმედოვნებ სანაპიროს გაწმენდას მდ. ბზიფამდეც კი, როგორც დებულებითაა განსაზღვრული“.⁴⁶

ამრიგად, ხელისუფლებას გადაწყვეტილი ჰქონდა შავი ზღვის სანაპირო ზოლის მდ. ბზიფამდე კაზაკებით დასახლება. მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი ფიქრობდა აქ ხუტორული მეურნეობის განვითარებას საზღვაო საქმისა და თევზჭერის მიმართულებით⁴⁷.

1864 წლის თებერვალში აბაძეხების ნაწილი თურქეთში გადასახლდა, ხოლო ნაწილი – მდ. ბელაიას ქვემო წელზე. ცარიზმი, რომელიც კავკასიაში თავისი დამპყრობლური გეგმების განხორციელებისას ადგილობრივ მკვიდრთა გმირულ წინააღმდეგობას შეხვდა, დაცარიელებული ადგილების შეერთებას ამჯობინებდა. ამიტომ ხელისუფლება კი არ ეწინააღმდეგებოდა, არამედ ხელსაც უწყობდა ადგილობრივი მოსახლეობის თურქეთში გადასახლებას, რითაც კავკასიის საბოლოო დაპყრობა დაჩქარდებოდა.

რუსეთის ხელისუფლება თვლიდა, რომ კავკასიის ომის სწრაფად დასამთავრებლად საჭირო იყო ენერგიული მოქმედება. ჯერ ერთი, მას აფრთხობდა 1863 წელს ახალი ევროპული კოალიციის შექმნა, და მეორე, თუ გაზაფხულამდე არ დამთავრდებოდა ომი, შემდეგ შეიძლებოდა იგი გაჭიანურებულიყო, რადგან „ტყე გაიფოთლებოდა, ბალახი ამოვიდოდა, ხორბალი ამოიწვე-

⁴⁶ *სცხსა*. ფ. 416, აღწ. 3, ს. 216 – О заселении восточного берега Черного моря, по очищении его от горцев, ფურც. 1.

⁴⁷ *სცხსა*. ფ. 416, აღწ. 3, ს. 216, ფურც. 1-8.

რებოდა, ირგვლივ ყველაფერი გამოცოცხლდებოდა და მთიელთა საშუალებებიც გაათკეცდებოდა. ტყეები იქნებოდა მათი თავშესაფარი, საკვები ექნებოდა ადამიანსა და პირუტყვს, ხოლო ზამთარში სურსათის მარაგისა და სოფლების განადგურება მათზე დამღუპველად იმოქმედებდა“.⁴⁸

1864 წლის თებერვალში რუსეთის ჯარის ნაწილებმა დაიწვეს კავკასიონის ქელის გადალახვა. ისინი შეტევას აწარმოებდნენ შავი ზღვის სანაპირო ზოლშიც. იმავედროულად, უბიხეთისა და ჯიქეთის სანაპიროს რუსეთის სამხედრო-საზღვაო ძალების ზომალდებიც მიაღწენ. მარტის დასაწყისში დახოს რაზმმა გენერალ ვ. გეიმანის სარდლობით კავკასიონის ქელი გადალახა, მდ. ტუაფსეს ხეობაში გადავიდა და შავი ზღვის სანაპირო ზოლის გაწმენდას შეუდგა. 18 მარტს ვ. გეიმანმა მდ. გოდლიკხთან დაამარცხა შაფსულები და უბიხები და 25 მარტს უბიხეთისა და ჯიქეთის საზღვარს მდ. სოჭს მიაღწია. 26 მარტს ვ. გეიმანთან გამოცხადდა ჯიქების ერთ-ერთი წინამძღოლი რეშიდ გეჩი და მორჩილება გამოუცხადა მას⁴⁹.

1864 წლის მარტში კავკასიის მეფისნაცვალს და კავკასიის არმიის მთავარსარდალს მიხეილ რომანოვი ალექსანდრე II-ს წერდა: „Будем действовать осмотрительно, но и решительно, чтобы окончательно очистить все черноморское побережье. Надо ожидать, что большая часть горцев предпочитает выселиться в Турцию, чем перейти на назначенные для них места на Кубани. Дело окончательного покорения восточного берега Черного моря наиболее зависеть от быстроты выселения туземцев“.⁵⁰

2 აპრილს კავკასიის არმიის მთავარსარდალს მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი პირადად ჩავიდა საომარი მოქმედებების ზონაში და – ჯიქებისა და უბიხების თემების წარმომადგენლებს,

---

⁴⁸ **А. Лилов.** Последние годы борьбы..., – „Кавказ“, 1867, №19.

⁴⁹ Записки М. Я. Ольшевскаго, – „Русская старина“, 1895, т. 84, №10, გვ. 158-162; **И. С. Кравцов.** Кавказ и его военачальники, გვ. 121; В. Солтан, Военные действия..., გვ. 457; **С. Эсадзе.** Окончение Кавказской войны, – „Кавказ“, 1902, 11 сентября, №240; **С. Эсадзе.** Покорение..., გვ. 161-163.

⁵⁰ **Г. А. Дзидзария.** Махаджирство..., გვ. 283.

რომელთაგანაც პირადად მიიღო მორჩილების პირობა, ულტიმატუმი წაუყენა – გადასახლებულიყვნენ ყუბანზე ან თურქეთში წასულიყვნენ, მათი მიწები კი განსაზღვრული იყო რუსების დასახლებლად. დიდმა მთავარმა მთიელებს ერთი თვე მისცა მოსაფიქრებლად, მაგრამ 19 აპრილს მთებში ასულ რუსებს აღარ დახვდათ უბიხები. ისინი ერთიანად დაძრულიყვნენ შავი ზღვის სანაპიროსაკენ⁵¹. აპრილში უბიხები ერთიანად გადასახლდნენ თურქეთში⁵². იმავდროულად, ადრიანი გაზაფხულის რთულ პირობებში, ფშეხას რაზმმა გენერალ-მაიორ პ. გრაბეს მეთაურობით, მდ. ფშეხასა და მისი შენაკადების ზემო წელი უბიხეთში გადასასვლელ უღელტეხილამდე, გაწმინდა მთიელებისაგან, რომლებიც ძნელად მისადგომ ქვაბულებს აფარებდნენ თავს. მათი ერთი ნაწილი წავიდა ლაბაზე, მათთვის გამოყოფილ ადგილებში დასახლებლად, ნაწილი კი შავი ზღვის სანაპიროსაკენ გაემართა თურქეთში წასასვლელად⁵³. 1864 წლის გაზაფხულზე შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთი სანაპირო აღლერამდე სავსე იყო კავკასიელი მთიელებით, რომლებიც გემებს ელოდნენ თურქეთში წასასვლელად. როგორც ა. ბარიატინსკის ბიოგრაფი, რუსი ოფიცერი ა. ზისერმანი აღნიშნავდა: „Вытесняемое шаг за шагом... полумиллионное население горцев перенесло все ужасы истребительной войны, страшные лишения, голод, повальные болезни, а очутившись на берегу – должно было искать спасения в переселении в Турцию“.⁵⁴

ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიისა და შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს დაპყრობის შემდეგ რჩებოდა წინააღმდეგობის უკანასკნელი კერების ლიკვიდაცია, ჯიქების მთის თემების – აიბგა, აჰჭიფსხუ, ფსხუ, მინარეების – მძიმთას, ფსოუს და ბზიფის ზემო წელში, – დამორჩილება. ამ მიზნით ოთხი სამხედრო კოლონა გაიგზავნა გენერლების: პ. შატილოვის, დ.

⁵¹ **А. Лилов.** Последние годы борьбы... – „Кавказ“, 1867, №19; **В. Солтан.** Военные действия..., გვ. 458-463.

⁵² **А. В. Фадеев.** Убыхи в освободительном движении на западном Кавказе. – „Исторический сборник“, 4. М.-Л., 1935, გვ. 180.

⁵³ **Известия из Кубанской области.** – „Кавказ“, 1864, 17/29 мая, №37.

⁵⁴ **А. Л. Зиссерман.** Фельдмаршал..., т. II, გვ. 397.

სვიატოპოლკ-მირსკის, ვ. გეიმანის და პ. გრაბეს მეთაურობით.

აფხაზეთის ჯარების სარდალი პ. შატილოვი პირველი კოლონიით 25 აპრილს გაგრიდან ფსოუს ხეობისკენ გაემართა. აიბგელებმა, რომლებიც ფსოუს ზემო წელის ქვაბულში ცხოვრობდნენ, ვიწრო ხეობა ხერგილებით ჩაკეტეს და სამი დღის განმავლობაში მდგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ პ. შატილოვს. მეორე კოლონა დ. სვიატოპოლკ-მირსკის მეთაურობით 28 აპრილს სოხუმიდან გავიდა გემებით ადღერის მიმართულებით. მეორე დღეს ესკადრა ადღერის კონცხს მიაღწა და რაზმი მდ. მძიმთას მარჯვენა ნაპირზე დაბანაკდა. ჯიქები რუსებს ლოიალურად შეხვდნენ და განუცხადეს, რომ თურქეთში გადასახლება სურდათ. მაისის დასაწყისში რაზმი მდ. მძიმთას მარჯვენა ნაპირს აუყვა მთებისკენ, თან გზა გაჰყავდა. 10 მაისს, დ. სვიატოპოლკ-მირსკის მიერ პ. შატილოვის დასახმარებლად გაგზავნილმა რაზმმა გენერალ ბატენატულის მეთაურობით ზურგიდან შეუტია აიბგელებს. მთიელები ორ ცეცხლს შუა აღმოჩნდნენ და დარწმუნდნენ, რომ წინააღმდეგობის გაწევა უაზრო იყო. მათ მორჩილება გამოუცხადეს რუსებს და ხერგილების გაწმენდა აღუთქვეს, ამასთან ღრო ითხოვეს, რომ პური მოემკათ და თურქეთში წასასვლელად მომზადებულიყვნენ. რუსეთის ჯარის ნაწილებმა გააგრძელეს წინსვლა აიბგას სიღრმეში, რათა მთიელები აეძულებინათ, გამოეცხადებინათ უსიტყვო მორჩილება. 12 მაისს აიბგამ სრული მორჩილება გამოაცხადა და თემის მოსახლეობა სანაპიროსაკენ გაემართა თურქეთში წასასვლელად⁵⁵. ფაქტობრივად, ეს იყო ომის ბოლო აკორდი. აჰჭიფსხუს და ფსხუს წინააღმდეგობა უიმედო გახდა.

მაისის დასაწყისში შეტევაზე გადავიდა მესამე კოლონაც ვ. გეიმანის მეთაურობით. იგი მდ. სოჭის ზემო წელისაკენ მიემართებოდა, შემდეგ კავკასიონის მთავარი ქედის პარალელურად აჰჭიფსხუსკენ გაემართა. მეოთხე კოლონამ პ. გრაბეს მეთაურობით მდ. პატარა ლაბის სათავეებთან გადალახა კავკასიონის მთავარი

⁵⁵ *Известия о последних военных действиях на Западном Кавказе.* – „Кавказ“, 1864, 11/25 июня, №44; Д. А. Милютин. Воспоминания, გვ. 444-450; *История Лейб-гренадерскаго Эриванскаго его Величества Александра Николаевича полка.* Т. III. 1853-1870. Составил штабс-капитан **Шибанов.** Тифлис, 1871, გვ. 157-160.

ქელი, მდ. მძიმთას ხეობაში გადავიდა და 12 მაისს უკვე აპჭიფსხუში შევიდა. აპჭიფსხუელები იძულებული გახდნენ, შეესრულებინათ ადრე მიცემული პირობა. მათ დატოვეს თავიანთი საცხოვრებლები და ერთიანად ზღვის სანაპიროსაკენ გაემართნენ. იმავედროულად, ფსხუელებმა დეპუტაცია გამოგზავნეს რუსეთის სარდლობასთან. მათი ერთი ნაწილი თანახმა იყო ჩრდილოეთ კავკასიაში გადასახლებულიყო, ხოლო ნაწილს თურქეთში წასვლა სურდა⁵⁶.

1864 წლის 20 მაისს რუსეთის ჯარის ოთხივე კოლონა შეერთდა მდ. მძიმთას ზემო წელში, აპჭიფსხუს ცენტრში, აულ გუბაადვში (რუს. კბაადა, ამჟ. კრასნაია პოლიანა) და მთიელთა წინააღმდეგობის უკანასკნელი კერა დაიკავა. 21 მაისს, გუბაადვის ველობზე კოლონებად გამწკრივებულ რუსეთის ჯარის ნაწილებს მეფისნაცვალმა და მთავარსარდალმა მიხეილ რომანოვმა მიულოცა კავკასიის ომის დამთავრება. შემდეგ გაიმართა საზეიმო აღლუმი⁵⁷.

მიუხედავად იმისა, რომ კავკასიის მრავალწლიანი ომი დამთავრებულად გამოცხადდა, დასავლეთ კავკასიის მთის ხეობებში, სახელობრ, მდ. ფსხუეფსეს სათავეებში ჯერ კიდევ იყვნენ დარჩენილი მთიელთა მცირე ჯგუფები, რომლებიც წინააღმდეგობას არ წყვეტდნენ. მათ გასანადგურებლად შეიქმნა „მფრინავი რაზმები“, ხოლო შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე და მდინარეთა ხეობებში კავკასიის არმიის სახაზო ბატალიონები განლაგდნენ⁵⁸. ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის დაპყრობის შემდეგ აფხაზეთის ავტონომიური სამთავროს შენარჩუნება რუსეთის ხელისუფლებას არ სჭირდებოდა. 1864 წლის ივლისში ცარიზმმა აფხაზეთის სამთავრო გააუქმა და უშუალო რუსული მმართველობა შემოიღო.

---

⁵⁶ *Известия о последних военных действиях на Западном Кавказе.* – „Кавказ“, 1864, 11/25 июня, №44.

⁵⁷ *Известия о последних военных действиях на Западном Кавказе.* – „Кавказ“, 1864, 11/25 июня, №44; *Ахчипсху.* – „Кавказ“, 1864, №49; **В. Солтан.** Военные действия..., გვ. 467-469.

⁵⁸ **А. Лиллов.** Последние годы борьбы..., – „Кавказ“, 1867, №19; **В. Солтан.** Военные действия..., გვ. 470.

ივლისში რუსეთის ჯარის ნაწილები ფსხუში შეიჭრნენ, ჩრდილოეთიდან, კავკასიონის ქედის მხრიდან სანჭაროს უღელტეხილით, და აფხაზეთიდან, ღოუს უღელტეხილით. მცირე შეტაკება მოხდა ბზიფის შენაკადის მდ. გრიბხას ნაპირებზე. ფსხუელები თავგანწირვით იბრძოდნენ, მაგრამ დამარცხდნენ. ამრიგად, 1864წ. ივლისში რუსეთის ჯარებმა ფსხუ დაიკავეს⁵⁹. ფსხუელთა ნაწილი, 105 ოჯახი (862 სული) ჩრდილოეთ კავკასიაში, მდ. ყუმას ხეობაში გადასახლდა⁶⁰, ხოლო დიდი ნაწილი თურქეთში წავიდა. 1864 წლის ზაფხულში თურქეთში გადასახლდა 20 ათასი ჯიქი და 5 ათასი ფსხუელი⁶¹. ამის შედეგად თითქმის მთლიანად გაუკაცურდა მდ. მძიმთას ხეობა და მდ. ბზიფის ხეობის ზემო წელი.

ომის დამთავრების შემდეგ „ახლადდაპრობილი მხარე არაჩვეულებრივ სანახაობას წარმოადგენდა, – წერდა გენერალი ს. დუხოვსკი. – მაისის ბოლოს, ივნისში და შემდეგ, გადაიხედავდი მაღალი მთიდან და დაინახავდი შესანიშნავ ხეობებს, ქედებს, მთებს, მდინარეებსა და ნაკადულებს; ბალებს შორის აქა-იქ ჩანდა ნასახლარების კვალი, მაგრამ ყოველივე ეს უსიცოცხლო იყო, არსად სულიერის ჭაჭანება არ იყო. ზოგან ახლამოწვერილი ხორბალი ჯერ კიდევ მოწმობდა არცთუ დიდი ხნის წინ აქ მოსახლეობის არსებობას, მაგრამ სახნავი მინდვრები მეტწილად მიგდებული და მიყრუებული იყო და მხოლოდ შარშანდელი სიმინდის გადაჭრილი ღეროები მოწმობდა, რომ აქ ოდესღაც ცხოვრობდნენ და შრომობდნენ ადამიანები. არ გინდოდა დაგეჯერებინა, რომ ამ უზარმაზარ სივრცეში, რასაც მაღალი მთის თხემიდან თვალი წვდებოდა, სულიერი არ ჭაჭანებდა. მიუხედავად ამისა, ეს ასე იყო. მთელი ეს შესანიშნავი ხელები, ბუნების ეს შესანიშნავი

⁵⁹ **И. Половнев.** Страна Псху. Сухум, 1934, გვ. 31; **Г. А. Дзидзария.** Махаджирство..., გვ. 194.

⁶⁰ სცსსა, ფ. 545, ანაწ. I, ს. 65 – Переписка о поселении псхувцев в Кувинском ущельи и о довольствии их провиантом, ფურც. 2, 26, 36; **ბ. ხორავა.** ფსხუელების გადასახლება. – *ახალგაზრდა მეცნიერთა ასოციაციის II რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენციის შრომები.* ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2004, გვ. 256-259.

⁶¹ **Г. А. Дзидзария.** Махаджирство..., გვ. 195.

ქმნილება უსიცოცხლო იყო და მნახველზე უფრო მძიმე და სევდიან შთაბეჭდილებას ახდენდა, ვიდრე სასიამოვნოს“.⁶²

ამრიგად, შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში მცხოვრები ადიღეელებისა და აბაზების მნიშვნელოვანი ნაწილი 1858-1864წწ. თურქეთში გადასახლდა, ზოგიერთი ტომი კი, მაგალითად, უბიხები – მთლიანად. გენერალ ნ. ევლოკიმოვის მიერ საომარი მოქმედებების შესახებ 1864წ. 21 ივლისს გაკეთებული ანგარიშის თანახმად, დასავლეთ კავკასიიდან თურქეთში გადასახლდა 418 ათასი სული, ხოლო ყუბანსა და ლაბაზე – დაახლ. 90 ათასი სული⁶³. გადასახლების პროცესი გრძელდებოდა 1865 წელსაც. შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე თითქმის არ დარჩნენ ადიღეელები და აბაზები, მათი მცირე ნაწილი აულებად ჩაასახლეს ყუბანზე. სულ, ოფიციალური მონაცემებით, დასავლეთ კავკასიიდან თურქეთში თითქოს 470 ათასი ადამიანი გადასახლდა⁶⁴. თუმცა, საფიქრებელია, რომ ეს ციფრი გარკვეულწილად შემცირებულია.

კავკასიელ მთიელთა თურქეთში ძალდატანებით გადასახლების გამო ევროპაში დიდი ხმაური ატყდა. რუსეთის ხელისუფლება თავს იმართლებდა, რომ მთიელთა თურქეთში გადასახლება მათი ნება-სურვილით არ მომხდარა და ყოველივე მათი ჩარევის გარეშე მოხდა. როგორც ცნობილი პუბლიცისტი, გენერალი რ. ფადეევი აღნიშნავდა, კავკასიის ომში რუსეთის ხელისუფლების მიზანს წარმოადგენდა: „сдвинуть горцев с восточного берега Черного моря и заселить его русскими. Эта мера была совершенно необходима для безопасности наших владений“. მაგრამ, როგორც იგი აღნიშნავდა ცინიზმით, არავითარ აუცილებლობას არ წარმოადგენდა ადგილობრივი მოსახლეობის თურქეთში განდევნა. რუსეთს საკმარისად ჰქონდა მიწები მდ. ყუბანის მარცხენა ნაპირზე მათ დასახლებლად, მაგრამ ასევე არავითარი მიზეზი არ არსებობდა, დაეკავებინათ ისინი მათი სურ-

⁶² **А. Лилов.** Последние годы борьбы..., – „Кавказ“, 1867, №19.

⁶³ **С. Эсадзе.** Историческая записка..., გვ. 52.

⁶⁴ **А. Берже.** Выселение горцев с Кавказа. – „Русская старина“, т. 33, 1882, №1, გვ. 165-167.

ვილის წინააღმდეგ⁶⁵.

რ. ფადეევი, რომელიც ოფიციალურ აზრს გამოხატავდა, გულახდილად აღნიშნავდა, რომ რუსეთის სახელმწიფო ინტერესი მოითხოვდა „соблюсти при поселении покорившихся только одно условие: чтобы нигде они, не примыкали к морю, чтобы по крайней мере несколько десятков верст отделяли их от берега“.⁶⁶ რ. ფადეევი უფრო მეტ გულახდილობასაც იჩენს და აღნიშნავს, რომ „это земля нужна была государству“, ხოლო რაც შეეხება ადგილობრივ მოსახლეობას, მისი თქმით, „в них самих не было никакой надобности“.⁶⁷

კავკასიის ომის დამთავრების შემდეგ ცარიზმმა ვრცელი ტერიტორია მიიღო საკოლონიზაციოდ. 1861-1864წწ. დასავლეთ კავკასიაში კაზაკთა 111 სტანიცა (14239 ოჯახი, 85 ათასი სული) ჩაასახლეს⁶⁸. იმავდროულად, ამ მხარეში ასახლებდნენ რუსეთის შიდა გუბერნიებიდან გადმოსახლებულ რუსებს, უკრაინელებს, თურქეთიდან გადმოსახლებულ ბერძნებსა და სომხებს⁶⁹, რომლებიც ცარიზმის დასაყრდენი უნდა ყოფილიყვნენ ამ მხარეში.

1866 წელს ხელისუფლებამ დასავლეთ კავკასიის ადმინისტრაციული მოწყობის რეფორმა განახორციელა. ვრცელი მხარე მდ. ყუბანიდან კავკასიონის ქედამდე ყუბანის ოლქის, ხოლო შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთი სანაპირო – შავი ზღვის ოკრუგის შემადგენლობაში შევიდა⁷⁰. ეს უკანასკნელი ყუბანის ოლქის უფროსს ექვემდებარებოდა. 1896წ. იგი ყუბანის ოლქს გამოეყო და შავი ზღვის გუბერნიად გადაკეთდა.

ამრიგად, ცარიზმმა მიაღწია მიზანს – დასავლეთ კავკასია იმპერიის ადმინისტრაციულ სისტემაში მოაქცია.

---

⁶⁵ Р. Фадеев. Письма с Кавказа, გვ. 146-147.

⁶⁶ Р. Фадеев. Письма с Кавказа, გვ. 147.

⁶⁷ Р. Фадеев. Письма с Кавказа, გვ. 147.

⁶⁸ Г. А. Дзидзария. Махаджирство., გვ. 208.

⁶⁹ С. Смоленский. Воспоминания кавказца. – „Военный сборник“, 1875, №12, გვ. 222.

⁷⁰ 1870 წლამდე ტერიტორია ცემესის ყურიდან მდ. ტუაფსემდე შედიოდა არა შავი ზღვის ოკრუგში, არამედ ყუბანის ოლქში.

ЗАВОЕВАНИЕ РОССИЕЙ ЗАПАДНОГО КАВКАЗА И АБХАЗИЯ

В августе 1859 года, завоеванием Россией Северо-восточного Кавказа, завершился один из важнейших этапов Кавказской войны (1817-1864). Но против России продолжали воевать горцы Западного Кавказа – многочисленные адыгейские и абазинские племена. В войне по завоеванию Западного Кавказа, Российское командование большое значение придавало фактору Абхазии. Было очевидно, что пока Россия владела лишь побережьем Абхазии, ее влияние в этом регионе не было бы прочным.

С осени 1860г. Кавказское командование приступило к новой тактике ведения войны. Главным средством завоевания края, была признана военная колонизация. Было решено, приступить к заселению Западного Кавказа казачьими станицами, а местное население выселить на прикубанскую равнину или в Турцию. Нависшая угроза побудила горцев Западного Кавказа обратиться с просьбой о помощи к Турции и западноевропейским державам. Но Европа и Турция остались равнодушными к трагедии горцев. Они понимали, что были не в силах приостановить победоносное шествие России на Кавказе, и участь горцев фактически была предрешена. В мае 1864 г. в верховьях р. Мзимта, в горном ауле Губаадв (по рус. Кбаада, нын. Красная поляна) общества Ахчипсху, Кавказская война была объявлена завершённой. После завоевания Западного Кавказа России уже ни к чему было сохранение автономного Абхазского княжества. В июле 1864 г. Абхазское княжество было упразднено и введено русское правление.

С окончанием Кавказской войны связано выселение большей части горцев Западного Кавказа в Турцию, процесс которого начался гораздо раньше. По официальным данным, в 1858-1864гг. в Турцию переселилось 470 тыс. душ, а с Кубани и Лабы – почти 90 тыс. душ. На Северо-восточном побережье

Черного моря и в горах Западного Кавказа почти не осталось адыгейского и абазинского населения. Российская империя получила обширную территорию для колонизации. Всего в 1861-1864гг. на Западном Кавказе было образовано 111 казачьих станиц (85 тыс. душ). В то же время в этом крае поселяли переселившихся из внутренних губерний России русских, украинцев, а так же переселившихся из Турции греков и армян, которые должны были стать опорой царизма в этом крае. В 1866г. была проведена реформа административного устройства Западного Кавказа. Обширный край от р. Кубани до Главного Кавказского хребта вошла в состав Кубанской области, а Северо-восточное побережье Черного моря – в состав Черноморского округа. Таким образом, царизм достиг цели – Западный Кавказ был включен в имперскую административную систему.

რამაზ ჭანტუაშვილი

ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკის გაძლიერება აფხაზეთში XIX ს. 70-90-იან წლებში

XIX ს. 80-იანი წლებიდან რუსეთის ხელისუფლებამ იმპერიაში გააძლიერა იმპერიული შოვინისტური პოლიტიკა. ამ მიმართულებით ხელისუფლებამ გაატარა მთელი რიგი ღონისძიებებისა, რომლებიც მიმართული იყო, იმპერიაში შემაჯავალი არარუსი ხალხების წინააღმდეგ. ცარიზმი სეპარატიზმს აბრალებდა არარუს ხალხებს და ძალდატანებით გარუსების, კოლონისტების ჩამოსახლების, მშობლიური ენის წართმევის გზით მათ მოსპობას ესწრაფოდა. ცარიზმი კავკასიაში ადმინისტრაციული ავტონომიის ნასახსაც კი ვერ ურიგდებოდა, შუღლს თესავდა აქ მცხოვრებ სხვადასხვა ერთა შორის, ერთმანეთს უპირისპირებდა მუსლიმებსა და ქრისტიანებს¹.

რეაქციული ჟურნალ-გაზეთები შეუდგნენ იმის მტკიცებას, რომ რუსი ხალხი რჩეული იყო და სლავი ხალხების მესვეურობის მისიაც მას ეკისრებოდა. ეს შოვინისტები რუსეთის იმპერიაში შემაჯავალ არარუს ხალხებს ისტორიის „მავ მასალად“ თვლიდნენ². რუსიფიკატორთა მიზნები ქართული ენისა და თვით ერის მოსპობისა კოლონიზაციის გზით შედარებით ადვილად განსახორციელებელი ჩანდა. ამიტომ, ეს მეთოდი ქვეყნის გარუსებისა, სხვა ღონისძიებებთან ერთად, რომლებსაც 80-იანი წლებიდან რუსეთის იმპერია საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ახორციელებდა, საერთო აღიარებას პოულობდა და მისი პრაქტიკულად გან-

¹ ა. იოსელიანი. ცვლილებანი კავკასიის უმაღლეს მმართველობაში. კოლონიური ჩაგვრის გაძლიერება საქართველოში. – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. V. თბ., 1970, გვ. 642.

² ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე. საქართველოს ისტორია. თბ., 1991, გვ. 84.

ხორციელებისათვის ყველაფერი კეთდებოდა³.

ქართველი ხალხის ეროვნული ჩაგვრა, რა თქმა უნდა, არ იყო მხოლოდ XIX ს. 80-იანი წლებისთვის დამახასიათებელი მოვლენა. იგი ცარიზმის ბატონობის მთელი პერიოდის, მისი კოლონიური პოლიტიკის შემადგენელი ელემენტი იყო და მეფის რუსეთის მმართველობის დამკვიდრებას მოჰყვა თან. იმპერია საგანგებო ღონისძიებებს ატარებდა ქართველი ხალხის ეროვნული არსებობის, მისი კულტურისა და ისტორიის, ქართული ენის მოსასპობად, ქართველი ერის დანაწილებისა და მისი სხვადასხვა კუთხის დასაპირისპირებლად, დედასამშობლოსაგან აჭარის, სვანეთის, სამეგრელოს და აფხაზეთის ჩამოსაშორებლად⁴.

აფხაზეთში მდგომარეობა განსაკუთრებით გაუარესდა მას შემდეგ, რაც 1877-1878 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომის დროს აფხაზმა ხალხმა აჯანყება მოაწყო რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ. სოხუმის განყოფილების უფროსი პოლკ. არაკინი მოითხოვდა: აუცილებლად განესაზღვრათ ამბოხებაში თითოეული თემის მონაწილეობა, რასაც დრო დასჭირდებოდა. ამიტომ ის საჭიროდ მიიჩნედა, რომ მთელი აფხაზეთის მოსახლეობა გამოეცხადებინათ „დამნაშავედ და მოღალატედ“ და მათი დასჯის მიზნით ჩატარებულიყო მკაცრი ღონისძიება⁵.

თითქმის იგივე მოთხოვნით გამოდიოდა გენერალ-მაიორი კრავჩენკო, რომელიც მთავარ ხელმძღვანელად და ცალკეული რაზმების ჩამოყალიბების ორგანიზატორებად თავად-აზნაურობას ასახელებდა. ამასთან ის არ გამორიცხავდა, რომ „მოღალატეობრივ“ მოქმედებაში მოსახლეობის სხვა ფენებიც ლებულობდა აქტიურ მონაწილეობას და, ამიტომ, აჯანყების ხელმძღვანელების

³ ა. **ოსეღიანი**. ბრძოლა ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ განათლებისა და ეკლესიის დარგში. – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. V. თბ., 1970, გვ. 648.

⁴ ა. **ოსეღიანი**. ბრძოლა ცარიზმის... გვ. 644.

⁵ *საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი* (შემდგომში *სცსსა*). ფ. 545, აღწ. 1, წგ. 2, ს. 3207, ფურც. 41-42; იხ. აგრეთვე: **Г. Дзидзария**. Махаджирство и проблемы Абхазии XIX столетия. Сухуми, 1982, გვ. 415-416; **ზ. პაპასქირი**. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიის წარსულიდან. ნაკ., I. თბ., 2004, გვ. 200; **С. Лакоба**. Очерки политической истории Абхазии. Сухуми, 1990, გვ. 35.

მსგავსად, მთელი მოსახლეობის სასტიკად დასჯას მოითხოვდა. ხელისუფლების ზემოხსენებული ორივე წარმომადგენელი ამას იმით ხსნიდა, რომ „ხელისუფლებას ჰქონოდა საშუალება მოეწყო ეს მხარე ისე, როგორც მას სურდა“.⁶

გიორგი წერეთელმა აფხაზი ხალხის „ღალატზე“ აღნიშნა: „ვიყოთ გულანდილნი აფხაზეთის მიმართ... აქ უბრალო უკმაყოფილებაა ადმინისტრაციის მიმართ.“ ის აგრეთვე წერდა, თუ რა მძიმე მდგომარეობა იყო აფხაზეთში და როგორ იყო გაუკაცრიელებული აფხაზეთი... „შეიძლება აღგიღს დავარქვათ დღეს აფხაზეთი, როცა აქ აფხაზები საერთოდ არ არიან? თვითონ სიტყვა „აფხაზია“ უნდა დავივიწყოთ დღეიდან“.⁷

ასეთივე განმარტებას აკეთებს ექიმი ი. ტიხომიროვი 1878წ. „სანიტარულ მიმოხილვაში“: „ახლანდელი სოხუმი სრულიად განადგურებულია, ქალაქი მოსახლეობის მიერ მიტოვებულია“.⁸

ჟურნალი „Отечественные записки“ 1877 წლის აჯანყების შესახებ კრიტიკულად შენიშნავდა: „მხარის აღელვება, რომელშიც ნახევარზე მეტი ქრისტიანი იყო, გამოიწვია იმან რომ ამდენი ხნის განმავლობაში ჩვენ მათი ყურადღება ვერ მივიქციეთ. ამასთანავე, გაზეთების უქონლობამ და ინფორმაციის სიმცირემ უხემ შეცდომებამდე მიგვიყვანა. იგივე აფხაზები არ გვიღალატებდნენ, რომ არ ენახათ ჩვენი სისუსტე და გულგრილობა მათ მიმართ.“

თუ ჩვენ ყურადღებით შევხედავთ აფხაზეთში აღელვების მიზეზს, უნდა გამოვტყდეთ, რომ ვერ დავინახეთ ჩვენი მხრიდან დაშვებული უხეში შეცდომები, უტაქტობა და არასწორი მოპყრობა მოსახლეობისადმი“.⁹

1877 წლის აჯანყებაში აფხაზები, ნებსით თუ უნებლიედ, აშკარად გამოდიოდნენ რუსეთის წინააღმდეგ და ამიტომაც, მოღალატებად იქნენ გამოცხადებული. ამ აჯანყებამ აფხაზეთის მოსახლეობას ეკონომიკურ ნგრევასთან ერთად, მძიმე მორალური

⁶ სცხსა. ფ. 416, აღწ. 3, ს. 190, ფურც. 1-3; ის. აგრეთვე: **Г. Дзидзария.** Махаджирство..., გვ. 321.

⁷ გაზ. „Голос“, IV:257, 1877; ის. აგრეთვე: **Г. Дзидзария.** Махаджирство..., გვ. 318.

⁸ გაზ. „დროება“, №100, 1878.

⁹ **Г. Дзидзария.** Махаджирство..., გვ. 354.

დარტემა მიაყენა. ამას დაემატა რუსეთის მხრიდან მთელი რიგი სადამსჯელო ღონისძიებები, რომელთაგან ყველაზე მძიმე მოსახლეობის აყრა და გადასახლება იყო. დიდი ტალღა გადასახლებისა მოჰყვა 1866 წლის აჯანყების ჩახშობას, მაგრამ მასობრივი გადასახლება აფხაზებისა თურქეთში გამოიწვია 1877-1878წწ. რუსეთ-თურქეთის ომმა. დაახლოებითი გამოანგარიშებით, იმ პერიოდში თურქეთში გადასახლებულია 30000 აფხაზი, რომელიც წარმოადგენდა აფხაზეთის მოსახლეობის 40 პროცენტს¹⁰. ყველას, ვისზეც ოდნავ მაინც ეჭვი იქნა მიტანილი, ბრალად დაედო მონაწილეობა მოლაღატებრივ ქმედებებში, და გაასახლეს აფხაზეთის ტერიტორიიდან. ასე, მაგალითად, 1880 წელს გაასახლეს ბაირამ ოტირბა, სეიდიკ ავიბბა, რომლებიც ყოველთვის სულისჩამდგმელნი იყვნენ რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგ მიმართული გამოსვლებისა¹¹. მთლიანად კი ამ მხარის ტერიტორიაზე სრულდებოდა მეფის ბრძანება, არასაიმედო პირთა „ადმინისტრაციული გასახლების“ შესახებ¹².

1879 წელს არაკინი თავის მოხსენებით ბარათში წერდა, რომ ეს მხარე, კერძოდ აფხაზეთი, ხელსაყრელ პუნქტს წარმოადგენდა რუსეთის იმპერიის შემდგომი წინსვლისთვის აზიამში. ამისთვის აუცილებელი იყო, რომ ზღვისპირა ზოლი, რომელიც დაცარიელებული იყო (მუჰაჯირობის შედეგად), რუსეთის იმპერიისათვის სასურველი და სანდო მოსახლეობით შეევსოთ¹³. იმპერიის მესვეურები ასეც მოიქცნენ. მიწები, რომლებიც აფხაზმა მუჰაჯირებმა დატოვეს, მეფის ხელისუფლებამ მსხვილ სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეებს დაურიგა. ამ პროცესმა 80-90-იან წლებში დიდი მასშტაბები მიიღო. აფხაზეთში არსებულ „თავისუფალ“ მიწებზეც რუსმა ჩინონიკებმა, სხვადასხვა ეროვნების კოლონისტების ჩასახლება დაიწყეს, მათ შორის იყვნენ: რუსები, ბერძნები, სომხები, ესტონელები, ბულგარელები და სხვა¹⁴. იმპე-

¹⁰ 3. Анчабадзе. Очерк этнической истории абхазского народа. Сухуми, 1976, გვ. 25.

¹¹ სცხსა. ფ. 545, აღწ. 1, წგ. 2, ს. 2968, ფურც. 1, 12.

¹² სცხსა. ფ. 545, აღწ. 1, წგ. 1, ს. 1672. ფურც. 95.

¹³ სცხსა. ფ. 410, აღწ. 4, ს. 1894, ფურც. 8.

¹⁴ 3. Анчабадзе. Очерк этнической истории..., გვ. 87.

რიის მესვეურები ეჭვის თვალთ უყურებდნენ აფხაზეთის მკვიდრ მოსახლეობას, ხელისუფლება მათ ბოლომდე არ ენდობოდა და, მიწის სიმცირის მიუხედავად, ზღვისპირა ზოლში, მიწებს არ აძლევდა. 1880 წელს სოფელ ლიხნში მცხოვრებმა 315 კომლმა მიწით დაკმაყოფილების შესახებ თხოვნა წარუდგინა ხელისუფლებას. მათ მიერ არჩეულმა დეპუტატებმა ეს თხოვნა გადასცეს კომისიას, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ სოხუმის მიწათმომწეობი კომისიის თავჯდომარე ვედენსკი, ბიჭვინთის ოლქის უფროსი, მაიორი ალექსანდროვიჩი და მიწათმომწეობი, ტიტულარული „სოვეტნიკი“ ვოსკრესენსკი. მათ უარი განუცხადეს ლიხნის თემის დეპუტატებს დამატებითი მიწის ნაკვეთის მიცემაზე. ამის მიზეზად ის დაუდეს, რომ კომისიას ჰქონდა ცნობა იმის შესახებ, რომ ლიხნის ამ თემის მცხოვრებლები 1877-1878 წლებში თურქების შემოსვლის დროს მხარში ამოუდგნენ მათ და მონაწილეობა მიიღეს გუდაუთის დარბევაში. ამიტომ, ხელისუფლებამ ისინი არასანდოდ ჩათვალა და ზღვისპირა ზოლში მათ მიწის ნაკვეთების მიცემაზე უარი უთხრა¹⁵.

თავის მხრივ, სამურზაყანოს თავადაზნაურობაც ითხოვდა ხელისუფლებისაგან მიწების სწორად გადანაწილებას¹⁶, განსაკუთრებით მწვავედ იდგა მცირემიწიანობის საკითხი გუდაუთის, გუმისთის და კოდორის მონაკვეთებში¹⁷. ცნობილია, რომ კოდორის მაზრაში ანჩაბაძეები და ებუხვარები ითხოვდნენ მიწის ნაკვეთებს. ამავე საკითხს აყენებდნენ აგრეთვე ინალიფები და მარშანიებიც¹⁸.

1883წ. აპრილში სოხუმის განყოფილების უფროსი გენ. არაკინი ატყობინებდა კავკასიის ოლქის ხელმძღვანელს, თავად დონდუკოვ-კორსაკოვს იმის თაობაზე, რომ აფხაზეთში უკიდურესად დაძაბული იყო მდგომარეობა მიწის საკითხთან დაკავშირებით¹⁹.

კავკასიის ადმინისტრაციამ განსაკუთრებით გააძლიერა კოლონიზაცია უცხოური ელემენტებით. ადგილ-მამულებს ურიგებდნენ

¹⁵ *სცხსა*. ფ. 545, აღწ. 1, წგ. 2, ს. 2214, ფურც. 2-3.

¹⁶ *სცხსა*. ფ. 545, აღწ. 1, წგ. 2, ს. 2421, ფურც. 4.

¹⁷ *სცხსა*. ფ. 545, აღწ. 1, წგ. 2, ს. 2628, ფურც. 13.

¹⁸ *ქცხა*. ფ. 186, აღწ. 1, წგ. III, ს. 789, ფურც. 1-10.

¹⁹ **В. Д. Авидзба.** Проведение в жизнь крестьянской реформы в Абхазии. Сухуми, 1985, გვ. 172.

რუს კოლონისტებს, მაშინ როცა ადგილობრივი მოსახლეობა მიწის დიდ შევიწროვებას განიცდიდა. განსაკუთრებით გულმოდგინებით შეუდგა ცარიზმი შავი ზღვისპირა რაიონების ათვისებას. გათვალისწინებული იყო სოხუმ-გაგრის რაიონების რუსულ ახალშენებად გადაქცევა. აფხაზეთის ტერიტორიაზე ინტენსიურად მიმდინარეობდა რუსეთის იმპერიის ცენტრალური რეგიონებიდან ხელისუფლებისათვის სანდო ხალხის ჩამოსახლება²⁰. ეს იყო იმპერიის დიდი გეგმის ნაწილი, რომელიც ითვალისწინებდა მხარეში ე.წ. „რუსული მოქალაქეობის“ დამკვიდრებას. ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი სახელმწიფოებრივი ამოცანის განხორციელების მთავარი პირობა კი, როგორც აღნიშნავდა კავკასიაში რუსული იმპერიული პოლიტიკის ერთ-ერთი სულის ჩამდგმელი, ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი გერშელმანი, სწორედ აფხაზეთის მხოლოდ და მხოლოდ „რუსული მოსახლეობით“ კოლონიზაცია იყო²¹.

ზემოთ უკვე ავლნიშნეთ, რომ აფხაზეთში მიწის გამო რთული ვითარება იყო, ამ დროს კი, ხელისუფლებამ, 1892წ. 8 თებერვლის ბრძანებით, გადაწყვიტა თავისუფალი მიწები მიეცათ თურქეთში მცხოვრები ბერძნების 40 ოჯახისთვის და ჩაესახლებინათ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე. სოხუმის ოლქის ადმინისტრაცია ამაზე იმიტომ დათახმდა, რომ ისინი სანდო იყვნენ ხელისუფლებისათვის, როგორც მეურნეობის განვითარების, ასევე, განსაკუთრებით, პოლიტიკური თვალსაზრისითაც²². ასეთი ჩასახლებები გრძელდებოდა 1893 წელსაც. გუდაუთის მაზრაში ორენბურგის გუბერნიიდან 6 ოჯახი ჩამოსახლეს, 25 ოჯახი კაზაკებისა ჩამოსახლეს ბომბორის ველზე. რამდენიმე ოჯახი იქნა ჩამოსახლებული სოფელ ვლადიმროვკაში, სოფელ ბაკლანოვკაში, სოფელ ესტონკაში, სოფელ ჩერნიგოვკაში და სხვ.²³

ასეთი შევიწროვება აფხაზეთის „მოღალატეებად“ შერაცხული მოსახლეობისა ამ უკანასკნელთა გულისწყრომას იწვევდა რუსეთის ხელისუფლების მიმართ. მკვიდრი მოსახლეობა ასევე

²⁰ *სცხსა*. ფ. 545, აღწ. 1, წგ. II, ს. 2628, ფურც. 13.

²¹ **ზ. პაპასქირი**. ნარკვევები..., გვ. 210.

²² *სცხსა*. ფ. 229, აღწ. 2, ს. 1100, ფურც. 1.

²³ *სცხსა*. ფ. 229, აღწ. 1, ს. 480, ფურც. 1-6.

მტრულად იყო განწყობილი კოლონისტების მიმართ (რუსი, ბერძენი და სხვ.)²⁴. ასე, მაგალითად, ახალმოსახლეებს სერგეი გერაშენკოს, გადამდგარ უნტერ-ოფიცერს და გლეხს ფიოდორ სალოვს, რომლებიც საცხოვრებლად გადმოვიდნენ სოხუმის ოლქში, მოუკლეს შვილები. რუსი ახალმოსახლეების მკვლელობაში ბრალი ედებოდათ მაჟარა შარვაშიძეს, ანტონ ინალიფას, ხალიბა ინალიფას, ტასუც გუნბას, სელიმ ბგანბას, შახან ავიძბას, ვიდ არლუნს, რომლებიც გადაასახლეს რუსეთის სხვადასხვა გუბერნიებში²⁵. ჩამოსახლებული მოსახლეობა აფხაზების თავდასხმებისაგან იმდენად იყო შევიწროებული, რომ შავი ზღვის სანაპირო ზოლზე გზის მშენებლობის უფროსი მთავარმართებელს თხოვნით მიმართავდა, რათა დაეყენებინათ კაზაკთა რაზმები, რომლებიც დაიცავდნენ მათ აფხაზების თავდასხმებისაგან²⁶.

აფხაზეთში XIX ს. 90-იან წლებიდან იწყება შოვინისტურად განწყობილი რუსეთის კლერიკალური წრეების გააქტიურება. რუსი მოხელეები აფხაზეთის მოსახლეობაში შულლსა და უნდობლობას თესდნენ²⁷.

შოვინისტური ძალები მხოლოდ მიწების მითვისებით და აფხაზი ხალხის გასახლებაში ხელშეწყობით არ კმაყოფილდებოდნენ. ისინი ცდილობდნენ აფხაზეთისა და აფხაზების საერთო ქართული ეროვნულ-კულტურული ორგანიზმიდან ამოგლეჯას²⁸. კოლონიზატორულ ღონისძიებათა განხორციელებაში ცარიზმს სამწუხაროდ მხარში ედგა რუსული მართლმადიდებლური ეკლესია. აფხაზეთის ტერიტორიაზე ეკლესიებიდან განიდევნა ქართული წირვა-ლოცვა, დაუნდობელი ბრძოლა გამოეცხადა ქართველ-აფხაზთა კულტურულ ერთობას. აფხაზთა შორის ხელოვნურად, განგებ ნერგავდნენ ანტიქართულ განწყობილებას²⁹.

მეფის რუსეთის რუსიფიკატორული საგანმანათლებლო პო-

²⁴ *ქცხა*. ფ. 180, აღწ. 1, წგ. 2, ს. 20, ფურც. 271.

²⁵ *სცხსა*. ფ. 229, აღწ. 2, ს. 4, ფურც. 100.

²⁶ *ქცხა*. ფ. 186, აღწ. 1, წგ. 2, ს. 20, ფურც. 331.

²⁷ **ტ. ხუნდაძე**. თედო სახოკია (მასალა ბიოგრაფიისათვის). კრებული. თბ., 1969, გვ. 65.

²⁸ **ზ. პაპასჭირი**. ნარკვევები..., გვ. 212.

²⁹ **ა. სურგულაძე**, **პ. სურგულაძე**. საქართველოს..., გვ. 25.

ლიტიკა უარყოფით ზეგავლენას ახდენდა ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობებზე. XIX ს. 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან ქართული ენა განდევნეს აფხაზეთ-სამურზაყანოს სკოლებიდანაც, მოსახლეობის 90%-ზე მეტი წერა-კითხვის უცოდინარი იყო³⁰. ასეთ რთულ ვითარებაში, აფხაზეთის სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების საკითხებს, დიდ ყურადღებას უთმობდნენ ქართველი საზოგადო მოღვაწეები: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, გიორგი წერეთელი და სხვები. „დროება“, „ივერია“, „მოამბე“, „კვალი“, და სხვა. ჟურნალ-გაზეთები სისტემატურად ბეჭდავდნენ პუბლიკაციებს აფხაზეთის შესახებ³¹. აფხაზეთში, როგორც განაპირა კოლონიურ მხარეში, ცარიზმი თანმიმდევრულად ახორციელებდა რუსიფიკაციის პოლიტიკას. დაწესდა მკაცრი კონტროლი კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებათა საქმიანობაზე. მეფის მთავრობის კურსი აფხაზეთში საგანმანათლებლო საქმიანობის განვითარების მხრივ, მიუხედავად ადგილობრივი მოსახლეობის უკმაყოფილებისა, მიმართული იყო გარუსებისაკენ, სკოლებში რუსულ ენაზე სწავლების დამკვიდრებისაკენ, მშობლიური ენის უარყოფისაკენ³².

ცარიზმის მნიშვნელოვან ამოცანას საქართველოსაგან აფხაზეთის ჩამოშორება და მისი მოსახლეობის გარუსება წარმოადგენდა, მაგრამ რუსეთის იმპერიის ხელისუფალთა ვერაგობამ კიდევ უფრო გააღვივა აფხაზეთის მოსახლეობაში ანტირუსული განწყობილებანი.

როგორც ვხედავთ, ცარიზმი ცდილობდა, არ დაეშვა ეროვნული კონსოლიდაცია, მას სურდა გაეღვივებინა ერთა შორის შუღლი, ამით ის ესწრაფოდა ეროვნული თავისუფლების მოსპობის ველიკორუსული პროგრამის განხორციელებას.

---

³⁰ დ. ჩიტაია. სოციალ-ეკონომიკური და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ვითარება აფხაზეთში XX საუკუნის პირველ ოცეულში. თბ., 2001, გვ. 17.

³¹ დ. ჩიტაია. სოციალ-ეკონომიკური..., გვ. 17.

³² დ. ჩიტაია. სოციალ-ეკონომიკური..., გვ. 38.

Р. И. ЧАНТУРИА

УСИЛЕНИЕ РУСИФИКАТОРСКОЙ ПОЛИТИКИ В АБХАЗИИ В 70-90-Х ГОДАХ XIXВ.

В статье рассмотрена колониальная политика российских властей в Абхазии после русско-турецкой войны 1877-1878гг. Отмечено, что фактически изгнав из родных мест десятки тысяч абхазов в пределы Оттоманской империи, российская администрация начала массовое заселение этих мест исключительно русскими. Наряду с этим, власти предприняли энергичные меры для обрусения края путем учреждения русских школ и перевода богослужения на старославянский язык.

ოთარ ნიკოლეიშვილი

სმარბი მისი და აფხაზეთის პრობლემა

მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზეთის საკითხს სერგეი მესხის ნააზრევში დიდი ადგილი არ დაუჭერია, პუბლიცისტის ეროვნული მრწამსის შესასწავლად და გასააზრებლად ამ თემაზე დაწერილი მისი წერილები მაინც მეტად მნიშვნელოვანია და ფასეული. იმის გამო, რომ ს. მესხის მიერ განხილული აფხაზეთის საჭირობო საკითხები სისხლხორცეულად უკავშირდება იმ პერიოდის კავკასიელ ხალხთა მუჰაჯირობის პრობლემას, უშუალოდ ს. მესხის თვალსაზრისის გაცნობამდე ნაშრომში რამდენიმე სიტყვა ამ მოვლენის შესახებაც უნდა თქვას.

როგორც ცნობილია, XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიაში მასობრივი ხასიათი მიიღო კავკასიის მთიელ ხალხთა ოსმალეთსა და სხვა მაჰმადიანურ ქვეყნებში გადასახლების პროცესმა, რასაც მუჰაჯირობის სახელით მოიხსენიებენ. ამ მოვლენამ განსაკუთრებით ფართო მასშტაბები შეიძინა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, რაც არსებითად განაპირობეს საგლეხო რეფორმამ, შამილის ხელმძღვანელობით მთიელ კავკასიელ ხალხთა მრავალწლიანი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დამარცხებამ, რუსეთ-თურქეთის 1877-78 წლის ომმა და იმ პერიოდის სხვა დიდმნიშვნელოვანმა ამბებმა.

მუჰაჯირობის შედეგად კავკასიიდან თურქეთსა და სხვა მაჰმადიანურ სახელმწიფოებში უამრავი ადამიანი გადასახლდა. სპეციალისტთა გათვლით, მათი რიცხვი სავარაუდოდ 750 ათას კაცს შეადგენს. ესენი იყვნენ: ჩერქეზები, უბიხები, ჩეჩნები, ყარაჩაელები, ყაბარდოელები, ოსები და კავკასიაში მცხოვრები სხვა ხალხები.

მუჰაჯირობის პროცესი ქართველებსაც და აფხაზებსაც შეეხო. კერძოდ, რუსეთ-თურქეთის 1877-78 წლების ომის შემდეგ საქართველოსათვის ახლადშემოერთებული ქართული ტერიტორიებიდან რელიგიური და სხვა ფაქტორების გათვალისწინებით ათასობით იქაური ქართველი აიყარა მშობლიური მიწიდან და გადასახლდა თურქეთში.

რუსეთ-თურქეთის 1853-56 წლების ომის, რუსეთის ხელისუფლების მიერ 1864 წელს აფხაზეთის სამთავროს გაუქმებისა და 1866 წლის აფხაზეთის აჯანყების სისხლში ჩახშობის შემდეგ ამ მოვლენამ ფართო მასშტაბები აფხაზეთშიც შეიძინა, საიდანაც თურქეთსა (ძირითადად) და არაბულ ქვეყნებში (სირია, იორდანია...) გადასახლებულ აფხაზთა რაოდენობამ ასი ათას კაცს გადააჭარბა.

მუჰაჯირობის შედეგად აფხაზეთის ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი მთლიანად გაუკაცრიელდა. მიუხედავად იმისა, რომ იმპერიის ხელისუფლება აქტიურად ცდილობდა ამ მიწებზე რუსების ჩამოსახლებას, სპეციფიკური კლიმატურ-გეოგრაფიული პირობების გამო ამ პრობლემის ასე იოლად გადაწყვეტა, საბედნიეროდ, იმხანად ვერ მოხერხდა. ს. მესხი და იმ პერიოდის ქართველი ინტელიგენციის სხვა თვალსაჩინო წარმომადგენლები შემოთვალისწინებულნი იყვნენ ამ მოვლენით და თავიანთი შესაძლებლობის ფარგლებში ყველაფერს აკეთებდნენ იმისათვის, საქართველოს კვლავაც რომ შეენარჩუნებინა მისთვის კუთვნილი ეს ძირძველი მხარე.

პოლიტიკური მოსაზრებით რუსეთის ხელისუფლება ამკარადაც და შენიღბულადაც უწყობდა ხელს მუჰაჯირობის პროცესს. ბუნებრივია, მისთვის ძალზე სასურველი იქნებოდა რუსეთიდან იმ ხალხთა ნებაყოფლობითი გადასახლება, რომლებიც თავდადებით იბრძოდნენ იმპერიის მონობისაგან თავის დასახსნელად და ეროვნული დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად. ეროვნულ და სოციალურ ფაქტორებთან ერთად მუჰაჯირობის პროცესს უპირველეს საფუძვლად მაინც რელიგიური რწმენა დაედო. მაჰმადიანი ღვთისმოსავნი და რუსეთისადმი მტრულად განწყობილი სახელმწიფოების ხელისუფალნი ფართო და აქტიურ პროპაგანდას ეწეოდნენ კავკასიელი მუსულმანების იმაში დასარწმუნებლად, რომ

რუსეთში დარჩენის შემთხვევაში მათ ძალად გააქრისტიანებდნენ. უმძიმეს ეკონომიკურ მდგომარეობაში ჩავარდნილ ადამიანებს, რომლებიც იმავდროულად ეროვნულ ჩაგვრა-შევიწროებასაც განიცდიდნენ, ისინი დაბეჯითებით არწმუნებდნენ იმაში, რომ თურქეთში გადასახლების შემთხვევაში მათ იქაური ხელისუფლება ყველანაირ დახმარებას აღმოუჩენდა ნორმალური ყოფითი პირობების შესაქმნელად. როგორც ითქვა, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ამგვარი პროპაგანდით მოტყუებულმა ათასობით ადამიანმა საკუთარი ნებით დატოვა მშობლიური მიწა-წყალი და საცხოვრებლად თურქეთსა და სხვა მეზობელ მაჰმადიანურ სახელმწიფოებს მიაშურა. მაგრამ მკაცრმა ცხოვრებისეულმა რეალობამ მათ მალე გაუფანტა ამგვარი ილუზიები და მუჰაჯირობა მათთვის უდიდეს ეროვნულ ტრაგედიად იქცა.

ყოველივე ამაზე აქ ყურადღება იმიტომაც გავამახვილეთ, რომ ს. მესხის ნაწერებში აფხაზეთზე მსჯელობა, პირველ ყოვლისა, სწორედ მუჰაჯირობასთან და მისი ტრაგიკული შედეგების წარმოჩენასთანაა დაკავშირებული.

ამ პრობლემისადმი მიძღვნილი პირველი წერილი – „შავი ზღვის ნაპირების დასახლება“ ს. მესხმა 1875 წელს გამოაქვეყნა გაზეთ „დროებაში“.¹ მასში უდიდესი გულისტკივილითაა აღწერილი ის მძიმე მდგომარეობა, რომელიც შავი ზღვის სანაპიროზე, სოხუმიდან ნოვოროსიისკამდე, შეიქმნა იქ მცხოვრები ხალხის თურქეთში გადასახლების შემდეგ. ბუნებრივი სიმდიდრითა და სილამაზით გამორჩეული და აყვავებული ეს ადგილები, ს. მესხის ინფორმაციით, იმჟამად უკვე გავერანებული და გაუდაბნოებული იყო.

მიუხედავად იმისა, რომ ს. მესხის წერილები მკაცრი ცენზურის პირობებში იწერებოდა, რაც ავტორს მნიშვნელოვნად უშლიდა ხელს თავისუფლად და შეუზღუდველად გამოეთქვა საკუთარი მოსაზრებანი, იგი თუმცა შეფარულად და თავშეკავებულად, მაგრამ მაინც მიგვახვედრებს იმას, რომ მუჰაჯირობის პროცესი რუსეთის იმპერიის ინტერესებშიც შედიოდა. ამ გზით რუსეთს საშუალება ეძლეოდა, სახელმწიფოდან გაესახლებინა ის ხალხები,

¹ გაზ. „დროება“, № 63, 1875წ. 6 ივნისი,

რომლებიც მის კოლონიურ უღელს არ ეგუებოდნენ და თავგამეტებით იბრძოდნენ ეროვნული თავისუფლების მოსაპოვებლად.

სწორედ ამიტომ წერს ს. მესხი, რომ კავკასიის ზღვისპირეთის დაცარიელება ადგილობრივი მოსახლეობისაგან თურქეთში მათი გადასახლების გზით რუსეთის „უმაღლესი მთავრობის სტრატეგიული მოსაზრებით“ ხდებოდა. ამას კი ის შედეგი მოჰყვა, რომ „სოხუმის, ბიჭვინთის, გაგრის და სხვა ხეობებში, იქ, სადაც ადრე „სიცოცხლე ჰქუხდა“, ახლა თითქმის კაცის ფეხის კვალსაც იშვიათად დაინახავთ. მხოლოდ აქა-იქ გიჩვენებენ თითო-ორულა სოფელს, რომელშიც დაყვითლებული და გაღარიბებული ჩერქეზები დგანან და ახლად გადმოსახლებულ რუსების კოლონიებია“.²

ს. მესხი აშკარა უკმაყოფილებას გამოთქვამს რუსეთის ხელისუფლების მიერ ამ ადგილების კოლონიზაციისათვის გატარებული პოლიტიკის გამო. ამ პოლიტიკის არსი იმაში მდგომარეობდა, რომ ურჩი და ბუნტარულად განწყობილი კავკასიელი ხალხების საცხოვრებელ ადგილებში, შავი ზღვის სანაპიროზე, ამ მხარის საიმედო პლაცდარმად გადაქცევის მიზნით ხელისუფლება აქტიურად ცდილობდა რუსეთის შიდა გუბერნიებიდან მასობრივად ჩაესახლებინა რუსი ეროვნების ადამიანები. მთავრობა აქაურ მიწებს იმ წარჩინებულ მოხელეებსაც ურიგებდა ჯილდოებად, რომლებიც განსაკუთრებით იჩენდნენ თავს რუსული იმპერიული პოლიტიკის გატარებაში. ერთ-ერთი მათგანი ყოფილა ცნობილი ქართველთმომთუღე რედაქტორი – კატკოვი, რომელსაც ბიჭვინთის მახლობლად ჰქონია გამოყოფილი მამული.

მაგრამ ერთ შემთხვევაშიც და მეორეშიც მთავრობის ამგვარ გადაწყვეტილებას, ს. მესხის შეფასებით, არავითარი სასიკეთო შედეგი არ მოჰყოლია. კერძოდ, „ზოგიერთები, მართალია, მიდიოდნენ და ესახლებოდნენ, მაგრამ ერთ-ორ წელიწადს უკან რწმუნდებოდნენ, რომ აქ ისინი ვერ მოთავსდებიან... და უკანვე ბრუნდებოდნენ“.³

---

² ს. მესხი. თხზულებანი სამ ტომად. შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა და კომენტარები დაურთო *იოსებ ბოცვაძემ*. ტ. 2. თბ., 1963, გვ. 77.

³ ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 2, გვ. 78.

ასევე არ გაამართლა ამ ადგილების „დამსახურებული“ რუსი ჩინოვნიკებისა და „ლენერლებისათვის“ გადაცემის პრაქტიკაც. ს. მესხის თქმით, მათ არა თუ სათანადოდ ვერ მოუარეს ამ მიწებს, არამედ „არც კი უნახავთ თავის მამულები. თუ მყიდველი იბოვებს, გაჰყიდეს, და ვინც ვერ გაჰყიდა, ისე დაუტოვებია გავერანებული“.⁴

ს. მესხი ამის უმთავრეს მიზეზად კიდევ ერთხელ ასახელებს აფხაზეთისა და შავიზღვისპირეთის სხვა ადგილებისთვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ ბუნებრივ პირობებს და შექმნილი მდგომარეობიდან ერთადერთ გონივრულ გამოსავალს ხედავს – „ეს ალაგები ისევ კავკასიის ხალხებმა უნდა დაასახლონ და შეიმუშაონ; სხვა ტომისა და სხვა ქვეყნის ხალხის აქ მოთავსებას თვით ბუნება ეწინააღმდეგება“.⁵

ცხადია, ადვილად გასაგები მიზეზების გამო, ს. მესხი პირდაპირ და ნიღაბხდილად ვერ გაილაშქრებდა ამ მოვლენის წინააღმდეგ. ამიტომ იგი ცდილობს ხელისუფლების ამ პოლიტიკას ისეთი არგუმენტების მოშველიებით დაუპირისპირდეს, რომელთა გამოც მას საფრთხე არ დაემუქრებოდა.

როგორც უკვე ითქვა, ამ თვალსაზრისით მის მიერ მოშველიებული ერთ-ერთი უმთავრესი არგუმენტი შავიზღვისპირეთისათვის მკვეთრად დამახასიათებელი სპეციფიკური კლიმატურ-ბუნებრივი პირობებია. მისი მტკიცებით, „ხსენებული ქვეყანა, თუმცა მშვენიერი და ბუნებით მდიდარი ქვეყანაა, მაგრამ აქ რუსები და საზოგადოდ ბარიდამ გადმოსახლებული ხალხი ვერ გასძლებს. ბარის ხალხს სულ სხვა აგებულება აქვს; მთაში ის ვერ იხეირებს, აგრეთვე როგორც მთის ხალხი ბარში. ჰავა, მიწა, წყალი – ვერაფერი ვერ მიითვისებს“.⁶

მიუხედავად იმისა, რომ ს. მესხის მიერ ხაზგასმული ბუნებრივი პირობები იმხანად მართლაც სერიოზულად უშლიდა ხელს ზღვისპირეთის კოლონიზაციას, ჩვენი ღრმა რწმენით, მთავარი ამ შემთხვევაში მაინც იმის გამო შეშფოთება იყო, რომ

⁴ ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 2, გვ. 237.

⁵ ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 2, გვ. 237.

⁶ ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 2, გვ. 237.

ხელისუფლების მიერ გატარებული ამგვარი პოლიტიკის შედეგად აფხაზეთი უცხო ხალხით დასახლდებოდა და ტერიტორიულადაც და ეროვნულადაც მოწყდებოდა საქართველოს.

ამიტომაც იყო, რომ აფხაზეთზე დაწერილ წერილებში ს. მესხი თავგამოდებით ამტკიცებდა ხელისუფლების მიერ გატარებული პოლიტიკის სრულ უსაფუძვლობას და მოსახლეობისაგან დაცარიელებული და გავერანებული აფხაზეთის აღორძინების ერთადერთ გზად იქ იმ ხალხთა ჩასახლებას მიიჩნევდა, რომელთა „აგებულება უფრო ადვილად აიტანდა იქაურ ბუნებას“.

ასეთებად ს. მესხს, პირველ ყოვლისა, მეგრელები და იმერლები მიაჩნია. განსხვავებით რუსებისაგან და სხვა „სლავიანი“ ხალხებისაგან, რომლებიც „ამ ქვეყნებში ვერ სძლებენ იმ მიზეზის გამო, რომ ბარის ტრიალ მინდვრის მცხოვრებნი ვერ შეეთვისებიან მთა-კლდიან, ტყიან, ნოტიო ქვეყანას“, მეგრელები და იმერლები ამგვარი სიძნელის წინაშე არ დგანან და მათთვის იქაური ბუნებრივი პირობები სავსებით მისაღებია და ადვილად შესაგუებელი.

ნათქვამის დასტურად ს. მესხი კიდევ ერთ, მისი აზრით, მეტად მნიშვნელოვან ისეთ არგუმენტსაც იშველიებს, რომელიც „ყველაზე უფრო უშლის რუსებსა და სლავიანებს შავი ზღვის ნაპირებზე დასახლებას: ეს გახლავთ ის გარემოება, რომ ამ ადგილებში პური არ მოდის; აქ მოდის მხოლოდ სიმინდი, ზოგან შეიძლება მოიყვანოს კაცმა ჩინებული ღვინო, თითქმის ყველგან შეიძლება ხილეულის და მწვანილის მოყვანა, მოშენება ფუტკარისა, აბრეშუმის ჭიისა და სხვა, მაგრამ პურის კი არსად და მოგეხსენებათ, რომ რუსს უპუროდ გაძლება არ შეუძლია“. მათგან განსხვავებით კი მეგრელებსა და იმერლებს „შეუძლიათ უპუროდ გაძლება, ერთიცა და მეორეც მთა-კლდიან და ნოტიო ჰავას შეჩვეულები არიან, ერთიცა და მეორეც სრული საიმედო-ნი არიან პოლიტიკურის მხრით“.⁷

აფხაზეთის გადარჩენისა და ქართულ რეგიონად შენარჩუნების შესახებ მსგავს მოსაზრებებს იმხანად სხვა ქართველი მამულიშვილებიც ხშირად გამოთქვამდნენ. ნათქვამის ნათელსაყო-

⁷ ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 2, გვ. 346.

ფად აქ გვინდა 1877 წელს ი. გოგებაშვილის ვრცელი წერილი – „ვინ უნდა იქნეს დასახლებული აფხაზეთში“ – გავისხენოთ. მსგავსად ს. მესხისა, აფხაზეთის კოლონიზაციაზე საუბრის დროს, ი. გოგებაშვილიც ამ მხარეში მხოლოდ მეგრელების დასახლებას უჭერს მხარს, ვინაიდან იქ ისინი „ისე გრძნობენ თავს, როგორც – საკუთარ სახლში. ეს არც გასაკვირია. სამეგრელო ერთადერთი კუთხეა ჩვენში, რომელიც ყოველმხრივ ძალიან ჰგავს აფხაზეთს“.⁸

აფხაზეთში მეგრელების დასახლებას, ი. გოგებაშვილის მართებული მოსაზრებით, „სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობაც აქვს“. ისინი „ისტორიული თვალსაზრისითაც უფრო კანონიერი მეგვიდრენი არიან განახლებული აფხაზეთისა... წინათ, არც ისე შორეულ წარსულში, აფხაზეთის აღმოსავლეთის ნაწილი მეგრელებს ეჭირათ და სასაზღვრო მდინარე არა ენგური, არამედ კოდორი იყო. მაგრამ თურქეთის მხარდაჭერით აფხაზებმა განდევნეს მეგრელები ენგურს გადაღმა და დაიკავეს მაშინდელი სამეგრელოს ტერიტორიის ნაწილი... ამგვარად, აფხაზეთის დასახლება მეგრელებით წარმოადგენს ისტორიული სამართლიანობის აქტს“.⁹

ალბათ, არ შევცდებით, თუ ვიტყვით, რომ ს. მესხისა და ი. გოგებაშვილის ამ მსჯელობას საფუძვლად, პირველ ყოვლისა, ის დიდი ტკივილი უდევს, რომლის ღიად და პირდაპირ გაცხადების უფლება იმხანად მათ არ ჰქონდათ. ამ შეფარული ქვეტექსტის არსს, ჩვენი აზრით, აშკარად ვიგრძნობთ მათი წერილების კითხვის დროს. მთავარი და არსებითი ამ შემთხვევაში სწორედ ესაა და არა იმაზე წუხილი, მართლაც გაძლებდა თუ არა „აოხრებულ და უპატიოსნო აფხაზეთში“ ჩასახლებული რუსი იქაურ ბუნებრივ პირობებში უპუროდ.

ს. მესხის წერილებს აფხაზეთზე იმავდროულად საცნობარო-ინფორმაციული ხასიათიც აქვს. ისინი მკითხველს გარკვეულ წარმოდგენას უქმნიან აფხაზეთზე, მათ ყოფასა და კულტურაზე. ს. მესხის შეფასებით, აფხაზები საკმაოდ „უმეცრები“ იყვნენ,

⁸ ი. გოგებაშვილი. რჩეული თხზულებანი ხუთ ტომად. ტ. 1. თბ., 1989, გვ. 371.

⁹ ი. გოგებაშვილი. რჩეული თხზულებანი, ტ. 1, გვ. 399.

თუმცა ბუნებრივი სიმდიდრითა და მშვენიერებით გამორჩეული ადგილის მკვიდრნი, მაგრამ ძველთაგანვე მაინც უბედურნი და ღარიბნი. ამ სიმდიდრით ისინი „მხოლოდ იმდენად სარგებლობდნენ, რომ შიშხილით არ მომკვდარიყვნენ“ და იმაზე არასოდეს უფიქრიათ, უფრო მეტად გამოეყენებინათ ღვთის მიერ მათთვის ნაბოძები მდიდარი ბუნება და ზღვა, „გაემართათ ალებ-მცემობა, ჰქონოდათ სხვა უფრო განათლებულ ხალხებთან მისვლა-მოსვლა, კავშირი და ამნაირად თვითონაც დამდგარიყვნენ განათლებისა და მოქალაქეობის გზაზედ. არ ჰფიქრობდა იმიტომ, რომ ისტორიული გარემოება ამ ხალხებისა ისეთი იყო, რომ ამ გვარს საქმეებზე ზრუნვის ფიქრი ვერ შეეძლოთ“.¹⁰ ასე ღარჩნენ, ს. მესხის შეფასებით, აფხაზები – „ეს ჩინებული, შესანიშნავი ნიჭისა და ბუნებით დაჯილდოებული ხალხი თითქმის ბარბაროსებად“.

მართალია, ს. მესხის ამ შეფასებაში ბევრი რამ რამდენადმე გადაჭარბებულია და ჩამოთვლილ მანკიერებათა განზოგადებულად მთელ ხალხზე გავრცელება შეიძლება გარკვეულწილად ტენდენციური მსჯელობის ნაყოფადაც მივიჩნიოთ, მაგრამ, ისტორიულადაც და თანამედროვე თვალთახედვითაც, ავტორისეულ მსჯელობაში ბევრი რამ რომ მაინც აშკარა სიმართლეა, ამას, ვფიქრობთ, დიდი მტკიცება არ სჭირდება. და მაინც, ამის მიუხედავად, ს. მესხი უდიდესი ადამიანური და ეროვნული სინანულით საუბრობს აფხაზთა ტრაგიკულ ზვედრსა და მუჰაჯირობის შედეგად მათთვის თავსდატეხილ უბედურებაზე.

ს. მესხის ინფორმაციით, 1878 წელს აფხაზეთიდან ოსმალეთში 50 ათასამდე აფხაზი გადასახლდა. ამ ტრაგიკული მოვლენის არსში თანამედროვე საზოგადოების უკეთ გარკვევის მიზნით ს. მესხი, როგორც „ღროების“ რედაქტორი, თავის გაზეთში გარდა თავისი წერილებისა, სხვა ავტორთა პუბლიკაციებსაც ხშირად ბეჭდავდა ხოლმე. ერთ-ერთი მათგანი იყო აფხაზეთის ბლალოჩინის – მაჭავარიანის სტატია სათაურით: „ხალხის არეულობა აფხაზეთში“,¹¹ რომელსაც ასეთი სარედაქციო შენიშვნა ჰქონ-

¹⁰ ს. მესხი. თხზულებანი სამ ტომად. შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა და კომენტარები დაურთო იოსებ ბოცვაძემ. ტ. 3. თბ., 1964, გვ. 20.

¹¹ გაზ. „ღროება“, 1878წ., №152, №154, №155, №156.

და გაკეთებული: „ეს სტატია დაბეჭდილია რუსული გაზეთის „გოლოსის“ უკანასკნელ ნომრებში და დაწერილია მაჭავარიანი-საგან. სტატიაში ვნახეთ ჩვენ ბევრი საინტერესო ცნობები როგორც აფხაზეთში ოსმალოების შემოსვლაზე, აგრეთვე ზოგიერთ იქაურს გავლენიან პირებზე და ამიტომ საჭიროდ დავინახეთ, რომ ეს სტატია შემოკლებით გადმოგველო ქართულს ენაზე და გაგვეცნო ჩვენი გაზეთის მკითხველებისათვის“.

აღნიშნული წერილების სერიასა და სხვა საინფორმაციო მასალაზე დაყრდნობით, ს. მესხი გულისტკივილით საუბრობს მშობლიური მიწიდან აყრილ და თურქეთში გადასახლებულ აფხაზთა ტრაგედიაზე. იგი დარწმუნებით აუწყებს მკითხველს, რომ მუჰაჯირ აფხაზთა „მომეტებულ ნაწილს“ ფაქტობრივად ძალით აიძულეს სამშობლოდან გადახვეწა. ავტორის გადმოცემით, ისინი „ხომალდებზე წაიყვანეს ოსმალეთში გადასასახლებლად. ისინი სტიროდნენ, ბლადონენ, ხელებს საკუთარი სამშობლოში ქვეყნისკენ იშვერდნენ და როცა გვეთხოვებოდნენ, ამბობდნენ: მოახსენეთ რუს მთავრობასაო, რომ ჩვენ ჩვენის ნებით არ მივიღვართ, ძალად მიყვავართ და ამის გამო მტრის ტყვეებად ჩავგვთვალონ და არა მოლალატეებათო“.¹²

ამგვარი არგუმენტების მოშველიებით ს. მესხი შეძლებისდაგვარად ცდილობს რუსეთის ხელისუფლების იმაში დარწმუნებას, რომ აფხაზები ქვეყნის მოლალატენი არ არიან. მას იმედი აქვს, რომ, ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, „მთავრობა არ დაუშლის და ნებართვას მისცემს ყველა აბხაზებს, რომელნიც ხელ-ახლად თავის ქვეყანაში დაბრუნებასა და დასახლებას მოინდომებენ“. გარდა კაცთმოყვარეობის გრძნობისა, ს. მესხის აზრით, „ამას მოითხოვს სამართლიანობაც და თვით სარგებლობაც, რადგან უეჭველია, რომ იმგვარი ხალხები, როგორც ჩერქეზები და აბხაზებია, უკეთესია მეგობრად ჰყავდეს კაცს, ვინემ მტრად“.¹³

აფხაზებისა და, საერთოდ, კავკასიის სხვა მთიელ ხალხთა ტრაგიკულ ეროვნულ ხვედრს ს. მესხი სხვაგან კიდევ უფრო

¹² ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 3, გვ. 21.

¹³ ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 3, გვ. 21.

აქტიურად გამოესარჩლა. ამ თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა მისი წერილი „მთიულეთის გადასახლება“, რომელიც „დროების“ 1879 წლის 26 და 27 ივნისის ნომრებში დაიბეჭდა¹⁴. მასში მან მოქალაქეობრივი გაბედულებით გაილაშქრა იმ დიდმპყრობლური პოლიტიკის წინააღმდეგ, რომელსაც რუსეთის იმპერიის უმაღლესი ხელისუფლება ატარებდა კავკასიელ ხალხთა მიმართ. ამ ხალხებში ავტორი ცხადია აფხაზებსაც გულისხმობს.

ს. მესხი სავსებით მართებულად აკრიტიკებს სამთავრობო კომისიის მიერ მიღებულ იმ გადაწყვეტილებას, რომელიც კავკასიელ მთიელ ხალხთა შშობლიური ადგილებიდან აყრასა და „რუსეთის შუაგულ გუბერნიებში თითო-თითოდ და ოჯახობით გადასახლებას“ ისახავდა მიზნად. კომისიის გადაწყვეტილებით, „მთიულებს წაიყვანდნენ ეტაპით (ქვეითად, სალდათებით) და დაასახლებდნენ იქ, სადაც შინაგან საქმეთა სამინისტრო უჩვენებდა“. კერძოდ, რომელთაც მიწის მუშაობა შეეძლოთ, მათ ტამბოვისა და სარატოვის გუბერნიებში დაასახლებდნენ, დანარჩენებს კი ქალაქებში. კომისიის აზრით, მთიულთა ამგვარი განცალკევებულ-დაქუცმაცებული განსახლება რუსეთის „შუაგულ გუბერნიებში“ პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი უსაფრთხოებით იყო გამართლებული¹⁵.

ს. მესხი პრინციპულად და კატეგორიულად არ ეთანხმება კომისიის მიერ კანონპროექტის სახით შემოთავაზებულ ამგვარ გადაწყვეტილებას და მკაცრად აკრიტიკებს მას. ხალხთა ასეთი დასჯა, მისი აზრით, ყოვლად გაუძარტლებელი ამბავია, „ძნელად წარმოსადგენი და დასაჯერებელი“, ვანაიდან არავითარი გამართლება არა აქვს იმ ფაქტს, „რომ მთავრობამ მოუსვას ხელი რამდენიმე ათი და ასი ათას მთიულს, მტყუანს და მართალს, და ყველა რუსეთის შუაგულ გუბერნიებში ანუ აღმოსავლეთ ციმბირში გადაასახლოს“.

ამგვარი მოქმედების მიზანშეუწონლობას ს. მესხი რამდენიმე მნიშვნელოვანი გარემოებით ხსნის. ჯერ ერთი, იმით, რომ მთიულების „რუსეთის ვერანა და უდაბნო ადგილებში“ დასახლება

¹⁴ გაზ. „დროება“, 1879წ., №132, №133.

¹⁵ ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 3, გვ. 198.

სასიკვდილოდ მათ გაწირვას ნიშნავდა. მას ვერაფრით აუხსნია, რატომ უნდა მოაშოროს ხელისუფლებამ ხალხი „თავის სამშობლო მთებს, რატომ უნდა დასაჯოს ასე მწარედ ის მთიულები, რომელთაც არავითარი დანაშაული, არავითარი ურჩობა და წინააღმდეგობა არ მიუძღვით მთავრობის წინაშე?“

იმის გამო, რომ კომისიის მიერ შედგენილი კანონპროექტი მთავრობას ჯერ მიღებული და დამტკიცებული არ ჰქონია, ს. მესხი, შეეცადა კონკრეტული მოსაზრებები გამოეთქვა მის შესარბილებლად. მართალია, მას, როგორც ეს დამოწმებული წერილიდან ნათლად და არაორაზროვნად ჩანს, აღნიშნული კანონპროექტი საერთოდ არ მოსწონდა, მაგრამ ცენზურულ-პოლიტიკური შებოჭილობის გამო თავისი ნამდვილი გულისთქმის ბოლომდე გამოთქმის შესაძლებლობას იგი იმხანად მოკლებული იყო. ბუნებრივია, ს. მესხს ეს ყველაფერი კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული, რის გამოც ცდილობდა ხელისუფლება კომისიის მიერ შეთავაზებული გადასწვეტილების სრულ მიზანშეუწონლობაში ისეთი არუმენტების მოშველიებით დაერწმუნებინა, რომლებიც მთავრობისთვისაც მისაღები იქნებოდა.

მისი აზრით, ეს კანონი მთელ ხალხს კი არა, მხოლოდ იმ მთიულებს უნდა შეხებოდა, რომლებიც ხელისუფლების საწინააღმდეგო დანაშაულს ჩაიდენდნენ. წინააღმდეგ შემთხვევაში მთავრობა არა თუ საწადელს ვერ მიაღწევდა, პირიქით, მისი ამგვარი მოქმედება სახელმწიფოს უფრო მეტ ვნებას მოუტანდა, ვიდრე სარგებლობას. ასე რომ, უდანაშაულო ხალხთა მშობლიური ადგილებიდან აყრა და გადასახლება, ს. მესხის აზრით, ეს იქნებოდა „გაუნათლებელ და უმეცარ მთიულების ერთობ მძიმე, სასტიკი და შეუბრალებელი დასჯა... ნუთუ სამართლიანობა იქნება, – აღშფოთებით კითხულობს პუბლიცისტი, – რომ ეს ორივენი (უდანაშაულო და ანტისახელისუფლებლო ამბოხების მოთავენი – **ო.ნ.**), ერთნაირად იქმნენ დასჯილნი, რომ ორთავეს ერთი-და-იგივე გზა უჩვენონ შუაგულ რუსეთისა და ციმბირისა“.¹⁶

წერილის დაწერის საფუძვლად ქცეული ნამდვილი გულისთქმის შესანიღბად და ცენზურისათვის თვალის ასახვევად ს.

¹⁶ ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 3, გვ. 195.

მესხი კომისიის მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებას „რუსეთის სახელმწიფო ინტერესების“ საწინააღმდეგო მოვლენად მიიჩნევს და დაბეჯითებით უსვამს ხაზს იმ ფაქტს, რომ ამ ღონისძიების გატარება „რუსეთის სახელმწიფოს დიდს ზარალს მოუტანს“.

აქვე ხელისუფლებას იგი იმაშიც არწმუნებს, რომ „იმ სასტიკი მაგალითების შემდეგ, რომელიც გამოსცადეს მთიულებმა ამ ომის დროს და აღრეც რამდენჯერმე, როცა აჯანყდნენ და ამ აჯანყებით ვერაფერი ვერ გაიტანეს გარდა იმისა, რომ შეუბრალებლად იქნენ დასჯილნი“, ისინი უკვე აღარ „განიზრახავენ აჯანყებასა და მთავრობის წინააღმდეგობას. ამ აჯანყებისათვის ათასობით გაიგზავნენ რუსეთსა და ციმბირში, ათასობით გზაზე და ადგილობრივ იქნენ დახოცილნი; ისე ოჯახი არა არის, რომ ერთი კაცი მაინც არ აკლდეს. ვინც დარჩნენ, იმათ კარგად ეხსოვებათ – რა არის რუსის მთავრობის ურჩობა, შთამომავლობიდან შთამომავლობაზე გადავა ის სასტიკი ბედი, რომელიც იმათ ეწიათ რამდენჯერმე რუსის წინააღმდეგობისათვის“.¹⁷

ვფიქრობთ, დამოწმებული ფრაგმენტი, თუმცა შენიღბულად, მაგრამ მაინც ნათლად და ამკარად გამოხატავს პუბლიცისტის შინაგან პროტესტს იმ ბარბაროსული კოლონიური პოლიტიკისადმი, რომელსაც რუსეთის ხელისუფლება ატარებდა კავკასიელ ხალხთა დასათრგუნად და დასამორჩილებლად. ს. მესხის აზრით, კავკასიელი მთიელები იმის გამო კი არ შეეგუენ რუსულ კოლონიალიზმს, რომ თავიანთი მდგომარეობით იყვნენ კმაყოფილები, არამედ იმიტომ, რომ სხვა გზა, სხვა საშველი აღარ ჰქონდათ და დაინახეს, რომ „ვერა გაუვიდათ-რა“.

მთიელ ხალხთა გადასახლების გამო ს. მესხის შემფოთებას დიდად ზრდიდა ის გარემოებაც, რომ ეს მოვლენა საკუთრივ საქართველოსა და აფხაზეთისთვისაც ძალზე საზიანო იყო. ამის დასტურად მას ასეთი მაგალითი მოჰყავს: ხელისუფლების მიერ თავიანთი სამშობლოდან აყრილი და განდევნილი ჩერქეზები სოხუმის მაზრაში შეიჭრნენ, ხალხს თავს დაესხნენ და მათი მოგერიება „ჩვენ მმართველობას იაფად არ დაუჯდა“. ამას დაემატა ისიც, რომ „იმათგან ძალად დატოვებული ქვეყანა, თუმცა იქ სხვა-

¹⁷ ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 3, გვ. 200.

და-სხვა ჩინოვნიკებს, კატკოვებს და უცხო ქვეყნის კოლონიებს დაურიგეს მიწები, მაგრამ სულ გავერანდა, სულ შეუმუშავებელი და დაუსახლებელი დარჩა“.¹⁸

ამგვარი ამბებით შემოფოთებული ს. მესხი გულისტკივილით აუწყებს მკითხველს, რომ ასეთი მოვლენები ახლა შესაძლოა ახლად შემოერთებულ „აჭარასა და საზოგადოდ მაჰმადიან საქართველოშიც“ განვითარებულიყო, თუ ხელისუფლების უგუნური პოლიტიკის წყალობით იქიდან ადგილობრივი მოსახლეობა აიყრებოდა და თურქეთში გადასახლდებოდა.

ს. მესხმა მუჰაჯირობის აღკვეთისა და იმპერიული ხელისუფლების მიერ უმკაცრესი სასჯელისათვის გამეტებულ კავკასიელ ხალხთა გულის მოგების უმთავრეს საშუალებად სახელმწიფოსაგან „შერისხულ მთიულ ქვეყნებში კარგი, პატიოსანი, ადგილობრივი ხალხის ხასიათისა და ენა-ჩვეულების მცოდნე ნაჩაღნიკების“ დანიშვნა და იქ „ყაზარმებისა და საპყრობილეების ნაცვლად“ ისეთი „შკოლების“ აშენება მიიჩნია, „რომლებშიაც იმათ ენასა და სარწმუნოებას პატივი და განმგებლობა ექნება“. „ჯარებისა და ზარბაზნების მაგიერად, – მოუწოდებდა იგი ხელისუფლებას, – გაგზავნეთ იქ კარგი, მცოდნე მასწავლებლები სახელმძღვანელო წიგნებითა და კალამ-ქაღალდითა, დააწესეთ ადგილობრივ ადათის მსგავსად კარგი სასამართლოები, გაგზავნეთ პატიოსანი მოსამართლეები და – თქვენ ნახავთ, რომ ათი-ოცი წლის განმავლობაში თქვენ შეიძინთ ხალხს მშვიდობიანს, მხნეს, მუშაკს, რომელიც თავის თავისთვისაც კარგი იქნება და სახელმწიფოსთვისაც ძვირფასი და გამოსადეგი“.¹⁹

ს. მესხის ამ სიტყვებში, ჩვენი აზრით, ნათლად და მკაფიოდ გამოიხატა იმ დამოკიდებულების უმთავრესი არსი, რითაც რუსეთის იმპერიის ცენტრალურ ხელისუფლებას არარუსი ეროვნებებით დასახლებული ქვეყნები უნდა ემართა.

---

¹⁸ ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 3, გვ. 201.

¹⁹ ს. მესხი. თხზულებანი, ტ. 3, გვ. 202.

О. Н. НИКОЛЕИШВИЛИ

СЕРГЕЙ МЕСХИ И ПРОБЛЕМА АБХАЗИИ

В статье освещено публицистическое наследие видного представителя грузинского национально-освободительного движения II половины XIXв. Сергея Месхи по абхазской проблематике. На конкретном материале показано, как глубоко переживала передовая грузинская общественность трагическую участь абхазского народа. Это сочувствие выражено, в частности, в публикациях С. Месхи. В них, кроме того, дана обличительная критика имперской политики российских властей, что выражалась в массовом заселении русскими освободившихся в результате махаджирства земель с целью окончательного покорения данного края.

ირაკლი გელენავა

თავისუფალი – თვითმოქმედი საზოგადოებები აფხაზეთში 1900-1917 წლებში

XX საუკუნის დასაწყისში აფხაზეთი, რუსეთის იმპერიის პერიფერიული მხარე, სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემებით იყო დატვირთული, მისი მოსახლეობის ძირითადი მასა უკიდურეს გაჭირვებაში ცხოვრობდა, ხოლო კულტურულად ჩამორჩენილი იყო.

თვითმხილველის თქმით, 1902 წელს სოხუმი სავაჭრო ქალაქის შთაბეჭდილებას ტოვებდა. აქ ვაჭრობდნენ წვრილმანი აზიური საქონლით. ხშირი ყოფილა ხილის, ჩაის, თამბაქოს, ღილეებისა და სხვა ათასი წვრილმანი საქონლის გასაყიდი დახლები, იყიდებოდა ადგილობრივი იაფფასიანი და ნატურალური ღვინოებიც. ასევე მრავლად ყოფილა სახელოსნოები და სასადილოები, რომლებიც საზოგადოების უბრალო ფენის წარმომადგენლებისათვის ყოფილა განკუთვნილი¹. წვრილ ვაჭრობას განსაკუთრებული ადგილი ეკავა აფხაზეთის მოსახლეობის ყოფაში, ამ დროისთვის თითქმის ყველა დაბაში არსებობდა ბაზარი, დუქნები, მაღაზიები და სახელოსნოები. იმდროინდელი კორესპონდენტი გვამცნობს: „დაბა ოჩამჩირეში დუქნები და მაღაზია 100-ზე მეტია“². გვაქვს სხვა ცნობაც, რომ სამურზაყანოს სოფლებში ტოგონში (ანიგვარა) და ოქუშში 60-მდე დუქანი ყოფილა³.

საყურადღებოა სხვა თვითმხილველის ცნობა, რომელიც 1906 წლით თარიღდება: „სოხუმი უფრო სოფელია ვიდრე ქალაქი, აქ გონებრივი სილატაკეა და ისეთი ჩამორჩენილია ყველაფერში, ყვე-

¹ В. Васюков. Край гордой красоты. СПб, 1902, გვ. 179; იხ. ვ. ზუხბაია. სოხუმი. თბ., 1997, გვ. 137-138.

² გაზ. „ჩვენი მეგობარი“, 1916წ. 18 ოქტომბერი.

³ გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1914წ. 26 ივლისი.

ლა თავის სოროებში ჩამძვრალა და იქიდან უყურებს ქვეყანას... ცხოვრება აქ თითქოს შეჩერებულია, წინსვლა სრულიად არ ეტყობა. აქ თითქმის ნასახიცი არ მოიპოვება საზოგადოებრივი ცხოვრების: კლუბი და ჭორიკანაობა – აი რაში იხარჯება აქაურების დრო. „ფორმისათვის“ გაზეთებსაც კითხულობენ, მაგრამ ეს მათ გონებას არ ეკარება: მათი სული და გული სხვა რამეს შეუბოჭავს, მათი ოცნება სხვა ქვეყანაში ტრიალებს: ფული და მოსვენება, „ჭამობია და ძილობია“, – აი აქაურების იდეალი⁴.“

ასეთი უღიმღამო ყოფიერება საოცარი ბუნებრივი რესურსებით მდიდარ კუთხეში, რა თქმა უნდა, წარმოშობდა ცდუნებას შემძლე და პრივილეგირებული წარმომადგენლების მხრიდან, რომ მაქსიმალურად გამოეყენებინათ აფხაზეთის კლიმატური და ბალნეოლოგიური პირობები. ყველაზე მეტ აქტიურობას რომანოვების საგვარეულოსთან დანათესავებული პრინცი ალექსანდრე ოლდენბურგელი იჩენდა. მისი მიზანი იყო გაგრამი „ისეთი კურორტი შეექმნა, რომ რუსეთის მოწინავე საზოგადოება აქეთკენ მოეზიდა და ის ფულები და აურებელი ქონება, რომელსაც უცხოეთში ფლანგავდა რუსობა, აქვე რუსეთში დარჩენილიყო⁵.“

იყო პირველი შედეგებიც, სერიოზული ინვესტიციები ჩაიდო გაგრის საკურორტო ზოლის მშენებლობაში. გადაწყდა, გაგრამი 1902 წელის 6 დეკემბერს ეკურთხებინათ პრინცი ოლდენბურგელის სახელზე აგებული სანატორიუმი⁶. უკვე მოგვიანებით აღფრთოვანებული მოგზაური ასე აღგვიწერდა გაგრას: „უზარმაზარი შენობები, სანატორიუმები, კიოსკები, აბანოები, ახალი სტილის სასახლე-სასტუმროები“⁷ და სხვ.

XX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერიაში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების კვალდაკვალ, აფხაზეთში ამკარაა არა მარტო პრივილეგირებული წარმომადგენლების ფენების აქტივობა, არამედ დემოკრატიული ფენების ძალისხმევა, რათა აფხაზეთის მოსახლეობის ერთფეროვანი ყოფა შეცვლილიყო

⁴ გაზ. „ტალღა“, 1906წ. 17 (29) ნოემბერი.

⁵ გაზ. „საქართველო“, 1918წ. 1 (14) იანვარი.

⁶ გაზ. „ივერია“, 1902წ. 20 ნოემბერი.

⁷ გაზ. „ბათუმის გაზეთი“, 1911წ. 2 ნოემბერი.

უკეთესობისაკენ. ჩვენს მიერ ჩატარებული კვლევა ადასტურებს, რომ ამ მხრივ 1900-1917 წლებში აფხაზეთის მოსახლეობის ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ თვითმოქმედი გაერთიანებები, თანამეგობრობები, საქველმოქმედო ორგანიზაციები, სათვისტომოები და სხვ. ასეთი გაერთიანებების ინტერესთა სფეროს წარმოადგენდა: მრეწველობა და სოფლის მეურნეობა, საინვესტიციო პოლიტიკა, ჯანმრთელობა, უპოვართა და ლტოლვილთა დახმარება, მოსახლეობის დასვენებისა და კულტურული გართობის ორგანიზაცია. ჩვენი ვარაუდით, ყველაზე ეფექტური შედეგებით გამოირჩეოდნენ ეკონომიკური პროფილის გაერთიანებები.

მრეწველობის სფეროში ამხანაგობათა ინიციატივა ყველაზე მეტად შავი ზღვის პირას რკინიგზის აფხაზეთის მონაკვეთის რეალიზაციასთან დაკავშირებით გამოიკვეთა. რკინიგზას აფხაზეთისათვის, როგორც დღეს, ისე მაშინაც, უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, ამიტომაც ბუნებრივად ჩანს „კავკასიის გზის საზოგადოების“ წევრთა აქტივობა, რომ მიეღოთ მთავრობისაგან შავი ზღვის ნაპირას რკინიგზის გაყვანის უფლება, რაც მათ მოიპოვეს 1902 წელს⁸.

უფრო შთაბეჭდავია აფხაზეთში სასოფლო-სამეურნეო პროფილის გაერთიანებათა და ამხანაგობების მუშაობის ინტენსივობა: 1899 წლის დასაწყისში დრანდაში დაარსდა „მეაბრეშუმეობის ამხანაგობა“,⁹ 1900 წელს სოხუმში დაარსდა „კავკასიის სამეურნეო საზოგადოება“ რომლის წესდებაც დაამტკიცა კავკასიის მთავარმართებელმა¹⁰. ამავე პერიოდში დრანდაში არსდება „სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოება“,¹¹ 1903 წელს შეიქმნა „სამურზაყანო-კოდორის ფრინველთა გამშენებელი საზოგადოება“.¹² 1911 წელს სოხუმში შეიქმნა მომხმარებელთა საზოგადოება „სოლიდარობა“, რომელსაც თავისი წესდება ჰქონდა¹³.

უკვე შექმნილი სასოფლო-სამეურნეო პროფილის საზოგა-

⁸ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1902წ. 27 ივნისი.

⁹ გაზ. „კვალი“, 1901წ. 25 თებერვალი; იხ. ასევე: თ. სახოკია. ჩემი საუკუნის ადამიანები. თბ., 1984, გვ. 52.

¹⁰ გაზ. „ივერია“, 1900წ. 28 მაისი.

¹¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904წ. №2418.

¹² გაზ. „ივერია“, 1903წ. 19 აპრილი.

¹³ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911 წ. 26 ივლისი.

დღეების ძირითადი მიზანი იყო სოფლის მეურნეობის პროგრესული ფორმების დანერგვა, რაც წინ წასწევდა რეგიონის არა მარტო სოფლის მეურნეობას, არამედ აფხაზეთის ტერიტორიაზე აგრარული მეცნიერების საფუძვლებსაც დანერგავდა. ამ დასკვნის საფუძველს გვაძლევს ის, რომ უკვე 1911 წელს სოხუმის სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოება შეუდგა სასოფლო-სამეურნეო ჟურნალის „ჩერნომორსკი სელიანინის“ გამოცემას და დეპარტამენტისაგან ითხოვდნენ ფინანსურ დახმარებას, ყოველწლიურად 700 მანეთით, რათა ასეთი საჭირო ჟურნალის გამოცემა არ შეწყვეტილიყო¹⁴. ჟურნალმა „ჩერნომორსკი სელიანინმა“ გარკვეული როლი შეასრულა აფხაზეთში აგრარული ტექნოლოგიების დანერგვის საქმეში.

სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებების ინიციატივას ზოგჯერ ოფიციალური სტრუქტურებიც ეხმარებოდნენ, რადგან რწმუნდებოდნენ მათ მიერ დაწყებული საქმის მნიშვნელობაში. მაგალითად, სოხუმის სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებას მიწათმოქმედების სამინისტრომ საცდელი საფრინველეს მოსაწყობად 300 მანეთი გადასცა¹⁵.

უფრო დეტალური ინფორმაცია სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებებზე ჩვენ არ გავაჩნია, მაგრამ გვაქვს ცნობა, რომ 1915 წელს დაბა ოჩამჩირის მცხოვრებნი ქუთაისის გუბერნატორის წინაშე შეამდგომდნენ, რომ მან ნება დართოს, დააარსონ „ოჩამჩირის მომხმარებელი საზოგადოება“¹⁶. ამავე წელს სოფ. გუდაუთის მცხოვრებლებმა შეამდგომდნენ ალდრეს გუბერნატორის წინაშე, რათა ამ უკანასკნელს „სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების“ დაარსების ნება დაერთო¹⁷. ამავე პერიოდში პრესის მონაცემები მიუთითებენ, რომ სოხუმში მოქმედებას იწყებს „კოლოპერატივის მომხმარებელი საზოგადოება“ „პატრონი“¹⁸.

სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებების ერთ-ერთი მიმართუ-

¹⁴ გაზ. „სახალხო გაზეთი“. 1911წ. 14 ოქტომბერი.

¹⁵ გაზ. „იმერეთი“, 1913წ. 9 ივლისი.

¹⁶ გაზ. „საქართველო“, 1915წ. 12 ქრისტეშობისთვე.

¹⁷ გაზ. „საქართველო“, 1916წ. 1 მარტი.

¹⁸ გაზ. „საქართველო“, 1915წ. 3 ნოემბერი.

ლება იყო პირველი მსოფლიო ომის მძიმე პირობებში მოსახლეობის სურსათ-საზოგადოებრივ მომარაგება. ისინი აარსებდნენ საცხოვრებელს, პურის მაღაზიებს, ფარდულებს და ა. შ. არის ინფორმაცია, რომ 1915 წელს სამურზაყანოში გახსნეს კოოპერატიული ფურნე და გეგმაში ჰქონიათ მასთან სხვადასხვა საზოგადოების განყოფილების გახსნაც¹⁹. ამავე წლის მიწურულს დაბა ოჩამჩირის მცხოვრებლებმა დააარსეს „მომხმარებელთა საზოგადოება“, რომელსაც ჰქონდა ფურნე, იგი დახმარებას უწევდა მატერიალურად გაჭირვებულ ხალხს. მის შესახებ იმდროინდელი კორესპონდენტი წერდა: „ეს ამხანაგობა მხოლოდ სამი თვეა არსებობს და უკვე კვალიც დაამჩნია“²⁰.

აფხაზეთში საკმაოდ წარმატებული იყო ურთიერთდამხმარე, ანუ „საურთიერთობო“, საზოგადოებები. მისი პირველი ხსენება 1900 წელს დავაფიქსირეთ, როცა გაზეთმა „კვალმა“ დაბეჭდა ინფორმაცია, რომ სოხუმში „განუზრახავთ დააარსონ საურთიერთობო ნდობის საზოგადოება“. ამ საზოგადოების მოღვაწეობის წარმატებებზე ისიც მიუთითებს, რომ 1912 წელს მას უკვე 900 წევრი ჰყავდა²¹. მათი ძირითადი ამოცანა გაჭირვებული თანამოქალაქეების დახმარება, მათ შორის მატერიალური მხარდაჭერის გაწევაც იყო. 1904 წლის 14 დეკემბერს სოხუმში აკურთხეს ადგილობრივი საქველმოქმედო საზოგადოების მიერ გახსნილი ღამის თავშესაფარი. ამ თავშესაფარში გაჭირვებულ ხალხს ღამის გათევის გარდა შეეძლოთ აგრეთვე ჩაი და ცხელი საჭმელი მიეღო²².

„სულ ორ კვირაში თავშესაფარს იმდენი ხალხი მოაწყდა, – წერს იმდროინდელი კორესპონდენტი, – რომ ნახევარსაც ვერ აკმაყოფილებდა“. აქვე ამ წერილის ავტორი გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ „არც ერთ ქალაქში ამდენი მაწანწალა არ დაეხეტება როგორც სოხუმში“. ამ საზოგადოებას ქალაქის მთავრობა წლიურად ას თუმანს აძლევდა თურმე, რითაც უკმაყოფილოა წერილის ავტორი და ამბობს: „...შემდეგში ორ ამდენსაც მოითხო-

¹⁹ გაზ. „საქართველო“, 1915წ. 22 ოქტომბერი.

²⁰ გაზ. „საქართველო“, 1916წ. 9 თებერვალი.

²¹ გაზ. „თემი“, 1912წ. №91.

²² გაზ. „ივერია“, 1904წ. 6 იანვარი.

ვენ (დაფინანსებას – ი.გ.) და ის კი ავიწყდებათ, რომ მაწანწა-
ლათა სამასპინძლოდ კი არა, წარჩინებულ პირთა შესახვედრა-
დაც ნება არა აქვს ქალაქის საბჭოს დახარჯოს რამე საზოგადო
ფულიდან“.²³

საურთიერთობო ნდობის საზოგადოება სპონსორების მოძიე-
ბითა და თავისუფალი სახსრების მოზიდვითაც იყო დაკავებული.
არის ცნობა, რომ 1911 წელს საზოგადოებამ ანონიმური სპონსო-
რის მიერ შემოწირული თანხა 500 მანეთი ასე გაანაწილა: „1)
100 მან. საქველმოქმედო საზოგადოებას. 2) 100 მან. ღარიბ მოს-
წავლეთა დამხმარე საზოგადოებას. 3) 100 მან. ჭლექთან მებრ-
ძოლ საზოგადოებას. 4) 100 მან. ქართულ სასკოლო საზოგადო-
ებას. 5) 100 მან. აფხაზეთის სასკოლო საზოგადოებას“.²⁴

როგორც დავინახეთ, ქველმოქმედება ამხანაგობებისა და სა-
ზოგადოებების მუშაობის ერთ-ერთი ძირითადი მიმართულება იყო,
მაგრამ აფხაზეთში, ისევე როგორც საქართველოს სხვა კუთხე-
ებში, სპეციალური საქველმოქმედო საზოგადოებები იქმნებოდა,
რომელთა საწესდებო მოვალეობას შეადგენდა უპოვართა და მი-
უსაფართა მატერიალური და სულიერი დახმარება, ასევე სხვა-
დასხვა პროფესიის ადამიანთა გაერთიანება. მაგალითად, სოხუმ-
ში შედგა „ურთიერთ შორის დამხმარე საზოგადოება“, რომლის
მიზანი იყო, ერთ ჯგუფად გაერთიანებინა სხვადასხვა პროფესი-
ის ადამიანი, აღმოეჩინა წევრებისა და მათი ოჯახებისათვის რო-
გორც მატერიალური, აგრეთვე სულიერი დახმარება, გაჭირვების
დროს გაეცა სესხი. თუ ამ ორგანიზაციის წევრს დაითხოვდნენ
სამუშაოდან, საზოგადოებას უნდა ეზრუნა მისი დასაქმებისათვის,
ასევე ამ ადამიანისათვის მიეწოდებინა „გონიერი და სასარგებლო
გასართობი“, საზოგადოებას უნდა უზრუნველყო თავისი წევრე-
ბის გონებრივი და ზნეობრივი განვითარებისათვის საჭირო პი-
რობები, როცა მათ ამისათვის ექნებათ თავისუფალი დრო.²⁵

1908-1911 წლებში სოხუმში ასევე უკვე ფუნქციონირებდა
„ღარიბ მოსწავლეთა დამხმარე საზოგადოება“,²⁶ „ჭლექთან მებრ-

²³ გაზ. „ივერია“, 1904წ. 6 იანვარი.

²⁴ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ. 14 დეკემბერი.

²⁵ გაზ. „კვალი“, 1902წ. 29 სექტემბერი.

²⁶ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ. 14 დეკემბერი.

ძოლი საზოგადოება“ (რომლის წესდება მთავრობას 1904 წელს დაუმტკიცებია),²⁷ „ქართული სასკოლო საზოგადოება“,²⁸ „აფხაზეთის სასკოლო საზოგადოება“,²⁹ „ცეცხლისაგან დამზღვევი საერთოერთო საზოგადოება“³⁰ და სხვ.

განსაკუთრებული ეფექტურობით გამოირჩეოდა ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების სოხუმის განყოფილება, რომელიც დაარსდა 1915 წლის ნოემბერში. იგი აქტიურ დახმარებას უწევდა ადგილობრივ ხელმოკლე ოჯახებს. დაარსებიდან ერთი თვის განმავლობაში ამ საზოგადოებისათვის დახმარების სათხოვნელად 166 ოჯახს მიუმართავს. ამ ოჯახების წევრთა რაოდენობა 654 სულს შეადგენდა, ამათგან მამაკაცი იყო 150, ქალი – 185, ბავშვი – 319. დახმარება აღმოუჩინეს 31 ოჯახს, რაც საშუალოდ ოჯახზე 5 მანეთი იყო. საქველმოქმედო ღონისძიებების გასაძლიერებლად განყოფილებამ დაადგინა, შეექმნა დაწესებულება რომელიც ორგანიზაციის ფინანსური მდგომარეობის გაუმჯობესებას მოემსახურებოდა. ამისათვის აირჩიეს 5 კაცისაგან შემდგარი კომისია, რომელსაც მიანდეს მოლაპარაკება საჩაიეს პატრონთან (ბულვარის საუკეთესო ნაწილში), რომ ამ უკანასკნელს კვირაში 2 ღლით მათთვის დაეთმოთ საჩაიე, ისე, რომ მიღებული შემოსავალი მათი ყოფილიყო³¹. მეტად საყურადღებოა, რომ იმავე 1916 წლის აგვისტოში „ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას“ სოხუმში შემოხიზნულ აფხაზთა დასახმარებლად ქ. სოხუმის განკარგულებაში 500 მანეთი გადაუღვია³². იმავე საზოგადოების მიერ ლტოლვილი აფხაზებისა და საერთოდ ომისაგან დაზარალებულებისთვის დახმარების გაწევის გახშირებაზე გვაწვდის ცნობას გაზ. „ჩვენი მეგობრის“ კორესპონდენტიც³³.

²⁷ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904წ. 17 ნოემბერი; იხ. აგრეთვე: „სახალხო გაზეთი“, 1911წ. 14 დეკემბერი.

²⁸ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ. 14 დეკემბერი.

²⁹ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ. 14 დეკემბერი.

³⁰ გაზ. „ბათუმის გაზეთი“, 1911წ. 19 ოქტომბერი.

³¹ გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1916წ. 7 აპრილი.

³² გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1916წ. 28 აგვისტო, კვირა, №660 (გაზეთს 28 აგვისტო შეცდომით აწერია, უნდა იყოს 30 აგვისტო – ი.გ.).

³³ გაზ. „ჩვენი მეგობარი“, 1916წ. 14 დეკემბერი.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ მრავალეროვან აფხაზეთში პარალელურად მოქმედებდნენ საზოგადოებები ეროვნული ნიშნით. მაგალითად, არსებობდა ბერძნების³⁴, სომხებისა და რუსების (ჭემმარიტ რუსთა კავშირის) საზოგადოებები³⁵. ამ უკანასკნელის მოღვაწეობა განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ანტიქართული საქმიანობით.

თვითმოქმედი საზოგადოებები ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ განათლებისა და კულტურის სფეროშიც, ეს მათი უპირველესი მოვალეობა იყო.

სოხუმში არსებობდა „ფილარმონიული საზოგადოება“,³⁶ „სახალხო უნივერსიტეტის საზოგადოება“, რომელიც 1908 წელს დაარსდა, მოქმედება დაიწყო სახალხო უნივერსიტეტმა, რომლის კურსებზე 30-40 კაცი დადიოდა, ამ კურსებზე სწავლა რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა³⁷.

გარკვეული კვალი თვითმოქმედმა საზოგადოებებმა დაამჩნიეს აფხაზეთის თეატრალურ ცხოვრებასაც. სოხუმში ფუნქციონირებდა დრამატული ხელოვნების მოყვარულთა წრე, რომელსაც თავისი წესდებაც ჰქონდა³⁸. მას 1911 წელს სახალხო უნივერსიტეტის საზოგადოებასთან შეერთება განუზრახავს³⁹.

საქველმოქმედო საზოგადოებები და გაერთიანებები დიდ ყურადღებას უთმობდნენ მოსახლეობის განათლებას და კულტურულ დაწინაურებას. ამ მხრივ განსაკუთრებული ღვაწლი „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ მიუძღვის. ამ ორგანიზაციის სოხუმის განყოფილების პირველი კრება 1909 წლის 17 მაისს იქნა მოწვეული, ხოლო მეორე – 31 მაისს⁴⁰. თუმცა მანამდეც „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ აქტიურად იყო ჩაბმული აფხაზეთში კულტურისა და განათლების გავრცელების საქმეში. 1903

³⁴ გაზ. „ბათუმის გაზეთი“, 1911წ. 27 ნოემბერი.

³⁵ გაზ. „დროება“, 1909წ. 25 ივნისი.

³⁶ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1912წ. 13 ივლისი.

³⁷ გაზ. „საქართველო“, 1915წ. 6 ქრისტეშობისთვე.

³⁸ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ. 10 ივლისი.

³⁹ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ. 20 ოქტომბერი.

⁴⁰ გაზ. „დროება“, 1909წ. 25 ივნისი.

წლის 10 ივნისს საზოგადოების გამგეობის დადგენილებით, სოხუმელი ქართველობის შუამდგომლობის საფუძველზე ოლქის მზრუნველის წინაშე აღიძრა შუამდგომლობა სოხუმში სასწავლებლის დაარსების თაობაზე⁴¹. გვაქვს ინფორმაცია, რომ სოხუმში „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ სასარგებლოდ იმართებოდა საქველმოქმედო საღამოები⁴².

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ სოხუმის განყოფილების გახსნის შემდეგ აფხაზეთის დაბებში შეიმჩნევა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ადგილობრივი განყოფილებების გახსნის მცდელობა. გვაქვს ინფორმაცია, რომ 1912 წელს გუდაუთის ქართველობა ცდილობდა დაეარსებინა ადგილობრივი განყოფილება „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა“.⁴³ მოვლენების ამდაგვარმა განვითარებამ ორგანიზაციის საქმიანობა ამ მხარეში უფრო ეფექტური გახდა. მათ 1910 წელს ქუთაისის სახალხო სკოლების დირექტორისაგან მიიღეს სოხუმში სკოლის დაარსების ნებართვა⁴⁴. „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ ზრუნავდა მის მიერ გახსნილი სკოლების მაწავლებელთა კადრების შერჩევაზე და მათ ჯამაგირზეც⁴⁵. ორგანიზაცია აგრეთვე ზრუნავდა სკოლების განთავსებასა და სწავლისათვის შესაბამისი პირობების შექმნისათვის. მაგალითად, გვაქვს ცნობა, რომ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ სკოლა ქ. სოხუმში იოსელიანის სახლიდან ეგნატე გეგენავას სახლში გადაუტანიათ⁴⁶. „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ძალისხმევით აფხაზეთში ასევე იხსნებოდა სამკითხველოები, რაც, რა თქმა უნდა, ისევ და ისევ ადგილობ-

⁴¹ გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1903წ. 12 ივნისი.

⁴² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1904წ. 10 ივნისი

⁴³ გაზ. „ბათუმის გაზეთი“, 1912წ. 27 ივნისი.

⁴⁴ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1910წ. 8 მაისი.

⁴⁵ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ. 5 ივნისი; იხ. აგრეთვე გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ. 23 ივნისი; გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ. 24 აგვისტო.

⁴⁶ გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1911წ. 24 აგვისტო.

რივ მოსახლეობაში განათლებისა და კულტურის გავრცელების საქმეს ემსახურებოდა, ეწყობოდა სასარგებლო ლექციები, რომელთაგან შემოსული თანხა ამ სამკითხველოებს ხმარდებოდა⁴⁷.

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ საქმიანობა არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ განათლების სისტემით. ორგანიზაცია აქტიურად იყო ჩაბმული მხარის კულტურულ ცხოვრებაში. გვაქვს ინფორმაცია, რომ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებასთან“ შეთანხმებით ქ. სოჭში შეიქმნა სცენისმოყვარეთა წრე, რომელმაც წარმატებით დაიწყო მოღვაწეობა, ხოლო წარმოდგენებიდან მიღებული მთელი შემოსავალი საქველმოქმედო მიზნებს ხმარდებოდა. 1915 წელს გაზეთ „საქართველო“ კორესპონდენტი გვამცნობს, რომ ერთ-ერთი მათი წარმოდგენიდან მიღებული შემოსავალი ლტოლვილთა დასახმარებლად გადაუღვიათ⁴⁸. „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ინიციატივით ასევე იმართებოდა სხვადასხვა სახის კულტურული ღონისძიებები. მაგალითად, გაზეთი „საქართველო“ გვამცნობს, რომ 1916 წლის 14 იანვარს სოხუმში ამ ორგანიზაციის თაოსნობით გამართულა ქართული საღამო, რომლის შემოსავალიც დაახლოებით 4 ათას მანეთამდე ასულა⁴⁹. „სახალხო ფურცლის“ ცნობით კი, ამ ორგანიზაციის თაოსნობით სამურზაყანოში, კერძოდ: დაბა აზიგვარაში 1916 წლის 29 დეკემბერს, დაბა გაღში 1917 წლის 3 იანვარს და ოქუმში 6 იანვარს, – გაიმართა სცენისმოყვარეთა წარმოდგენები⁵⁰. საზოგადოება მუშაობდა სხვა მიმართულებითაც. მაგალითად, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“, თავადის ქალ ანჩაბადის თავმჯდომარეობით, 1916 წლის გაზაფხულზე გაუხსნია საჩაიე „ფინჯანი ჩაი“, რომლის შემოსავლის 10% უნდა მოხმარებოდა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“, ხოლო 10% კი წითელი ჯვრის სასარგებლოდ უნდა გამოეყენებინა

⁴⁷ გაზ. „იმერეთი“, 1913წ. 6 ივლისი.

⁴⁸ გაზ. „საქართველო“, 1915წ. 5 ქრისტეშობისთვე.

⁴⁹ გაზ. „საქართველო“, 1916წ. 26 თებერვალი.

⁵⁰ გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1917წ. 22 იანვარი.

ნათ. თუმცა ამ საქმეს არ გაუმართლებია და საქმე ზარალით დასრულებულა⁵¹.

ამრიგად, აშკარაა, რომ აფხაზეთში XX საუკუნის დასაწყისში საზოგადოებრიობის გადაუდებელ მოთხოვნას წარმოადგენდა თვითმოქმედი საზოგადოებრივი ორგანიზაციების შექმნა, რომლებიც მოწოდებული იყვნენ გაერღვიათ ის ერთსახოვანი ცხოვრების წესი, რასაც ამკვიდრებდა ცარიზმის კოლონიალური პოლიტიკა და შეეთავაზებინათ საკუთარი თანამოქალაქეებისათვის რეალური დახმარება როგორც მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, ასევე განათლებისა და კულტურის, რიგითი ადამიანებისადმი ჰუმანიტარული დახმარების მიმართულებით. ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალა ნათლად ადასტურებს, რომ აფხაზეთის საზოგადოებრივმა ორგანიზაციებმა პირველი მსოფლიო ომის პირობებშიც შეძლეს მოწინავე აგრარული ტექნოლოგიების შეძლებისამებრ დანერგვა, გაჭირვებულთა და მიუსაფართა მატერიალური დახმარება, კულტურული ცხოვრების ორგანიზება, ჯანმრთელობის კერების შექმნა.

---

⁵¹ გახ. „ცნობის ფურცელი“, 1903წ. 16 ივნისი.

И. И. ГЕЛЕНАВА

СВОБОДНЫЕ – САМОДЕЯТЕЛЬНЫЕ ОБЩЕСТВА В АБХАЗИИ В 1900-1917гг.

С 1900г. в Абхазии начали функционировать т.н. „свободные самодетельные общества“. Эти „общества“ в основном имели сельскохозяйственный профиль. В Сухуми было создано общество потребителей – „Солидарность“. Функционировало и сельскохозяйственное общество, которое выпускало свой журнал: „Черноморский селянин“, на страницах которого велась пропаганда передового аграрного опыта. Особенно успешной была деятельность „Общества взаимопомощи“, которое впервые упоминается в 1900г. В 1912г. данное общество насчитывало 900 членов. В Абхазии создавались также общества по национальным признакам. Это были „общества“: греков, русских („Союз истинных русских“), армян и т.д. „Самодетельные общества плодотворно трудились в области просвещения и культуры. В этом плане особенно следует отметить деятельность „Общества по распространению грамотности среди грузин“, а также Общество народных университетов и Филармонического общества.

ს რ ქ ე ო ლ ო ბ ი ა , ე თ ნ ო ბ რ ა შ ი ა

ნოდარ ბერულავა

ეშერის ნაქალაქარის მასალები და ელინისტური ეპოქის ისტორიის ზომიერთი საპიტიხი

ეშერის ნაქალაქარი ძველი დიოსკურიის მიდამოების ერთ-ერთი დასახლებაა, რომლის არქეოლოგიური მასალის გამოყენებას ისტორიკოსები ცდილობენ დიოსკურიის ხასიათის, სტატუსისა და მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის საკითხებზე მსჯელობისას. მკვლევართა ერთი ნაწილი დიოსკურიას თავისუფალ ბერძნულ პოლისად მიიჩნევს (ი. ვორონოვი, ა. ბოლტუნოვა), მეორე ნაწილის აზრით, ის კოლხეთის სამეფოზე დამოკიდებული პოლისი იყო, შერეული მოსახლეობით (მ. ინაძე, გ. ლორთქიფანიძე და სხვ.), მესამე კოლხურ ქალაქად თვლიან, გარკვეული ბერძნული ელემენტითა და ელფერით (ო. ლორთქიფანიძე, ნ. ლომოური). ეს ბოლო თვალსაზრისი ო. ლორთქიფანიძის მოსაზრებას ემყარება, რომელმაც გამოიკვლია მკვიდრი მოსახლეობის ნასახლარები დიოსკურიის და ფაზისის მიდამოებში და ვერ იპოვა იქ ბერძნული გავლენის ვერავითარი კვალი¹. ამის საპირისპიროდ, პირველი ვერსიის მიმდევრები, ძირითადად, ეშერის მასალებით ოპერირებენ, რადგან ეს სოხუმის ყურის ერთადერთი დასახლებაა, სადაც ნაპოვნია ბერძნული მოსახლეობის კვალი, ასევე დიდი რაოდენობით ბერძნული კერამიკა და ბერძნული არქიტექტურა. ბერძნების აქ ცხოვრების უტყუარი ნიშანია ძვ.წ.

¹ **О. Лордкипанидзе.** К проблеме греческой колонизации Восточного Причерноморья (Колхида). – В сб.: „Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья“. Тб., 1978, გვ. 170-260.

VI-Vსს. „კამირის კლასის“ როდოს-იონიური კერამიკის ნატეხები ჰორიზონტალური ზოლებით (ნახ. I). ამ კერამიკის საყოფაცხოვრებო ხასიათი გამორიცხავს მის აქ გამოჩენას სავაჭრო საქონლის სახით, ე. ი. ეს კოლონისტების რაღაც ინვენტარი იყო². გ. შამბა აღნიშნავს, რომ ეშერის მასალებში ბერძნული კერამიკა საერთო კერამიკული მასალის 10%-ს კი არ აღემატება არც ერთ ეპოქაში³. პრაქტიკულად, აქ არსებული მთელი ადრეანტიკური ბერძნული კერამიკა შემოტანილია, მაგრამ არსებობს ერთი მონაპოვარი, რომელიც ადგილობრივი ბერძნული კერამიკული წარმოების არსებობასაც ადასტურებს. ეს არის ეშერის დასავლეთით ნაპოვნი ძვ.წ. III საუკუნის პირველი ნახევრის ამფორის ფეხები ქ. დიოსკურიის დამდით. ასეთ დამდეგს მხოლოდ პოლისებში სვამდნენ⁴. თუმცა ამ დროიდან კოლხეთში და მთელ ახლო აღმოსავლეთში ბერძნული და ადგილობრივი კერამიკული ფორმები ისე უახლოვდება ერთმანეთს, რომ მათი გაყოფა პრობლემატური ხდება. ამიტომ ელინისტურ ხანაში ბერძნული ფორმის კერამიკის არსებობა დიოსკურიის რაიონში ი. ვორონოვისა და ა. ბოლტუნოვას ვერსიის დასტურად არ შეიძლება ჩაითვალოს. დიოსკურიაში პოლისის სტატუსის არსებობის სერიოზული დასტურია დიოსკურიის დამდა ზემოთ აღწერილი ამფორის ფეხებზე. საგულისხმოა, რომ ის ადრეელინისტურ ხანას მიეკუთვნება. ამ დროს მთელ ახლო აღმოსავლეთს ბერძენ-მაკედონელები დაეპატრონენ. წმინდა მკვიდრ სახელმწიფოებშიც კი (ბითვინია, კაპადოკია და სხვ., მათ შორის, ალბათ კოლხეთიც) შესამჩნევია ელინიზაცია. ელინისტური ხანის მმართველები პოლისებს ეყრდნობოდნენ და ქმნიდნენ მათ, სადაც კი შეეძლოთ. ამასთან, ისინი ცდილობდნენ პოლისების რეალური თავისუფლება თანდათანობით დაეყვანათ იმ დონემდე, რომელსაც ჩვენ „მუნიციპალურ ავტონომიას“ ვეძახით, თუმცა, ამავე დროს, აფართოვებდნენ ქალაქურ ხორებს (დაქვემ-

² Г. Шамба. Эшерское городище. Тб., 1980, გვ. 27.

³ Г. Шамба. К истории Абхазии в раннеантичную эпоху. – В сб.: „Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья“. Тб., 1978, გვ. 341.

⁴ Г. Лордкипанидзе. Колхида в VI-III вв. до н.э. Тб., 1973, გვ. 43.

დებარებულ სამეურნეო ტერიტორიებს) და მათგან, ფაქტობრივად, ადმინისტრაციულ ერთეულებს ქმნიდნენ. ეს პოლიტიკა თითქმის ყველგან ტარდებოდა მეტნაკლები ინტენსიურობით და პიკს რომაულ ეპოქაში მიაღწია.

პარალელურად კოლონიების ბარბარიზაციის პროცესი მიმდინარეობდა. კოლონიზაციის ყველა რაიონში, მათ შორის იქაც, სადაც პოლისებმა თავისუფლება შეინარჩუნეს, ადგილობრივი სახელმწიფოები არ არსებობდა, აბორიგენები კი იჩაგრებოდნენ. ეს უკანასკნელნი პოულობდნენ მოქალაქეობას. კოლონიური ქალაქები წმინდა ბერძნულ ხასიათს კარგავდნენ, მათში ძლიერდებოდა კულტურების სინთეზი, ბერძნული ენა სიწმინდეს კარგავდა, ანდა ქალაქი ხდებოდა ორენოვანი. ძვ.წ. III ს.-ში უკვე არსებობდა ისეთი კოლონიები, რომელთა ეთნიკური სახე შეცვლილი იყო, მაგალითად, ქ. ლეფთა ნუმიდიაში (მართალია, ეს ფინიკიური, და არა ბერძნული, კოლონია იყო, მაგრამ ამას დიდი მნიშვნელობა არ აქვს). მისი მოქალაქეები იცავდნენ ძველ ფინიკიურ (სიღონურ) კანონებს, მაგრამ ლაპარაკობდნენ ნუმიდიურად, შერეული ქორწინებების გამო⁵. ასევე, ჰანობალის მიერ ქ. სეგუნთის შტურმის აღწერიდან აშკარად ჩანს, რომ ქალაქის დამცველები მკვიდრი ესპანელები იყვნენ, თუმცა ეს ბერძნული კოლონია იყო⁶. საქმე იმაშია, რომ იქ, სადაც აბორიგენები მეომრობით გამოირჩეოდნენ, ქალაქის თავდაცვაც პრაქტიკულად მათ ხელში გადადიოდა. ყველა ეს მომენტი თამამად შეიძლება ვივარაუდოთ დიოსკურიის რაიონთან მიმართებაშიც, მათ შორის, ეშერის მასალებზე დაყრდნობითაც. ასე, მაგალითად, ადრე ხსენებული დიოსკურიის დამლა, როგორც ვთქვით, პოლისური იყო. ეშერისაგან დასავლეთით მისი აღმოჩენა საკმაოდ დიდი ხორის არსებობაზე მეტყველებს. კოლხეთისთვის ელინისტური ტრადიციები უცხო არ იყო და ქალაქის მიერ პოლისის სტატუსის ფლობა (განურჩევლად იმისა, ფლობდა თუ არა ამ სტატუსს ადრეც, თუ მხოლოდ მაშინ მიიღო), განპირობებული იყო არა მარტო შიშით გაძლიერებული ელინის-

⁵ Гай Саллюстий Крисп. Югуртинская война. М., 1985, გვ. 83.

⁶ Тит Ливий. История от основания Рима. — „Историки Античности“, т. II. М., 1989, გვ. 125-126.

ტური სამყაროს წინაშე, არამედ მაშინდელი საერთაშორისო პრაქტიკითაც. თუმცა ქალაქური მიწების გაფართოება არა ბერძნულ, არამედ კოლხურ ელემენტს აძლიერებდა დიოსკურიასში, რადგან იქ მცხოვრები კოლხები მოქალაქეობას იღებდნენ. რაც შეეხება დიოსკურიის თავდაცვას, ის ყოველთვის კოლხთა ხელში იყო. ამაზე მეტყველებს ადგილობრივ სამარხებში კოლხური საბრძოლო იარაღის სიუხვე და ბერძნულის სიმცირე. ეს უკანასკნელი პრაქტიკულად შემოიფარგლება ძვ.წ. V ს. 2 მუზარადის ნარჩენებით, აგრეთვე არის დორიული მაჰაირის მსგავსი რამდენიმე მახვილი 2-ჯერ მოტეხილი ფორმის ფხით, რომელთაგან ერთი ეშერიდანაა. ის იღო კოლხურ მახვილთან ერთად. ყველა ეგზემპლარი კოლხური სამარხიდანაა, მაგრამ რადგან ქსენოფონტემ მსგავსი მახვილები ხალიბებთან დააფიქსირა, როგორც მათი მთავარი იარაღი⁷, ხოლო საბერძნეთში გავრცელებული სხვა ტიპის მახვილები აქ არ გვხვდება, უნდა ვივარაუდოთ, რომ სამარხებში ნაპოვნი მახვილები ადგილობრივი წარმოებისაა.

მიუხედავად ამისა, ყველაფერი ასე მარტივად როდია. ელინისტური ხანის დასაწყისი ელინური სამყაროს გააქტიურების პერიოდია, რომლის პარალელურად იწყება კოლხური სამეფოს დასუსტება⁸. მაშინ არავინ ელოდა, რომ ალექსანდრე დიდის სიკვდილის შემდეგ ელინები შიდა ომებში ჩაეფლობოდნენ და მათი ექსპანსია პრაქტიკულად შეჩერდებოდა. იმ პერიოდში კოლხეთისათვის საშიში ხდება ბოსფორის სამეფოც, რომელიც ამ დროს ძლიერების ზენიტს აღწევს, რადგან მას აქვს მეზობელი, ნახევრად მომთაბარე ხალხების ძალის გამოყენების საშუალება. ყველა ეს ფაქტორი გავლენას ახდენდა დიოსკურიის მდგომარეობაზე. სწორედ მაშინ ახლო აღმოსავლეთში აქტიურად მიმდინარეობდა, ერთი მხრივ, პოლისური სტრუქტურების საყოველთაო დაწინაურებისა და, მეორე მხრივ, ადგილობრივი ხელმწიფეების მიერ პოლისებზე კონტროლის დამყარების პროცესები. ეს პროცესები დიოსკურიისთვისაც არ იქნებოდა უცხო, მაგრამ ზემოთ აღწერილი ფაქტორების გათვალისწინებით, რომლებიც ხელს უწყობდ-

⁷ Ксенофонт. Анабасис. История Греции. М., 1976, გვ. 313.

⁸ მ. ინაძე. ძველი კოლხეთის საზოგადოება. თბ., 1994, გვ. 170-171.

ნენ ბერძნების სეპარატიზმს, ალბათ გართულებებით წარიმართებოდა. ამას უკავშირდება ეშერის ერთ-ერთი საიდუმლო – აქ ნაპოვნი ბრინჯაოს სტელის ნატეხები ბერძნული წარწერების ნარჩენებით, რომელიც მეტყველებს რომელიღაც „ქალაქის“ აღებასთან დაკავშირებულ საომარ მოქმედებებზე. ი. ვინოგრადოვი ამ წარწერას ძვ.წ. IV-III საუკუნეების მიჯნით ათარიღებს⁹. ეს სწორედ ის დროა, როცა ზემოთ აღწერილი პროცესები პიკს აღწევს, ამიტომაც ჩვენ, თავის დროზე, შესაძლებლად ჩავთვალეთ სტელის წარწერაში აღწერილი შეიარაღებული კონფლიქტის სავარაუდო ახსნა დიოსკურიელი ბერძნების ანტიკოლხური ამბოხებით, რომელიც უნდა წარმართულიყო ბოსფორელთა და ჩრდილოელი „ბარბაროსების“ დახმარებით¹⁰. არსებობს არქეოლოგიური მასალაც, რომელიც ამ ვერსიის სასარგებლოდ ლაპარაკობს და აგრეთვე ადასტურებს, რომ ეს სავარაუდო ამბოხება ჩახშობილი იქნა.

თვით ი. ვორონოვი, რომელიც ყოველთვის ხაზს უსვამდა ეშერის დასახლების წმინდა ბერძნულ ხასიათს, ძვ.წ. III საუკუნის I ნახევრიდან ეშერის „ბარბარიზაციას“ ანუ კოლხიზაციას აღიარებს, რადგან ამ დროიდან ეშერის ზედა მოედანზე კოლხური სამაროვანი ფუნქციონირებს¹¹. მასთან დაკავშირებულია ეშერის დასახლების ტიპის პირველი ცვლილებები: თავდაპირველად ეს იყო დიოსკურიის „ემპორიუმი“ – სავაჭრო ფაქტორია ხორის გარეუბანში, სადაც ქალაქის პროდუქცია მეზობელი კოლხური სოფლების საქონელზე იცვლებოდა. თვით ეშერელები სოფლის მეურნეობას აქტიურად არ ეწეოდნენ¹², მაგრამ ასეთი ძლიერი კოლონიზაციის

⁹ Ю. Виноградов. Бронзовая плита с надписью из Вани. Приложение. Надпись на бронзе из Эшеры. – „Вестник древней истории“, 1995, №3, გვ. 48-60.

¹⁰ Б. ბერუღლავა. ბერძნული წარწერა ეშერიდან. – *ქართული კულტურის ისტორიის საკითხები*, ტ. I. თბ., 1995, გვ. 64-67.

¹¹ Ю. Воронов. Восточное Причерноморье в эпоху эллинизма. – В сб.: *Причерноморье в эпоху эллинизма*. Тб., 1985, გვ. 460.

¹² თუმცა ი. ვორონოვი ვარაუდობს აქ ბერძნული აგრარული დასახლების არსებობას, მაგრამ ამის დამტკიცებას ცდილობს მხოლოდ ერთი ფაქტით – წისკვილის დოღაბის პოვნით (იხ.: Г. Лордкипანიдзе. Колхида в VI-III вв. до н.э., გვ. 45).

შედეგად ეშერას მართლაც შეეძლო დაეკარგა სავაჭრო და შეეძინა აგრარული ფუნქციები (ვაჭრობა აქ მართლაც ბერძნების ხელში იყო, ხოლო მიწათმოქმედება და ხელოსნობა – კოლხების). ალბათ იმ დროისათვის დიოსკურიამ ისე განავითარა თავისი ვაჭრობა, რომ მას დამატებითი ემპორიუმები არ სჭირდებოდა.

ეშერის დასახლების ხასიათის რიგით მეორე ცვლილება უკავშირდება მითრიდატე VI ევპატორს. მის მიერ კოლხეთის დაპყრობის შემდეგ, პონტოს მეფის ერთ-ერთი დასაყრდენი პუნქტი ეშერა გახდა. თუკი მანამდე ეშერაში არსებობდა მიწათხრილი და, შესაბამისად, ალბათ ხისა და მიწის სიმაგრე, ახლა აქ ქვის მასალისაგან ნაშენი ციხე შენდება. ამ დროს ნადგურდება კოლხური სამაროვანი, რაც თავისთავად მწვავე დაპირისპირებას გულისხმობს. ეშერაში ფუნდამენტალური ქვის ნაგებობები აგებულია კირქვის ან თიხის ხსნარით, კრამიტის სახურავებით და მობათქამებული კედლებით. შენდება კერამიკული წყალსადენი, რომელიც უძველესია შავიზღვისპირეთში. ამიერიდან ეშერამ კეთილმოწყობილი ელინისტური ქალაქის იერი შეიძინა¹³. ცალკეული ნიშნუშები ასეთი ქალაქური არქიტექტურისა, რომლის არსებობას ი. ვორონოვი და ა. ბოლტუნოვა ამ დასახლების ბერძნული ხასიათის მაჩვენებლად მიიჩნევენ, აქ შეიძლება ადრეც არსებობდა, რაც ელინისტური ხანისათვის ბუნებრივია, მაგრამ მისი ძირითადი ნაწილი სწორედ მითრიდატეს დროს მიეკუთვნება. ამ გარემოებას, ისევე როგორც ზოგიერთ სხვას (მაგალითად, ეშერაში შეიარაღების რამდენიმე ახალი ტიპის არსებობას¹⁴), თ. თოდუა იყენებს იმის დადასტურებად, რომ მითრიდატეს ბატონობის პერიოდში

¹³ **Г. Шамба.** Эшерское городище, გვ. 57.

¹⁴ ამ მხრივ საინტერესოა „კარაკულის კბილანები“ ანუ „ნიორი“. ის წარმოადგენდა 4 ბასრ ჩხირს ან მოკლე ღურსმანს ერთმანეთთან ისე მიდუღებულს, რომ ერთ ჩხირს თავი ყოველთვის ზემოთ აქვს აწეული (ნახ. II, D). მას იყენებდნენ მტრის მხედრობის წინააღმდეგ, უყრიდნენ ცხენებს ჩლიქების ქვეშ, მაგრამ გ. შამბა მას რატომღაც ისრების კატეგორიას აკუთვნებს (იხ.: **Г. Шамба.** Эшерское городище, გვ. 62). პრინციპში, შესაძლებელია, რომ მას ზოგიერთ შემთხვევაში იყენებდნენ როგორც ისარს, ამაგრებდნენ რა ისრის ტარზე და სტყორცნიდნენ საჭირო მიმართულებით. ასეთი ადრეული ეპოქისათვის ეს იარაღი მართლაც იშვიათია.

კოლხეთში გარკვეული პროგრესული ძვრები შეიმჩნეოდა¹⁵.

ჩვენი აზრით, ეშერის და მისი მსგავსი მითრიდატული დასაყრდენი პუნქტების მასალების გამოყენება ამ თეზისის დასამტკიცებლად არ გამოგვადგება. მითრიდატეს დროს ეშერა კოლხურ დასახლებას უკვე არ წარმოადგენდა. ეშერის ციხის მშენებლობის დროს კოლხური სამარხის განადგურება ადგილობრივი მოსახლეობის განდევნაზე მეტყველებს. დიოსკურიის მიდამოებში მდებარე დანარჩენ კოლხურ დასახლებებშიც ქრება ცხოვრების ნაკვალები. ამ პირობებში ეშერის მოსახლეობის მკვეთრი ზრდა შეიძლება იყოს მხოლოდ მექანიკური, ე. ი. ჩამოსული ხალხის ხარჯზე. ამას უკავშირდება ეშერის დასახლების ხასიათის მეორე ცვლილება. მითრიდატიდები, სხვა ელინისტური მონარქებისაგან განსხვავებით, არა პოლისურ, არამედ სამეფო მიწათმფლობელობის სისტემას ეყრდნობოდნენ. ისინი ასხვისებდნენ პოლისურ და საერთოდ კერძო მიწებს მეფის ხაზინის სასარგებლოდ. მეფის დასაყრდენს ეშერისნაირი სიმავრეები – „კატოიკიები“ წარმოადგენდა. ამავე დროს იქ განთავსებული იყო მეფის საწყობები. მათი რიცხვი კოლხეთში 80-ზე მეტი იყო. სამეფო მიწებზე სახლდებოდნენ მეფისადმი ლოიალური მეომარი ტომები, რომლებიც ამ მიწებს ამუშავებდნენ და იცავდნენ¹⁶. მოცემულ შემთხვევაში ამ როლს ალბათ ასრულებდა ჰენიონთა ტომი, ბზიფის იქით მცხოვრები მეომარი ხალხი, შეიძლება კოლხთა ეთნიკურად ახლობელი, მაგრამ პოლიტიკურად მითრიდატესადმი ერთგულებით გამორჩეული. ეს ერთგულება მათ ბოლომდე შეინარჩუნეს, ალბათ იმიტომ, რომ ის მათი მოკავშირე იყო საშიში მეზობლების – კოლხების და აქაველების წინააღმდეგ. ამავე დროს, შესაძლებელია, მათ მითრიდატესაგან მიიღეს ახალი მიწები კოლხეთში, მაგრამ ქალაქურ ცხოვრებას ალბათ ნაკლებად ეგუებოდნენ. ძირითადად ისინი სახლდებოდნენ ახლომდებარე მიწებზე, საიდანაც იღვენებოდა მკვიდრი მოსახლეობა.

ჩვენი აზრით, ასეთი პოლიტიკა აძლიერებდა სამეფო ხელისუფლებას, მაგრამ, მეორე მხრივ, პონტოს სამეფოს შინაგანი

¹⁵ Т. Тодуа. Колхида в составе Понтийского царства. Тб., 1990, გვ. 21.

¹⁶ Ю. Сапрыкин. История Понтийского царства. М., 1996, გვ. 338.

არამდგრადობის მიზეზიც იყო. მითრიდატე, თავისთავად, თავისი ეთნიკურად ჭრელი იმპერიის მთელი მოსახლეობის სიმპათიებს ვერ დაიმსახურებდა, ამიტომ ის მოსახლეობის ზოგიერთ ჯგუფს აძლიერებდა დანარჩენების ხარჯზე. ელინებთან ის ელინი იყო, ბარბაროსებთან კი – ბარბაროსი. ქალაქებში მფარველობდა ყველაზე განვითარებულ ელემენტს – ბერძნულენოვან მოსახლეობას, მაგრამ აგრარულ პოლიტიკაში პირიქით, ხშირად იწვევდა „ბარბარიზაციას“, აწინაურებდა ჩამორჩენილ მეომარ ტომებს, მათი ერთგულების მიხედვით. ამით ის წინააღმდეგობაში ვარდებოდა როგორც ელინ მიწათმფლობელებთან (თუმცა ეს კოლხეთს ნაკლებად ეხება – აქ ბერძნები ძირითადად ქალაქელი ვაჭრები იყვნენ), ასევე ძველ, შედარებით განვითარებულ მიწათმოქმედ მოსახლეობასთან. ამ უკანასკნელსაც აქა-იქ ჯერ კიდევ ჰქონდა შერჩენილი მეომრული სული და შეეძლო შეიარაღებული ოპოზიციის შექმნა. ამას ეშერის მასალებიც მეტყველებენ. ი. ვორონოვმა სიჩქარის ნიშნები შეამჩნია ეშერის ციხის აგების დროს¹⁷. ეს უნდა ადასტურებდეს მითრიდატეს მიერ კოლხეთის ეტაპობრივი დაპყრობის ვერსიას, ყოველ შემთხვევაში, მეტყველებს არასრულ კონტროლზე კოლხეთის ზოგიერთ მიუვალ რეგიონზე, სადაც მას წინააღმდეგობას უწევდნენ. ამას მოწმობს ზოგიერთი ჩვენთვის ცნობილი ფაქტიც, კერძოდ, რომაელთა მომავალი მოკავშირის, არისტარქეს მოღვაწეობა, რომელიც, როგორც ჩანს, აქ ანტიმითრიდატული მოძრაობის სათავეში იდგა.

ცნობილია, რომ როცა მცირე აზიაში დამარცხებული მითრიდატე ბოსფორისკენ მიდიოდა, მან გამოიზამთრა დიოსკურიაში¹⁸. ამ ქალაქის არჩევა აიხსნება სამხედრო მოქმედებების თეატრიდან საკმაო დაშორებით, აქ ჩასახლებული ბერძნულენოვანი და ჰენიოხური მოსახლეობის საიმედოობითა და ბოსფორისკენ გზის ურთულესი მონაკვეთის (ჩრდ.-აღმ. შავიზღვისპირეთთან) სიანხლოვით. როგორც ჩანს, დიოსკურიაში ყოფნის დროს მითრიდატე სადაზვერვო და დიპლომატიური ხასიათის ღონისძიებებს ატა-

¹⁷ **Ю. Воронов.** Диоскуриада-Севастополис-Цхум. М., 1980, გვ. 75.

¹⁸ **Аппиан.** Митридатские войны. – „Вестник древней истории“, 1946, №4, გვ. 239-305.

რებდა ამ მიმართულებით. პომპეუსმა, რომელმაც ამიერკავკასია ძვ.წ. 65წ. დაიპყრო, მისი დევნა შეწყვიტა და დიოსკურიაში არ მისულა, თორემ ამ ქალაქის აღება წყაროებში აისახებოდა¹⁹. როგორც ჩანს, კოლხეთის მთელ ტერიტორიაზე წესრიგის დამყარება მან ზემოთ ნახსენებ არისტარქეს ანდო, რომელიც, სტრაბონის მიხედვით, პომპეუსის მხარეზე მებრძოლი ადგილობრივი დინასტი (სკეპტუხი) იყო²⁰. არისტარქე კოლხეთს 18 წლის განმავლობაში მართავდა. როგორც ჩანს, ის დაიღუპა ძვ.წ. 48 წელს კოლხეთში რომის წინააღმდეგ აჯანყებული ბოსფორის მეფის, მითრიდატეს ძის ფარნაკეს შეჭრის დროს. ამ მოვლენებს უნდა უკავშირდებოდეს ეშერის დასახლების განადგურება.

დაახლოებით ძვ.წ. I საუკუნის შუახანებში ეშერა აღებულ იქნა უცნობი მტრის მიერ. ბრძოლა საკმაოდ გააფთრებული უნდა ყოფილიყო. მას თან ახლდა ნგრევა და ხანძარი. ამას ადასტურებს იქ ნაპოვნი ასზე მეტი ორიგინალური ისრის პირი, ჩხირზე გაკეთებული დამახასიათებელი გაფართოებით, რომლის დანიშნულება იყო ისრის პირის ტარში ზედმეტი შეჭრის არდაშვება. ისრების ჩხირები ხშირად გაღუნულია დიდი სიჩქარით ისრის კედელთან შეჯახების გამო (ნახ. II, E).

ამავე შტურმის შედეგია დიდი რაოდენობით ნაპოვნი კატაპულტის ბირთვებიც. ისინი ქვის ადგილობრივი ნაირსახეობისაგან არის გაკეთებული. მიუხედავად ამისა, მკვლევარები ი. ვორონოვი და გ. შამბა, როგორც ჩანს მათი ნაშრომებიდან, მათ მაინც თავდამსხმელთა იარაღად მიიჩნევენ²¹. ასეთი დასკვნის გაკეთება ალბათ შესაძლებელია ბირთვების დისლოკაციის საფუძველზე, რომელიც, სამწუხაროდ, ჩვენთვის უცნობია²². აღნიშნუ-

¹⁹ **Г. Лордкипанидзе.** К истории древней Колхиды. Тб., 1970, გვ. 36.

²⁰ **К. Голенко.** Аристарх Колхидский и его монеты. – „Вестник древней истории“, 1984, №4, გვ. 110-111.

²¹ **Г. Шамба.** Эшерское городище, გვ. 60; **Ю. Воронов.** Диоскуриада-Сестополис-Цхум, გვ. 76.

²² მაგალითად, თუ ქალაქის დამცველები იყენებდნენ, მათი ნაწილი მაინც გროვებად უნდა იყოს შეჯგუფებული, ხოლო თუკი თავდამსხმელები – მაშინ ზოგიერთი ბირთვი ან კედლის წყობაში იქნება შეჭრილი, ან სულაც დამსხვრეული.

ლი მკვლევარები ეშერის დამანგრეველად ადგილობრივ მთიელ (მათი აზრით, აფხაზურ) ტომებს მიიჩნევდნენ, მაგრამ მთიელთა ლაშქარს კელღების დანგრევის და ბირთვების ტყორცნის საშუალებები არ უნდა ჰქონოდა. ამას ყურადღება მიაქცია თ. თოდუამ, რომელმაც ეშერის ალება ფარნაკეს, ან მის მეტოქეს, მითრიდატე პერგამონელს მიაწერა²³. ამ ვერსიის სუსტ ადგილად მიგვაჩნია ეშერის მასალებში არისტარქეს 18-წლიანი, საკმაოდ ენერგიული მმართველობის პერიოდთან დაკავშირებული ნარჩენების არარსებობა. არადა, ეს დრო, უდავოდ, არანაკლები ეთნო-პოლიტიკური ძვრებით ხასიათდებოდა, ვიდრე მითრიდატეს ხანა, თუმცა საპირისპირო მიმართულებით (არისტარქე, ალბათ, აქ ისევ ძველ მოსახლეობას დააბრუნებდა). ჩვენ მიგვაჩნია, რომ თვით არისტარქემ დაანგრია ეშერის ციხე მაშინ, როცა პომპეუსის წასვლის შემდეგ თავის კონტროლს ამტკიცებდა მთელ კოლხეთში. ი. ვორონოვთან პოლემიკის დროს, რომელიც ეშერის ერთ-ერთ სავარაუდო დამანგრეველად სტრაბონისეულ სოანებს თვლიდა, ზემოთ აღწერილი ისრის პირებს კი სოანურ მოწამლულ ისრებთან აიგივებდა, თ. თოდუა აღნიშნავს, რომ სვანეთში ასეთი ისრის პირები არ არის ნაპოვნი, თანაც შხამიან ისრის პირებს ჩვეულებრივ სხვა ფორმა აქვს, რომელიც აბჯრის წინააღმდეგ საერთოდ გამოუსადეგარია²⁴. ამასთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ი. ვორონოვი სტრაბონის „სოანებს“ არა სვანებად, არამედ პროტო-აფხაზურ ტომებად – „ჰენიოხებად“ მიიჩნევდა. ხოლო რაც შეეხება ისრის ფორმას, ის ორიგინალურია და არაა დამახასიათებელი არა მარტო სვანებისათვის, არამედ, პირველ რიგში, ელინისტური არმიებისთვისაც. ჩვენთვის უცნობია, თუ კოლხეთის რომელ რაიონებს ეყრდნობოდა არისტარქე პირველ რიგში და ისრის პირის რომელი ფორმა იყო გავრცელებული კოლხეთის ამა თუ იმ ნაწილში ძვ.წ. I საუკუნის შუახანებში, შხამის წასმა კი ნებისმიერი ისრის პირზე შეიძლება, გააჩნია შხამს. მართლაც, ეთნოგრაფიული მასალებიდან ცნობილია სპეციალური ფორ-

²³ Т. Тодуа. Крепости Митридата в Колхиде. – „Вестник древней истории“, 1998, №1, გვ. 142.

²⁴ Т. Тодуа. Крепости Митридата в Колхиде, გვ. 141-142.

მის ისრის პირები, შხამისათვის გაკეთებული სპეციალური მი-
ლებით, გათვალისწინებული უაბჯრო მტრის წინააღმდეგ, რად-
გან სპეციფიკური ფორმა ზღუდავდა მათ სახვრეტ ძალას. ცნო-
ბილია, აგრეთვე, ისრის პირები სპეციალური ღარებით, საწამ-
ლავის უფრო ხანგრძლივი შეკავებისათვის, მაგრამ უშუალოდ
ბრძოლის წინ მოწამვლისათვის მისი სპეციალური ფორმა არ
იყო აუცილებელი. შუა საუკუნეების აზიაში, როგორც სტეპების
მომთაბარებთან, ასევე ცივილიზებულ ქვეყნებში (განსაკუთრე-
ბით ინდოეთში), ეს წესი ფართოდ იყო გავრცელებული, მაგრამ
იარაღის ფორმაზე შესამჩნევი გავლენა მას არ ჰქონდა.

და ბოლოს, არისტარქეს ლაშქარი, პირველ რიგში, კოლ-
ხური, და არა სვანური, იქნებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ ანტი-
პონტოური პარტიზანული ომის დროს ის, შესაძლებელია, პირ-
ველ რიგში, მთის მოსახლეობას ეყრდნობოდა. მითრიდატეს და-
მარცხების შემდეგ მთელ კოლხეთში, ცხადია, დიდი პატრიოტუ-
ლი ტალღა აგორდებოდა. წარჩინებულები ალბათ ერთმანეთს ეჯიბ-
რებოდნენ რომაელებისა და არისტარქეს მიმართ ერთგულების გა-
მოხატვაში. შედეგად, არისტარქეს საერთოკოლხური ძალა უნდა
ჰყოლოდა მითრიდატეს მომხრეებისაგან კოლხეთის გასათავისუფ-
ლებლად. ამ უკანასკნელთა ერთ-ერთი დასაყრდენი კი დიოსკუ-
რია იყო. აქედან შედარებით ახლოს მდებარეობდა ბოსფორი და
ჯერ კიდევ საშიში მითრიდატე. აქვე იმყოფებოდნენ მისი მოკავ-
შირე ჰენიოხებიც.

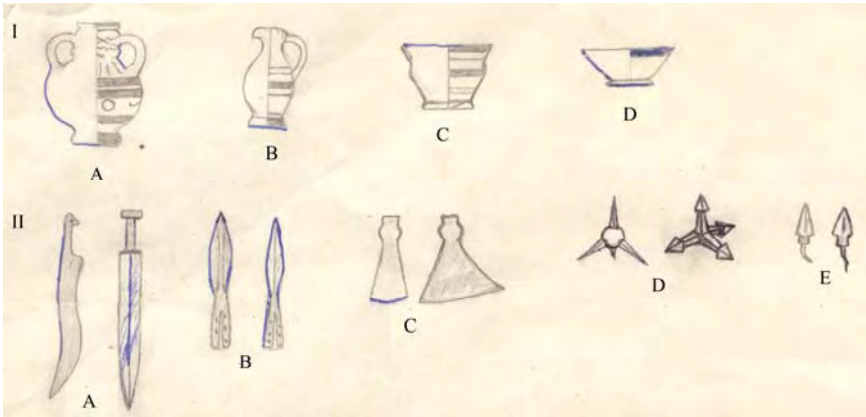
ამის მიუხედავად, საკუთრივ დიოსკურია არისტარქეს შეიძ-
ლება დიდი ბრძოლის გარეშე ჩაბარდა, ისე, რომ მისი არსენალე-
ბის დიდი ნაწილი ხელუხლებელი დარჩა და ეშერის წინააღმდეგ
გამოყენებული იქნა არისტარქეს მიერ. არც ისაა გამორიცხული,
რომ მითრიდატეს ბევრი მომხრის გაქცევის შემდეგ დიოსკურია
საერთოდ დაცარიელდა და მისი დაცვა, დარჩენილი ძალებით,
მითრიდატეს მომხრეებს არ შეეძლოთ, მითუმეტეს, რომ ამ ქა-
ლაქში მითრიდატეს დროსაც დარჩებოდა კოლხური მოსახლეო-
ბის ნაწილი, რომელიც არისტარქეს მოლოდინში იყო. ამიტომაც
მათ ძალების კონცენტრაცია მოახდინეს ეშერაში, მათთვის სანდო
ხალხით დასახლებულ ახალ ქალაქში, სადაც მთავარი ბრძოლა

მოხდა. ამ მსჯელობის საფუძველს, ისევ და ისევ, იმ ადრე ხსენებული კატაპულტების ბირთვების არსებობა გვაძლევს, რასაკვირველია, იმ შემთხვევაში, თუკი მათ ნამდვილად მოიერიშე მხარე იყენებდა, ან თუნდაც ორივე მხარე ერთად. საქმე იმაშია, რომ ანტიკურ არმიებს, როგორც წესი, ლაშქრობების დროს ბირთვების მარაგი თან არ დაჰქონდა. საჭიროების შემთხვევაში ისინი ადგილზე ნაპოვნ, თითქმის დაუმუშავებელ ქვებს იყენებდნენ. ამავე დროს, ეშერის ბირთვები კარგადაა დამუშავებული. ასეთი ბირთვები, ჩვეულებრივ, ინახებოდა სამხედრო საწყობებში, არსენალებში, და განკუთვნილი იყო სტაციონარული ქვის მტყორცნელებისათვის. დიოსკურია ერთადერთი ჩვენთვის ცნობილი ახლომდებარე პუნქტი იყო, სადაც მსგავსი არსენალები უნდა არსებულიყო.

როგორც ჩანს, ამ მოვლენების შემდეგ ეშერის აღდგენა ვერ მოხერხდა, რადგან ამის სახსრები არავის გააჩნდა. გარდა ამისა, კოლხური მოსახლეობა, მსხვილი მიწათმფლობელობის კონკურენციის პირობებში, ქალაქში გადმოსახლების ტენდენციებს ავლენდა, რაზეც, მ. ინაძის აზრით, დიოსკურიის ახლომდებარე ყველა კოლხური დაბის თანდათანობითი დაცარიელება მიუთითებს²⁵.

---

²⁵ მ. ინაძე. ანტიკური ხანის კოლხეთის ქალაქები. – „მაცნე“, ისტორიის... სერია. თბ., 1963, №, გვ. 228.

I. იონიური კერამიკის ფრაგმენტები (ძვ.წ. Vს.)

II. საბრძოლო იარაღი უშერიდან:

A – მახვილები („ღორიული მაჰაირის“ ტიპის იარაღი და ორპირიანი, წვეტიანი კოლხური მახვილი, ძელისებური ტარის ქუდი ძვ.წ. IIIს. სამარხიდან).

B – შუბისპირები გახსნილი მისრით.

C – საბრძოლო ცულები ჩაქუჩისებური ყუით.

D – „კარაკულის კბილანები“.

E – ჩხირიანი ისრის პირები (ძვ.წ. IIს.).

Н. Б. БЕРУЛАВА

**МАТЕРИАЛЫ ЭШЕРСКОГО ГОРОДИЩА И
НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ
ЭЛЛИНИСТИЧЕСКОЙ ЭПОХИ**

Эшерское городище – наиболее оригинальное из связанных с Диоскурией поселений, остатки которых найдены на территории Сухумской бухты. Если остальные найденные здесь поселения представлены в основном могильниками, в Эшере удалось исследовать и остатки собственно поселения, дважды менявшего свой характер. Начало оно свое существование в VI-Vвв. до н.э., как греко-местный эмпориум, т.е. внешняя фактория Диоскурии в дальнем конце ее хоры, где происходил обмен городских товаров на продукцию близлежащих колхских сёл. С середины IIIв. до н.э. она является уже аграрным пригородом Диоскурии, колхским поселком с могильником. В первой половине IIв. до н.э. это крепость – катойкия, опорный пункт Митридата VI-го в захваченной Колхиде. С этим, очевидно, связана гибель городища, разрушенного в середине IIв. до н.э. неизвестным врагом. В статье дана интерпретация истории городища, высказаны версии в связи с каждым из вопросов, возникающих при изучении материалов данного поселения.

რეზო სვისტანი

აღრე შუა საუკუნეების მცირე პლასტიკის ნიმუში სვანეთიდან

წინამდებარე სტატიაში განხილულია მესტიის რაიონის სოფელ ნესგუნში (ლენჯერის საკრებულო) შემოხვევით მიკვლეული ეკლესიის ნაშთის გაწმენდისას აღმოჩენილი, ყალიბში ერთიანად ჩამოსხმული ბრინჯაოს გულსაკიდი ჯვარი, რომელზეც ქრისტეს ჯვარცმაა გამოსახული (სურ. 1).

ჯვრის მეტნაკლებად სწორი მკლავები ბოლოებში მომრგვალებულია. ჯვრის კიდე გამოყოფილია მის ირგვლივ შემონახული ღარი. ჯვარცმის სცენა მკვეთრი, დაბალი რელიეფითაა გამოსახული.

კოლობიუმით შემოსილი ქრისტე მოცემულია en face. შუბლზე ორი კლაკნილი ხაზია დატანილი, რაც შესაძლოა ეკლის გვირგვინს გამოსახავდეს. უთმო თავს რელიეფურად ამალელებული, წრეში მოქცეული ჯვარი ადგას. ჯვრის ეს მკლავი ერთმანეთისაგან დაცილებული ორი პარალელური საკიდით ბოლოვდება.

ჯვრის იდეურ-კომპოზიციური ცენტრი ჭაბუკი ქრისტეს ფიგურაა, რომელიც გამოსახულია ცოცხალი, ღია თვალებით. ქრისტეს სახეზე წამებით გამოწვეული ტანჯვის ნაცვლად სიმშვიდეა აღბეჭდილი. სახე და ოდნავ დაგრძელებული პორიზონტალური მკლავები სხეულთან შედარებით მაღალი რელიეფითაა გადმოცემული.

ქრისტეს სახის ნაკვთები, პირი, ნუშის ფორმის გახელილი თვალები, აზიდული წარბები და ტანსაცმლის დეტალები პირობითადაა გამოყვანილი მეტ-ნაკლები სიღრმის ჩაჭრილი ხაზებით. ცხვირის გამომსახველი ხაზები მორკალულ წარბებში გადადის. სამოსის ფართო სახელოები ნაკეცებიანია. ნაკეცები ვერტიკალურად ჩაჭრილი ხაზებითაა გადმოცემული.

ჯვარცმაში ნახატი მოკლებულია პლასტიკურობას, უგუ-

ლებელყოფილია ფორმათა მოდელირების ხერხი. განსაკუთრებით სქემატურადაა შესრულებული კოლობიუმის სახელოებსქვედა ნაწილი, სადაც არც ერთი ნაოჭი არ მიანიშნებს სხეულის რომელიმე ნაწილს. სხეულის პროპორციები დარღვეულია. განსაკუთრებით დისპროპორციულადაა გადიდებული ხელები და ფეხები.

მართალია, ქრისტეს სხეულის ფორმა და პლასტიკურობა ნაკლებად იგრძნობა, მაგრამ უსიცოცხლოდ დაშვებული, ატროფირებული ქვედა კიდურები, რომლებიც პირდაპირ ილლიის ქვეშ იწეება, მისადაგებულია სახელოების ნაკვეთა დინამიკასთან. სახელოების ნაკვეთებს, რომლებიც ორივე მხარეზე თითქმის უკისრო თავთან იწეება, აქცენტი მაცხოვრის თავზე გადააქვს.

ქრისტეს თავს ზემოთ აღმართული წრეში ჩასმული ჯვარი, ზომითა და მონახაზით, ოსტატურადაა შეწყვილებული ნიკაპიდან ფეხებამდე დაშვებულ კოლობიუმთან, რაც პირობითი სქემის ფიგურულ რელიეფში მაცხოვრის სახისაკენ მხერის მიმართველ მკვეთრ დინამიურ აქცენტად აღიქმება.

შუა საუკუნეების საქართველოში უმაღლეს დონეზე ასულ ლითონის მხატვრულ დამუშავებასთან შედარებით ლითონის მხატვრული ჩამოსხმა მკრთალადაა წარმოდგენილი¹, მაგრამ ყალიბში ჩამოსხმული ნიშემები მაინც საკმაოდ გვაქვს. უშუალოდ ჯვარცმის გამოსახულებიანი ჩამოსხმული გულსაკიდი ჯვრები ცნობილია შენაქოდან², ძველი გავაზიდან³, ვანის ვილაეთიდან, თეძამიდან⁴, სოხუმიდან, ლიხნიდან⁵, ახალქალაქიდან⁶ და ულუმბოდან⁷. ზემოთ

¹ **Г. Чубинашвили.** Грузинское чеканное искусство. Тб., 1959, გვ. 12.

² **რ. დოლაბერიძე.** არქეოლოგიური მასალა სოფელ შენაქოდან. თბ., 1973, გვ. 17-21, ტაბ. I.

³ **ლ. ჭილაშვილი.** ძველი გავაზი. თბ., 1975, გვ. 51, 62-67, ტაბ. XVI-5.

⁴ **მ. ლაბაძე.** გულსაკიდი ჯვრები. არქეოლოგიური ძიებანი. – ახალგაზრდა მკვლევართა II-III სამეცნიერო სერიის *მასალები*. თბ., 1982, გვ. 186-187.

⁵ **Л. Г. Гельбак.** Два предмета мелкой пластики из коллекции музея. – *Труды* Абхазского государственного музея, IV. Сухуми, 1974, გვ. 168; **Л. Г. Хрушкова.** Материалы мелкой пластики средневековой Абхазии. – Материалы по археологии Абхазии. Тб., 1979, გვ. 62-74, ტაბ. 43, 1-2.

⁶ **გ. გაბუნია.** სამხრეთ საქართველოს შთიანეთის ექსპედიცია. საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიება 1989-92 წლებში. თბ., 2004, გვ. 5-6.

⁷ **კ. წერეთელი.** გულსაკიდი ჯვარი ულუმბოს ღმრთისმშობლის მონასტრიდან. ხელნაწერი, გვ. 1-14, სურ. გ-1.

ჩამოთვლილი ყველა ნიმუში ადრე შუა საუკუნეებს განეკუთვნება.

როგორც ცნობილია, ქრისტიანულ იკონოგრაფიაში თავიდანვე ჯვარცმის ორი ტიპი გავრცელდა: ადრინდელ თეოლოგიურ ინტერპრეტაციაზე აგებული, ცოცხალი ქრისტე, რომელიც სიკვდილზე გამარჯვების იდეას გამოხატავს და ღოგმატიკური დებულების სანაცვლო – ტანჯვა-წამებით გარდაცვლილი ქრისტე⁸. ნესგუნის ჯვრის პირდაპირ მდგომი, თვალეგახელილი ქრისტეს ფიგურის გამოსახულება შეესაბამება ადრექრისტიანული ღოგმატიკური ვერსიის – ტრიუმფატორის იკონოგრაფიულ ტიპს. მასზე ადრინდელ თეოლოგიურ ინტერპრეტაციაზე აგებული ჯვარცმის („სიკვდილითა სიკვდილისა დამთრგუნველი“) კომპოზიციაა გამოსახული.

როგორც აღვნიშნეთ, ნესგუნის გულსაკიდ ჯვარზე გამოსახულ ჯვარცმულ ქრისტეს სხეულს ნიკაბიდან ფეხებამდე დაშვებული გრძელი კოლობიუმი მოსავს. ცნობილია, რომ ადრე შუა საუკუნეების ძეგლებზე ჯვარცმული მაცხოვრის სხეული ფეხის ტერფამდე დაშვებული კოლობიუმითაა დაფარული, IX ს.-დან კი წინსაფრიანი ქრისტეს ტიპი მკვიდრდება⁹.

გრძელი კოლობიუმი მოსავს VII-VIII სს.-ით დათარიღებულ, სვანეთში დაცულ სირიულ თასზე გამოსახულ ჯვარცმულ ქრისტეს¹⁰. გრძელი კოლობიუმით შემოსვის ნიმუშებია აგრეთვე საცხენისისა და კიტროულის სტელებზე (VI-VIII სს.) გამოსახული ჯვარცმის კომპოზიციები¹¹.

ზოგიერთი ნიმუშით ნესგუნის გულსაკიდი ჯვრის ახლო პარალელებია VIII ს.-ით დათარიღებული უსანეთის სტელა, სადაც ნათლისღების კომპოზიციაში ყრმა ქრისტეს კვერცხისებური

⁸ თ. საყვარელიძე. XII საუკუნის ქართული ჭედური ხელოვნების ისტორიიდან. თბ., 1980, გვ. 3.

⁹ Л. Г. Хрушкова. Материалы..., გვ. 65.

¹⁰ Г. Чубинашвили. Сирийская чаша в Ушгуле. – საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის *შრომები*, ტ. XI-13, 1941, გვ. 1-19, ტაბ. 2-4; К. Мачабели. Из сокровищницы Сванетии. Тб., 1982, გვ. 74-89, ტაბ. 14-17.

¹¹ გ. ჯავახიშვილი. ადრეფეოდალური ხანის ქართული სტელები. თბ., 1998, გვ. 35, ტაბ. XXIX, სურ. 1; К. Мачабели. Каменные кресты Грузии. Тб., 1998, გვ. 145-165, სქემა 7, ტაბ. 18; გ. ოთხმეზური. სტელა ნაეკელესიარ „ბერიჯურიდან“. – „*მაცნე*“; ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №1, 1986, გვ. 88-94.

უნიმბო თავი პირდაპირაა დასმული პირობითად გადმოცემულ ტანზე და VIII-IXსს.-ის გველდესის კანკელის ფილის რელიეფი, სადაც გრძელკოლობიუმიანი ჯვარცმული ქრისტე უნიმბოდაა წარმოდგენილი¹².

ნესგუნის გულსაკიდ ჯვარზე ქრისტეს ფიგურა ხაზობრივ-გრაფიკულ მანერაშია შესრულებული. ფიგურა გაშლილია მთელ სიბრტყეზე, გადიდებულია კიდურების ზომები, ზედაპირი მჭიდროდაა შევსებული ფიგურით, რაც პირობითობისა და სიბრტყობრიობის შთაბეჭდილებას ქმნის. რელიეფურ დეკორში პლასტიკური ამოცანების გადაწყვეტის ორნამენტულ-სიბრტყობრივი სტილის დომინირება კი შუა საუკუნეთა ქართული ხელოვნების განვითარების ე.წ. გარდამავალი ეტაპის (VIIIს. II ნახევარი – Xს. I ნახევარი) ხალხური შემოქმედებისათვისაა დამახასიათებელი¹³.

ცალკე განხილვას მოითხოვს წრეში ჩასმული ჯვარი, რომელიც ნესგუნის გულსაკიდ ჯვარზე მაცხოვრის თავზეა აღმართული. ჯვარცმის კომპოზიციაში მაცხოვრის უნიმბო თავს ზემოთ წრეში ჩასმული ჯვრის გამოსახვის სხვა ნიშნულში, ნესგუნის გულსაკიდი ჯვრის გარდა, ჩვენთვის უცნობია.

ნესგუნის ნიშნულზე წრეში ჩასმული ჯვარის გამოსახვა, ჩვენი აზრით, არ ნიშნავს დაბალი დაოსტატების ხელოსნის რომელიმე ნიშნულსადმი თავისუფალ, თვითნებურ მიდგომას. ნესგუნის ჯვარი ყალიბშია ჩამოსხმული, რაც, თავისთავად, ტირაჟირებას გულისხმობს. შეუძლებელია ოფიციალური ეკლესია შერიგებოდა საეკლესიო ხელოვნების კანონიკის ფარგლებს გარეთ გასვლას, ქრისტიანულ იკონოგრაფიაში დაკანონებული სქემისა და შემუშავებული ტიპის დარღვევას, მით უმეტეს, ქრისტიანობის ისეთ კულმინაციურ მოვლენაში, როგორცაა ჯვარცმა. გულსაკიდი ჯვრის შემქმნელი უთუოდ იმ იკონოგრაფიული ნიშნულში ხელმძღვანელობდა, რაც ანატკვიფრის სახით ნესგუნის ჯვარმა შემოგვინახა.

¹² გ. ჩუბინაშვილი. ქართული ხელოვნების ისტორია. ტ. I. ტფ., 1936, გვ. 212-213, ნახ. 166-167; Г. Чубинашвили. Хандиси. Тб., 1972, გვ. 115-116, ტაბ. 88-89; К. Мачабели. Каменные кресты Грузии, გვ. 197-219, სქემა 10, ტაბ. 22; Р. Шмерлинг. Малые формы в архитектуре средневековой Грузии. Тб., 1962, გვ. 67-76.

¹³ გ. ჯავახიშვილი. ადრეფეოდალური ხანის., გვ. 213.

როგორც ცნობილია, ქართული რელიეფების სტილის სპეციფიკა, ერთი მხრივ, განპირობებული იყო უცხოეთიდან მზა სახით შემოტანილი ადრექრისტიანული ტრადიციებით, მეორე მხრივ, იმ პუნქტებში, სადაც საერთოდ მიღებული ნიმუშები არ არსებობდა – ფორმების ადგილზე, დამოუკიდებლად შექმნით¹⁴. სადაც ასეთი ორიგინალური ფორმები იქმნება, შეინიშნება გარკვეული მოუხეშაობა, მერყეობა, რაც გარკვეულწილად კომპოზიციური აგების, ჩანაფიქრის ერთიანობით ინიღბება¹⁵.

ნესგუნის გულსაკიდ ჯვარზე ქრისტეს თავზე გამოსახული ჯვარი სიმბოლურად ჯვარცმას უნდა გადმოსცემდეს. ნიშანდობლივია, რომ ქრისტიანობის ადრეულ ხანაში ჯვარცმის სიუჟეტს სიმბოლურად მისტიკური კრავითა და ჯვარით გადმოსცემდნენ, ქრისტეს ფიგურიათი ჯვარცმა კი Vს.-დან ჩნდება¹⁶.

საქართველოში აღმოჩენილი ყალიბში ჩამოსხმული გულსაკიდი ჯვრებიდან ნესგუნის ნიმუში ფორმით ყველაზე მეტ მსგავსებას ლიხნის (VII-VIIIსს.) და ულუმბოს (VII-VIIIსს.) ჯვრებთან ავლენს. მსგავსება შენიშნება ჯვრის ვერტიკალური მკლავების ბოლოების ოდნავ გაგანიერებასა და მომრგვალებაში, ქრისტეს უნიმბოდ გამოსახვაში, ჯვარცმულის პოზაში, ფონისა და რელიეფთა დონეების ურთიერთმიმართებაში, ხელებისა და მთლიანად სხეულის პროპორციულ თანაფარდობაში.

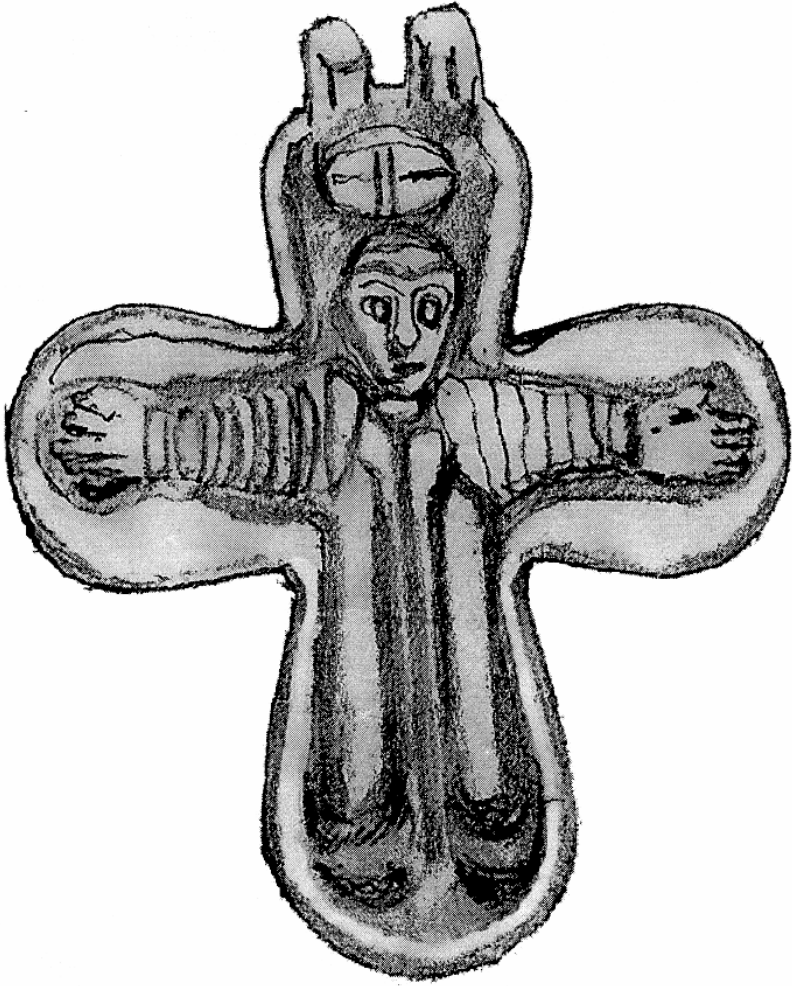
სტილისტური ნიშნებისა და არსებული პარალელების საფუძველზე ნესგუნის გულსაკიდი ჯვარის შექმნის დროდ VIIს. II ნახევარი და VIIIს. I ნახევარი გვესახება.

---

¹⁴ **Г. Чубинашвили.** Болнисский Сион. – *Известия Института языка, истории и материальной культуры им. акад. Н. Я. Марра*, т. 9. Тб., 1940, გვ. 146.

¹⁵ **К. Мачабели.** Каменные кресты Грузии, გვ. 23.

¹⁶ **Г. Чубинашвили.** Болнисский Сион, გვ. 120.

სურ. 1

Р. Г. ХВИСТАНИ

**ОБРАЗЕЦ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОЙ МЕЛКОЙ
ПЛАСТИКИ ИЗ СЕЛА НЕСГУН (СВАНЕТИ)**

В статье рассматривается литый в бронзе подвесной крест, на котором изображено распятие Христа, найденный в селе Несгун Местийского района.

Фигура молодого Христа изображена *en face*. Фигура построена на ранней теологической интерпретации христианской иконографии, где Христос изображается триумфатором (идея победы жизни над смертью). Христос изображен с открытыми глазами, живой. На лице, вместо боли вызванной казнью, изображено спокойствие.

По стилистическим чертам и существующим аналогиям Несгунский крест можно датировать второй половиной VII века и первой половиной VIII века.

ლიტო ღვედარიანი

რელიგიური დღესასწაულები დალის სვანეთში. „კერბ“

საუკუნეზე მეტი გავიდა კოდორის ხეობაში სვანთა ხელახალი ჩასახლებიდან. ხეობაში ჩამოსახლდნენ ენგურისპირა სვანეთის სხვადასხვა თემის წარმომადგენლები.

დალეული სვანი ენგურის მხარეს მოწიწებით „გუიღამ შუანს“ („ძირი სვანეთი“) ეძახის¹.

თავიანთი პირველსაცხოვრისის პატივისცემა, უპირველესად, მქდავდება იმაში, რომ ჩამოსულმა სვანებმა შეუბღალავად შეინარჩუნეს ენა² და რიგი მდიდარი სვანური ადათ-წეს-ჩვეულებებისა.

ზოგადად, სვანური სამყარო მდიდარია წინარექრისტიანული რელიგიური რიტუალებით, რაც ქრისტიანული წეს-მსახურების წიაღ საინტერესოდ იქნა ადაპტირებული და დღემდეა სიცოცხლისუნარიანი. ასეთ რიტუალთა წრეს მიეკუთვნება „კერბ“-ი. იგი ზემო სვანეთის კუთვნილებაა და, ამდენად, დალის სვანეთში გადმოტანილი, დღემდეა შენარჩუნებული ძულახისა და ჰადიმის თემიდან წარმომავალ სვანებში. „კერბ“ უქმე დღეთა ციკლია და გრძელდება ერთი კვირის განმავლობაში. იგი ეძღვნება ოჯახის მოძრავ ქონებას – საქონლის სიმრავლესა და ნაყოფიერებას.

„კერბი“ იწყება ცნობილი სვანური დღესასწაულის – „ლამპრობის“ მომდევნო სამშაბათს. „ლამპრობა,“ თავისი ატრიბუციით, ზოროასტრულ კულტმსახურებას წარმოადგენს. „კერბის“ ხლო-

¹ გუიღამ – ამ ტერმინის ფუძე – „გუი“ – გულს აღნიშნავს.

² დალეულთა ენა – მეტყველების რიტმსა და ინტონაციას გარკვეული თავისებურება გადაკრავს, რაც არ ბღალავს სვანური ენის სტრუქტურას.

მილებას რომ „ლამპრობა“ განსაზღვრავს, ეს მისი – „კერბის“ სიძველეზე მიანიშნებს და უძკვიდრებს მას ადგილს სვანურ წარმართულ დღესასწაულთა პანთეონში.

„კერბის“ დადგომას „კერბი ლიჭუენის“ (კერბის შემოხვევა, შემოკვრა) ეძახიან. წარმოვადგენთ ამ რიტუალის მულახურ ვარიანტს.

საუქმოდ ამზადებდნენ დიდი რაოდენობით შეშას – ერთი კვირის სამყოფს. სამშაბათს, როგორც ითქვა, ლამპრობის შესამე დღეს ოჯახის უფროსს გამოაქვს საჭრელ-საჩხველეთი ხელსაქმის იარაღები (ნაჯახი, დანები, მაკრატელი, ნემსები...) უღელი, თოკი, ინახავს მათ, დადებს ალთქმას „ჯგერათან“ (წმ. გიორგი), რომ დაიცავს „კერბს“ მომდევნო სამშაბათამდე, ე. ი. თავს შეიკავებს საოჯახო თუ საგარეო ხელსაქმისაგან. ოჯახში იკრძალება ხარებით მუშაობა, ზემოჩამოთვლილი ინსტრუმენტებით სარგებლობა, რეცხვა, იატაკის დაგვა, რაიმეს გაცემა. ამთგან, პარასკევიდან, ნებადართულია („ჟი მეფუშდე ლი“) იატაკის დაგვა, რეცხვა, ნივთისა თუ ფულის გაცემა-გასესხება, თმის ვარცხნა. საინტერესოა იატაკის დაგვის „ახსნის“ (სვან. ჟი ლიფუშდე) ცერემონიალი.

ხუთშაბათის ღამეს ოჯახის ყოველი წევრის სასთუმალქვეშ დებენ ქაღალდებს. დილას (პარასკევს) დიასახლისი უბრად გვის იატაკს, ნავავს შეახვევს ზემოხსენებულ ქაღალდებში, მიაქვს სამი გზის შესაყარზე და წვავს. მხოლოდ ამის შემდეგ ეძლევა ნება ლაპარაკის.

სამშაბათის დილას ოჯახის უფროსს გამოაქვს შენახული იარაღები, დაილოცება – იტყვის: „ჭოლში ჯგერაგ, მაზუმა კერბ ჟი ანლენენს, ეჩიცალ ლანემდ – კერბ მეფუშდე“ („ჭოლაშის³ წმინდაო გიორგი, რამდენადაც კერბი დაგვეცვას, იმდენად შეგვეწიე – კერბი ახსნილა“).

ჰადიშელთა მსგავსი რიტუალიც „ლამპრობაზე“ ორიენტირებული, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ იგი „ლამპრობას“ წინ უძღვის. უქმე იწყება შაბათს და ასევე მთელი კვირა გრძელდება. ამ ხნის განმავლობაში იკრძალება ყოველგვარი ხელსაქმე. იატა-

³ ჭოლაში – მულახის ერთ-ერთი სოფელია

კის და ეზოს გამოგვა შეიძლება კონად შეკრული ქინძის ღერო-ებით. განსაკუთრებულია მეექვსე, დამამთავრებელი დღე – შაბათი. ამ დღეს ოჯახის მთელი შემადგენლობა (ეს არ ეხება ძუძუთა ბავშვს) შიმშილობს. მაგრამ უფლება ეძლევათ, მოიხმარონ გარედან, ე. ი. სხვა ოჯახიდან, ვისთვისაც უქმე არ არის, მოტანილი საჭმელ-სასმელი. ამასთან, აკრძალულია ტრაპეზის გამართვა და წყლის დაღვევა სასადილო ოთახში (კერასთან), სადილობენ აივანზე ან ეზოში. ასეთ შეღავათს მოკლებულია საქონელი. მას დღიდან აშიმშილებენ და აჭმევენ საღამოჟამს. „კერბის“ დამთავრებას აღნიშნავენ ღორის „კუბადარების“ (ხორციანი პური) შელოცვით. საქონლის სიმრავლესა და ბარაქას შესთხოვენ „ჯგერაგს“.

საქონლის გამრავლებასთანაა ასევე დაკავშირებული სახალხო დღეობა – ბოსლობა, რომელიც იანვარ-თებერვალში იმართებოდა მთელს დასავლეთ საქართველოში. იგი მოყვებოდა მოისრობა-მირსობას – წარმართულ დღესასწაულს. ბოსლობას ზემო სვანეთში ლელუმესარის უწოდებენ⁴.

ბოსლობას აღნიშნავენ ქვემოსვანეთშიც; რაჭაში ბოსლობა განსაკუთრებით ქალების უქმე იყო – კერვა-ქსოვა არ შეიძლებოდა, ქალები მარხულობდნენ; ლეჩხუმში ბოსლობა ეძღვნებოდა „ხარების ჯანიერებას“, სამეგრელოში ბოსლობას ზეიმობდნენ 17 დღით ადრე დიდმარხვის დაწყებამდე⁵. როგორც ვხედავთ, „კერბს“ იგივე ფუნქციური დატვირთვა აქვს, რაც ბოსლობას, მაგრამ აქ უფრო „კერბის“ თავისებურება იქცევს ყურადღებას.

„კერბიდან“ არა ჩანს ნაყოფიერების ღვთაება ბოსლეს სახე – იგი არ მოიხსენიება. მის მაგივრად მიმართებაში არიან „ჯგერაგთან“.

ვფიქრობთ, ცალკე კვლევის ღირსია ის, რომ სვანურ წარმართულ ღვთაებათა პანთეონში „ჯგერაგ“ ერთ-ერთი პირველთაგანია. იგი ფიგურირებს არაქრისტიანული სამყაროდან შემორჩენილ ბევრ რიტუალში, რაც უნდა ნიშნავდეს არა წმ. გიორგის

⁴ ა. გელოვანი. მითოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 1983, გვ. 105.

⁵ ნ. აბაკელია, ქ. ალავერდაშვილი, ნ. დამბაშიძე. ქართულ ხალხურ დღეობათა კალენდარი. თბ. 1991, გვ. 56-57.

კულტის შეღწევას წარმართულ დღესასწაულთა წიაღში, არამედ ბევრად უფრო ადრინდელი „ჯგერაგ“-ის გარდასახვას ქრისტიან წმინდანად.

„კერბ“ ორიენტირებულია უძველეს სვანურ დღესასწაულზე – „ჯგერაგ ლამპრობაზე“ (ჯგერაგის ლამპრობა), რომელიც მამაკაცთა (ქუდის დამხურავთა) სიმრთელისა და სიმრავლის სალოცავი რიტუალია. საინტერესოა, რომ ეს ზოროასტრული წესმსახურება ხვდება „ლალჩას“ მომდევნო კვირადღეს.

ეს უკანასკნელი კი ძველი ახალი წლის (ზომხას) მომყოლ ახალ მთვარეზე აღინიშნება. ლალჩა-ლილჩე ნიშნავს დაცვას. ამ დღეს კლავენ წითელ მამალს და ლოცულობენ ოჯახის წევრთა (უფრო მამრთა) მშვიდობასა და ჯანმრთელობაზე. გამოდის, რომ „ლალჩა“ ლამპრობის მოსამზადებელი დღესასწაულია. „ზომხა“ ხდომილებით ქართულ წარმართულ კალენდარს არ უკავშირდება, რის გამოც მისი ათვლის წერტილად აღება გაუგებრობას იწვევს. აქ, ვფიქრობთ, შეცდომის სათავე ქრისტიანობამდელი სვანური ახალი წლის – „ზომხას“ ხელოვნურ გადაადგილებაშია, როცა იგი, ჩვეულებრივ, გასაგები ინტერვალით, დაუკავშირეს ახალ სტილს.

სვანური წარმართული კალენდრით ახალი წლის (ზომხას) ხდომილება გარკვევას მოითხოვს და ამდენად, ზემოთ ნახსენები რიტუალების აღნიშვნის ცნობილი თარიღებიც, ბუნებრივია, სინამდვილეს არ შეეფერება. მიუხედავად ამ ხელისშემშლელი აღრევისა, აქ კარგად ჩანს ერთმანეთზე დამოკიდებულება და შინაგანი ლოგიკა ზემოთ აღნიშნულ წარმართულ რიტუალთა შორის.

„კერბი“, „ჯგერაგი ლამპრობი“, „ლალჩა“, „ზომხა“ – ამ წრედის შეკვრაში ასტრალური ფაქტორები – მზე და მთვარე – ფიგურირებენ. მზის დღე სვანურად „მიჟ-ლადალ“-ი, ე. ი. კვირადღეა. ამ დღეს ხვდება ყოველთვის ლამპრობა. რაც შეეხება მთვარის კალენდარს და მით სარგებლობას, მთვარის ზეგავლენისადმი რწმენა ყველაზე მეტად სვანებშია შემორჩენილი, და იგი ამ ტომის ოდინდელ ასტრალურ ცოდნა-გამოცდილებაზე მიგვანიშნებს.

„კერბ“ სულხან-საბასთან განიმარტება კრებად. მაგრამ, ამ რიტუალის შინაარსიდან გამომდინარე, ჯერჯერობით, მისი რაი-

მენაირი დაკავშირება თავყრილობასთან ვერ ხერხდება.

ყურადსაღებია „კერბის“ დადგომა-დამთავრების გამოსახატავი სიტყვა-ფორმების შერჩევა: „ლიჭუნე“ (შემოხვევა, შემორტყმა, შემოკვრა) და „ლიფშუდე“ (აშვება, ახსნა). ეს სიტყვები ემოციურად დატვირთულია, შეიძლება ითქვას, ხატოვანია და გარკვეულ ასოციაციას აღძრავს. ისინი შთაბეჭდავად გამოხატავენ რიტუალის შინაარსს: შემოხვევა წრის შემოკვრაა – ტაბუს დადება ყოველდღიურ ჩვეულებრივობაზე – საოკჯახო-სამეურნეო საქმიანობაზე. ესაა საკრალური წრე-სამანი, რომლის შიგნით ნებაყოფლობით მოქცეული ოჯახი კარკვეული დროით ცხოვრობს უჩვეულოდ – ყოველდღიური ხელსაქმისგან თავშეკავებით; ხოლო განსაზღვრულ დღეს „კერბი“ არა უბრალოდ წყდება თუ მთავრდება, არამედ ხდება მისი აშვება, ახსნა („ჟი ლიფშუდე“) – იხსნება შეგნებულად შემოზღუდული სალტე და ამით სვანი თავს ვალმოხდილად თვლის. მას სწამს, რომ „ჯგერაგ“ სასურველს მიაგებს დამსახურებისამებრ – თუ რამდენად პირწმინდად აღასრულა მან „კერბის“ ყველა მოთხოვნილება.

სამწუხაროდ, „კერბის“ მსგავს რიტუალებს მატერიალისტური მსოფლგაგება, ტრადიციულად, როგორც წესი, ცრურწმენას მიაკუთვნებდა და სრულებით ვერ ხედავდა მათში ბუნების მჭვრეტელობის იმ უნარ-შესაძლებლობებს, რაც წარსული ცივილიზაციის ხალხებს გააჩნდათ და შემდგომ ესტაფეტად გადასცეს მომდევნო თაობებს.

დღეს ადამიანის ბევრ იდუმალ ქმედებასა და ბუნების ძნელად მოსახსნელ მოვლენებს თანდათან აღიარებენ. ამასთან დაკავშირებით, სიტყვახმარებაში სულ უფრო გამოიყენება ფორმები – მაგიური და მისტიკური, რომელთა მიღმაც საგულისხმოა არა მოჩვენებები, არამედ ჯერაც ბოლომდე შეუცნობიერებელი მოვლენები.

სპეციალური ლიტერატურა ცოცხალ საკვლევ საგნად აღიქვამს ძველიდან შემორჩენილ რელიგიურ წეს-ჩვეულებათა ყველა დეტალს და სიმბოლურ მინიშნებას, რომელთა გაშიფვრითაც ხშირად გავხდებით მოწმე ბუნებისმცოდნეობაში ადამიანთა გამოცდილებისა.

სვანური „კერბიც“ მდიდარ საკვლევ მასალას იძლევა. წარმოვადგენთ რამდენიმე მომენტს. როგორც აღვნიშნეთ, სახლში დაგროვილ ნაგავს უბრად ხვეტენ და წინა ღამით ოჯახის ყოველი წევრის სასთუმალქვეშ დადებული ქაღალდებით წვავენ სამი გზის შესაყარზე.

ვფიქრობთ, დაგროვილი ნაგვის გატანა ესაა უარყოფითი ენერჯის ამოწვა, ამოქაჩვა სახლის არედან; ნაგავი იწვის სასთუმალქვეშ ამონადებ ქაღალდში, რადგან სასთუმალია ადგილი, სადაც მძინარე ადამიანის თავს, ე. ი. მოქანცულ აზროვნებას და რაჯობენ და ესხმიან მთარული ნეგატიური ძალები. სწორედ ამ აგრესიის კვალს უნდა შლიდეს სასთულამიდან გამოტანილი ქაღალდი. მსგავს დეტალებს კიდევ მოიცავს ეს რიტუალი. ასე, მაგალითად, ახსნას მოითხოვს, რომ ეს მაგიური ღონისძიება ტარდება უბრად და რომ ნაგავს წვავენ სამი გზის შესაყარზე.

მარხვა და შიმშილობა განწმენდვას, იგი თვითგვემით თავდამდაბლებაა ცოდვილი ადამიანისა ღვთის წინაშე. მას, ამასთან, ზნეობრივთან ერთად, პრაქტიკული მნიშვნელობაც აქვს. ამ მომენტით შეიძლება რაიმე სიახლეს ვერ გვაწვდიდეს „კერბის“ ჰაღიშური ვარიანტი, მაგრამ აქ საინტერესო სიახლე და უჩვეულობაა საქონლის შიმშილობა. საქონლის შიმშილობით თანაზიარად გახდომით, სვანის ცნობიერებაში ოთხფეხა ცხოველი არაა მხოლოდ, როგორც ასეთი, პირუტყვი. აქ შინაური ცხოველის დანიშნულება პრაქტიკულ-გამოყენებითოს სცილდება და რაღაც საკრალურამდე მადლდება. აქედან ჩანს სვანის რწმენა, რომ „კერბის“ აღსრულებისას ანგარიშვალდებულებებში ღვთაება ჯგერავის წინაშე თავისი წილიც უნდა მიიტანოს საქონელმაც, რამეთუ სამაგიეროს თხოვნა თავად საქონლის გამრავლებაა. ამგვარად, „კერბით“ რქოსანი არსება გამოდის არაინერტული, შეგნებული ელემენტი, რომელსაც ასევე მოეთხოვება უფალთან ნაცვალ-მივებით ურთიერთობაში ჩართვა.

ღვთაებათა მომადლიერება – მათგან წყალობის გამოთხოვნა სისხლიანი მსხვერპლშეწირვითა და მიწის ნამუშაკვეის გაღებით ჩვეულებრივი კანონი გახლდათ ბევრი რელიგიისთვის. უფლის მომადლიერების პირველი ცდაა ბიბლიაში – აბელი და კაენი

მსხვერპლშეწირვის თაოსნებია და, ამავე დროს, ღმერთთან მიმართების ამგვარი გზის არჩევით მათ ადამიანთა გვარში მკვლევლობაც დაამკვიდრეს.

მსხვერპლშეწირვის წესი შემდგომ, ფაქტობრივად, ადამიანთა მანიალ იქცა. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობით, არმაზის კულტს ბავშვებს სწირავდნენ.

ნივთიერ ელემენტთა მსხვერპლშეწირვის ყველა ვარიანტით უფლის სახე ადამიანთა წარმოსახვაში უმაღლ პრიმიტიულად წარმოჩნდება, ვიდრე ამაღლებულად. ამის ფონზე სულ სხვანაირად გამოიყურება უქმე დღეთა დაწესების ტრადიცია – ადამიანთა მიერ სამუშაო დღეების გაწირვაც თავისებური მსხვერპლშეწირვაა. საქონლისა და ოჯახის ბარაქის თხოვნისას ადამიანი უფალს მაინცდამაინც უძღვის იმას, რაც უპირველესი პირობაა ადამიანის განკარგულებაში მატერიალური კეთილდღეობის მისაღწევად – ესაა დრო, სამუშაო დღეები. ადამიანი მთელი კვირა უქმობს, დარწმუნებული იმაში, რომ ამის სამაგიეროდ უფალი წყალობას არ დაიშურებს.

ვფიქრობთ, ამ ფაქტით ადამიანი ღმერთს უცხადებს ნდობას და ცდილობს დაუმტკიცოს, რამდენად აქვს მას – ადამიანს გაცნობიერებული მისი – ღვთისადმი დამოკიდებულება, რომ მას, ადამიანს კარგად ესმის ღვთის ყოვლისშემძლეობა – თავად დრო, რომლის შრომა-ჯაფისთვის გამოყენება ადამიანთა ცხოვრების გარანტია, ხომ ღვთის ხელმწიფებაშია და, ამდენად, შეიგნებს რა ადამიანი ამ რეალობას, აკეთებს განაცხადს: იგი დამოკიდებულია უფრო არა სამუშაო დროის გამოყენებაზე და ჭაპანწყვეტით მიღებული შრომის ნაყოფზე, არამედ ღვთის ნებაზე, რომლისგანაც ყოველგვარი სასწაულია მოსალოდნელი. მაგრამ ამ ნდობის გამოცხადებასთან ერთად „კერბით“ ადამიანი ატარებს, როგორც უკვე ვნახეთ, რიგ მაგიურ ღონისძიებებსაც, რაც ოჯახს უქმნის იმუნიტეტს და მიმართულია იმ უარყოფითი ენერჯის გასაღწევად და უკუსაქცევად, რაც ბუნებაშია და რომლის ერთ-ერთ წყაროს ადამიანიც შეიძლება წარმოადგენდეს. ეს უნდა იგულისხმებოდეს, როცა იკრძალება ოჯახიდან ნივთის თუ ფულის გაცემა-გასესხება, თმის ვარცხნა, რეცხვა, და სხვა.

„კერბ“ და სხვა მსგავსი რელიგიური დღესასწაულები ის შემოქმედებაა, რომლითაც ადამიანი ცდილობდა ღვთიურ ძალებთან მიახლოებას და ორიენტირებას ადამიანთა რთული ურთიერთობის ლაბირინთში, სადაც ქვენა სურვილები რეალიზდებიან უზილავ მომწესხველ ველად და რომლის შემოქმედების მსხვერპლი ხშირად ხდება იგივე ადამიანი.

Д. Д. ДЕВДАРИАНИ

**РЕЛИГИОЗНЫЕ ПРАЗДНИКИ В ДАЛЬСКОЙ СВАНЕТИ.
„КЕРБ“**

Сванский мир богат дохристианскими религиозными ритуалами. Среди этих ритуалов определенный интерес представляет „Керб“. „Керб“ – это цикл праздничных дней и продолжается в течение одной недели. „Керб“ начинается в первый же вторник после другого сванского праздника „Лампроба“. В статье описывается праздничный ритуал „Керб“, и отмечено, что через „Керб“ и ему подобные религиозные праздники народ проявлял стремление приблизиться к божественным силам.

მ ს ო ზ ლ ი ო   ი ს ტ ო რ ი ა

ნოდარ ღარსანიას

ამენჰოტეპ IV (ენნატონი) – მემოცნეზე ფარაონი, თუ ფანატისკოსი რეფორმატორი

ამენჰოტეპ IV (ენნატონის) მმართველობის პერიოდში (ძვ.წ. 1370-1353წწ.) ეგვიპტე მეტად უჩვეულო და უცნაური მოვლენების მოწმე ხდება. ამ დროს ქვეყანაში განხორციელებული გარდაქმნები, თავისი შინაარსითა და მასშტაბურობით, წარმოადგენს, უსათუოდ მნიშვნელოვან, ასევე დრამატიზმითა და ტრაგიზმით აღსავსე ისტორიულ მოვლენას. ამ რელიგიურ-პოლიტიკური რეფორმის გატარება უშუალოდ თვითონ რეფორმატორი ფარაონის პიროვნებასთანაა დაკავშირებული. ენნატონი უჩვეულო, განსაკუთრებული ფიგურაა. მისმა დაუოკებელმა ენერგიამ, ჭეშმარიტებისადმი მუდმივმა ლტოლვამ ის უნაყოფო მისტიკოსად კი არა, ნამდვილ შემოქმედად მოუვლინა თავის ქვეყანას. მან შესძლო თავისი მსოფლმხედველობის გატარება ცხოვრებაში, სამეფო ხელისუფლების გამოყენების გზით. მისი პიროვნებით, როგორც ადრე, ისე დღესაც დაინტერესებული არიან ცნობილი მეცნიერები.

ეგვიპტოლოგი არტურ ვეიგალი ასე წარმოგვისახავს ენნატონის იდილიურ სურათს: „უკვე სამი ათასი წელია, რაც ის გვაძლევს იმის მაგალითს, თუ როგორი უნდა იყოს მეუღლე, მამა, პატიოსანი კაცი; მან გვიჩვენა, თუ რას უნდა გრძნობდეს პოეტი, რაში უნდა გვარიგებდეს დამრიგებელი, რას უნდა აღწევდეს მხატვარი, რისი უნდა სჯეროდეს მეცნიერს და რაზე უნდა ფიქრობდეს ფილოსოფოსი. და როგორც სხვა გამოჩენილი მასწავლებლები, მან ყველაფერი გაიღო თავისი სარწმუნოებისათ-

ვის“.¹ ზოგიერთი ეგვიპტოლოგი ასეთი დახასიათების საწინააღმდეგოდ სვამს შეკითხვას, ხომ არ იყო ეხნატონი მონა რაიმე ფიზიკური ნაკლოვანებისა.² უძრავი გამოსახულების წყალობით ცნობილია, თუ როგორ გამოიყურებოდა ამენჰოტეპ IV (ეხნატონი) – პატარა თავი გახნეკილი კეფით, წვრილი და გრძელი კისერი, წვრილი ხელები, წვივები და ტანი. სამაგიეროდ, მკერდი და მუცელი საკმაოდ გამოშვერილი, განიერი მენჯი და სავსე თეძოები ჰქონდა. ამენჰოტეპ IV (ეხნატონის) ქალური აღნაგობა დიდი ხანია განაცვიფრებდა მეცნიერებს³. ზოგიერთები უყოყმანოდ ასახელებენ ავადმყოფობას, რომლითაც იტანჯებოდა ფარაონი: „ფრელიხის სინდრომი“, „მძიმე სექსუალური სნეულება“. ლეფევრი ეჭვსაც კი გამოთქვამს, ხომ არ იყო ეხნატონი გადაცმული ქალი⁴. მიუხედავად მეცნიერების გარკვეული ნაწილის მხრიდან უარყოფითი დამოკიდებულებისა, ამარნას ძეგლებმა ასევე კარგად შემოგვინახა ეხნატონის გარეგნობა, რომელიც იმ დროისათვის ჩვეული დახვეწილი რეალიზმით არის გადმოცემული. ჩვენ თვალწინ წარმოგვიდგება ერთობ უღონო, უძლური, სუსტი აღნაგობის ჭაბუკი. სამაგიეროდ, წვეტიანი ნიკაპი, მოხდენილი გრძელი პირისახე, წვრილი და გრძელი კისერი, ღრმა მეოცნებე თვალები მატებენ მის გარეგნობას ერთგვარ, არაჩვეულებრივ, მომაჯადოებელ იერ-სახეს მეოცნებე პიროვნებისა. ასე გგონია, თითქოსდა მარად მოგიზიებზე, ცეცხლოვანი სული წვავს მის სუსტ სხეულს, დაღალულს, დაქანცულს სულიერი ტვირთის სიმძიმის ქვეშ. მართლაცდა, მას შეეძლო სრული უფლებით ხმამაღლა ეთქვა: „სული მხნეა, სხეული კი უღონო“.⁵

ეხნატონი პირად ცხოვრებაში წარმოგვიდგება, როგორც ერთგული, ოჯახის უფროსი ადამიანი, რომელსაც მხურვალედ უყვარს თავისი მეუღლე ნეფერტიტი, „ბედნიერი ქალბატონი“, როგორც მას უწოდებდნენ იმდროინდელ ძეგლებში, და მისი ექვსი ქალიშვილი. ეხნატონი მუდმივად წარმოგვიდგენს თავის თავს

¹ **А. Вейгал.** Эхнатон – фараон-Вероотступник. М., 2004, გვ. 19.

² **К. Жак.** Египет Великих фараонов. М., 1992, გვ. 189.

³ **ო. პერეპიოლოკი.** ოქროს კუბოს საიდუმლო. თბ., 1979, გვ. 56.

⁴ **К. Жак.** Египет Великих фараонов. М., 1992, გვ. 190.

⁵ **В. И. Авдиев.** Древне-египетская реформация. М., 1923, გვ. 70.

ოჯახურ წრეში, მეუღლისა და ქალიშვილების თანხლებით, არა მარტო შინ – სასახლეში, არამედ ოფიციალურ მიღებებსა და საზეიმო ცერემონიალებზე. ყველა მარტივ, სადა და უბრალო სურათზე ნათლად ჩანს თბილი დამოკიდებულება ოჯახისადმი და სიყვარული ოჯახური სიმყუდროვისადმი. ეს გახლდათ ის მთავარი დამახასიათებელი თვისებები, რითაც გამოირჩეოდა ეხნატონი, როგორც ადამიანი თავის ყოველდღიურ ცხოვრებაში.

როგორც აღვნიშნეთ, მას თავდავიწყებით უყვარს თავისი მეუღლე ნეფერტიტი. ახმესის აკლამაზე ელ-ამარნაში გამოსახულია, მეუღლესთან ერთად, როგორ მიქრის ის (ეხნატონი) მსუბუქ ეტლზე ამხედრებული, ამ ეტლზე შემდგარი თუ როგორ ჩუქნის მას თავის მეფურ ამბორს, მზიური ატონის ზეციურ სხივებქვეშ.⁶

რასაკვირველია, ეხნატონზე გარკვეული გავლენა ჰქონდათ ადამიანებს, რომლებიც მუდმივად მას გარს ეხვია. პირველ რიგში, ესენი იყვნენ: მისი დედა ტიი (ამენჰოტეპ III მეუღლე, უბრალო ხალხის წრიდან გამოსული, რომელმაც მიაღწია ხელისუფლების მწვერვალს თავისი პირადი თვისებების წყალობით), ასევე მეუღლე ნეფერტიტი, რომელსაც მუდმივად ვხედავთ იმ დროის ყველა გამოსახულებაზე ფარაონის გვერდით. მაგრამ მაინც არ შეიძლება მათი გავლენის გაზვიადება და თვითონ ეხნატონის ნათელი და თვითმყოფადი ინდივიდუალობის უარყოფა, რადგან ამ გრანდიოზული რეფორმის სულისჩამდგმელი და განმახორციელებელი უშუალოდ ეხნატონი იყო. ამენჰოტეპ IV-ის (ეხნატონის) მეუღლე დედოფალი ნეფერტიტი გახლდათ ყველა ამ მოვლენის თანამედროვე და ეგვიპტის პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების აქტიური მონაწილე. თანამედროვენი ზოტბას ასხამენ მის მომხიბვლელობას, მიმზიდველობას, საოცარ სილამაზეს, თავდაპირველად ის ბედნიერი იყო ცხოვრებაში, სარგებლობდა ღვთაებრივი მეუღლისა და ქვეშევრდომების დიდი სიყვარულით. მას უწოდებდნენ „ზემო და ქვემო ეგვიპტის ქალბატონს“, „ორივე მიწის მბრძანებელს“.⁷ მაგრამ ბოლო დროს

⁶ В. И. Авдиев. Древне-египетская реформация, გვ. 72.

⁷ А. С. Шофман. Древний мир в лицах и образах. Казань, 1990, გვ. 30.

ნეფერტიტი შერისხული იქნა ფარაონის მიერ. დიდმა სიყვარულმა ადგილი დაუთმო გულგრილობას, გულცივობას. ამას დაემთხვა უთანხმოება სასახლეში. ჰორემხების სამხედრო პარტია ინტრიგებსა და ხრიკებს ხლართავდა ფარაონის წინააღმდეგ, რადგან არ იზიარებდა ფარაონის მიერ განხორციელებულ გარდაქმნებს. ნეფერტიტის – ახალი რელიგიის თავგამოდებულ თაყვანისმცემელს დაუწყეს ღვენა. ამას დაემატა ისიც, რომ მას გამოუჩნდება ძლიერი მეტოქე კიის სახით, რომელმაც შეძლო ფარაონის გულის მოგება, ამენჰოტეპ IV (ეხნატონის) მეფობის ბოლო წლებში კიის გავლენა სასახლეში საგრძნობლად იზრდება. ის შეძლებს ნეფერტიტის ხელისუფლებიდან ჩამოშორებას. ნეფერტიტის ბედის შესახებ სამი მოსაზრება პრევალირებს: დედოფალი გარდაიცვალა, ან გახდა შურისძიების მსხვერპლი, ან შეურიგდა მეტოქის აღზევებას და დარჩა მეუღლის გვერდით. პირდაპირი ცნობები მისი გარდაცვალების დროზე, რომლებსაც შეიძლება დავეყრდნოთ, არ გაგვაჩნია⁸.

არა მხოლოდ ვიწრო ოჯახურ წრეში და ოჯახისადმი უსაზღვრო სიყვარულში უნდა ღირსებოდა ეხნატონს გამოევიდინა თავისი გენია. სახელმწიფო მოღვაწეობის ფართო ასპარეზზე წარმოგვიდგება ის, როგორც ბრძენი მმართველი, უშრეტი მატერიალური და სულიერი ძალების პატრონი. მართალია, მისი საგარეო პოლიტიკა, რომელსაც ამ ნაშრომში ზოგადად შევეხებით, წარმოადგენდა მისი სისუსტის აღიარებას, მაგრამ, სამაგიეროდ სახელმწიფოს საშინაო პოლიტიკის მასშტაბით მან გამოავლინა დიდი ენერჯია და ორგანიზატორული ნიჭი. ყველა თავისი ძალები შეაღია თავის საყვარელ საქმეს, რეფორმის გატარებას და სახელმწიფოს ახალ ყაიდაზე გარდაქმნას. ამიტომ, ბუნებრივია, მას არ შეეძლო სათანადო დონეზე წარემართა საგარეო პოლიტიკა და შეენარჩუნებინა ეგვიპტის წამყვანი მდგომარეობა მსოფლიოს სხვა სახელმწიფოებს შორის, რომელიც მოუპოვეს მას მისმა წინაპრებმა. მაგრამ მაინც სიმტკიცე და დაუოკებელი ენერჯია წარმოადგენს ეხნატონის, როგორც სახელმწიფოს მმართველის ძირითად თვისებებს. დაუპირისპირდა რა თებეს უმაღლეს

⁸ А. С. Шофман. Древний мир в лицах и образах, გვ. 31.

ქურუმობას, რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ამონის კულტთან, ეხნატონს არ დაუყოვნებია, არ შემდრკალა არაფრის წინაშე, რომ შეემუსრა მოწინააღმდეგე და უზრუნველყო თავისი რეფორმის წარმატება. ის წაშლის ამონის სახელს წინა დროის ყველა ძეგლზე ხალხის მეხსიერებიდან სამუდამოდ გასაქრობად. მას სჯეროდა სახელის მაგიური ძალისა. ის იცვლის თავის სახელსაც და „ამენჰოტეპ“-ის მაგივრად ირქმევს ახალ ღვთისმოსავ სახელს ეხნატონს (ატონის გაბრწყინება). აუქმებს ეგვიპტის წინანდელი ღმერთების ტაძრებს, ხელუხლებლად ტოვებს მხოლოდ ჰელიოპოლისის კულტ რა-ჰორას. რა-ჰორახტა, რომლისგანაც ნაწილობრივ წარმოიქმნა მზის დისკოს – ატონის კულტი. ყველა აჯანყება მის წინააღმდეგ დიდი სისასტიკით იქნა ჩახშობილი. ფარაონი შეუბრალებლად უსწორდებოდა იმათ, ვინც კი მისი ნების წინააღმდეგ გამოვიდოდა. ყველაზე გამანადგურებელი დარტყმა ფანატიკოსი ფარაონის მხრიდან თებეს ქურუმობამ იწვნია, რადგან თებეს ქურუმობაში ხელავდა ფარაონის ხელისუფლება მთავარ მოწინააღმდეგეს, როგორც სახელმწიფოში წამყვან როლზე პრეტენზიის მქონე ძალაზე⁹. მისი შინაგანი სულიერი სახე გვაოცებს თავისი მთლიანობითა და სისრულით, მუდმივი შთამაგონებელი შემოქმედებით ურყევი რწმენით თავისი სარწმუნოების ჭეშმარიტებაში, მასში ერთიანად შეერწყა ეგვიპტური ნაციონალური ხასიათის, სულისა და გენიის საუკეთესო თვისებები. მან მთლიანად შეისისხლხორცა თავისთავში ძველევკიპტელი ადამიანისა და სახელმწიფო მოღვაწის იდეალი. როგორც გიგანტური კლდე, ეხნატონი მარტოღმარტო აღიმართა ადამიანთა მღელვარე ზღვისა და თავისი დროის მოვლენათა წინაშე. საუბედუროდ, ყველამ ვერ გაუგო მას, ვერ აღიქვა სრულად მისი სარწმუნოება და ასევე არ აღმოჩნდა ვინმე მისი დიდი და ნათელი საქმის გამგრძელებელი.

---

⁹ А. С. Шофман. Древний мир в лицах и образах, გვ. 29.

Н. Э. ДАРСАНИЯ

АМЕНХОТЕП IV (ЭХНАТОН) – ФАРАОН МЕЧТАТЕЛЬ ИЛИ РЕФОРМАТОР ФАНАТИК

В период правления фараона Аменхотепа IV (Эхнатона) 1370-1353гг. до н.э. Египет становится свидетелем довольно необычных и странных событий. Осуществленные в это время в стране преобразования, по своему содержанию и масштабности, представляют собой весьма важное, вместе с тем насыщенное трагизмом и драматизмом историческое событие. Проведение этой религиозно-политической реформы непосредственно связано с личностью фараона-реформатора.

Эхнатон фигура необычная, исключительная, его внутренние поиски не превратили его в бесплодного мистика. Он сумел претворить в жизнь свой видения, используя свою царскую власть.

По бесчисленным изображениям доподлинно известно, как выглядел Аменхотеп IV (Эхнатон). Острый подбородок, изящное длинное лицо, худая и длинная шея, мечтательные глаза придавали его облику какую-то необычайную духовную силу. Как будто вечно пламенеющий огонь духа сжигает его слабое тело изнемогающее под тяжестью душевной ноши.

В частной жизни Эхнатон выступает перед нами как верный семьянин, горячо любящий свою жену Нефертити, своих шестерых дочерей.

Главная черта Эхнатона, как государственного деятеля заключается в его реформаторской смелости, в его неиссякающем новаторстве, переустройстве государства на новый лад.

კახაბერ ზივია

ანტიონის აღმოსავლური პოლიტიკა და კოლხეთი

ძვ.წ. II. დასაწყისიდან რომის საგარეო პოლიტიკაში განსაკუთრებით აქტუალური გახდა „აღმოსავლეთის საკითხი“. ტერიტორიული გაფართოებისაკენ კონცენტრირებული რომის გვიანდელი რესპუბლიკისათვის დამახასიათებელი საზღვრების გაფართოების აგრესიული პოლიტიკა კულმინაციას ძვ.წ. II. 60-იან წლებში აღწევს, როდესაც პომპეუსის ძლევამოსილი ლაშქრობის შედეგად წინა აზიის ბევრი ქვეყანა რომის პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მოექცა. ამ დროიდან მახლობელ აღმოსავლეთში საფუძველი ეყრება ახალ საერთაშორისო-პოლიტიკურ წესრიგს – სამხედრო ძალით განმტკიცებულ „რომაულ რეჟიმს“, ხოლო რომის აღმოსავლური პოლიტიკა საუკუნეების მანძილზე რეგიონის კულტურულ-პოლიტიკური განვითარების ერთ-ერთ მთავარ განმსაზღვრელ ფაქტორად იქცა.

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი, ისტორიული კოლხეთი რომის აღმოსავლური პოლიტიკის ორბიტაში და პომპეუსის სამხედრო კამპანიის არეალში ძვ.წ. 65წ. მოექცა. პომპეუსმა კოლხეთი ცალკე ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურ ერთეულად გამოყო, ხოლო მისი ყოფილი მეტროპოლია – პონტოს სამეფო, გაუქმებულად გამოაცხადა¹. აპიანეს ცნობით, პომპეუსმა კოლხთა დინასტიად არისტარქე დანიშნა².

---

¹ App., Mithr., 118; აპიანე. მითრიდატეს ომების ისტორია. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და შესავალი და საძიებლები დაურთო *თ. ყაუხჩიშვილმა*. თბ., 1959.

² App., Mithr., 114.

ძვ.წ. 48-47წწ. კოლხეთი ახალი ომების არენა გახდა. ბოსფორის მეფე ფარნაკემ, ისარგებლა რა კეისარსა და პომპეუსს შორის მიმდინარე სამოქალაქო ომით (ძვ.წ. 49-48წწ.), მონღომა მამისეული სამეფოს რესტავრაცია. დიონ კასიოსის ცნობით, ფარნაკემ ადვილად დაიპყრო კოლხეთი, მცირე არმენია, კაპადოკიის ნაწილი და სხვ. ოლქები³. მაგრამ მალე, ალექსანდრიიდან დაბრუნებულმა კეისარმა ძვ.წ. 47წ. ზელასთან სასტიკად დაამარცხა ფარნაკე, რომელიც ბოსფორში გაიქცა. ფარნაკეს არყოფნაში ბოსფორში აჯანყდა მის მიერ მმართველად დატოვებული ასანდროსი, რომელთანაც ბრძოლაში ფარნაკე დაიღუპა. ასანდროსთან ბრძოლაში იღუპება კეისრის მიერ ბოსფორის მმართველად გაგზავნილი მითრიდატე პერგამონელი⁴.

ფარნაკეს მიერ კოლხეთის დამორჩილება უბრძოლველად არ უნდა მომხდარიყო. როგორც სტრაბონის ცნობიდან ირკვევა⁵, ფარნაკეს, ხოლო შემდეგ კი მითრიდატე პერგამონელის, რომელიც ბოსფორისაკენ კოლხეთზე გავლით გაემართა, კოლხეთის ტერიტორიაზე გადაადგილებას მშვიდობიანი ხასიათი არ ჰქონია⁶.

თუ რა ვითარება იყო კოლხეთში და ვინ იღვა მისი მმართველობის სათავეში მითრიდატე პერგამონელის დაღუპვის (ძვ.წ. 47წ.) შემდეგ, წყაროებში დაფიქსირებული არ არის და ჩვენთვის უცნობია. მოგვიანებით კი მას პოლემონის პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში ვხედავთ. სტრაბონის ცნობით, „უკანასკნელად პოლემონს ჰქონდა კოლხიდა“⁷. კოლხეთის პოლემონის პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში შეყვანა, თვითონ ანუღირებული პონტოს სამეფოს რესტავრაცია და პომპეუსის მიერ შექმნილი მმარ-

³ *Dio Cass.*, XLII, 45, 1-3; დიონ კასიოსის ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და შესავალი და კომენტარები დაურთო **ნ. ლომოურმა**. თბ., 1966.

⁴ *App.*, *Mithr.*, 120; *Dio Cass.*, XLII, 45-48.

⁵ *Strabo*, XI, 2, 17; თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია. ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ., 1957.

⁶ კ. ფიფია. კოლხეთის სამეფოს პოლიტიკური ისტორიიდან (ძვ.წ. I საუკუნე). – „სახისტორიო ძეგლები“, I, 1998, გვ. 24-25; **Н. Ю. Ломоурри**. Грузино-римские взаимоотношения. Тб., 1981, გვ. 121-124.

⁷ *Strabo*, XI, 2, 18.

თველობის სისტემის შეცვლა დაკავშირებული იყო რომის აღმოსავლური პოლიტიკის რადიკალურ ტრანსფორმაციასთან, რომელსაც ადგილი ჰქონდა „მეორე ტრიუმვირატის“ მმართველობის პერიოდში და რაც, საბოლოო ჯამში, იყო აღმოსავლეთში ორი ძლიერი პოლიტიკური ძალის – რომისა და პართიის ურთიერთობის ახალ ფაზაში შესვლის შედეგი.

ძვ.წ. II ს. 50-იან წლებში რომის აღმოსავლურ პოლიტიკაში იწყება ახალი ეტაპი – იმპერიის აღმოსავლური პოლიტიკის კარდინალურ მიმართულებად იქცა პართიის სახელმწიფოსთან ურთიერთობის საკითხი. სანამ პონტო და სომხეთი რომის მოწინააღმდეგეები იყვნენ, რომაული დიპლომატია ყოველმხრივ ცდილობდა, არ დაეშვა აღმოსავლეთის სახელმწიფოთა კოალიციისათვის პართიის სამეფოს მიმხრობა და იგი თავს პართიის მეგობრად ასაღებდა, მაგრამ, პონტოს სამეფოს განადგურების, ტიგრან II-ის „რომაელი ხალხის მეგობრად და მოკავშირედ“ გამოცხადების შემდეგ პართია-რომს შორის ურთიერთობა გაუარესდა და გარდაუვალი იყო მათ შორის კონფლიქტი. რომისა და პართიის მშვიდობიანი თანაარსებობის ხანმოკლე პერიოდი დასრულდა ძვ.წ. 53წ., როდესაც კარასთან ბრძოლაში პართიელებმა პირვმინდად გაანადგურეს აღმოსავლეთის მმართველის, ტრიუმვირ მარკუს კრასუსის არმია.

პართიასა და რომს შორის დაწყებულმა დაპირისპირებამ პერმანენტული ხასიათი მიიღო, რამდენიმე საუკუნის მანძილზე გაგრძელდა და ამ დაპირისპირების შედეგად აღმოსავლეთში შეიქმნა ე.წ. „პოლიტიკური დუალიზმის“ სისტემა, რომელმაც დიდი გავლენა იქონია მახლობელი აღმოსავლეთის შემდგომ განვითარებაზე. ბრძოლა რომსა და პართიას შორის აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში ჰეგემონობისათვის არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ პირდაპირი სამხედრო აგრესიით, მეგრძოლი მხარეები ცდილობდნენ ერთმანეთის საშინაო საქმეებში ჩარევას და მოწინააღმდეგე ქვეყნის საშინაო გართულებების თავის სასარგებლოდ გამოყენებას. რომისა და პართიის გარშემო იწყება აღმოსავლეთის სხვადასხვა პოლიტიკური თუ სოციალური ჯგუფების გაერთიანება.

რომის აღმოსავლური პოლიტიკისა და პართია-რომის ურთიერთობაში ამ ახალი ეტაპის დაწყება გახდა სწორედ აღმოსავლეთში პომპეუსის მიერ შექმნილი მმართველობის სისტემის რეორგანიზაციის მიზეზი.

ძვ.წ. 42წ. რესპუბლიკელთა დამარცხების შემდეგ, ტრიუმვირებმა (ოქტავიანე, ანტონიუსი და ლეპიდუსი) გაინაწილეს პროვინციები. აღმოსავლეთი ანტონიუსს ერგო. იგი მაშინვე გაემართა აზიისაკენ და დაიწყო ენერგიული ზომების გატარება. ანტონიუსმა საკუთარი სურვილისამებრ შეცვალა მცირე აზიის პოლიტიკური რუკა. აღმოსავლეთის საზღვრების უსაფრთხოების გაძლიერების მიზნით ანტონიუსმა უარი თქვა პომპეუსის მიერ შექმნილ მმართველობის სისტემაზე და ხელახლა აღადგინა მის მიერ გაუქმებული სამეფოები. მათ შორის აღდგენილ იქნა პონტოს სამეფოც. მის სათავეში ძვ.წ. 40წ. დანიშნული ფარნაკეს შვილი დარიოსი მალევე შეცვალა კილიკიის ყოფილმა მმართველმა პოლემონ ლაოდიკელმა⁸. პონტოს სამეფოს ტახტზე ძველი დინასტიის ახლით შეცვლა, რომელსაც არავითარი კავშირი არ ჰქონდა მითრიდატიდების სამეფო სახლთან, მიუთითებს, რომ პართია-რომის მომავალ დაპირისპირებაში ანტონიუსი არ ენდობოდა მითრიდატეს შვილიშვილ დარიოსს, პოლემონი კი, რომელიც ცნობილი იყო თავისი ანტიპართიული პოზიციით, უფრო მისაღები კანდიდატურა იყო ანტონიუსისათვის⁹. გარდა ამისა, ანტონიუსმა ლალატიისათვის სიკვდილით დასაჯა კაპადოკიის მეფე არიარატე და მისი სამფლობელო არქელაოს კომაგენელს გადასცა¹⁰. პისიდიისა და ფრიგიის მმართველმა ამინტამ მიიღო გალატიის სამეფო, პაფლაგონია გადაეცა დინასტ დეიოტარ ფილადელფოსს¹¹. სირიისა და კილიკიის დიდი ნაწილი კვიპროსთან და კირენას-

⁸ *Dio Cass.*, XLIX, 25.

⁹ **С. Ю. Сапрыкин.** Из истории Понтийского царства Полеменидов (По данным эпиграфики). – „*Вестник древней истории*“, 1993, №2, გვ. 27-29; **С. Ю. Сапрыкин.** Понтийское царство. М., 1996, გვ. 308.

¹⁰ *Dio Cass.*, XLIX, 32.

¹¹ **Е. С. Голубцова.** Северное Причерноморье и Рим на рубеже нашей эры. М., 1951, გვ. 74; *The Cambridge Ancient History*. Vol. X. Cambridge, 1963, გვ. 34.

თან ერთად ანტონიუსმა ეგვიპტის სამეფოს შეუერთა¹², ხოლო თავისი და კლეოპატრას შვილი – ალექსანდრე ჰელიოსი, სომხეთისა და მიდიის მეფედ აკურთხა¹³.

პონტოს სამეფოს აღდგენის და ანტონიუსის მიერ გატარებული ღონისძიებების ძირითადი მიზანი იყო მცირე აზიისა და სირიის რომაული სამფლობელოების გარშემო მოკავშირე, „ბუფერული“ სამეფოების მტკიცე ზღუდის შექმნა და მისი მეშვეობით ძვ.წ. 40-იანი წლების ბოლოდან პართიელთა გახშირებული თავდასხმებისაგან თავის დაცვა¹⁴. რომის მოკავშირე მეფეები იღებდნენ საშინაო საქმეებში დამოუკიდებლობას, სანაცვლოდ კი მათი ჯარები იმპერიის განკარგულებაში იმყოფებოდნენ და მათ ეკისრებოდათ რომის აღმოსავლეთის საზღვრების უსაფრთხოების დაცვა¹⁵.

როგორც აღვნიშნეთ, კოლხეთი რომაელებმა პონტოს მეფე პოლემონს დაუქვემდებარეს, მაგრამ სტრაბონის ზემოთ მოყვანილი ცნობის¹⁶ გარდა, ანტიკურ წყაროებში არავითარი მინიშნება არ არის პონტო-კოლხეთის იმდროინდელი დამოკიდებულების შესახებ, რაც თავისთავად აძნელებს იმის დადგენას, თუ კონკრეტულად როდის უნდა მომხდარიყო კოლხეთის შესვლა პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში. არსებობს მოსაზრება, რომ კოლხეთის პონტოს სამეფოს სისტემაში შეყვანას ადგილი უნდა ჰქონოდა ავეუსტუსის მმართველობის დროს¹⁷. თუმცა, იმ დროს აღმოსავლეთში შექმნილი პოლიტიკური სიტუაციიდან გამომდინარე, მკვლევართა უმრავლესობა მიიჩნევს, რომ კოლხეთის შეერთება პონტოს სამეფოსთან ანტონიუსის დროს უნდა მომხდარი-

¹² **Т. Моммзен.** История Рима. Т. V. М., 1949, გვ. 329.

¹³ *Plut.*, Ant., 54; *Dio Cass.*, XLIX, 41.

¹⁴ **С. Ю. Сапрыкин.** Понтийское царство, გვ. 308.

¹⁵ **Е. С. Голубцова.** Северное Причерноморье..., გვ. 74; **Л. С. Ильинская.** Римская экспансия в Малой Азии в конце республиканского периода (I в. до н.э.). Автореферат кандидатской диссертации. М., 1966, გვ. 15.

¹⁶ *Strabo*, XI, 2, 18.

¹⁷ **М. П. Инадзе.** К истории Грузии античного периода (Флавий Арриан и его сведения о Грузии). Автореферат кандидатской диссертации. Тб., 1953, გვ. 12; **М. П. Инадзе.** Причерноморские города древней Колхиды. Тб., 1968, გვ. 240.

ყო¹⁸, რადგანაც ანტონიუსს, რომელიც ყოველგვარი დაბრკოლების გარეშე განაგებდა აზიას, საეჭვოა, რომ უყურადღებოდ დაეტოვებინა კოლხეთი, რომელიც მითრიდატე პერგამონელის დაღუპვის შემდეგ უმმართველოდ დარჩა, რაც უცილობლად ქმნიდა ამ ქვეყნის დაკარგვის საფრთხეს¹⁹. ამასთან, კოლხეთის პოლემონისათვის გადაცემა უნდა განხორციელებულიყო არა ამ უკანასკნელის ტახტზე ასვლისთანავე, არამედ ცოტა მოგვიანებით, ვინაიდან პოლემონის გამეფებისთანავე დაიწყო ხანგრძლივი ომი პართიასთან, რომელიც ძვ.წ. 35 წლამდე გაგრძელდა. ამიტომაც ანტონიუსს ამ დროს არ ჰქონდა კოლხეთის საკითხის გადაწყვეტის შესაძლებლობა. მით უმეტეს, რომ პოლემონი აქტიურად იბრძოდა რომაელების მხარეზე, ძვ.წ. 36წ. კი იგი ანტონიუსის ტაქტიკური შეცდომის გამო ტყვედ ჩავარდა და თითქმის ერთი წლის განმავლობაში პართიელთა მოკავშირე მიდიელების ტყვეობაში იმყოფებოდა²⁰. ცხადია, პოლემონის გარეშე ანტონიუსი არ შეეცდებოდა კოლხეთის საკითხის მოგვარებას²¹. ძვ.წ. 35წ. როდესაც ანტონიუსმა გადაწყვიტა სომხეთის დაპყრობა, მის მხარეზე გადავიდა მიდიის ატროპატენის მეფე, რომელიც უკმაყოფილო იყო სომხეთისა და პართიის დაახლოებით. მიდიასა და ანტონიუსს შორის გამართული მოლაპარაკების წარმატებით დასრულებაში დიდი როლი ითამაშა მიდიელთა ტყვეობაში მყოფმა პოლემონმა, რომელმაც იკისრა ანტონიუსთან შუამავლობა და მოახერხა კიდევ ანტონიუსსა და მიდიის მეფეს შორის კავშირის დადება. გაწეული სამსახურისთვის ანტონიუსმა ძვ.წ. 35-33წწ.

¹⁸ **Н. Ю. Ломоури.** Грузино-римские..., გვ. 126; **თ. თოდუა.** რომაული სამყარო და საქართველოს შავიზღვისპირეთი. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად (ხელნაწერის უფლებით). თბ., 1995, გვ. 27; **С. Ю. Сапрыкин.** Понтийское царство, გვ. 312-313.

¹⁹ **Н. Ю. Ломоури.** Восточное Причерноморье и Рим в I в. н.э. – *Историко-филологические разыскания*, I. Тб., 1980, გვ. 133; **Н. Ю. Ломоури.** Грузино-римские..., გვ. 127.

²⁰ *Plut., Ant.*, 38; *Dio Cass.*, XLIX, 25.

²¹ **თ. თოდუა.** რომაული სამყარო..., გვ. 27-28; **Т. Т. Тодуа.** Колхида в составе Понтийского царства. Тб., 1990, გვ. 75.

პონტოს მეფეს ჯილდოდ გადასცა მცირე არმენია²². სწორედ ამ დროს უნდა მიეღო პოლემონს კოლხეთიც, რამდენადაც ეს ორი რაიონი ერთმანეთთან დაკავშირებული იყო საერთო საზღვრებით და ისტორიული ბედიოც²³.

ამრიგად, კოლხეთი პოლემონის პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში შეყვანილ იქნა ძვ.წ. 35-33წწ., ანტონიუსის მმართველობის პერიოდში. ანტონიუსის დროს პოლემონის პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში კოლხეთისა და მცირე არმენიის გარდა შედიოდა მდინარეების ლიკოსისა და ირისის აუზის მიწები, აღმოსავლეთ ფაზემონიტიდა, ამასია, ამისო, ფარნაკია და ტრაპეზუნტი შავიზღვისპირეთის ნაწილთან ერთად²⁴.

მიუხედავად იმისა, რომ ანტონიუსის მმართველობა დიდხანს არ გაგრძელებულა, მის მიერ შექმნილმა პოლემონიდური პონტოს სამეფომ საკმაოდ ხანგრძლივი დროის მანძილზე, ახ.წ. 63 წლამდე იარსება და მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში კოლხეთი მის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა.

---

²² *Dio Cass.*, XLIX, 33, 2 - 44, 3.

²³ **С. Ю. Сапрыкин.** Понтийское царство, გვ. 312-313.

²⁴ **С. Ю. Сапрыкин.** Понтийское царство, გვ. 310; **D. Magie.** Roman Rule in Asia Minor. Vol. I (Text). Princeton, NJ, 1950, გვ. 434-435.

ВОСТОЧНАЯ ПОЛИТИКА АНТОНИЯ И КОЛХИДА

В 65г. до н.э., в результате походов Помпея Колхида вошла в орбиту политического влияния Рима. Помпей выделил Колхиду в качестве отдельной политической единицы, а ее бывшую метрополию – Понтийское царство – упразднил. Однако созданная Помпеем на Ближнем Востоке политическая система долго не продержалась, причиной чего являлась радикальная трансформация восточной политики Рима, вызванная обострением римско-парфянских противоречий.

С середины Iв. до н.э. начинается длительное перманентное противостояние Парфии и Рима за господство в Передней Азии. С целью укрепления восточных границ Антоний отказался от созданной Помпеем системы управления и восстановил упраздненные им государства. В числе прочих было восстановлено и Понтийское царство, во главе которого был поставлен бывший правитель Киликии Полемон из Лаодикеи. Антоний вновь изменил политическую карту Ближнего Востока. Целью данных мероприятий было создание прочного кольца буферных государств вокруг восточных владений Рима. Что же касается Колхиды, она была введена в состав восстановленного Понтийского царства. При этом, передача Колхиды Полемону должна была иметь место не непосредственно в момент воцарения Полемона, а несколько позже, поскольку воцарение Полемона совпало по времени с началом римско-парфянской войны, продлившейся до 35г. до н.э., поэтому Антоний не имел возможности решить вопрос Колхиды. Тем более, что Полемон активно помогал римлянам и в 36г. до н.э. попал в плен, в котором находился в течение одного года. После освобождения Полемона Антоний в 35/33г. до н.э. вознаградил его передачей Малой Армении. Именно в это время Полемон должен получить и Колхиду.

В период правления Антония в состав владения Полемона, кроме Колхиды и Малой Армении, входили земли бассейна рек Ликоса и Ирисса, Восточная Фаземонитида, Амасия, Амис, Фарнакия и Трапезунт с частью Черноморского побережья.

Несмотря на кратковременность правления Антония, созданное им Понтийское царство просуществовало довольно долго, до 63г. н.э. и на протяжении всего этого периода Колхида являлась его неотъемлемой частью.

კახაბერ ჳიჳია

ტრაიანეს აღმოსავლური ლაშქრობის ისტორიისათვის

ახ.წ. II ს. მიწურულს რომის იმპერიის მმართველი ხდება იმპერატორთა შორის ერთ-ერთი საუკეთესო („Optimus“) პოლიტიკოსი და ბრწყინვალე მხედართმთავარი მარკუს ულპიუს ტრაიანე (98-117წწ). ტრაიანემ მოახერხა რომაულ სამყაროში ახალი პოლიტიკური ატმოსფეროს შექმნა, პრინციპატის ჩიხიდან გამოყვანა, განუზომელი ავტორიტეტის მოპოვება სხვადასხვა სოციალურ ჯგუფებში და იულიუს-კლავდიუსებისა და ფლავიუსების მმართველობის დროს შენელებული ექსპანსიონისტური პოლიტიკის აღორძინება.

შედარებით მყარმა და სტაბილურმა საშინაო მდგომარეობამ, სენატისა და არმიის სრულმა მხარდაჭერამ, ტრაიანეს საშუალება მისცა დაეწყო ფართო შეტევითი ოპერაციები თითქმის ყველა მიმართულებით¹. ტრაიანეს მიერ წარმოებულ ძლევამოსილ ომებს, განსაკუთრებით კი მის აღმოსავლურ კამპანიას, ერთ-ერთი თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს რომის იმპერიის ისტორიაში. იგი დიდი ხანია იყვრობს მკვლევართა ყურადღებას, რამაც ასახვა ჰპოვა როგორც რომის ისტორიის შესახებ საერთო, განმაზოგადებელ ნაშრომებში², ასევე ამ ლაშქრობისადმი მიძღვნილ სპეცი-

---

¹ **Н. А. Машкин.** История древнего Рима. Л., 1948, გვ. 437; *История древнего Рима.* Под редакцией **В. И. Кузищина.** М., 1981, გვ. 218-220; **Е. Luttwak.** The Grand Strategy of the Roman Empire from the First century A.D. to the Third. Baltimore-London, 1976, გვ. 97-111.

² **Т. Моммзен.** История Рима. V. М., 1949, გვ. 359-364; **А. Г. Бокшанин.** Парфия и Рим. Ч. II. М., 1966, გვ. 224-248; **К. Крист.** История времён римских императоров от Августа до Константина. Т. I. Ростов-на-Дону, 1997, გვ. 404-410.

ალურ გამოკვლევებში³. მიუხედავად იმისა, რომ ტრაიანეს აღმოსავლური ლაშქრობის შესახებ არსებობს საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურა, ამ პრობლემის ბევრი ასპექტი ბოლომდე გარკვეული არ არის, რაც გამოწვეულია წყაროთა სიმცირითა და ფრაგმენტულობით.

105-106წწ. დუნაისპირეთში ტრიუმფალური ლაშქრობის და დაკიის სამეფოს პროვინციად გამოცხადების შემდეგ⁴, ტრაიანემ დაიწყო მზადება დიდი აღმოსავლური კამპანიისთვის, რომელიც მიზნად ისახავდა რომის ისტორიული მტრის – პართიის სამეფოს დამხობასა და აზიაში რომსა და პართიას შორის განუწყვეტელი დაპირისპირების შედეგად შექმნილი ე.წ. „პოლიტიკური დუალიზმის“ სისტემის საბოლოოდ მოსპობას. პართიის სამეფოს საშინაო და საგარეო მდგომარეობის დეტალურად შესწავლისა და მომავალი ფართომასშტაბიანი საომარი ოპერაციებისათვის დიდი მოსამზადებელი სამუშაოების ჩატარების შემდეგ, ტრაიანემ დაიწყო იმპერიის აღმოსავლეთის საზღვრებისაკენ ჯარების გადასროლა⁵. ომის საბაბიც მალე გამოჩნდა და იგი კვლავ პართია-რომის ურთიერთობაში ყველაზე პრობლემატური – სომხე-

---

³ **В. И. Ламзин.** Вопросы хронологии и топографии восточных походов Траяна (114-117гг.). – *Вестник Московского университета, серия VIII. История*, 1, 1977, გვ. 51-64; **R. P. Longden.** Notes on the Parthian Campaigns of Trajan. – *The Journal of Roman Studies*, vol. XXI. London, 1931; **J. Guey.** Essai sur la guerre parthique de Trajan (114-117). Bucharest, 1937; **F. A. Lepper.** Trajan's Parthian War. London, 1948; **N. C. Debevoise.** A Political History of Parthia. Chi., 1938.

⁴ იხ. **И. Т. Кругликова.** Дакия в эпоху римской оккупации. М., 1955, გვ. 64-72; **Т. Д. Златковская.** Мёзия в I и II вв. н.э. М., 1951, გვ. 71-84; **Н. А. Чаплыгина.** Римляне на Дунае (I-III века н.э.). Кишинев, 1990, გვ. 42-53.

⁵ ტრაიანეს აღმოსავლური ლაშქრობისათვის მზადების შესახებ იხ. **კ. ფიფია.** რომის მიერ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ეთნო-პოლიტიკურ გაერთიანებათა მმართველთათვის „სამეფო ხელისუფლების“ გადაცემის დროის საკითხისათვის. – *„სახიჭორთო ძიებანი“*, III, 2000, გვ. 69-72; **კ. ფიფია.** რომისა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ურთიერთობა ახ.წ. I-II სს. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად (ხელნაწერის უფლებით). თბ., 2004, გვ. 92-95; **А. Г. Бокщанин.** Парфия и Рим, ч. II, გვ. 224-234.

თის საკითხი გახდა. დაახლ. 110წ. პართიის სამეფოს ტახტზე პაკორ II-ის ნაცვლად ადის ხოსრო⁶, რომელმაც სომხეთის მეფობა ტრაიანეს მიერ დამტკიცებულ აქსელარს წაართვა და მის ნაცვლად ტახტზე მისთვის სასურველი კანდიდატი – პართამასირისი აიყვანა⁷. საპასუხოდ ტრაიანემ, რომელმაც ეს აქცია 63წ. კომპრომისული ხელშეკრულების დარღვევად ჩათვალა, 113წ. ოქტომბერში დატოვა რომი და აღმოსავლეთისაკენ გაემართა⁸. იმავე დროულად ეფფრატის საზღვრისაკენ დაიდრნენ ღუნაის ლეგიონები⁹. აღმოსავლეთში კონცენტრირებულ იქნა უზარმაზარი სამხედრო ძალა, 11 თუ 13 ლეგიონი და მოკავშირეთა დამხმარე ჯარები, რომელთა საერთო რაოდენობა 140-150 ათასს აღწევდა¹⁰. როგორც ხოსრომ, ასევე პართამასირისმა სცადეს კარსმოდგარი კონფლიქტის მშვიდობიანი გზით მოგვარება და ტრაიანეს ელჩობა გაუგზავნეს, მაგრამ უშედეგოდ¹¹. ტრაიანემ უარი განაცხადა დაზავებაზე და 114წ. დასაწყისში ანტიოქიაში მივიდა. აქედან კი სწრაფი მარშით დაიდრა ჩრდილოეთისაკენ და მდ. ეფფრატის მახლობლად მდებარე ქ. არსამოსატას უბრძოლველად ალების შემდეგ მივიდა მცირე არმენიის ქ. სატალაში, სადაც გულუხვად დაასაჩუქრა მაკრონებისა და ჰენიონების მეფე ანქიალე¹². სატალადან იმპერატორმა გეზი პირდაპირ სომხეთის დედაქალაქის არტაშატისაკენ აიღო. არტაშატი ალებულ იქნა, არმენია კი პროვინციად გამოცხადდა¹³. მომდევნო წელს კი რომაელებმა კვლავ გააგრძელეს ტრიუმფალური სვლა სამხრეთისაკენ, ახლა უკვე პართიის ტერიტორიაზე და ხელთ იგდეს ადიაბენა, ბაბილონი, სელევკია და პართიის სამეფოს დედაქალაქი – ქტეზიფონი, ხო-

⁶ N. C. Debevoise. A Political History..., გვ. 216.

⁷ Dio Cass., LXVII, 17.

⁸ Arrianus, Parthica, fr. 34; Malala, Chron., fr. 270; A. Г. Бокщанин. Парфия и Рим, ч. II, გვ. 236; В. И. Ламзин. Вопросы хронологии..., გვ. 53.

⁹ К. Крист. История времен..., გვ. 406.

¹⁰ A. Г. Бокщанин. Парфия и Рим, გვ. 234; К. Крист. История времен..., გვ. 406.

¹¹ Dio Cass., LXVIII, 17-19.

¹² Dio Cass., LXVIII, 19,2.

¹³ Dio Cass., LXVIII, 21; Eutr., Brev., VIII, 3.

ლო სპარსეთის ყურეზე გასვლის შემდეგ, 115წ. მიწურულს მესოპოტამიაც რომის პროვინციად გამოცხადდა¹⁴. მაგრამ, დიდების ზენიტში მყოფი ტრაიანეს სამხედრო წარმატებები მხოლოდ გარეგნულად იყო ეფექტური, სინამდვილეში კი ძალზე არამყარი აღმოჩნდა. უზარმაზარ ტერიტორიაზე გაფანტული რომაული არმიის ზურგში იფეთქა მძლავრმა აჯანყებამ, რომელიც სწრაფად გავრცელდა არა მარტო ახლადდაპყრობილ შუამდინარეთში, არამედ კირენაში, კვიპროსსა და ეგვიპტეში¹⁵, რის შედეგადაც ასე წარმატებით დაწყებული აღმოსავლური კამპანია ჩაიშალა და 117წ. ზაფხულში რომაელები იძულებული გახდნენ დაეცალათ მთელი შუამდინარეთი, ხოლო უკანმობრუნებული იმპერატორი კილიკიაში გარდაიცვალა¹⁶.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, დიონ კასიოსი (153-235წწ.) საკმაოდ დაწვრილებით აგვიწერს ტრაიანეს ლაშქრობას სომხეთსა და მესოპოტამიაში და მისი მოძრაობის მარშრუტს ანტიოქიიდან დაწყებული ვიდრე ამ კამპანიის დასასრულამდე. აქ გვინდა შევჩერდეთ დიონ კასიოსის თხზულების ერთ ფრაგმენტზე. აღმოსავლური კამპანიის საწყის ეტაპზე, არმენიის ქალაქ არსამოსატას ალების შემდეგ¹⁷ ტრაიანე სომხეთის შუაგულისაკენ კი არ დაიდრა, არამედ კვლავ გამობრუნდა რომის გამგებლობაში მყოფ ტერიტორიაზე და გეზი აიღო აღმოსავლეთში რომაელთა მფლობელობის უკიდურესი ჩრდილოეთ ფორპოსტის ქ. სატალასაკენ, სადაც მან საჩუქრებით დააჯილდოვა მაკრონებისა და ჰენიონების მეფე. აღნიშნულ გარემოებას პირველად ყურადღება მიაქცია პროფ. ნ. ლომოურმა, რომელმაც აღნიშნა, რომ ტრაიანე მხოლოდ ანქიალეს დასაჩუქრების მიზნით არ წავიდოდა სატალაში, არამედ იგი აქ უნდა შეხვედროდა მოკავშირეთა ჯარებს და, კერ-

¹⁴ *Dio Cass.*, LXVIII, 26; *Malala*, Chron., fr, 274; *Eutr.*, VIII, 3.

¹⁵ *Dio Cass.*, LXVIII, 29-32.

¹⁶ *Dio Cass.*, LXVIII, 33; LXIX, 1.

¹⁷ იხ. დიონ კასიოსის ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და შესავალი და კომენტარები დაურთო **ნ. ლომოურმა**. თბ., 1966, გვ. 82, შენ. 2, გვ. 135; **Н. Ю. Ломоури**. Грузино-римские взаимоотношения. Тб., 1981, გვ. 227, შენ. 59; **В. И. Ламзин**. Вопросы хронологии..., გვ. 53.

ძოდ, მაკრონ-ჰენიოხთა რაზმებს¹⁸.

როგორც ჩანს, სატალა წარმოადგენდა რომაელთა ჯვარების თავშეყრის პუნქტს და, ჩვენი აზრით, აქ კონცენტრირებული იყო არა მხოლოდ მოკავშირეთა დამხმარე რაზმები, არამედ რომაელთა აღმოსავლური კამპანიის მონაწილე ძირითადი ძალები – რეგულარული ჯარის ნაწილები, მათ შორის, რაც მთავარია, დუნაისპირეთიდან გადმოყვანილი, ყველაზე ბრძოლისუნარიანი ლეგიონები, რაც განპირობებული იყო შემდეგი გარემოებებით. სატალა წარმოადგენდა უმნიშვნელოვანეს ფორპოსტს და რომის ძლიერების ერთ-ერთ საყრდენს აღმოსავლეთში¹⁹. სატალას ციხესიმაგრე მდებარეობდა მალლობზე, სტრატეგიულად ხელსაყრელ ადგილას. იგი კონტროლს უწევდა დიდი არმენიიდან მცირე არმენიისაკენ მიმავალ გზებს²⁰ და, როგორც აღნიშნავს თ. მიტფორდი, წარმოადგენდა ყოველგვარი თავდასხმებისა და გამოსვლების ძირითად მაკონტროლებელ პუნქტს სომხეთსა და კავკასიაში²¹. გარდა ამისა, სატალა აღმოსავლეთში, სხვა რომაული ლეგიონების ბანაკებთან შედარებით გეოგრაფიულადაც ყველაზე ახლოს იყო სომხეთის დედაქალაქ არტაშატთან.

რაც შეეხება სატალაში კონცენტრირებულ რომაულ ჯარებს, აქ ვესპასიანეს (69-79წწ.) დროიდან დისლოცირებული იყო ერთი ლეგიონი, ხოლო ტრაიანეს მიერ პართია-სომხეთთან საომრად მზადების პირობებში სატალაში, ჩვენი აზრით, თავმოყრილ იქნა იმპერიის სხვადასხვა პროვინციებიდან აღმოსავლეთში გადაყვანილი ლეგიონების ერთი ნაწილიც. თუ ვასალური ნაბატეის

---

¹⁸ *დიონ კახიოხის ცნობები...*, გვ. 135-136; **Н. Ю. Ломоури**. Грузино-римские..., გვ. 183-184, 227.

¹⁹ იხ. **კ. ფიფია**. მაკრონ-ჰენიოხების „სამეფო“ – რომის მოკავშირე აღმოსავლეთში. – *„საისტორიო ძიებანი“*; IV, 2001, გვ. 53-54; **კ. ფიფია**. რომისა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის..., გვ. 76-78.

²⁰ **А. П. Акоюн**. Римская система укреплений на границе Малой и Великой Армении. – *Историко-филологический журнал*, 4(115), 1986, გვ. 155; **T. B. Mitford**. Billiotti's Excavations at Satala. – In *Anatolian Studies*, XXIV, 1974, გვ. 210-222; **T. B. Mitford**. Some Inscriptions from the Cappadocian Limes. – *The Journal of Roman Studies*, LXIV, 1974, გვ. 165.

²¹ **T. B. Mitford**. Some Inscriptions..., გვ. 165.

სამეფოს გაუქმების შემდეგ (106წ.), რომის აღმოსავლეთის საზღვრებზე განლაგებული იყო 7 ლეგიონი²², მათ შორის 2 დისლოცირებული იყო კაპადოკიაში – სატალასა (Legio XVI Flavia Firma) და მელიტენეში (Legio XII Fulminata),²³ ტრაიანეს მიერ აღმოსავლეთისაკენ სამხედრო ნაწილების გადაადგილების შემდეგ, ამ შვიდ ლეგიონს დაემატა იმპერიის სხვადასხვა რეგიონებიდან გადმოყვანილი ექვსი ლეგიონი²⁴. მათ შორის იყვნენ ღუნაისპირეთიდან გადმოყვანილი სამხედრო ნაწილებიც – ზემო პანონიიდან XV Apollinaris* და XXX Ulpia, ზემო მეზიიდან VII Claudia-ს, ხოლო დაკიიდან XIII Gemina-ს ვექსილაციები²⁵.

აღმოსავლეთში ახალგამოჩენილი ლეგიონებიდან თუ მათი ცალკეული ვექსილაციებიდან, სატალაში, ჩვენი აზრით, თავმოყრილ იქნა სწორედ ღუნაისპირა პროვინციებიდან გადმოსროლილი, ზემოჩამოთვლილი სამხედრო ნაწილები. ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს ის გარემოება, რომ ტრაიანეს ლაშქრობის შემდგომ, სატალაში Legio XVI Flavia-ს ნაცვლად დგას სწორედ ზემო პა-

²² **А. Г. Бокшанин.** Парфия и Рим, გვ. 233, შენ. 81.

²³ **კ. ფიფია.** რომისა და აღმოსავლეთ..., გვ. 75-76; **А. Г. Бокшанин.** Парфия и Рим, გვ. 233, შენ. 81; **Т. В. Mitford.** Some Inscriptions., გვ. 164-168.

²⁴ **А. Г. Бокшанин.** Парфия и Рим, გვ. 234; **N. C. Debevoise.** A Political History..., გვ. 220; *The Cambridge Ancient History.* Vol. XI. Cambridge, 1954, გვ. 242.

* ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, ლეგიონი XV Apollinaris თავიდანვე იდგა სატალაში (იხ. **Т. Моммзен.** История Рима, V, გვ. 358, შენ. 1), თუმცა მკვლევართა უმრავლესობის მიერ ეს მოსაზრება უარყოფილია და დოკუმენტურად დასტურდება, რომ XV ლეგიონი აღმოსავლეთში გადმოყვანილ იქნა ტრაიანეს მიერ პართია-სომხეთში ლაშქრობის დაწყების წინ (ამ პრობლემის შესახებ დაწვრ. იხ. **კ. ფიფია.** რომისა და აღმოსავლეთ..., გვ. 75-76; **О. В. Кудрявцев.** Провинция Каппадокия в системе римской восточной политики (17-72 гг). – *Вестник древней истории*, 1955, №2, გვ. 70, შენ. 3; **О. В. Кудрявцев.** Исследования по истории Балкано-Дунайских областей в период Римской империи и статьи по общим проблемам древней истории. М., 1957, გვ. 185, შენ. 37; **М. И. Максимова.** Античные города Юго-Восточного Причерноморья. М.-Л., 1956, გვ. 312; **Т. В. Mitford.** Some Inscriptions., გვ. 164-168).

²⁵ **О. В. Кудрявцев.** Исследования..., გვ. 185, შენ. 37.

ნონიდან ახლად გადმოყვანილი Legio XV Apollinaris.** გარდა ამისა, ღუნაისპირეთიდან გადმოსროლილი ჯარებისთვის ყველაზე ხელსაყრელი სადისლოკაციო პუნქტი, როგორც სტრატეგიული, ასევე საკომუნიკაციო თვალსაზრისით, სწორედ სატალა იყო, რადგანაც ამ დროს ფუნქციონირებდა შავი ზღვის დასავლეთ სანაპიროდან აღმოსავლეთ სანაპიროსაკენ მიმავალი უმნიშვნელოვანესი მაგისტრალი, რომელიც იწყებოდა ქვემო მეზიაში და კალატის-ტომი-ისტრია-ტირასის გავლით მიემართებოდა ტავრიკის ხერსონესისაკენ, ხოლო აქედან კი ტრაპეზუნტისა და არტაშატისაკენ²⁶. რა თქმა უნდა, ტრაიანე ღუნაისპირეთიდან აღმოსავლეთში ლეგიონების გადასაყვანად სწორედ ამ გზას გამოიყენებდა, მით უმეტეს, რომ ამ მაგისტრალის ბოლო პუნქტი, სომხეთის დედაქალაქი – არტაშატი წარმოადგენდა კიდევ მისი ლაშქრობის ერთ-ერთ მთავარ ობიექტს. ტრაპეზუნტში მისული ღუნაის ჯარებისათვის უახლოესი სასაზღვრო-სადისლოკაციო პუნქტი სატალა იყო. ტრაპეზუნტიდან არტაშატისაკენ მიმავალი გზაც სწორედ სატალაზე გადიოდა და ეს გზა რომაელთა მიერ, ჯერ კიდევ ვესპასიანეს დროიდან საგანგებოდ იყო გამაგრებული²⁷.

ასე რომ, ტრაიანეს სომხეთზე გალაშქრების წინ, სატალა რომის აღმოსავლური ციხესიმაგრეებიდან ყველაზე მნიშვნელოვან სამხედრო-სტრატეგიულ პლაცდარმს და საკომუნიკაციო პუნქტს წარმოადგენდა სომხეთის მიმართ. მისი სომხეთის დედაქალაქთან

** ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, XV Apollinaris-ს საერთოდ არ მიუღია მონაწილეობა სომხეთზე ლაშქრობაში და იგი იმთავითვე სატალის დასაცავად იქნა დატოვებული (იხ. **О. В. Кудрявцев**. Исследования., გვ. 182-183; **T. V. Mitford**. Some Inscriptions., გვ. 168).

²⁶ **Т. Д. Златковская**. Мезия., გვ. 104-105; **F. E. Cumont**. Fragment de bouclier portant une liste d'étapes. – *Syria*, VI, 1925, გვ. 17.

²⁷ **თ. თოდუა**. რომაული სამყარო და საქართველოს შავიზღვისპირეთი. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად (ხელნაწერის უფლებით). თბ., 1995, გვ. 49; **თ. თოდუა**. რომაული სამყარო და კოლხეთი. თბ., 2003, გვ. 12-15; **Ф. Е. Кюмон**. Научно-археологическое путешествие в Понт и Малую Армению. Понтийское исследование. II. Перевод и комментарии **А. Ташяна**. Вена, 1919, გვ. 370-371; **М. И. Максимова**. Античные города., გვ. 313; **T. V. Mitford**. Billiotti's excavations., გვ. 211-220.

სიახლოვე და მათ შორის არსებული კომუნიკაციები ხელსაყრელი იყო რომაელთა მრავალრიცხოვანი ჯარების სწრაფი მანევრირებისათვის, რაც გამოიყენა კიდეც ტრაიანემ. გარდა ამისა, სატალა იყო რომაული ვექსილაციების ძირითადი გამანაწილებელი ბაზა კავკასიაში²⁸ და, ამდენად, იგი ამ რეგიონის ერთგვარ სამხედრო ცენტრსაც წარმოადგენდა. ყოველივე ამასთან ერთად, დასავლეთ შავიზღვისპირეთიდან აღმოსავლეთში მიმავალ უმნიშვნელოვანეს მაგისტრალზე მდებარეობამ განაპირობა ის, რომ ტრაიანეს მიერ სატალაში კონცენტრირებულ იქნა როგორც მეზობელი რეგიონების მოკავშირეთა დამხმარე ძალები, ასევე რომის რეგულარული ჯარების ისეთი საუკეთესო ნაწილები, როგორც იყო მთელი იმპერიის სამხედრო ძალებში გამორჩეული, მკაცრად დისციპლინირებული და სასტიკ ბრძოლებში გამოწრთობილი ღუნაის ლეგიონები.

---

²⁸ კ. ფიფია. რომისა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის..., გვ. 76-77.

К ИСТОРИИ ВОСТОЧНОГО ПОХОДА ТРАЯНА

В статье уточняется один из важных вопросов, связанных с восточным походом Траяна (114-117гг. н.э.). По данным источников, на начальном этапе восточной кампании, продвигающийся к Армении Траян, после взятия армянского города Арсамосаты, двинулся на Север и вошёл в г. Саталу, где щедро одарил царя махелонов и гениохов Анхиала. Привлекает внимание то обстоятельство, что после взятия Арсамосаты, Траян двинулся не в глубь Армении, а вновь повернул на контролируемую римлянами территорию и направился к крайнему северному форпосту Рима на Востоке, г. Сатале. Естественно, Траян не пошёл бы в Саталу только лишь для награждения Анхиала. Как видно, Сатала являлась пунктом сбора римских войск и здесь, по нашему мнению, были сконцентрированы как вспомогательные отряды союзников, так и главные силы римлян – регулярные войсковые части, включая переброшенные с Дуная самые боеспособные легионы. Это было обусловлено следующими обстоятельствами: Сатала представляла собой наиболее значительный военно-стратегический плацдарм и коммуникационный пункт на армянском направлении. Она была удобно расположена и контролировала пути в Армению. Близость Саталы к столице Армении Арташату и существующие между ними хорошо налаженные коммуникационные линии, способствовали быстрому маневрированию римлян. Кроме того, в данное время функционировала важнейшая стратегическая магистраль, соединяющая Западное Причерноморье (Дунайские области) с Востоком. Конечный отрезок этого пути, участок Трапезунт-Арташат проходил именно через Саталу. С учётом всего этого, Траяном в Сатале были собраны как вспомогательные силы союзников из близлежащих регионов, так и отборные части римских войск – Дунайские легионы.

სათუნა კპრტია

ადრიანუს აღმოსავლური პოლიტიკა და იბერია

ქართულ სამყაროსთან რომის მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის ისტორიაში III. 20-30-იანი წლები, იმპერატორ ადრიანუს (117-138წწ.) მმართველობის ხანა, ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო ფურცელია. ეს ეპოქა დიდი ხანია იპყრობს მკვლევართა ყურადღებას და შეიძლება ითქვას, რომ იგი ყველაზე კარგადაა შესწავლილი, თუმცა, ბუნებრივია, ბოლომდე ამოწურულად არ შეიძლება ჩაითვალოს და ადრიანუს ეპოქის რომისა და იბერიის ურთიერთობის საკითხის გარშემო ჯერ კიდევ ბევრი რამაა საკვლევი და დასაზუსტებელი.

რომისა და ქართული პოლიტიკური ერთეულების ურთიერთობებს საფუძველი ჩაეყარა ძვ.წ. 65წ., როდესაც რომაელმა სარდალმა გნეუს პომპეუსმა, იბერიასა და კოლხეთში ძღვევამოსილი ლაშქრობის შემდეგ, ეს ქვეყნები, მის მიერ აზიაში დამორჩილებული სხვა სახელმწიფოებისა და ხალხების მსგავსად, რომის ხელდებულ ქვეყნებად გამოაცხადა¹. მიუხედავად იმისა, რომ იბერია „რომაელი ხალხის მეგობარ და მოკავშირე“ ქვეყნად იქნა გამოცხადებული, რაც რომაულ პრაქტიკაში ფაქტობრივ ვასალობას ნიშნავდა², რომის გავლენა მასზე ცვალებადი და არამყარ იყო.

¹ პომპეუსის იბერია-კოლხეთში ლაშქრობის შესახებ იხ.: **კ. ფიფია**. რომისა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ურთიერთობა ახ.წ. I-II სს. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად (ხელნაწერის უფლებით). თბ., 2004, გვ. 25-32; **Н. Ю. Ломоури**. Грузино-римские взаимоотношения. Тб., 1981, გვ. 99-117.

² იბერიასა და რომს შორის დადებული ხელშეკრულების შესახებ იხ.: **Л. Алексидзе**. К вопросу о международно-правовых взаимоотношениях Иберии (Картли) с Римом. – თსუ *შრომები*, ტ. 65, 1957, გვ. 161-179; **Н. Ю. Ломоури**. Грузино-римские..., გვ. 140; შდრ. **ს. ჯანაშია**. საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე. – წგნ.: **ს. ჯანაშია**. შრომები, I. თბ., 1949, გვ. 182-192.

ამასთან, პომპეუსის აღმოსავლური კამპანია იბერიის სამეფოსათვის ობიექტურად სასარგებლოც კი აღმოჩნდა, რამდენადაც ამ ლაშქრობის შედეგად იბერია განთავისუფლდა მძლავრი მეზობლების – მითრიდატული პონტოს სამეფოსა და „დიდი არმენიის“ პოლიტიკური გავლენისაგან³. პონტოს სამეფოს დაცემის, ტიგრან II-ის (ძვ.წ. 95-56წწ.) მიერ რომის უზენაესობის აღიარების და ძლიერი „დიდი არმენიის“ მეორეხარისხოვან სახელმწიფოდ გადაქცევის შემდეგ, იბერიის წინაშე ახალი პერსპექტივები დაიხსნა⁴. სწორედ ამ პერიოდიდან იწყება იბერიის სამეფოს გაძლიერება და მისი პოლიტიკური ამბიციების ზრდა, რასაც ხელს უწყობდა ქვეყნის სტრატეგიულ-გეოგრაფიული მდებარეობა. იბერია აკონტროლებდა ჩრდილოეთ კავკასიის უღელტეხილებს, მათ შორის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან დარიალის გადმოსასვლელს, რომელთა მეშვეობით ნებისმიერ დროს შესაძლებელი იყო იმიერკავკასიელი მრავალრიცხოვანი მეომარი ნომადების გადმოყვანა⁵. იბერიის მმართველ წრეებს, ჩრდილოკავკასიელ დაქირავებულ მეომართა რაზმებთან კავშირში, საჭიროების დროს, შეეძლოთ საკუთარი პოლიტიკური ინტერესების დაცვა და რეგიონის მასშტაბით ნებისმიერი სახელმწიფოსათვის პრობლემის შექმნა. ახ. წ. II. იბერია საკმაოდ აქტიურ და დამოუკიდებელ პოლიტიკას ახორციელებდა. ხშირად ეს პოლიტიკა წინააღმდეგობაში მოდიოდა რომის აღმოსავლურ პოლიტიკასთან (მაგ., ფარსმან I-ის დროს, II. 30-იან წლებში). თუმცა, აღმოსავლეთში შექმნილი პოლიტიკური ვითარების, იმპერიის პართიასთან განუწყვეტელი დაპირისპირებისა და სომხეთისათვის მუდმივი ბრძოლის პირობებში, რომის მმართველი წრეები იძულებული იყვნენ, იბერიის მხოლოდ ფორმალური ვასალობით დაკმაყოფილებულიყვნენ, რათა ეს უკანასკნელი არ მიმხრობოდა მოწინააღმდეგის ბა-

³ **ბ. ლომოური.** საქართველოს საგარეო ურთიერთობათა სათავეებთან. – *ქართული დიპლომატია*, წელიწადიერი, I. თბ., 1994, გვ. 52.

⁴ **ბ. ლომოური.** საქართველოს საგარეო..., გვ. 52; **Н. Ю. Ломоури.** Грузино-римские..., გვ. 115.

⁵ **ს. ჯანაშია.** ადრეული ფეოდალიზმი. – წგნ.: **ს. ჯანაშია.** შრომები. II. თბ., 1952, გვ. 181-182; **კ. ფიფია.** რომისა და აღმოსავლეთ..., გვ. 27; **Н. Ю. Ломоури.** Грузино-римские..., გვ. 105-106.

ნაკს⁶.

ახ. წ. II ს. 20-30-იანი წლები იბერია-რომის ურთიერთობა ახალ ფაზაში შედის, რაც დაკავშირებული იყო, ერთი მხრივ, თვითონ იბერიის გაძლიერებასთან და, მეორე მხრივ, იმპერიის საგარეო პოლიტიკური კურსის რადიკალურ ტრანსფორმაციასთან. იმპერატორ ადრიანეს მმართველობის დროს რომი იძულებულია, უარი თქვას წინამორბედი იმპერატორის – ტრაიანეს (98-117წწ.) დროს დაწყებულ გლობალურ ექსპანსიაზე და კვლავ იმპერიის საზღვრების დაცვის, დაპყრობილი ტერიტორიების შენარჩუნების ავგუსტუსისეულ დოქტრინას დაუბრუნდეს⁷. რომის საგარეო-პოლიტიკური კურსის მკვეთრი ცვლილება განპირობებული იყო იმპერიაში შექმნილი საშინაო და საგარეო მდგომარეობით. მიუხედავად იმისა, რომ ანტონინუსების მმართველობის პერიოდი (96-192წწ.) რომაული სამყაროს ისტორიაში „ოქროს ხანად“ არის ცნობილი, რომის სახელმწიფოში უკვე შეიმჩნეოდა სოციალურ-პოლიტიკურ წინააღმდეგობათა ზრდა⁸. მონათმფლობელური მეურნეობის კრიზისი აშკარად დაეტყო იმპერიის ცენტრს – იტალიას⁹, საქალაქო ცხოვრება ქვეითდება, იზრდება ლუმპენ-პროლეტართა რიცხვი. ანალოგიური პროცესები მიმდინარეობს პროვინციებშიც¹⁰. ადრიანეს მიერ ექსპანსიონისტურ პოლიტიკაზე უარის თქმა, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური ბაზის შესუსტების გარდა, ნაკარნახევი იყო იმპერიის საზღვრებზე შექმნილი არასტაბილური მდგომარეობით. ადრიანეს მმართველობის დასაწ-

⁶ გ. მელიქიშვილი. საქართველოს ახ. წ. I-III სს. – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. I. თბ., 1970, გვ 525; Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские..., გვ. 293.

⁷ კ. ფიფია. რომისა და აღმოსავლეთი..., გვ. 98-99; Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские..., გვ. 187-192.

⁸ იხ.: Н. А. Машкин. История древнего Рима. Л., 1948, გვ. 458-459; А. Г. Бокшанин. Социальный кризис Римской империи в I веке н.э. М., 1954, გვ. 60-61.

⁹ А. Г. Бокшанин. Социальный кризис..., გვ. 46-62.

¹⁰ С. И. Ковалёв. К вопросу о характере социального переворота III-V вв. в Западной Римской империи. – „*Вестник древней истории*“, 1954, №3, გვ. 38-40; А. В. Ранович. Восточные провинции Римской империи I-III вв. М.-Л., 1949, გვ. 76-90.

ყისში კვლავ გრძელდებოდა ტრაიანეს დროს დაწყებული ებრაელთა აჯანყება¹¹. ღუნაის საზღვარზე ზეწოლა გააძლიერეს „ბარბაროსულმა“ ტომებმა – სარმატებმა და როქსოლანებმა, უკმაყოფილების ტალღამ მოიცვა ბრიტანეთი და მავრიტანია¹². 132წ. იფეთქა იუდეველთა მძლავრმა აჯანყებამ, რომელიც სამი წელი გაგრძელდა. ამ აჯანყების შედეგად გაუკაცრიელდა და გაიძარცვა იუდეა. კრიტიკულ მდგომარეობაში იყო რომის საიმპერატორო ხაზინაც. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, სირიის პროკონსულად ნამყოფ აღმოსავლეთის საკითხში კარგად ჩახელულ იმპერატორს შეუძლებლად მიაჩნდა პართიასთან ომის გაგრძელება. ადრიანეს საგარეო პოლიტიკის ძირითად მიმართულებად საგარეო სტაბილურობის დაცვა იქცა. მისი ბიოგრაფის ელიუს სპარტიანეს ცნობით, „ადრიანე ხელისუფლებაში მოსვლისთანავე, დაუყოვნებლივ დაუბრუნდა მოქმედების ძველ წესს (იგულისხმება თავდაცვითი სტრატეგია – **ხ.პ.**) და მთელი თავისი ძალისხმევა წარმართა საყოველთაო მშვიდობის დამყარებისაკენ. ამიტომ მან ევფრატსა და ტიგროსს გაღმა მიწები მაშინვე დატოვა“¹³. რომსა და პართიას შორის საზღვარი კვლავ მდინარე ევფრატი გახდა¹⁴, ტრაიანეს დროს პროვინციად გამოცხადებულ არმენიაში კი აღდგენილ იქნა ადგილობრივი სამეფო არშაკიდებით სათავეში¹⁵.

იმპერატორის მიერ დაპყრობილ ტერიტორიებზე უარის თქმამ უკმაყოფილება გამოიწვია უმაღლესი მთავარსარდლების წრეში. ტრაიანეს საუკეთესო სარდლებმა – კუზიუსმა, კვიეტუსმა, ცელსუსმა და პალმამ შეთქმულება მოაწყვეს ადრიანეს წინააღმდეგ. მართალია, შეთქმულება გასცეს და მათ სასტიკად გაუსწორდნენ, მაგრამ ადრიანეს არ შეეძლო თავი სავსებით მშვიდად ეგრძნო¹⁶. იმპერა-

¹¹ **Г. Л. Лившиц.** Классовая борьба в Иудее и восстания против Рима. Минск, 1957, გვ. 310-311.

¹² **El. Spart.**, Hadr, V, 2; **Euseb.**, Eccl. Hist., IV, 2.

¹³ **El. Spart.**, Hadr., V, 3.

¹⁴ **Eutr.**, Brev., VIII, 6,2.

¹⁵ **El. Spart.**, Hadr., XXI, 11; **Dio Cass.**, LXVIII, 33.

¹⁶ **Dio Cass.**, LXVIII, 32; **А. Г. Бокшанин.** Парфия и Рим. Ч. II. М., 1966; **К. Крист.** История времен Римских императоров от Августа до Константина. Т. I, Ростов-на-Дону, 1997, გვ. 420.

ტორმა ნათლად დაინახა, რომ დიდი ძალისხმევა იყო საჭირო ძალაუფლების შესანარჩუნებლად. ასეთ ვითარებაში, ადრიანე საბოლოოდ უარს ამბობს დაპყრობით ომებზე და საზღვრების მთელ პერიმეტრზე გლობალურ თავდაცვაზე გადადის. იმპერიის ყველაზე პრობლემატურ საზღვრებზე იწყება გრანდიოზული სამხედრო-საფორტიფიკაციო მშენებლობები¹⁷. იმპერატორმა ადრიანემ თავისი მმართველობის დიდი ნაწილი მოგზაურობებში გაატარა, რომლებსაც, პირადი ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილების გარდა, სამხედრო-ადმინისტრაციული ინტერესებიც ელო საფუძვლად. მოგზაურობისას იმპერატორი ამოწმებდა რომაული გარნიზონების სამხედრო მომზადებასა და ბრძოლისუნარიანობას, თვალყურს ადევნებდა სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემის – ე.წ. „ლიმესების“ მშენებლობას, პირადად აკონტროლებდა რომაული ადმინისტრაციის საქმიანობას პროვინციებში, სწავლობდა ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებას¹⁸. ადრიანეს პრინციპსობის დროს ძალზე გაიზარდა პროვინციების როლი, იმპერიის კულტურის ცენტრმა კი ბერძნულენოვან სამყაროში გადაინაცვლა¹⁹. იმპერატორს მიაჩნდა, რომ საჭირო იყო საგარეო-პოლიტიკური კურსის აღმოსავლეთისაკენ წარმართვა და “Pax Romana”-ს დამყარება, უპირველეს ყოვლისა, მახლობელ აღმოსავლეთში, რომელსაც იმპერიისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა როგორც გეოსტრატეგიული, ასევე მატერიალური თვალსაზრისით.

იმპერიის საგარეო-პოლიტიკური კურსის შეცვლასა და მისი სამხედრო ძალების შესუსტებას ევფრატის საზღვარზე არ გამოუწვევია კარდინალური ცვლილებები მახლობელი აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში და რომის აღმოსავლურ სამფლობელოებზე არ გაძლიერებულა პართიის ზეწოლა, რამდენადაც ტრაიანეს ლაშქრობებმა ძალზე დაასუსტა პართიის სამეფო და მას იმის უნარიც კი არ აღმოაჩნდა, რომ შექმნილი მდგომარეობა თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. ადრიანეს მიერ შეთავა-

¹⁷ *El. Spart.*, Hadr., XII, 6.

¹⁸ **Н. А. Машкин.** История..., გვ. 445-446; *История древнего Рима.* Под ред. **В. И. Кузищина.** М., 1981, გვ. 222; **К. Крист.** История времен..., გვ. 426; **S. Johnson.** Hadrian's Wall. L., 1997, გვ. 9.

¹⁹ *История древнего мира. Древний Рим.* Минск, 1998, გვ. 409.

ზებული ზავი არმაკიდთა სამეფო სახლმა ყოველგვარი ზედმეტი პრეტენზიების გარეშე მიიღო²⁰.

ასე რომ, ადრიანეს მმართველობის დასაწყისში საერთო-პოლიტიკური სიტუაცია მახლობელ აღმოსავლეთში მკვეთრად შეიცვალა. პართია-რომის ხანგრძლივი კონფრონტაცია წინა აზიაში ჰეგემონობისათვის თანდათან შენელდა. აღმოსავლეთში პოლიტიკური სიმძიმის ცენტრმა ევფრატის საზღვრიდან ჩრდილოეთით, კავკასიისკენ გადაინაცვლა. ადრიანეს პრინციპსობისას რომის აღმოსავლური პოლიტიკის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანად ჩრდილო-კავკასიელი ნომადური ტომების, ალანების მხრიდან მოსალოდნელი საფრთხისა და ამ პრობლემასთან გარკვეულწილად დაკავშირებული, რომის „მოკავშირე და მეგობრის“ – იბერიის სამეფოს აგრესიული ქმედებების განეიტრალება იქცა. აღმოსავლეთში შექმნილმა ახალმა პოლიტიკურმა კონიუნქტურამ აღმავლობის გზაზე მდგარ იბერიის სამეფოს ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა. საზღვრების გაფართოების აგრესიული პოლიტიკა, რომელსაც ეს ქვეყანა ახ.წ. II ს. მეორე ნახევრიდან ატარებდა, ადრიანეს დროს კულმინაციას აღწევს. გაძლიერებული იბერიის სამეფოს სათავეში, ბერძენ-რომაელ ავტორთა ცნობებით, ენერგიული მეფე ფარსმანი დგას, რომელთანაც კავშირის შენარჩუნებას ასე უფრო ხილდებოდა და განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა იმპერატორი. სპარსთა მხედრობის წინააღმდეგ მებრძოლი მეფე ქართულ წყაროებში „ქველის“ ეპითეტითაა შემკული. იბერიის მეფე ფარსმანი II (II ს. 20-40-იანი წლები) არ ერიდება თვით რომის ავტორიტეტსაც კი და იმპერიის პოლიტიკურ სისტემაში ჩართული ქართული კოლხეთის ერთ-ერთ ზღვისპირა სექტორს – მაკრონ-ჰენიოხებსა და ლაზებს შორის მოსახლე ზიდრიტთა ოლქს ეუფლება²¹.

²⁰ М. М. Дьяконов. Очерки истории древнего Ирана. М., 1961, გვ. 225-228; А. Г. Бокшанин. Парфия и Рим, ч. II, გვ. 253-254.

²¹ ზიდრიტებს ეკავათ დაახლოებით დღევანდელი აჭარა-ქობულეთის მხარე (იხ.: ნ. ლომოური. ეგრისის სამეფოს ისტორია. თბ., 1968, გვ. 10; შდრ. თ. ქემერტელიძე. საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონი ძველდამოსავლურ და ანტიკურ ხანაში. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად (ხელნაწერის უფლებით). თბ., 1998, გვ. 215).

კაპადოკიის პროვინციის პროკონსული, ცნობილი ისტორიკოსი ფლავიუს არიანე (დახლ. 95-175წწ.) 131წ. მის მიერ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ჩატარებული საინსპექციო ვიზიტის ოფიციალურ ანგარიშში იმპერატორ ადრიანესადმი, პირდაპირ აღნიშნავს, რომ ზიდრიტთა ტომი ფარსმანის ქვეშევრდომი იყო²². რამდენადაც არიანე საჭიროდ არ თვლის, სპეციალურად აღნიშნოს, თუ რომელ ფარსმანზეა საუბარი, უეჭველია, რომ აქ იგულისხმება ადრიანესთვის კარგად ცნობილი იბერიის მეფე²³. ამდენად, თუ პლინიუსის (ახ.წ. 23/24-79წ.) ცნობით, II ს. 70-იანი წლებში იბერიის სამეფოს ძალაუფლება არ ვრცელდებოდა შავი ზღვის სანაპირომდე²⁴, 131წ., ფარსმან II-ის დროს, იგი უშუალოდ ზღვის სანაპირო ზოლის ერთ ნაწილსაც აკონტროლებს. თუ გავითვალისწინებთ იმ დროს რომსა და იბერიას შორის არსებულ დაძაბულ ურთიერთობას, ძნელი საგარაუდოა, რომ ფარსმანის მიერ ზიდრიტთა ოლქის დაკავება რომის თანხმობით მომხდარიყო²⁵, თუმცა, როგორც აღნიშნავს კ. ფიფია, უშუალოდ საომარ მოქმედებებს ადგილი არ უნდა ჰქონოდა, რადგანაც კოლხეთის სანაპირო ზოლის ამ მონაკვეთზე, უშუალოდ ზიდრიტთა სამოსახლო ტერიტორიაზე, რომაული გარნიზონები არ ყოფილა დისლოცირებული²⁶. ამასთან, ზიდრიტთა ტომი არიანეს მიერ აღწერილ სხვა ტომებთან შედარებით ყველაზე მცირერიცხოვანი და სუსტი ჩანს და, საფიქრებელია, რომ იბერიის მიერ ამ ოლქის დაპყრობას ადგილობრივი მოსახლეობის მხრიდან დიდი წინააღმდეგობა არ უნდა შეხვედროდა²⁷. ფარსმანის მიერ ზიდრიტთა ოლქის დაპყრობას ადგილი უნდა ჰქონოდა ადრიანეს მმართველობის დასაწყისში, როდესაც რომს ძალზე გართულებუ-

²² *Azz.*, PPE, 11; **ფლავიუს არიანე**. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო. თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და რუკა **ნ. კეჭელაძის**ს. თბ., 1961, გვ. 43.

²³ **Н. Ю. Ломоури**. Грузино-римские..., გვ. 192.

²⁴ *Plin.*, NH, VI, 12.

²⁵ **გ. მელიქიშვილი**. საქართველო ახ. წ. I-III სს., გვ. 526; **Г. А. Меликишвили**. К истории древней Грузии. Тб, 1959, გვ. 354.

²⁶ **კ. ფიფია**. რომისა და აღმოსავლეთ..., გვ. 100-102.

²⁷ **კ. ფიფია**. რომისა და აღმოსავლეთ..., გვ. 100-102.

ლი ჰქონდა საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობა. ჩვენი აზრით, ფარსმანის მიერ განხორციელებული ეს აქცია გახდა იმ კონფრონტაციის მიზეზი, რომელიც ადრიანეს პრინციპსობის მთელ მანძილზე შეიმჩნეოდა იბერიასა და რომს შორის.

ფარსმან II რომთან გართულებული ურთიერთობის კონტექსტში კიდევ რამდენჯერმე ფიგურირებს ანტიკურ წყაროებში. ადრიანეს ბიოგრაფის, ელიუს სპარტიანეს ცნობით, იმპერატორმა მცირე აზიაში მოგზაურობისას, კაპადოკიაში ყოფნის დროს, „მეგობრულ შეხვედრაზე მოიწვია ადგილობრივი მეფეები და მმართველები; მოწვეულ იქნა პართიის მეფე ხოსროც, რომელსაც დაუბრუნა ტრაიანეს მიერ დატყვევებული ქალიშვილი და შეპირდა წართმეული ტახტის უკან დაბრუნებას. როდესაც მასთან გამოცხადდა ზოგიერთი მეფე, მათ ისე მოექცა, რომ იმათ, ვინც არ ისურვეს მასთან მისვლა, სანანებელი გაუხდათ. ის ასე, პირველ რიგში, ფარსმანის გამო მოიქცა, რომელმაც ქედმაღლურად უარყო მისი (ე. ი. ადრიანეს – ხ.პ.) მოწვევა²⁸. საკმაოდ დამაჯერებელი ჩანს უკანასკნელ ხანებში გამოთქმული მოსაზრება, რომ ფარსმანის მიერ ადრიანესთან გამოცხადებაზე დემონსტრაციული უარის თქმას რაღაც მიზეზი ექნებოდა და ეს მიზეზი, შესაძლებელია, სწორედ ზიდრიტთა ოლქის დაპყრობის გამო ურთიერთობის გაფუჭება ყოფილიყო²⁹.

კაპადოკიაში 129 წ. ჩატარებული კრების შემდეგ³⁰ რომსა და იბერიას შორის ურთიერთობა კიდევ უფრო უნდა გართულებულიყო, თუმცა შეურაცხყოფილ ადრიანეს ძალა არ შესწევდა იმიერკავკასიელი ნომადებით ზურგამაგრებული ფარსმანის დასასჯელად. ამიტომ იმპერატორი კვლავ დათმობას არჩევს და პირიქით, უხვად ასაჩუქრებს ფარსმანს³¹. ელიუს სპარტიანეს ცნობით, ადრიანემ ბევრს დაურიგა საჩუქრები, მაგრამ ყველაზე მეტად დაასაჩუქრა „იბერიის მეფე, რომელსაც ბრწყინვალე საჩუქრების

²⁸ *El. Spart.*, Hadr., XIII, 8-9.

²⁹ კ. ფოფია. რომისა და აღმოსავლეთი., გვ. 101-102.

³⁰ R. Syme. Hadrian and Vassal Princes. – *Athenaeum*, 59, 1981, გვ. 276; D. Braund. Hadrian and Pharasmanes. – *Klio*, vol. 73, 1991, №1, გვ. 211-212.

³¹ *El. Spart.*, Hadr., XVII, 10-11, XXI, 13.

გარდა, უძღვნა სპილო და ხუთასკაციანი კოჰორტა“.³² ს. ჯანაშიას სამართლიანი შენიშვნით, „ფარსმანს, ჯერ ერთი, სათანადო სამხედრო მოთხოვნილებანი უნდა ჰქონოდა, რაკი მას ასეთ ძღვენს აძლევდნენ. შემდეგ, მას თვითონაც უნდა ჰყოლოდა ასეთი მუდმივი რაზმებიც, და საფიქრებელია, უფრო ძლიერიც, რომ ამ უცხოელებს, სამეფო კარზე რეალურ ძალთა მეფისათვის არასასურველი განწყობა არ შეექმნათ“³³. საერთოდ, ელიუს სპარტიანეს ეს ცნობა აზრთა დიდ სხვადასხვაობას იწვევს. ჯერ ერთი, „ავგუსტუსთა ისტორიის მწერლების“ (*Scriptores Historiae Augustae*) სხვადასხვა გამოცემებში აღრიანეს მიერ ფარსმანისთვის ნაჩუქარ მეომართა რაოდენობა სხვადასხვანაირადაა მითითებული. ზოგ გამოცემაში საუბარია 50,³⁴ ხოლო სხვაგან კი 500-კაციან რაზმზე³⁵. სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს მოსაზრება, რომ აღრიანეს ძღვენი სინამდვილეში იყო იბერიის წინააღმდეგ მიმართული აქტი, თითქოს რომს ამ მეომრების სახით მცხეთაში შენიღბული გარნიზონის ჩაყენება სურდა.

საკმაოდ დამაჯერებელი ჩანს ა. ბოსუორთის მოსაზრება. იგი არ ეთანხმება მკვლევართა იმ ნაწილს, რომელიც აღრიანეს მიერ გაგზავნილ მეომრებს საჩუქრად თვლის და ასევე არასწორად მიიჩნევს ამ რაზმის რაოდენობას 50 კაცით განსაზღვრას³⁶. ა. ბოსუორთის აზრით, ქართლის მეფეს გამოგზავნილი 500-კაციანი რაზმი, უპირველეს ყოვლისა, კავკასიის გადასასვლელების დასაცავად და მცხეთის გასამაგრებლად უნდა გამოეყენებინა³⁷.

იმ დროს ამიერკავკასიაში შექმნილი ვითარებიდან და აღრიანეს მიერ ამ რეგიონში გატარებული ღონისძიებებიდან გამომდინარე იმპერატორის მიერ იბერიაში 500-კაციანი კოჰორტის

³² *El. Spart.*, Hadr., XXI, 17.

³³ ს. ჯანაშია. საქართველო აღრიანდელი ფეოდალიზაციის გზაზე. გვ. 206.

³⁴ *El. Spart.*, XVII, 11.

³⁵ *El. Spart.*, Hadr., XXI, 17. **В. В. Латышев.** Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. – *Вестник древней истории*, 1949, №3, გვ. 376.

³⁶ **A. Bosworth.** Arrian and the Alani. – *Harvard Studies in Classical Philology*, 1977, 81, გვ. 215-217.

³⁷ **A. Bosworth.** Arrian and the Alani, გვ. 225.

გაგზავნა, როგორც ჩანს, უფრო ამ ქვეყანაში რომის პოზიციების განმტკიცებას ისახავდა მიზნად, ვიდრე ფარსმანის დასაჩუქრებას. როგორც აღვნიშნეთ, 129წ. კაპადოკიაში ადრიანესთან არგამოცხადების შემდეგ, იბერია-რომის ურთიერთობა განსაკუთრებით უნდა გართულებულიყო. თუმცა ადრიანე, რომელიც მუდამ არიდებდა თავს პირდაპირ საომარ მოქმედებებს, ფარსმანზე ზემოქმედების მოსახდენად იწყებს იბერიის უშუალო სიახლოვეს, კოლხეთის სანაპიროზე არსებული რომაული სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემის მოღერნიზაციას. ამ პროცესს, როგორც გაარკვია კ. ფიფიაძე, ადგილი ჰქონდა სწორედ 129-131წწ.³⁸ რომაელების მიერ განსაკუთრებით გამაგრებულ იქნა აფსაროსის კასტელუმი, რომელიც ესაზღვრებოდა უშუალოდ ზიდრატთა ოლქს და წარმოადგენდა ძირითად ფორპოსტს იბერიის სამეფოს წინააღმდეგ. აქ ადრიანეს დროს დისლოცირებული იყო საკმაოდ სერიოზული ძალა – 5 კოჰორტა (3000 მეომარი). რაც, პირველ რიგში, სწორედ იბერიის მხრიდან მოსალოდნელი საფრთხით იყო განპირობებული³⁹. გამაგრებულ იქნა ფასისის ციხეც, რომელიც სამხედრო მანქანებითაც ყოფილა აღჭურვილი⁴⁰. როგორც ჩანს, სწორედ ამ დროს იქნა გაგზავნილი იბერიაშიც 500-კაციანი რაზმი, რომელსაც, ადრიანეს ფრთხილი და წინდახედული პოლიტიკიდან გამომდინარე, ოფიციალურად იმპერატორის საჩუქარი ეწოდა.

თუმცა ადრიანემ მაინც ვერ მოახერხა ურჩი ფარსმანის დაშოშმინება. ფარსმანს, რა თქმა უნდა, არ აწყობდა უშუალოდ მისი საზღვრების სიახლოვეს, ზიდრიტთა ახალშემოერთებულ ოლქთან, რომაული ფორპოსტების გაძლიერება. თავისი პოზიციების შესანარჩუნებლად იბერთა მეფემ დარიალის კარები გაუხსნა მომთაბარე ალან-ოსებს. დიონ კასიოსის ცნობით: „ამასობაში იუდეველთა ომი დამთავრდა, ხოლო მეორე ომი ალანების ქვეყნიდან (რომლებიც მასაგეტები არიან) ატეხილ იქნა ფარსმანის

³⁸ კ. ფიფია. რომისა და აღმოსავლეთ., გვ. 102-103.

³⁹ ნ. ლომოური. ეგრისის სამეფოს ისტორია, გვ. 8, 36; 376; Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские., გვ. 228-229; А. В. Леквинадзе. Понтийский Лимес. – *Вестник древней истории*, 1969, №2, გვ. 77; А. Bosworth. Arrian and the Alani, გვ. 220.

⁴⁰ *Azz.*, PPE, 11.

მიერ. ომმა ძალზე შეაწუხა ალბანია და მიდია, შეეხო აგრეთვე არმინიასა და კაპადოკიას, ხოლო მას შემდეგ, რაც ალანები, ერთი მხრივ, ვოლოგეზის საჩუქრებით იქნენ მოსყიდულნი და მეორე მხრით, კი კაპადოკიის მმართველის ფლავიუს არიანეს მიერ შეშინებულნი, ომი შეწყდა“.⁴¹

ამ მოვლენებს, როგორც დიონ კასიოსის ცნობიდან ჩანს, ადგილი ჰქონდა იუდეველთა ომის, ე.ი. 132-135წწ. იუდეაში სიმონ ბარ-კოხბას მეთაურობით მიმდინარე აჯანყების დასრულების შემდეგ. ამასთან, ალანების შემოსევა მას შემდეგ შეწყდა, რაც კაპადოკიის ლეგატს, ფლავიუს არიანეს ისინი შეუშინებია. არიანე კი კაპადოკიის მმართველი იყო 131-137წწ. ასე რომ, ალანთა შემოსევას ადგილი ჰქონია 135-137წწ.⁴²

ფარსმანის მიერ მოწყობილმა ალანთა ლაშქრობამ დაახლოება ალბანეთი, სომხეთი, მიდია და რომის პროვინცია კაპადოკია⁴³. თუ ალანთა სომხეთში ლაშქრობას მანამდეც ჰქონდა ადგილი (72-74წწ.) და რომი ამ ფაქტს დიდ ყურადღებას არ აქცევდა, კაპადოკიაზე თავდასხმა უკვე აშკარად ანტირომაულ აქციას წარმოადგენდა⁴⁴. ამასთან, ალანთა მიერ მიდიის დალაშქვრით, ფარსმანმა თავის წინააღმდეგ განაწყო პართიის სამეფოც. როგორც ჩანს, ფარსმან II ამ პერიოდში იძენად გაძლიერდა, რომ იგი არ ერიდება პართიისა და რომის ერთდროულად გაღიზიანებას და მას შესწევს უნარი დაუპირისპირდეს ამ სახელმწიფოებს⁴⁵. ალანთა ლაშქრობამ, ეტყობა, დიდი ზიანი მიაყენა პართიის სამეფოს. მეფე ვოლოგეზ II-მ (104-147წწ.) ალანთა თავდასხმის შეჩერება მხოლოდ სოლიდური თანხის გადახდის შემ-

⁴¹ *Dio Cass.*, LXIX, 15,1; თარგმანი მოყვანილია ნ. ლომოურის გამოცემის მიხედვით – იხ.: *დიონ კასიოსის ცნობები საქართველოს შესახებ*. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და შესავალი და კომენტარები დაურთო **ნ. ლომოურმა**. თბ., 1966, გვ. 82.

⁴² **ა. გამყრელიძე**. ახლად აღმოჩენილი ლათინური წარწერა ფარსმან მეფისა. – „*ციხეკარი*“; 1959, №9, გვ. 139; **Н. Ю. Ломоури**. Грузино-римские..., გვ. 193.

⁴³ **В. А. Кузнецов**. Очерки истории алан. Орджоникидзе, 1984, გვ. 193-194.

⁴⁴ **В. А. Кузнецов**. Очерки истории алан, გვ. 193-194.

⁴⁵ **Г. А. Меликишвили**. К истории древней Грузии. Тб, 1959, გვ. 357.

დეგ შეძლო და, ფარსმანის მხრიდან მოსალოდნელი შემდგომი გართულებების თავიდან ასაცილებლად, იძულებული გახდა დახმარება თავისი მეტოქისათვის – რომისათვის ეთხოვა. დიონ კასიოსის ცნობით, ვოლოგეზმა ფარსმანზე საჩივარი გააგზავნა რომში და იმპერატორმა ადრიანემ იბერიის მეფისაგან მომხდარ ფაქტზე ოფიციალური განმარტება მოითხოვა⁴⁶. მაგრამ ფარსმანმა არც ამჯერად ისურვა რომში გამოცხადება და მისი წერილობითი პასუხი სენატში ელჩებს წაუკითხავთ⁴⁷.

გარდა ამისა, საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ დიონ კასიოსი ალანთა მიერ დალაშქრულ ქვეყნებს შორის იხსენიებს ალბანეთსაც. როგორც ცნობილია, იბერიის სამეფოს აღმოსავლეთისაკენ, ალბანეთის სამფლობელოთა ხარჯზე, ტერიტორიული გაფართოების მცდელობა შეიმჩნეოდა ჯერ კიდევ ახ.წ. II ს.-ში, მეფე ფარსმან I-ის დროს. სავარაუდოა, რომ ფარსმან II-ის მმართველობისას, იბერიის გაძლიერება-აღმაჯლობის პერიოდში, ეს ტენდენცია კიდევ უფრო გაძლიერდა და ფარსმან II-მ ამ მიმართულებით უფრო ქმედითი ღონისძიებები გაატარა. სწორედ ასეთ ღონისძიებად შეიძლება ჩაითვალოს ფარსმანის მიერ ალბანეთში ალანთა შეჭრის ინსპირირება⁴⁸. გამორიცხული არ არის, რომ სწორედ ამ პერიოდში მომხდარიყო იბერიის მიერ ალბანეთის დასავლეთ ოლქის – ჰერეთის შემოერთება⁴⁹. ყოველ შემთხვევაში, ფაქტია, რომ ფარსმანმა ალანთა გადმოყვანით და თავისი რეალური ძალის დემონსტრირებით საკმაოდ გაამყარა იბერიის პოზიციები ამიერკავკასიაში, შეინარჩუნა დაპყრობილი ზიდრიტთა ოლქი და მოგვიანებით მიაღწია იმასაც, რომ ანტონინუს პიუსის (138-161წწ.) პრინციპსობისას იმპერიამ ცნო იბერიის ტერიტორიული შენაძენი კოლხეთის ზღვისპირეთში.

---

⁴⁶ *Dio Cass.*, LXIX, 15, 1-2.

⁴⁷ ამ საკითხის შესახებ დაწერ. იხ.: მ. ინაძე. იბერიისა და რომის ურთიერთობა II ს. პირველ ნახევარში. – ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. I. თბ., 1955, გვ. 321-322.

⁴⁸ **Н. Ю. Ломоури.** Грузино-римские..., გვ. 194.

⁴⁹ **Н. Ю. Ломоури.** Грузино-римские..., გვ. 194.

Х. Б. ПЕРТИА

ВОСТОЧНАЯ ПОЛИТИКА АДРИАНА И ИБЕРИЯ

Во время правления Адриана (117-138гг.) Римская империя была вынуждена отказаться от глобальной экспансии и перейти на оборонительную стратегию на всех границах. Адриан отказался от завоеванных Траяном (98-117гг.) Армении и Месопотамии: в Армении было восстановлено местное царство во главе с Аршакидами, а границей с Парфией снова стал Евфрат. Переход Рима на стратегическую оборону вызвал активизацию мелких политических единиц, в первую очередь, Иберии. Царь Иберии Парсман II занял „землю“ зидритов в прибрежной Колхиде. Захват края зидритов и должен был стать причиной противостояния между Римом и Иберией, которое продолжалось на протяжении всего правления Адриана.

В 129г., находившийся в Каппадокии Адриан пригласил к себе Парсмана II, однако царь Иберии отказался прибыть к нему, в результате чего отношения между Римом и Иберией еще более обострились. Император Адриан, который всегда избегал прямой конфронтации, для воздействия на Парсмана начал укрепление существовавшей в прибрежной части Колхиды римской погранично-оборонительной системы. В ответ на это царь Иберии открыл аланам путь через Дарьяльское ущелье (135-137гг.). В результате организованного Парсманом похода алан сильно пострадали Албания, Армения Мидия и римская провинция Каппадокия. По-видимому, Парсман в этот период чувствовал себя настолько сильным, что не опасался одновременно противостоять и Риму, и Парфии. Впоследствии преемник Адриана Антонин Пий (138-161гг.) признал расширение пределов Иберии в западном направлении.

თენგიზ (მსტატე) ანთელავა

ჩრდილოეთ კავკასიაში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ზოგიერთი საკითხი.

XIX. 60-იანი წლები – XX ს. დასაწყისი

კავკასიის ომის ოფიციალურად დამთავრების შემდგომ რუსეთის ხელისუფლებამ ღონიდან, ვოლგიდან და სხვა ადგილებიდან ჩრდ. კავკასიაში ჩამოსახლა 100 ათასი კაზაკი. გრაფ მიხეილ ლორის-მელიქოვს რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრს, რომელსაც „რუსეთის დიქტატორს“ ეძახდნენ, 1865-1875 წლებში იყო თერგის ოლქის უფროსი და კაზაკთა ჯარის ატამანი, წერდა: „стесненность территории, происшедшая от водворения в пределах области 100 000 Казачьего населения, поставила большую часть туземных племен в полную невозможность прежних условий хозяйственного быта. Пока не будет урегулирован вопрос о землепользовании горцев, придется лет десять держать (уже для охраны казаков) большие войска, оставшиеся в Терской области после войны с Шамилем“.¹

როგორც თერგის, ასევე რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე კომპაქტურად დასახლებული კაზაკები წარმოადგენდნენ ნახევრად გასამხედროებულ სამეურნეო გაერთიანებას, რომლებიც იმ დროისათვის ითვლებოდა ძლიერ მობილურ, კარგად გაწვრთნილ და გამოცდილ სამხედრო ძალად. ატამანი, იასაული მეღნიაკი 1918 წელს თერგის კაზაკთა სამხედრო წრის შეკრებაზე ამბობდა: „У нас, у Терского войска, большое хозяйство. Тут и ведра и рыбная ловля, и леса, и земли. Владеем мы этим исконно, частью по право войны, а частью по праву свободной колонизации“.²

¹ А. Авторханов. К основным вопросам истории Чечни. Грозный, 1930, გვ. 30.

² Отчет заседаний воинского круга Терского казачьего войска 7 созыва. Владикавказ, 1918, გვ. 10.

ომისა და მშვიდობიანი კოლონიზაციის საშუალებით კაზაკებმა ინგუშებს წაართვეს ნოციერი მიწები, და ამით ინგუშეთის ტერიტორია ხელოვნურად გაიყო ორ ნაწილად – მთისა და ბარის. კაზაკების მიერ მიტაცებულ ინგუშეთის ბარის ტერიტორია ისტორიაში შევიდა, როგორც სუნჟის ხაზი, სადაც აშენდა ნაზრანის რედუტი, ციხეები – გროზნაია, ვნეზანაია, ბურნაია და სხვა მრავალი გამაგრებული პუნქტი. ეს ხაზი მოიცავდა ჩეჩნეთის ტერიტორიასაც. თებერვლის რევოლუციის შემდგომ ინგუშებმა მოითხოვეს მიტაცებული მიწების დაბრუნება. დაიწყო სისხლისმღვრელი, დაუნდობელი შეტაკებები ინგუშებსა და კაზაკებს შორის სუნჟის ხაზისათვის. მსგავს მოვლენებს ადგილი ჰქონდა ჩეჩნეთშიც. ჩეჩნები იძულებული იყვნენ დაეთმოთ კაზაკებისათვის ბარის ტერიტორიები. „Противник был притиснут к горам... это было сделано по праву войны“, – წერდნენ რუსი ისტორიკოსები³. ჩრდილოეთ კავკასიის დაპყრობა, მისი ტერიტორიების კოლონიზაცია რუსეთის ისტორიოგრაფიაში შეფასებულია, როგორც ისტორიული მონაპოვარი. ამ „ისტორიული მონაპოვრის“ შედეგი ტრაგიკული აღმოჩნდა მთიელი მოსახლეობისათვის. მთიელებმა დაკარგეს არა მარტო ეროვნულ-პოლიტიკური დამოუკიდებლობა, არამედ აღმოჩნდნენ ფიზიკური განადგურების წინაშე. ყოველი კაზაკი მამაკაცი 90 დესეტინა სასოფლო-სამეურნეო სავარგულის მფლობელი გახდა. როგორც ვიცით, კავკასიის ომის დამთავრების შემდეგ რუსეთის მთავრობამ მხოლოდ ჩეჩნეთში ჩაასახლა 100 000 კაზაკი. ორმოცი წლის შემდეგ კი კაზაკთა რაოდენობა გაიზარდა ორნახევარჯერ⁴. კაზაკები, რომლებიც თერგის მოსახლეობის ერთ მეხუთედს შეადგენდნენ, ფლობდნენ ტერიტორიის 30% და სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების ნახევარს.

³ *Очерки истории Чечено-Ингушской АССР*. Грозный, 1972; **А. Г. Гойго-ва**. Народы Чечено-Ингушетии в борьбе против Деникина. Грозный, 1963; **Н. П. Гриценко**. Классовая и антиколониальная борьба крестьян Чечено-Ингушетии на рубеже XIX-XX веков. Грозный, 1971; **Д. З. Корнев**. Революция на Тереке. Орджоникидзе, 1967; **Г. Д. Данилов**. История Дагестана. М., 1968; **И. Ф. Мужев**. Национально-освободительное движение горцев Северного Кавказа (1900-1914). Нальчик, 1965 და სხვ.

⁴ *Сборник Терского казачества в прошлом и настоящем*. Владикавказ, 1918, გვ. 270.

ვარზე მეტს. გარდა ამისა, კაზაკების „ისტორიულ მონაპოვარს“ შეადგენდა კასპიის ზღვის 1625 კვადრატული კილომეტრი, თევზის ჭერის განსაკუთრებული უფლებები მდინარეებზე – თერგი, სუნჟა და მალკე. მათ ხელში იყო მარილის საბადოებიც. კაზაკების შემოსავლის მთავარი წყარო იყო ნავთობით მდიდარი მიწები. 1893-1917წწ. კაზაკებმა ნავთის მრეწველებისაგან მიწის არენდის სახლაურად მიიღეს 25 მლნ მანეთი. რევოლუციის წინ მათ უნდა მიეღოთ კიდევ 16 მლნ. მანეთი⁵.

პენსიაზე გასულ კაზაკ გენერლებს მთავრობა ასაჩუქრებდა 1500 დეს. მიწის ნაკვეთით, ოფიცრებს – 400, დაბალ ჩინოსნებს – 200-დან 100-მდე დესეტინით. რევოლუციამდე თერგის ოლქში ამგვარად გასაჩუქრებული მიწების ფართი შეადგენდა 132 ათას დესეტინას⁶. კაზაკური მეურნეობა სახელმწიფოს მიერ არ იბეგრებოდა, სამაგიეროდ კაზაკები პენსიაზე გასვლამდე იმყოფებოდნენ სამხედრო-სავალდებულო სამსახურში სამეურნეო საქმიანობის უფლებით.

ადმინისტრაციულად თერგის ოლქი დაყოფილი იყო კაზაკებისა და მთიელების განსახლების მიხედვით. კაზაკებით დასახლებული ტერიტორია შედგებოდა ოთხი ადმინისტრაციული ერთეულისაგან, რომელსაც განყოფილებას ეძახდნენ – პიატიგორსკის, მოზდოკის, ყიზლარის და სუნჟის. მთიელებით დასახლებული ტერიტორია დაყოფილი იყო ექვს ოკრუგად – ვლადიკავკაზის (ოსები), ნალჩიკის (ყაბარდოელები და ბალყარები), ნაზრანის (ინგუშები), გროზნოსა და ველენსკის (ჩეჩნები), ხასავიურტის (ყუმიხები)⁷.

კაზაკებით დასახლებულ განყოფილებებს ხელმძღვანელობდნენ ატამანები, ხოლო მთიელებით დასახლებულ ტერიტორიებს ოკრუგის, სოფლებისა და აულების სტარშინები. ვლადიკავკაზი იყო თერგის ოლქის ადმინისტრაციული ცენტრი. თერგის კაზაკთა წრის ატამანის, რომელიც იმავდროულად იყო ოლქის უფროსი და ჯარის სარდალი, რეზიდენცია განთავსებული იყო ვლა-

⁵ *Отчет заседаний войскового круга Терского казачьего войска VI созыва.* Владикавказ, 1918, გვ. 35.

⁶ **Д. З. Корнев.** Революция на Тереке, გვ. 13.

⁷ **И. Ф. Мужев.** Национально-освободительное движение..., გვ. 96.

დიკავკაზში. აღსანიშნავია ისიც, რომ რუსეთის იმპერიის გუბერნიები, როგორც წესი იმართებოდნენ შინაგანს საქმეთა სამინისტროს მიერ, ხოლო კაზაკებით დასახლებული ოლქები ემორჩილებოდნენ თავდაცვის სამინისტროს.

როგორც ვხედავთ, რუსეთის მთავრობამ თავისი იმპერიული ზრახვების განსახორციელებლად ჩრდილოეთ კავკასიაში მმართველობის ისეთი სისტემის დანერგვა, რომელმაც მთიელი მოსახლეობა მოაქცია პოლიტიკურ, კულტურულ, სამეურნეო და ადმინისტრაციულ იზოლაციაში.

1903 წელს თერგის ოლქის სამხედრო წრის ატამანი ნიკოლოზ II-ის სახელზე გავზავნილ მოხსენებით ბარათში აღნიშნავდა, რომ „თერგის კაზაკთა მატერიალურ მდგომარეობაზე მომაკვდინებელ გავლენას ახდენს მტაცებელ მთიელებთან მეზობლობა“. იმპერატორმა მოხსენებით ბარათს შემდეგი რეზოლუცია დაადო: „По моему мнению, это соседство поддерживает в Терских казаках старую удаль“.⁸ ვფიქრობთ, რომ რუსეთის კოლონიზატორული პოლიტიკის მთელი არსი გამოხატულია რუსეთის იმპერატორის ამ ცინიკურ რეზოლუციაში.

რუსეთის იმპერიის მიერ დამორჩილებულ, დაპყრობილ ხალხებს შორის ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელები, განსაკუთრებით ჩენები და ინგუშები, განიცდიდნენ ყველაზე მძიმე და გამანადგურებელ დარტყმებს, ფიზიკურ, სულიერ და სოციალურ ტერორს. 1912 წელს ოსი პუბლიცისტი გ. ცოგოლოვი წერდა: „В этом крае беспросветной нужды и из каждых семи душ наличного населения мужского пола за убогим столом природы имеется прибор только для одного человека, а остальные шесть человек должны встать из-за стола“.⁹

რუსეთმა ჩენები და ინგუშები ისეთ მდგომარეობამდე მიიყვანა, რომ ისინი იძულებული იყვნენ, მათი მამა-პაპისეული მიწები კაზაკებისაგან იჯარით აეღოთ და ამისათვის მათ უხდიდნენ ყოველწლიურად 450 ათას რუბლს. აღშფოთებული ინგუშები პირველ სახელმწიფო სათათბიროს წერდნენ: „...После покорения

⁸ Г. А. Ткачев. Гребенские, Терские и Кизлярские казаки. Владикавказ, 1912, გვ. 259.

⁹ Г. Цоголов. Край беспросветной нужды. Владикавказ, 1912, გვ. 259.

Кавказа 2/3 наших земель, насильственно отобранных, перешли в руки казаков и мы, ингуши, для того, чтобы жить, должны арендовать земли у тех же казаков“.¹⁰

როგორც ვხედავთ, რუსეთის ხელისუფლების ძირითად დასაყრდენს ჩრდილოეთ კავკასიაში წარმოადგენდა შეიარაღებული ძალები, რომლის მთავარ ძალას წარმოადგენდა კაზაკობა. ამის დასადასტურებლად მოვიყვანთ კიდევ ერთი დოკუმენტს 1905 წლის ვლადიკავკაზის საქალაქო კომისიის მოხსენებითი ბარათიდან. „...У горцев отобрали лучшие земли, они загнаны в глубь диких ущелий... Поставленное вне действия общих законов систематически преследуемое войсковым сословием, которому покровительствовали власти, туземное население разоряется, дичает, озлобляется, ...проявляя недовольство в диких нормах кровавого мщения или мятежа“.¹¹

რუსეთის ხელისუფლება ყოველნაირად ცდილობდა მთიელთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გახლეჩას და მთიელთა ერთმანეთისათვის წაკიდებას. რუსეთის ხელისუფლებამ მთიელთა ლოიალური დამოკიდებულების უზრუნველსაყოფად ზოგიერთ ხალხს უცვლელად დაუტოვა ტრადიციულად ჩამოყალიბებული მიწათსარგებლობის წესი. ასე, მაგალითად, ბალყარეთში, ყაბარდოში და ოსეთში მიწები თითქმის სრულად ადგილობრივი მემამულეებისა და შეძლებული გლეხების ხელში დარჩა, მაშინ როდესაც ჩეჩნეთში და ინგუშეთში სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების, საძოვრების დიდი ნაწილი კაზაკებმა მიითვისეს. განსაკუთრებით პრივილეგირებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ ოსები. მათ მიმართ რუსეთის ხელისუფლების პოლიტიკა გაცილებით უფრო ლოიალური და ჰუმანური იყო, ვიდრე ჩეჩნებისა და სხვათა მიმართ. ჯერ კიდევ 1933 წელს, ოსეთის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი ბ. სკიტსკი წერდა: „в процессе превращения Осетии в Российскую колонию духовный меч сыграл такую роль, какой он не играл при покорении других областей Се-

¹⁰ Д. З. Корнев. Революция на Тереке, გვ. 17.

¹¹ Труды комиссии Владикавказской городской думы для рассмотрения вопросов о причинах грабежей и разбоев. Владикавказ, 1911, გვ. 1. ხაზგასმას ჩვენია – თ.-ე.ა.

верного Кавказа. Главным образом в Осетии он был употреблен наряду со светским мечом еще с 18-го века, чтобы крепче привязать идеологическими путями Осетинские народные массы к колеснице Российского капитализма“.¹² ამ შემთხვევაში, ბ. სკიტსკის მხედველობაში ჰქონდა ოსეთში რუსეთის მიერ ქრისტიანობის გავრცელება. დღეს ოსების დიდი ნაწილი ქრისტიან-მართლმადიდებლები არიან. ოსები ერთადერთია თერგის ოლქის მთიელთა შორის, რომელმაც რუსეთის ხელისუფლების ნებართვით მიიღო თავისი ანბანი და დამწერლობა. ოსი ახალგაზრდები სწავლობდნენ რუსულ სკოლებში და უმაღლეს სასწავლებლებში. მთიელებს შორის მხოლოდ ოსებს ჰქონდათ სამხედრო-სავალდებულო სამსახურის გავლის უფლება, მხოლოდ ისინი იღებდნენ სამხედრო წოდებებს. მხოლოდ პირველი მსოფლიო ომის დროს გადაწყვიტა მთავრობამ მთიელ მოხალისეთა საჯარისო შენაერთის შექმნა, რომელიც ცნობილია „ველური დივიზიის“ სახელწოდებით.

ამ და სხვა საშუალებებით ხელისუფლება ახერხებდა, ოსეთის საზოგადოების დიდ ნაწილში რუსული მენტალიტეტის ჩამოყალიბებას. რუსეთმა მიაღწია თავის სანუკვარ მიზანს და შეძლო მთიელთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ერთიანი ფრონტის გახლეჩა-დასუსტება. ჩეჩნებისა და ინგუშების დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვას მან დაუპირისპირა ყაბარდოელები, ბალყარები და ოსები.

დღევანდელი ე.წ. რუსეთის დემოკრატიული იდეების მატარებელი მთავრობა ძველი რუსული პოლიტიკის გამგრძელებლად გვევლება. დღეს ოსეთი რუსული პოლიტიკის საიმედო დასაყრდენია არა მარტო ჩრდილოეთ, არამედ სამხრეთ კავკასიაშიც.

ბატონყმობის გაუქმებამ რუსეთში ხელი შეუწყო ჩრდილოეთ კავკასიის კოლონიზაციის პროცესს. ალექსანდრე II-ის 1868 წლის 29 აპრილის კანონმა გააუქმა პეტრე I-სა და ეკატერინე II-ის კანონები მოსახლეობის თავისუფალი გადაადგილების შესახებ 1861წ. შემდგომ ჩრდილოეთ კავკასიაში ჩამოსულები ითვლენ

---

¹² *Записки Северо-Кавказского педагогического института*. Владикавказ, 1933, გვ. 41.

ბოდნენ „ინოროდცებად“. 1868 წლის კანონმა თავისუფალი გადაადგილების შესახებ დიდი როლი ითამაშა კავკასიის კოლონიზაციის საქმეში. XIX ს. ბოლოს ყუბანისა და თერგის ოლქში „ინოროდცების“ რაოდენობა ჭარბობდა კაზაკებს 108765-ით. 1861-1880 წლებში ჩრდილოეთ კავკასიის მოსახლეობა მკვეთრად იზრდება „ინოროდცების“ ხარჯზე¹³.

წოდებრივი ჯგუფები	მოსახლეობის რაოდენობა 1861წ.	მოსახლეობის რაოდენობა 1880წ.
კაზაკები, მემამულეები, სასულიერო პირები	618 097	815 030
ადგილობრივი ვლახები	303 767	398 018
„ინოროდცები“	9 630	154 438

კაზაკური ოლქების გვერდით აღმოცენდნენ „ინოროდცებით“ კოლონიზირებული უზარმაზარი ტერიტორიები. 1896 წელს ყუბანის ოლქს გამოეყო შავიზღვისპირეთისა და სტავროპოლის გუბერნიები. ამ ტერიტორიების სამხედრო კოლონიზაცია ხელისუფლებამ ვერ მოახერხა და ამიტომ, სტავროპოლისა და შავიზღვისპირეთის კოლონიზაცია მოხდა „ინოროდცების“ ხარჯზე, რომლებიც ძირითადად სოფლის მეურნეობით იყვნენ დაკავებულნი. 1870-1892 წლებში გუბერნიის მოსახლეობა გაიზარდა 261 112 კაცით¹⁴.

ჩერქეზებით დასახლებული შავიზღვისპირეთი რუსეთმა შემოიერთა XIX ს. 60-იან წლებში. ჩერქეზების თურქეთში გასახლების შემდგომ რუსეთის მთავრობა შეეცადა სამხედრო კოლონიზაციის გზით მის ათვისებას. ამ მიზნით, შავიზღვისპირეთში ჩაასახლა ყუბანიდან გადმოყვანილი სანაპირო ბატალიონი 629 ოჯახით, რომლებმაც ვერ შეძლეს ამ უკაცრიელი ტერიტორიის

¹³ *Столетие военного министерства. Главное управление казачьих войск.* СПб, 1902, გვ. 719.

¹⁴ **Н. Л. Янчевский.** Гражданская борьба на Северном Кавказе. Т. I. Ростов-на-Дону, 1927, გვ. 9.

ათვისება. მხოლოდ XIX ს. 80-იანი წლებიდან იწყება შავიზღვისპირეთში მოსახლეობის ზრდის პროცესი. 1914 წლის მონაცემებით შავიზღვისპირეთში ცხოვრობდა 152,7 ადამიანი, მათ შორის ქალაქში – 72,2 ათასი.

სტავროპოლისა და შავიზღვისპირეთის გუბერნიების ეკონომიკური და საყოფაცხოვრებო წესები არსებითად განსხვავდებოდნენ კაზაკური ჯარის წრის ოლქებისაგან. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ კაზაკობა ხორბლისა და სხვა მარცვლეულის მოყვანით არ იყო დაკავებული. მ. პოკროვსკი აღნიშნავს, რომ „на своих „юртах“ казачество земледелием не занималось. Так, как в жалованье запорожским входили мука и крупа... что было на Дону, то было на Днепре: тут и там экономической основой было промысловое хозяйство: охота, рыболовство, и в очень большой степени, бортничество“.¹⁵

1690 წელს ღონის ჯარის კაზაკთა წრე კრძალავდა მიწის ხვნას – „Если станут пахать – того бить до смерти и грабить“.¹⁶ როდესაც პეტრე I-ის ბრძანებით კაზაკები ვალდებული გახდნენ, დაეწყათ მათზე მიმაგრებული მიწების ხვნა-თესვა, ისინი ამისთვის მზად არ აღმოჩნდნენ. კაზაკურ ოლქებში მიწის დამუშავება მოუწია არა მიწათმფლობელ კაზაკს, არამედ გამოქცეულ ყმა-გლეხებს, „ბობილებს“, შემდგომში კი „ინოროდცებს“.

1860 წელს კაზაკებს გადაეცათ ღონის, ყუბანის და თერგის ოლქების მიწები. ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ ამ ოლქებს მოაწყდა გლეხობა, რომლებიც კაზაკებისთვის წარმოადგენდნენ იაფ მუშახელს. „ინოროდცების“ ნაკადის ზრდასთან ერთად ფართოვდებოდა სახნავ-სათესი სავარგულები. დაიწყო კაზაკური ოლქების სწრაფი ეკონომიკური ზრდა. 1869წ. 21 აპრილის კანონით „კაზაკური ჯარის მიწათმოწყობის შესახებ“, თითოეული კაზაკი ფლობდა არანაკლებ 30 დეს. მიწას, რომელსაც ის ღებულობდა 17 წლის ასაკიდან.

ხელისუფლებამ, ბატონყმობის გაუქმებისა და კავკასიის ომის

---

¹⁵ М. Н. Покровский. Русская история с древнейших времен. Т. 2. М., 1993, გვ. 160.

¹⁶ Столетие военного министерства, გვ. 532.

დამთავრების შემდეგ, ფართო მასშტაბით გააგრძელა მთიელთა მიწებით თავადაზნაურობის, მაღალი რანგის სახელმწიფო მოხელეებისა და გენერალიტეტის დასაჩუქრება. 1867 წელს ალექსანდრე II-მ რუსი არისტოკრატის წარმომადგენლებს მემკვიდრეობის უფლებით აჩუქა 129 957 დეს. მიწა, ხოლო ღონის ცხენსაშენების მეპატრონეებს – 752 994.¹⁷ 1870 წელს მეფის ბრძანებით 120 027 დეს. მიწა დაურიგდა თერგის კაზაკთა ოფიცრებსა და ჩინოვნიკებს¹⁸.

სამხედრო კოლონიზაციით მიტაცებულ მიწებს „ახალი მეპატრონეები“ სურვილისამებრ ასხვისებდნენ, ყიდდნენ. „Чумазому сословно, – 1890 წელს წერს ე. მაქსიმოვი, – от казачьего дворянства перешло из 562 участков – 219 участков, а всего 38 140 десятин, т.е. 38,9 всей закрепленной в частную собственность земли... 219 участков размером в среднем каждый 174,2 десятин, сосредоточились в руки 102 владельцев, и средний размер одного участка возрос до 373,9 десятины“.¹⁹

კოლონიზებული ტერიტორიების დიდი ნაწილი სასოფლო-სამეურნეო სავარგულებს ეჭირა. 1897 წლის მონაცემებით ღონის ოლქში ყოველ 1 000 კაცზე სოფლის მეურნეობით დაკავებული იყო 754, ყუბანის ოლქში – 790, სტავროპოლის – 857, თერგის – 812, დაღესტანის – 719.²⁰

ყოველწლიურად იზრდებოდა საექსპორტო სასაქონლო პროდუქციით სათესი ფართობები და საძოვრები. ასე, მაგალითად, ღონის ოლქში 1898-12 წლებში ნათესი ფართობი შეადგენდა 3,694 ათ. დესეტინას, 1913-1914 წლებში კი – 5 062 ათასს, სტავროპოლის გუბერნიაში 1898-1912წწ. – 375 000, 1913-1914 – 2455 ათასს, ე. ი. ყოველწლიურად ნათესი ფართობი იზრდებოდა საშუალოდ 1,170 ათასი დესიატინით. ასევე, ყუბანის ოლქში 1902

¹⁷ Сборник 1-го Донского окружного земства за 1876 г. Часть 2-я. Черкасск, 1877, გვ. 29.

¹⁸ **Е. Максимов.** Очерки движения частной поземельной собственности на территории Терского казачьего войска. – *Терский сборник*, вып. 1. Владикавказ, 1890, გვ. 19.

¹⁹ **Е. Максимов.** Очерки движения..., გვ. 21.

²⁰ **Е. Максимов.** Очерки движения..., გვ. 21.

წლიდან 1914 წლამდე ნათესი ფართობის ყოველწლიური ზრდა შეადგენდა 2 131 ათას ღესეტინას; თერგის ოლქში 1977-1891 წლებში სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების ფართი იყო 213 000 ღეს., 1898-1902 წლებში – 475 000 ღეს., 1913-1914 წლებში – 991 000 ღეს.²¹

ყუბანისა და დონის ოლქის მაგალითიდან, ნათლად ჩანს, თუ როგორ გადანაწილდა ჩრდილოეთ კავკასიის კოლონიზაციის შედეგად მიტაცებული მიწები:

	დონის სამხედრო ოლქის		ყუბანის ოლქის	
I. კაზაკური	მიწის ფართობის რაოდენობა ღეს.	მოსახლ. რაოდენობა	მიწის ფართობის რაოდენობა ღეს.	მოსახლ. რაოდენობა
1. სტანიცების ნადელი	9647014	1435865	5956663	1252777
2. სანადირო მიწები	–	–	77056	–
სულ	9647014	1435865	6033719	1252777
II. კერძ. მესაკ. და სხვ.				
1. ოფიცრები და ჩინონიკები	476626	25291	425454	8592
2. კერძო მესაკ.	2322126	–	520757	–
3. ცხენსაშენი	777017	–	–	–
4. სამონ., საეკლ. და სხვ.	6853	–	6288	–
სულ	3582622	25291	952499	8592
III. სამხ. და სახელმწიფო				
1. სამხედრო	1776267	–	325961	–
2. სახელმწიფო	–	–	509485	–
სულ	1776267	–	1787945	–
IV. საქალაქო	46734	–	36204	–
სულ	46734	–	36204	–
V. გლეხების	565069	905657	762711	115499 რუსი 132513 მოიელი
სულ	565069	905657	762711	248012
ს უ ლ	15617706	2366813	9573078	1509381

²¹ Экономическая география Юго-Востока России. Ростов-на-Дону, 1924, გვ. 167.

1916წ. მთელს ჩრდილოეთ კავკასიაში სათესი მიწის ფართობმა შეადგინა 8,376 ათასი დეს. – მთელი ევროპული რუსეთის სათესი ფართობის 11,3%. 1903-1913წ. ჩრდილოეთ კავკასიიდან საზღვარგარეთ გატანილი იქნა²²:

	სულ	საზღვარგარეთ	რუსეთის ევრ. ნაწ.
ხორბალი	137,803 ტ.	114,024 ტ. 83%	23779 ტ. 17%
ქერი	78,106 ტ.	76,676 ტ. 98%	1,430 ტ. 2%

ამგვარად, ჩრდილოეთ კავკასიის სოფლის მეურნეობა, განსაკუთრებით კაზაკური, დამოკიდებული იყო პურის მსოფლიო ბაზრის მოთხოვნებზე. ხელისუფლება ზრუნავდა კაზაკური მეურნეობის განვითარებისათვის. კაზაკური თემი არსებითად არაფრით არ განსხვავდებოდა გლეხური თემისაგან. ერთადერთი განსხვავება ის იყო, რომ კაზაკი გაცილებით მეტ ნაღელს ამუშავებდა, ვიდრე გლეხი. თემური მიწათმფლობელობა აფერხებდა სოფლის მეურნეობის განვითარების პროცესს. „Общинное казачье хозяйство зашло в тупик. Существующая форма юртового станичного землепользования, – ккითხულობთ დონის სამხედრო წრის ერთ-ერთ ლოკუმენტში, – **является причиной весьма низкой урожайности донских земель и непреодолимым тормозом к введению устойчивости и производительности ее.** Войсковой Земельный Совет возбудил надлежащее ходатайство о разрешении Совету оказать из средства земельного капитала помощь тем станичным обществам, которые пожелают перейти от нынешнего порядка землепользования к вечным хуторским доволствиям“²³

1910-1916 წლებში დონის სამხედრო წრის მიწის საბჭომ

²² А. С. Собриевский. Екатеринодарский хлебный рынок. Екатеринодар, 1899, გვ. 21.

²³ *Обзор деятельности Войскового Земельного Совета Войска Донского за 1910-1915 гг.* Новочеркасск, 1916, გვ. 12. ხაზგასმა ჩვენია – თ.ე.ა.

9 128 511 მანეთად 53 386 ლეს. მიწა იყიდა. ნაყიდი და ასევე სამხედრო წრის მარაგის მიწებზე გასახლებული იქნა 35 399 კაცი²⁴. საბაზრო ეკონომიკის ინტერესებიდან გამომდინარე, ხელისუფლება ეხმარებოდა კაზაკობას და ცდილობდა, შეენარჩუნებინა ეს ფენა სტოლიპინის აგრარული რეფორმების ფარგლებში, შეექმნა ე.წ. „სტოლიპინის კაზაკი“, ანუ შეძლებული შეიარაღებული კაზაკი. მცირემიწიან კაზაკურ სტანიცების მიწით უზრუნველყოფა ხდებოდა სამხედრო წრის ფონდიდან. თერგის კაზაკთა სამხედრო წრემ მხოლოდ 1911 წელს 22 სტანიცას გადასცა 44 ათასი ლეს. მიწა²⁵.

როგორც ვხედავთ, რუსეთის ხელისუფლებას, სამხედრო კოლონიზაციის გზით მითვისებული ნოყიერი სავარგულებისა და საძოვრების ხარჯზე, კაზაკური მეურნეობა გადაჰყავდა კაპიტალისტურ რელსებზე, ხოლო მთიელებს ამყოფებდა ნატურალური მეურნეობის სფეროში, არ აძლევდა სასაქონლო მეურნეობაზე გადასვლის საშუალებას. ჩრდილოეთ კავკასიაში სტოლიპინის აგრარული რეფორმის განხორციელებას მოჰყვა რუსეთის იმპერიული პოლიტიკის გამკაცრება, რადგან სამხედრო გამარჯვების შემდეგ მან ხელში ჩაიგდო მისი დამორჩილების ეკონომიკური ბერკეტებიც.

ჩრდილოეთ კავკასიაში კაპიტალიზმის განვითარების დაჩქარებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა რკინიგზების გაყვანას. რკინიგზა აკავშირებდა ჩრდილოეთ კავკასიას რუსეთის გუბერნიებთან და ამით ხელს უწყობდა საშინაო ბაზრის გაფართოებასა და საგარეო ბაზრებთან ურთიერთობას. რკინიგზის მშენებლობამ გამოიწვია მრეწველობის ისეთი დარგების აღმოცენება და განვითარება, რომლებიც უზრუნველყოფდნენ გზისა და მოძრავი შემადგენლობის მზარდ მოთხოვნილებებს საჭირო მასალა-აღჭურვილობით.

ჩრდილოეთ კავკასიაში სამრეწველო განვითარება დაიწყო XIX ს. ბოლო მეოთხედში მსუბუქი მრეწველობის უპირატესი გან-

---

²⁴ *Обзор деятельности Войскового Земельного Совета Войска Донского*, გვ. 21.

²⁵ *Терские ведомости*, 1911, № 233.

ვითარებით. მანქანური წარმოება სწრაფად ვრცელდება ტყავის, პურისა და რძის პროდუქტების, ხე-ტყის, აგურის, მინისა და სხვა ფართო მოხმარების საწარმოებში. სოფლის მეურნეობის განვითარების კვალობაზე გაჩნდნენ გადამამუშავებელი საწარმოები. ასე, მაგალითად, XIX ს. ბოლოს სტავროპოლის გუბერნიაში ფუნქციონირებდა 2 100 საწარმო, სადაც დაკავებული იყო 7 138 მუშა; ყუბანის ოლქში – 402 საწ. 6 504 მუშით; თერგის ოლქში – 170 საწ. 1 175 მუშით, შავიზღვისპირეთში – 23 საწ. 171 მუშით და ა.შ. 1897 წლისათვის 1 000 კაცზე მრეწველობის დარგებში დაკავებული იყო: დონის ოლქში – 195 კაცი; ყუბანის – 115; ყუბანის – 115; შავიზღვისპირეთის გუბერნიის – 254; სტავროპოლის – 80; თერგის ოლქის – 78.²⁶

სოფლის მეურნეობის განვითარებასთან ერთად იზრდებოდა მსუბუქი მრეწველობის დარგებიც. 1908წ. ჩრდილოეთ კავკასიაში ფუნქციონირებდა 452 საწარმო 34 424 მუშით, 1910წ. – 533 საწარმო 39 304 მუშით, 1912წ. – 541 საწარმო 40 694 მუშით²⁷.

XX საუკუნის დასაწყისისათვის ჩრდილოეთ კავკასიაში იწყება მძიმე მრეწველობის დარგების განვითარება. სწრაფად იზრდება ყუბანისა და გროზნოს ნავთობის საბადოების ათვისება. 1883-1892 წლებში გროზნოს ნავთობი მოპოვებული იქნა 3 270 000 ფუთი, 1903წ. – 32,7 მლ. ფუთი; 1907წ. – 107,8 მლ. ფუთი²⁸.

1839 წელს თერგის ოლქში აღმოჩენილი იქნა სალონსკის ვერცხლისა და ტყვიის საბადოები. 1850 წელს აშენებული იქნა ალაგირის ვერცხლისა და ტყვიის გადამამუშავებელი ქარხანა; აქ 1900წ. გადამამუშავებული იქნა 101 400 ფუთი თუთია, 48 056 ფუთი ტყვია და 155 ფუთი ვერცხლი, 1913წ. – 179 940 ფუთი თუთია, 83 711 ფუთი ტყვია და 197 ფუთი ვერცხლი²⁹.

ჩრდილოეთ კავკასიაში XX ს. დასაწყისში დაიწყო მეტალურგიული მრეწველობის სწრაფი განვითარება. 1900 წელს გა-

²⁶ *Экономическая география Юго-Востока России*, გვ. 170.

²⁷ *Экономическая география Юго-Востока России*, გვ. 173.

²⁸ *Экономическая география Юго-Востока России*, გვ. 173.

²⁹ *Экономическая география Юго-Востока России*, გვ. 173.

მოდნობილი იქნა 10,2 მლნ ფუთი თუჯი, რკინა და ფოლადი – 6,6 მლნ ფუთი; 1913წ. – 26,9 მლნ თუჯი, 21,8 მლნ რკინა და ფოლადი³⁰.

მრეწველობის განვითარებასთან ერთად იზრდებოდა ქალაქების მოსახლეობაც. ჩრდილოეთ კავკასიის ინტენსიურ კოლონიზაციის პროცესზე მიუთითებს შემდეგი მონაცემები:

ქალაქები	1897წ.	1912-1913წწ.
როსტოვი	119,5 ათ.	189,8 ათ.
ეკატერინოდარი	41,6 ათ.	98,4 ათ.
ვლადიკავკაზი	43,7 ათ.	76,2 ათ.
გროზნო	15,6 ათ.	29,8 ათ.

ჩრდილოეთ კავკასიის მრეწველობის სწრაფი განვითარება ძირითადად განპირობებული იყო უცხოური კაპიტალის – ინგლისის, საფრანგეთისა და ბელგიის ინვესტიციებით. ასე, მაგალითად, გროზნოს საბადოების ძირითადი ნაწილი ეკუთვნოდა ინგლისელებს, როტშილდს, ბელგიელების მიერ დაარსებულ ამხანაგობას „ახვერდოვი და CO“. დიდი მეტალურგიული საწარმოები: „ქვანაშირის რუსეთ-დონის საზოგადოება“, „ტაგანროვის მეტალურგიული საზოგადოება“ – ექვემდებარებოდა ფრანგულ კაპიტალს³¹.

უცხოურმა ინვესტიციებმა დიდი როლი ითამაშა ჩრდილოეთ კავკასიის ქალაქების მეურნეობის განვითარებაში. როსტოვისა და ეკატერინოდარის ტრამვაი და ელექტროსადგური ეკუთვნოდა ბელგიის კაპიტალს, წყალგაყვანილობა და გაზის ქარხანა – საფრანგეთის კაპიტალს; ვლადიკავკაზის რკინიგზამ, რომლის ძირითადი კაპიტალი შეადგენდა 302 000 000 მან., 1911 წელს სუფთა მოგება მიიღო 26 060 000 მან., საიდანაც აქციონერებმა მიიღეს 392 700 მან. დივიდენდი. რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთი უდიდესი და ცნობილი აზოვი-დონის ბანკი ფაქტიურად იყო პარიზის ბანკის ფილიალი, რადგან ამ ბანკის ძირითადი კაპიტა-

³⁰ Экономическая география Юго-Востока России, გვ. 173.

³¹ Л. Н. Колосов. Из истории развития капиталистических отношений в Чечено-Ингушетии. – Известия ЧИНИИИЯЛ, т. 4. Грозный, 1964, გვ. 43-44.

ლის 60 მილიონიდან 42 მლ. ეკუთვნოდა საფრანგეთს³².

ჩრდილოეთ კავკასიის საექსპორტო საქონლის დიდი ნაწილი ეკუთვნოდა უცხოურ კაპიტალს. ასე, მაგალითად, 1904 წელს როსტოვის პორტიდან გატანილი საქონლის 76,5% ეკუთვნოდა უცხოელ ექსპორტიორებს; 1913 წელს ნოვოროსიისკის პორტში 493 შორსმცურავი გემიდან 198 იყო ინგლისის, იტალიის – 74, გერმანიის – 38, საფრანგეთის – 30, საბერძნეთის – 28, რუსეთის მხოლოდ – 87.³³

როგორც ვხედავთ, ჩრდილოეთ კავკასიის მძიმე და მსუბუქი მრეწველობის საწარმოების, რკინიგზისა და საზღვაო ტრანსპორტის, საქალაქო მეურნეობისა და ექსპორტის მნიშვნელოვანი ნაწილი უცხოური კაპიტალის ხელშია.

პირველმა მსოფლიო ომმა გამოიწვია რუსეთის იმპერიის სახალხო მეურნეობის მოშლა, მწყობრიდან გამოვიდა მისი ეკონომიკური რესურსები, დაიხურა მსოფლიო ბაზრები. ასევე ჩრდილოეთ კავკასიაში მნიშვნელოვნად შემცირდა ქვანახშირისა და ნავთობის მოპოვება, მოიშალა საფინანსო სისტემა, დაირღვა ტრანსპორტის მუშაობა, დიდი იყო კვალიფიციური მუშახელის ნაკლებობა, სოფლად მნიშვნელოვნად შემცირდა სათესი ფართობი, უზომოდ გაიზარდა სურსათ-სანოვაგეზე და პირველადი მოხმარების საქონელზე ფასები, რუბლის მსყიდველობითი უნარი 30%-მდე დაეცა. ამაზე მეტყველებს ღონის ოლქის შემდეგი მონაცემები³⁴:

დასახელება	1913 წელი	1916 წელი
ხორბალი	3 167 100 ტ.	2 130 192 ტ.
ხორბალი	1 მან. 17 კაპ.	1 მან. 75 კაპ.
ქერი	71 კაპ.	1 მან. 05 კაპ.
ქარხნების რაოდ-ბა	923	6 936
ქვანახშირი და ანთრაციტი	615 450 340	720 979 258

³² **Н. Я. Янчевский.** Гражданская борьба на Северном Кавказе. Т. I. Ростов-на-Дону, 1927, გვ. 15.

³³ **Н. Я. Янчевский.** Гражданская борьба., გვ. 15.

³⁴ *Экономическая география Юго-Востока России*, გვ. 175.

უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რეგიონის ეკონომიკურ მდგომარეობაზე გავლენა იქონია ომის შედეგად შეწყვეტილმა საგარეო სავაჭრო ურთიერთობებმა. ჩრდილოეთ კავკასიაში, განსაკუთრებით, ყუბანის ოლქში დაგროვდა დიდი რაოდენობით მარცვლეული. 1919 წელსაც, სამოქალაქო ომის დროს, ყუბანს შეეძლო საზღვარგარეთ გაეტანა 26,4 მლნ ფუთი ხორბლისა და 22,3 მლ. ქერის მარცვალი³⁵.

ცარიზმის ეროვნულ-კოლონიურმა პოლიტიკამ მთიელები უმძიმეს პირობებში ჩააყენა. მთიელებს ანადგურებდნენ არამარტო ფიზიკურად, არამედ გეგმაზომიერად შლიდნენ მათ ისტორიულ კვალსაც. ასე. მაგალითად, მთიელთა ცნობილი სოფლების გადჯირენ-იურტის, მაგომედ-ხითეს, ახ-ბორჯეს, აკი-იურტის, ანგუშტის, ილდირ-ჰალას, ალხასტესა და სხვ. ეწოდა ერმოლაევსკაია, გროზნენსკაია, სამაშკინსკაია, პეტროპავლოვსკაია, მიხაილოვსკაია, ტროიციკაია და სხვ.³⁶ როგორც წესი, დაპყრობილ ტერიტორიებზე მთიელთა ნაცვლად სახლდებოდნენ კაზაკები. მთიელები სამხედრო კოლონიზაციის შედეგად კარგავდნენ მთის წინა ზოლის და ბარის ნოყიერ მიწებს და იძულებული ხდებოდნენ თავი შეეფარებინათ მაღალმთიანი რაიონებისათვის. მთიელებმა მხოლოდ სუნჯის სამხედრო ხაზის დაარსების შედეგად დაკარგეს 262 964 დეს. ნოყიერი საზნავ-სავარგული და საძოვრები. 1911წ. სუნჯასა და კიზლიარში ცხოვრობდა 113 413 კაზაკი, რომელმაც დაისაკუთრა მთიელთა 1 039 206 დეს. მიწა, რაც უდრიდა ერთ სულ მოსახლეზე 9 დეს., მაშინ როდესაც გროზნოს, ველენოსა და ნაზრანის რაიონებში მცხოვრებ 303 689 ჩეჩენზე და ინგუშზე მოდიოდა 3 დეს.³⁷ უძიწობით და მცირემიწიანობით სულშეხუთული მთიელები იძულებულნი იყვნენ, იჯარით აეღოთ მიწა, რომელიც ახლო წარსულში მათ ეკუთვნოდა.

მიწაზე მოთხოვნილების ზრდასთან ერთად მისი საიჯარო ფასიც იზრდებოდა. ხშირად, მოიჯარე მთიელი მიწის იჯარის ფასად მოსავლის ნახევარს იხდიდა. მათ მდგომარეობას კიდევ უფ-

³⁵ *Экономическая география Юго-Востока России*, გვ. 176.

³⁶ *Терский календарь на 1912 год*. Владикавказ, 1911, გვ. 369-373.

³⁷ *Отчет начальника Терской области за 1911 год*. Владикавказ, 1912, გვ. 19-20.

რო ართულებდა სახელმწიფო გადასახადების სიმძიმე. 1901 წელს მხოლოდ სუნჯისა და კიზლიარის განყოფილების კაზაკების 415 157 დეს. მიწა იჯარით ჰქონდათ გაცემული, 1911 წელს კი – 420 266 დეს. 696 185 მანეთად. მიწის იჯარის ფასი 1901-დან 1911-მდე გაიზარდა ოთხჯერ³⁸.

ლონის კაზაკთა ჯარის 1907 წლის 22 თებერვლის თათბირის დადგენილებაში ვკითხულობთ: „необходимо оставить из предлагаемых запасов 500 000 десятин на 12-летний срок в аренду для образования земельного фонда, с целью покупки и обращения в фонд частновладельческих земель“.³⁹

რუსმა კოლონიზატორებმა მთიელთა საუკეთესო მიწები დაისაკუთრეს. მიწის უდიდესი ფონდი კაზაკთა სამხედრო წრეებს ეკუთვნოდა. იცვლებოდა დემოგრაფიული სურათი კოლონიზატორების სასარგებლოდ, რაზედაც მეტყველებს შემდეგი მონაცემები: 1900 წელს თერგის ოლქში ცხოვრობდა 180 125 კაზაკი, მთიელები 505 342, მათ შორის ჩეჩნები – 202 305, ინგუშები 49 216.⁴⁰ 1911 წლისათვის კაზაკების რაოდენობა გაიზარდა 66 778 სულით, ჩეჩნების – 31 667, ინგუშების – 5 572.⁴¹ როგორც ვხედავთ, ჩრდილოეთ კავკასიაში 1901-1911 წწ. კაზაკების რაოდენობა გაიზარდა 27 პროცენტით, ხოლო ჩეჩნების – 13,5, ინგუშების – 11,1 პროცენტით.

ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ხალხები – ნოღაელები, კარანოღაელები, თრუხმენები, ყალმუხები სრული დეგრადაციისა და ფიზიკური განადგურების წინაშე იდგნენ. ნოღაელების, რომლებიც ეწოდნენ მომთაბარე ცხოვრებას, რიცხობრივი შემადგენლობა კატასტროფულად მცირდებოდა. XIX ს. მეორე ნახევრის რუსი ეთნოგრაფი ნ. სემიონოვი აღნიშნავს, რომ 1885 წელს ჩრდილოეთ კავკასიაში ცხოვრობდა 6184 ნოღაელი, 1893 წელს კი 5464.⁴² 1883 წელს დაიბადა 112 ნოღაელი, გარდაიცვალა

³⁸ *Отчет начальника Терской области за 1911 год*, გვ. 19-20.

³⁹ *Обзор деятельности Войскового Земельного Совета Войска Донского за 1910-1915 гг.* Новочеркасск, 1916, გვ. 12-13.

⁴⁰ *Отчет начальника Терской области за 1901 год.* Владикавказ, 1901, გვ. 13.

⁴¹ *Терский календарь за 1912*, გვ. 13.

⁴² **Н. Семенов.** Туземцы Северо-Восточного Кавказа. СПб, 1895, გვ. 373.

160, 1884 წ. დაიბადა 143, გარდაიცვალა – 180, 1893 წ. დაიბადა – 99, გარდაიცვალა – 147.⁴³ ისინი თავგამოდებით იცავდნენ თავიანთ საძოვრებს კაზაკების შემოტევებისაგან. XIX ს. ბოლოს ნოღაელები იძულებული გახდნენ დაეტოვებინათ თავიანთი საძოვრები და გადაადგილდნენ კასპიის ზღვის სანაპირო ზოლის მწირ მიწაზე. „Ногаец как более слабая сторона, – წერს ნ. სემიონოვი, – оказался совершенно побежденным... втиснули его в пределы узкой береговой полосы... жалкий, ободраный и полуголодный, вертится как белка в колесе“.⁴⁴

კოლონიზატორებმა განსაკუთრებულად მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენეს თრუხმენები. 1893 წლიდან თრუხმენებში რიცხობრივი ზრდის პროცესი შეწყდა. 1893-1902 წლებში დაიბადა 1279, გარდაიცვალა – 4329 კაცი⁴⁵. ა. ვოლოდინი, რომელიც სწავლობდა თრუხმენტა ცხოვრებას, დიდი გულისტკივილით აღწერს მათი ტრაგიკული ცხოვრების გზას. „რა მოუვით თრუხმენებს 100-200 წლის შემდეგ? – წერს მ. ა. ვოლოდინი. – ალბათ, თრუხმენები ყველა ამოწყდება და მხოლოდ მათი უფლების ნანგრევები შეგვახსენებენ, რომ ცხოვრობდა ოდესღაც აზიიდან გადმოსახლებული პატარა ერი, რომელმაც აქ გაითხარა უკანასკნელი საფლავი“.⁴⁶

რუსეთის ხელისუფლების კოლონიურმა პოლიტიკამ ფიზიკური მოსპობის წინაშე დააყენა ყალბუხები. ხელისუფლებამ ყალბუხები ვოლგიდან თერგის ოლქში გადმოასახლა და მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ ყიზლარისა და მოზდოკის სტეპებში. XX ს. დასაწყისისათვის მათი რაოდენობა შეადგენდა სულ 4079. კაზაკებმა თანდათან მითვისეს ყალბუხეთის საძოვრები. „Богатый казак захватывал земли калмыков, – წერს XX ს. დასაწყისში ისტორიკოსი გ. გუბანოვი, – считая себя вправе „опахать кибитку“ беззащитного калмыка со всех сторон... эксплуатиро-

⁴³ Н. Семенов. Туземцы Северо-Восточного Кавказа. СПб, 1895, გვ. 377.

⁴⁴ Н. Семенов. Туземцы Северо-Восточного Кавказа. СПб, 1895, გვ. 378.

⁴⁵ Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 38. Тифлис, 1908, გვ. 80.

⁴⁶ Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 38, გვ. 81.

ვალი კალмыკов самым безнужным образом“.⁴⁷

მთიელების, რომლებიც მოექცნენ რუსეთის კოლონიალიზმის მარწუხში, პოლიტიკური უფუფლებობა და ეროვნული ჩაგვრა განსაკუთრებით გაიზარდა XIX ს. 80-იანი წლებიდან. ხელისუფლების მიერ გამოცემულმა საკანონმდებლო აქტებმა, ინსტრუქციებმა მთიელებს თავისუფალი გადაადგილების უფლება წაართვა. 1891წ. თერგის ოლქის უფროსის ცირკულიარით ერთი ეროვნების მთიელს არ ჰქონდა მეორე ეროვნების მთიელის ტერიტორიაზე ცხოვრების უფლება. ხელისუფლების ადგილობრივ ორგანოებს დაევალით გაესახლებინათ ჩენები ინგუშეთის ტერიტორიიდან და პირიქით – ინგუშები ჩენეთის ტერიტორიიდან. ჩენებს აუკრძალეს თავიანთი საცხოვრებელი ადგილებიდან უნებართვოდ გასვლა და ქალაქებში ცხოვრება.

ალექსანდრე III 1893 წელს დაამტკიცა სახელმწიფო საბჭოს დადგენილება, რომელიც მთიელის ყოველი ნაბიჯის რეგლამენტაციას ახდენდა. ამ დადგენილების თანახმად, მთიელს, რომელიც არ იმყოფებოდა სახელმწიფო სამსახურში ან რომელსაც არ ჰქონდა ოფიცრის წოდება, არ ეძლეოდა გროზნოში, ვოზდვიენსკოეში, შატოში და ვედენოში დასახლებისა და ქონების შექმნის უფლება⁴⁸. მთიელები ვალდებული იყვნენ დასახლებული პუნქტები დაეტოვებინათ ერთი წლის განმავლობაში. წინააღმდეგობის შემთხვევაში, მთიელთა ქონება გადადიოდა ხაზინის ხელში⁴⁹.

სახელმწიფოს ადგილობრივი ორგანოები თვითნებურად მასობრივად ასახლებდნენ მთიელებს ქალაქებიდან. მთიელს ერთი დღითაც არ ჰქონდა ჩრდილოეთ კავკასიის ქალაქებში ცხოვრების უფლება. კოსტა ხეთაგუროვი აღნიშნავდა, რომ მთიელებს ქალაქებიდან მასობრივად ერეკებოდნენ მიწერის ადგილებზე, ხელისუფლება არაფერს არ აქცევდა ყურადღებას. ქალაქებიდან განდევნილ მთიელთა უმრავლესობას სოფლებში არავითარი საკუთ-

⁴⁷ *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*. Вып. 33. Тифлис, 1904, გვ. 41.

⁴⁸ „*Терские ведомости*“, 1893, № 81.

⁴⁹ *ყოფილი ჩრდილოეთ ოსეთის ასსრ სახ. არქივი*. ფ. 11, აღწ. 6, ს. 4756, ფურც. 13.

რება არ გააჩნდა⁵⁰.

1893 წელს ალექსანდრე III-ის კანონმა არა მარტო გააუარესა მთიელთა ეკონომიკური მდგომარეობა, არამედ მთლიანად წაართვა მათ ყოველგვარი პოლიტიკური უფლებებიც. 1897წ. გროზნოს მახლობლად 18 სოფლის 20 ათასი აღშფოთებული მთიელი კავკასიის სამოქალაქო ადმინისტრაციის უფროსს წერდნენ: „Соединившись с Россией и подчинившись ее законам, горцы сделались такими же подданными русского царя, как и всё коренное население России... но этого нет. Горцы лишены прав свободного передвижения, свободного труда и, наконец, свободного пользования собственностью... Грозненские базары и ярмарки крайне необходимы для горца, которого нужда заставляет сбывать скудные запасы сельскохозяйственных продуктов и приобретать то, что отсутствует в ауле“.⁵¹

ჩრდილოეთ კავკასიის კოლონიური ადმინისტრაცია ყოველმხრივ ავიწროებდა მთიელთა უფლებებს, არ ცნობდა მის ისტორიულად ჩამოყალიბებულ თვითმმართველობით ორგანოებს. მთიელთა აულების სტარშინებად და მწერლებად, როგორც წესი, რუსი ოფიცრები ინიშნებოდნენ. მათ არ იცოდნენ და არც სურვილი ჰქონდათ ესწავლათ მთიელთა ენა. სტარშინებისა და მწერლების შენახვა მძიმე ტვირთად აწვებოდათ სოფლის მცხოვრებლებს. ისინი სტარშინას ყოველთვიურად ხელფასის სახით უხდიდნენ 180 მანეთს, ცხენის ქირას – 60 მან., ბინის, გათბობისა და შუქის, თარჯიმნის საფასურს⁵².

უბნის უფროსებად, სტარშინებად ძირითადად ინიშნებოდნენ სამხედრო ნაწილებიდან დათხოვნილი ოფიცრები, რომელთა პროფესიული, მორალურ-ზნობრივი დონე ძალზე დაბალი იყო. „...Из 23 участковых начальников можно признать... работоспособными не более 6-7. Остальные же укомплектованы уволенными из строевой частей офицерами, бывшими околоточными над-

⁵⁰ **К. Хетагуров.** Собр. соч. Т. 4. М., 1960, გვ. 207.

⁵¹ *ყოფილი ჩრდილოეთ ოსეთის ასსრ სახ. არქივი.* ფ. 11, აღწ. 6, ს. 4756, ფურც. 5-13.

⁵² *ყოფილი ჩრდილოეთ ოსეთის ასსრ სახ. არქივი.* ფ. 11, აღწ. 6, ს. 4836, ფურც. 5.

зирателями и бывшими писарями областного правления“.⁵³

გაუნათლებელი და უზნეო სოფლის სტაროსტები და უბნის უფროსები სარგებლობდნენ განუსაზღვრელი უფლებებით, ფიზიკური და სულიერი ტერორი მთიელების წინააღმდეგ ხელისუფლებამ თავისი ძალაუფლების შენარჩუნების ერთ-ერთ საშუალებად აქცია. ნებისმიერი პოლიტიკურ და სხვა გამოსვლას მთელთა მხრიდან, ხელისუფლება პასუხობდა ძალმომრეობითა და რეპრესიებით.

აღსანიშნავია, რომ ხელისუფლების ადგილობრივი რეპრესიული ორგანოების წარმომადგენლები დამოუკიდებლად წყვეტდნენ არა მარტო ცალკეული, არამედ ათასობით ადამიანების, მთელი აულის ბედს. ხელისუფლება უფლებას აძლევდა ადგილობრივ ორგანოებს გაესახლებინათ მთიელები გამოუძიებლად და გაუსამართლებლად ადმინისტრაციული წესით რუსეთის შორეულ ადგილებში, კასპიის ზღვის კუნძულ ჩეჩენზე ერთიდან ოთხ წლამდე.

კოლონიზატორები მთიელთა „დასამორჩილებლად“ საკონცენტრაციო ბანაკებსაც იყენებდნენ. ისტორიაში ცნობილია, რომ პირველი საკონცენტრაციო ბანაკები შექმნეს ესპანელებმა 1895 წელს ანტიკოლონიური ომის დასაწყისში, ინგლისელებმა 1899-1902 წლებში ბურებთან ომის დროს მშვიდობიანი მოსახლეობის იზოლაციის მიზნით. რუსეთის ხელისუფლების მიერ კუნძულ ჩეჩენზე შექმნილი საკონცენტრაციო ბანაკი სულ სხვა მიზნებს ისახავდა – უდანაშაულო მთიელების მასობრივ მოსპობას. ამავდროულად, ხაზგასმით ისიც უნდა ითქვას, რომ პირველი საკონცენტრაციო ბანაკები შეიქმნა არა ესპანეთსა და ინგლისში, არამედ რუსეთში. პირველად რუსეთმა აქცია საკონცენტრაციო ბანაკი ადამიანების მასობრივი მოსპობის იარაღად. შემდგომში, ბოლშევიკებმა და ფაშისტებმა ამ ტრადიციას არ უღალატეს და საკონცენტრაციო ბანაკები გახადეს მასობრივი მოსპობის, საკატორლო შრომის, ადამიანთა უფლებების დანაშაულებრივი დარღვევის სიმბოლოდ.

---

⁵³ *Очерки истории Чечено-ингушской АССР*. Т. 2. Грозный, 1972, გვ. 33.

Т.-Е. М. АНТЕЛАВА

**О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ РОССИЙСКОЙ
КОЛОНИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ НА СЕВЕРНОМ
КАВКАЗЕ. 60-Е ГОДЫ XIXВ. – НАЧАЛО XXВ.**

В статье на основе анализа документальных материалов и мемуарных первоисточников, а также специальной литературы, рассмотрены отдельные вопросы российской колониальной политики на Северном Кавказе. Отмечено, что одной из главных опор Имперской администрации были казаки, которым выделялись большие земельные участки ранее заселенные горцами. Эта была целенаправленная политика вытеснения горских народов с их исконных земель. С 60-х годов XIXв., после отмены крепостного права, активно использовались также т.н. „инородцы“, количество которых на Северном Кавказе стремительно возрастало. С целью окончательного порабощения горских народов Российские власти пользовались и другими методами, в частности, на о. Чечен в Каспийском море был создан концентрационный лагерь, куда ссылались „непокорные“ горцы.

ОМАР АРДАШЕЛИЯ

„АРМЯНСКИЙ ВОПРОС“ В РОССИЙСКОЙ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ 1910-1916гг.

Возникновение и развитие т.н. „Армянского вопроса“ и связанного с ним армянского националистического движения было связано с международной ситуацией и во многом определялось внешнеполитическими факторами держав.

Во второй половине XIX века европейские державы, составляя Оттоманской империи видимость самостоятельного государства, готовились превратить ее в полуколонию. Тогда же возник „Армянский вопрос“, который был раздут и являлся козырем в стратегической деятельности Российской империи.

„Армянский вопрос“, как проблема международной дипломатии, возник после русско-турецкой войны 1877-1878гг. и был тесно связан с „Восточным вопросом“. Впервые свое отражение „армянский вопрос“ нашел в Сан-Стефанском мирном договоре, подписанном 19 февраля (3 марта) 1878г. между Россией и Турцией¹.

В результате „армянского движения“, требовавшего „заступничества России“ и определенных автономных прав в Турции, в Сан-Стефанский договор был включен §16, согласно которому Турция обязывалась провести в тех вилайетах, где компактно проживали армяне, реформы, предоставляющие им

---

¹ Согласно Сан-Стефанскому мирному договору Турция теряла большую часть своих владений на Балканах (Сербию, Румынию), Болгария становилась автономным княжеством и, кроме того, к России отходили Южная Бессарабия, Батуми, Ардаган, Карс и Баязет с Алашкертской долиной (См. *Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917*. М., 1952, с. 167 и след.).

самоуправление².

Однако договор этот вызвал активное противодействие со стороны европейских держав, в первую очередь Англии³ и Австро-Венгрии, опасавшихся усиления русского влияния на Востоке. Под их нажимом Россия была вынуждена согласиться на пересмотр Сан-Стефанского договора. Поэтому царское правительство отказывалось от выполнения всех условий Сан-Стефанского договора на международном конгрессе, который открылся 13 июня 1878 года в Берлине⁴.

Конгресс отменил постановление Сан-Стефанского мира о проведении реформ в тех вилайетах, где компактно проживало армянское население под эгидой России. Статья 16 Сан-Стефанского договора заменялась статьей 61-й Берлинского трактата, в которой говорилось: „Блистательная Порта обязуется осуществить без дальнейшего замедления улучшения и реформы, вызываемые местными потребностями в областях, населенных армянами“.⁵ Переход вопроса о реформах к Европейским державам означал, как показали дальнейшие события, развязать руки Турции, так как противоречия между державами не давали возможности быстро договариваться и принимать меры. Из Берлинского трактата было исключено даже само слово „Армения“, которое фигурировало в статье 16-й Сан-Стефанского договора. Стало ясно, что противоборствующие европейские державы совершенно не были заинтересованы в создании какой-либо автономии или тем более в образовании такого государства в пределах Турции. В результате дипломатического поражения на Берлинском конгрессе царская Россия лишилась значительной части своих приобретений, в частности город Баязет с Алашкертской долиной был возвра-

---

² *Сборник договоров России с другими государствами...*, с. 170.

³ Англия, опасаясь усиления России, 4 июня 1878 года подписала с Турцией Константинопольский договор, согласно которому она обязывалась силой оружия защищать Турцию от России. Со своей стороны, султан Абдул-Гамид II за это обещание разрешил Англии оккупировать остров Кипр.

⁴ В Берлинском конгрессе принимали участие Россия, Англия, Германия, Австро-Венгрия, Франция, Италия и Турция; были приглашены также представители Греции, Румынии, Черногории, Сербии и Ирана.

⁵ *Сборник договоров России с другими государствами...*, с. 205.

щен Турции.

Таким образом, на Берлинском конгрессе „Армянский вопрос“ был вырван из рук России и вручен Европейским державам, был втянут в сферу их соперничества. С этого времени „Армянский вопрос“ перестал быть объектом взаимоотношений только Турции и России, а стал вопросом международным. Все подписавшие Берлинский трактат европейские державы получили право вмешиваться в решение придуманной ими же армянской проблемы.

Однако, вскоре после Берлинского конгресса турецкое правительство вместо проведения реформ жестоко отомстило армянам за их участие в войне на стороне России⁶. Пренебрежительное отношение Турции к решениям Берлинского трактата вынудило великие державы напомнить турецкому правительству о необходимости выполнения возложенных на него обязательств. Однако Турция не собиралась приступать к их осуществлению, так как хорошо знала подлинное отношение великих держав к судьбам армян. Следовательно „Армянский вопрос“ и задачи проведения реформ постепенно были преданы забвению. Эти вопросы стали предметом решения международной политики вследствие нового обострения международного положения.

Начавшаяся в октябре 1912г. вторая Балканская война до предела обострила международное положение. Подписанный в Лондоне 30 мая 1913 года мирный договор лишил Турцию почти всех ее европейских владений, за исключением Стамбула и небольшой территории к западу от него до линии Энос-Мидье. Крит был уже и формально присоединен к Греции⁷.

Балканская война оказалась примером для армян Турции, при подстрекательстве России они подняли восстание и потребовали проведения реформ, предоставляющих им автономное самоуправление. Правительство России скрывало свои военно-стратегические и колониальные планы под декларатив-

---

⁶ С. С. Степанян. Армения в политике империалистической Германии (конец XIX – начало XX века). Ереван, 1975, с. 33 и след.

⁷ Ф. И. Нотович. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. Т. I. Потеря союзниками Балканского полуострова. М.-Л., 1947, с. 747.

ными, фарисейскими заявлениями о помощи армянскому населению в их освободительной борьбе против турецкого гнета.

В одном из документов Министерства иностранных дел России указывается, что „кайзеровская Германия и султанская Турция стараются уничтожить армянский клин в мусульманском мире“⁸, что было бы, естественно, невыгодным для России развитием событий. Поэтому в эти годы Россия резко изменила свою политику в отношении армян. В 1912 году в докладной записке кабинету министров министр иностранных дел С. Д. Сазонов указывал: „Если немцам и туркам нужна Армения без армян, если они хотят истребить барьер, существующий между нашими мусульманами, и курдами и турками, задача России воссоздать, во что бы то ни стало, этот барьер между турками и курдами и нашими татарами“⁹ (т.е. азербайджанцами – **О.А.**).

Таким образом, Российская империя в целях решения своих геополитических задач стала отводить турецким армянам роль союзника против турок, армяне же, надеясь на Россию, стремились к исполнению заветной цели – „воссозданию Великой Армении“. Россия, безусловно, не могла допустить такого развития событий по соображениям „своих жизненных интересов, внешней политики, стремясь к скорейшему разрешению армянского вопроса“¹⁰ в свою пользу.

В соответствии с такой установкой в конце 1913 года по инициативе России была собрана специальная международная комиссия по вопросу об армянских реформах из представителей шести великих держав – Австрии, Англии, Германии, Италии, Франции и России. В качестве желательных реформ, намеченных Россией, было: создание особой армянской области из шести вилайетов – Эрзерума, Вана, Битлиса, Диарбекира, Харпута и Сиваса, подчиненной генерал-губернатору, христианину, предпочтительно европейцу, назначаемому на пятилетний срок султаном с согласия держав; при генерал-губернато-

---

⁸ **А. Гирс.** Австро-Венгрия, Балканы и Турция. Задачи войны и мира. Петроград, 1917, с. 75.

⁹ **М. С. Лазарев.** Курдский вопрос в 1891-1917 годах. М., 1972, с. 241.

¹⁰ **Г. Мнацаканян.** Разрешение армянского вопроса. М., 1914, с. 17.

ре – главе исполнительной власти – состоит административный совет с совещательным голосом. Кроме того, учреждается особое областное управление из мусульман и христиан в равном числе, сроком на пять лет¹¹.

Российская программа предусматривала также проведение широкой судебной реформы и организацию областного корпуса полиции и жандармерии под начальством европейских офицеров. Со своей стороны, Турция, поддерживаемая центральными державами¹², выдвинула контрпроект, предполагающий раздел всей Азиатской Турции на шесть секторов, с турецкими генерал-инспекторами во главе 4 из них и с подчинением 2 восточных (Эрзерума, Трапезунда, Сиваса, Вана, Битлиса, Харпута, Диарбекира) генерал-инспекторам европейцам. В результате длительных переговоров 26 января (8 февраля) 1914 года был подписан протокол между Россией и Турцией, в силу которого Турция соглашалась учредить должность 2 генерал-инспекторов для восточных секторов, причем она не противилась тому, чтобы ими стали европейцы. Были получены также определенные обещания турецкого правительства провести аграрную, административную и судебную реформы. В свою очередь, Россия отказывалась от требования о создании единой армянской провинции и делала известные уступки в вопросе о местной жандармерии¹³.

Таким образом, как видно, Россия стремилась использовать т.н. „Армянский вопрос“ для ослабления и расчленения Османской империи. При этом Россия понимала, что Восточная Анатолия является трамплином для проникновения на Ближний и Средний Восток. Руководствуясь именно этими соображениями, а не „любовью к армянам“, царские дипломаты и разработали план реформ в т.н. Западной Армении¹⁴.

---

¹¹ Это был проект А. Н. Мандельштама (См. *Сборник дипломатических документов. Реформа в Армении*. Петроград, 1915, с. 97).

¹² В основном Турция опиралась на силы Германии.

¹³ *Сборник дипломатических документов. Реформа в Армении*, с. 98.

¹⁴ Следует отметить, что по мнению некоторых исследователей, Западной, т.е. Турецкой Армении не существует (См. **Г. Р. Мархулия**. Административная политика российской империи на Южном Кавказе и вопросы армяно-грузинского антагонизма. Тб., 2004, с. 23).

Видный политический деятель России, П. Н. Милуков также отмечал, что „армянский вопрос накануне первой мировой войны имел для России центральное значение“.¹⁵ Это мнение разделяли и другие русские политики, считая, что „проблема Восточной Анатолии для России единственный доступный мост к проливам и Константинополю“.¹⁶

Однако некоторые высокопоставленные лица России считали, что до окончания Балканского кризиса поднимать „Армянский вопрос“ неудобно, „ввиду того, что это может среди великих держав создать разногласия“.¹⁷ Но вопрос был поднят и, после некоторого сопротивления, османское правительство подписало соглашение о реформах, по которым армяне должны были получить довольно широкую автономию в области администрации, языка, отбывания воинской повинности. Контроль за осуществлением реформ должны были осуществлять великие державы, в первую очередь Российская империя.

После подписания этого соглашения лидеры „Дашнакцутюна“¹⁸ считали, что „Армянский вопрос“ находится в последней стадии своего разрешения“.¹⁹

Прибывший в ноябре 1914 года в Тифлис Николай II во время аудиенции, данной армянскому католикосу, заверил его, что „армян ожидает светлая будущность“, и что он верит, что „Армения в будущем не последует примеру Болгарии“. В конце царь туманно заявил, что „армянский вопрос будет разрешен согласно ожиданию армян“.²⁰

---

¹⁵ В. Гурко-Кряжин. История революции в Турции. М., 1923, с. 77.

¹⁶ „Россия и армянский вопрос“. – Газ.: „Закавказская речь“, № 7, 9 января 1913г.

¹⁷ В. Гурко-Кряжин. Армянский вопрос. – „Большая Советская Энциклопедия“, т. III. М., 1926, с. 435.

¹⁸ „Дашнакцутюн“ – армянская (социалистическая) националистическая партия. Основана в 1890г. в Тифлисе. (См.: Г. Р. Мархулия. Из истории возникновения армянской националистической партии „Дашнакцутюн“ и ее политики в отношении Грузии в 1918-1920гг. – „Исторические разыскания“, II. Тб., 1999, с. 178).

¹⁹ Х. Вердиева, Р. Гусейн-Заде. „Родословная“ армян и их миграция на Кавказ с Балкан. Баку, 2003, с. 73.

²⁰ ЦГИАА. Ф. 57, оп. № 1, д. № 729, лл. 1-4.

После сараевских выстрелов, прозвучавших как сигнал к мировой войне, великие державы заинтересовались вопросом о Турции, следовательно, и „Армянским вопросом“. Однако с началом войны сразу выявилось истинное отношение держав к армянам. Поведение держав в отношении армян наглядно проявилось в следующем ироническом замечании английского дипломата: „Как только мне удастся направить свои суда в сторону Арарата, я окажу вам свою помощь“.²¹

В ходе первой мировой войны, когда в результате успехов русской армии на кавказском фронте была захвачена часть Малой Азии, дашнакские эмиссары, стоявшие во главе вооруженных боевиков, подняли всеобщее восстание армянского населения в Ванском вилайете, оказавшемся как раз в эпицентре развернувшихся боевых действий, и, по словам историка А. Гулиева, учинили беспощадную резню мирного турецкого населения²².

Армянскими боевиками было убито 30 000 этнических турок²³. Так дашнаки пытались освободить территорию для будущей „Великой Армении“. На освобожденной территории дашнаки поспешили провозгласить создание „Ванской республики“ под эгидой России. На собрании „Дашнакцутюна“ общее настроение среди армян в связи с этим было приподнятым. Гвоздем собрания была речь Андраника²⁴, в которой он, между прочим, сказал следующее: „Я вел и веду борьбу с турецким игом уже 25 лет, не переставая, и буду вести такую, если судьбе будет угодно, еще 25 лет с новым врагом, который окажет препятствие для осуществления нашего армянского вопроса“.²⁵ Этим новым врагом, борьбу с которым предпо-

---

²¹ *Mitteilungsblatt der Deutsch-Armenischen Gesellschaft*. Berlin, 1939, № 5-6, s. 18. – В кн. **С. С. Степанян**. Армения в политике.., с. 113.

²² **А. Гулиев**. Истинный геноцид и его жертвы. – Журн. „Возрождение – XXI век“, № 4 (26). Баку, 2000, с. 27.

²³ *Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX-XXI вв.)*. Краткая хронологическая энциклопедия. Под ред. **Н. Фаиг-Гызы**. Баку, 2002, с. 46.

²⁴ Андраник, Озаян Тороси – один из организаторов боевых операций против турок.

²⁵ **Б. И. Наджафов**. Лицо врага. История армянского национализма в Закавказье в конце XIX – начале XX века. Баку, 1993, с. 326.

лагал вести Андраник, очевидно, была Россия. Уже тогда между армянскими националистами и царским правительством, несмотря на все громкие слова и торжественные взаимные заверения, возникло определенное отчуждение и взаимное недоверие: каждая сторона подозревала другую в том, что она хочет использовать союзника в собственных целях. Опасения дашнаковцев оправдались. Через некоторое время „Ванская республика“ пала, турки отомстили армянам тем же. Было принято решение о депортации армян из зоны военных действий в Малой Азии в Месопотамию и Сирию²⁶. Оставшимся армянам, естественно, пришлось поспешно покинуть Турцию. Ни одна из великих держав не захотела оказать армянам сколько-нибудь реальную помощи.

Сразу же после известных событий некоторые представители российских правительственных кругов начали высказывать мнение о нецелесообразности предоставления автономии турецким армянам, так как „она провоцирует ни в коем случае недопустимую автономию Кавказской Армении“.²⁷ Действительно, для Российской империи т.н. „Армянский вопрос“ был средством для решения своих внешнеполитических задач, суть которой заключалась в установлении ее контроля над проливами Босфор и Дарданеллы.

Представители армянской общественности были возмущены коварной политикой держав и России в „Армянском вопросе“. Один из идеологов армянской националистической партии „Дашнакцутюн“ О. Качазнуни²⁸ не скрывая своего возмущения писал: „Разгневанные и уstraшенные мы искали виновников и тотчас же нашли в лице русского правительства... Говорили, что русские обманули и предали нас... Русские поступали так для того, чтобы опустошить Армению и затем переселить туда казаков. Осуществляется всем известный проект князя Лобанова-Ростовского – „Армения без армян“... Мы

---

²⁶ См.: *Геноцид армян в Османской империи*. Сборник документов и материалов. Под ред. М. Г. Нерсисяна. Ереван, 1966.

²⁷ М. С. Лазарев. Курдский вопрос..., с. 242.

²⁸ Оганес Качазнуни – первый председатель правительства первой Армянской республики.

политическая партия, забывали, что наш вопрос для русских не представлял интереса и поэтому они при случае легко, без колебаний, перешагнули через наш труп.

Не скажу, что мы этого не понимали, однако зачастую имели наивность думать, что вся война ведется из-за армянского вопроса“.²⁹

Безусловно, судьба армян интересовала противоборствующие державы лишь постольку, поскольку она соприкасалась с их собственными интересами. Они искусственно создали армянский вопрос в Турции, и „успешно“ использовали его, руководствуясь исключительно лишь своими политическими интересами на Ближнем Востоке.

В начале 1916 г. русским войскам удалось добиться значительных успехов на турецком фронте: в феврале был взят Эрзерум, а в апреле – Трапезунд, предполагаемая территория будущей независимой Армении³⁰. На завоеванной территории армянские добровольцы³¹ вновь учинили резню мусульманского населения³². В связи с этим правительство России вынуждено было издать указ о демобилизации армянских добровольцев³³. Таким образом, дашнаки так и не получили от имперских властей четких заверений и гарантий о будущем Армении. К тому же в одном из официальных документов штаба Кавказской армии прямо говорилось: „Ожидание армянами официального, с начала военных действий против Турции, подтверждения дарования автономии Армении при благополучном исходе войны не сбылось“.³⁴

Суть политики России в „Армянском вопросе“ наглядно вырисовывается в письме министра иностранных дел России С. Д. Сазонова, адресованном заместителю на Кавказе велико-

---

²⁹ **О. Качазнуни.** Дашнакцутюн больше нечего делать. Закнига, Тифлис, 1927, с. 14-15.

³⁰ **Г. Р. Мархулия.** Административная политика..., с. 37-38.

³¹ В рядах русской армии в это время воевало до 10 000 армян, кроме того, в боях принимало участие 7 батальонов армянских добровольцев (См.: **T. Chalkhovchian.** La livre rouge. Paris, 1919, pp. 21-31).

³² *Преступления армянских...*, с. 50 и след.

³³ **R. G. Novannisian.** The Republic of Armenia. V. I. Berkeley, CA, 1975, p. 14.

³⁴ **Кариби.** Красная книга. Тифлис, 1920, с. 71.

му князю Николаю Николаевичу: „Занятие нашими войсками почти всей Великой Армении и предстоящее включение ее в пределы Российской империи ставят на очередь вопрос о будущем устройстве этой области. Хотя теперь, до окончания войны, может быть и преждевременно³⁵ пытаться устанавливать вполне определенные и точные основания нашей внутренней и внешней политики в завоеванном крае, тем не менее мне представляется весьма полезным наметить ныне общие руководящие начала в этом отношении, тем более, что в настоящее время уже выработан и скоро будет введен в действие проект временного положения „об управлении областями Турции, занятыми по праву войны“³⁶.

Как известно, крайними вехами, между которыми ставится обыкновенно у нас разрешение армянского вопроса, являются 2 течения: одно – стремление армянских националистов к полной автономии под эгидой России в духе предложенных нами реформ 1913 года³⁷, а другое противоположное ему, низводящее политическое значение армян к нулю и пытающееся поставить на их место мусульман.

Мне кажется, – писал далее Сазонов, – что решение этого вопроса в том или другом направлении совершенно не соответствует государственным интересам России ни с точки зрения внутренней, ни внешней политики. Что касается предоставления широкой автономии армянам, то не надо забывать, что в Великой Армении, завоеванной ныне Россией, армяне никогда не составляли большинства, а после карательных мер, примененных к ним турками во время войны и, по свидетельству самих армян, в ужасающих размерах, – это соотношение еще больше изменилось не в пользу армян. При таких условиях армянская автономия в действительности приведет к несправедливому порабощению большинства меньшинством.

---

³⁵ Как показали дальнейшие события, опасения С. Сазонова оправдались.

³⁶ При письме в деле имелся экземпляр приказа начальника штаба верховного главнокомандующего ген. М. В. Алексеева от 5 июня 1916г. за №739 – высочайше утвержденный проект „временного положения об управлении областями Турции, занятыми по праву войны“.

³⁷ Проекты реформ 1913 года нами приведены выше.

По этим соображениям, – продолжает далее Сазонов, – мне представляется, что лучшим выходом для нас было бы при устройстве вновь завоеванных областей Турции особенно строго руководствоваться началами законности, справедливости и совершенно беспристрастного отношения ко всем разнородным элементам в крае. Таким образом оказалось бы возможным предоставить армянам, в известных рамках, школьную и церковную самостоятельность, право пользования языком, а также городское и сельское самоуправление³⁸.

В своем ответном письме от 3/16 июля 1916 года Великий Князь Николай Николаевич Романов С. Д. Сазонову писал: „Армянский вопрос в пределах ныне существующей Российской империи, по моему глубокому убеждению, совершенно отсутствует, и не следует даже допускать напоминания о таковом, так как русско-подданные армяне являются равноправными наравне с мусульманами, грузинами и русскими. Я считаю, что во вверенном мне Кавказском крае власть должна стремиться к полному равноправию всех национальностей, без исключения“³⁹.

Таким образом, как видно из приведенного выше материала, в завоеванной русской армией части территории Турции правительство России не помышляло о создании не только армянского государства, но и не допускало образования автономии. Россия, проводившая политику русификации на Южном Кавказе, не могла допустить в Малой Азии „образования территории“, где армяне пользовались бы исключительным преимуществом. Представители российского императорского двора открыто говорили, что нам нужна т.н. Турецкая Армения, то есть часть территории Османской империи, а не тамошнее армянское население. Таким образом, Российская империя „Армянский вопрос“ использовала в своих геополитических целях, а не для образования армянской государственности.

---

³⁸ *Константинополь и проливы*. Сборник дипломатических документов под ред. А. Адамова. М., 1924, с. 207-209.

³⁹ *Константинополь и проливы*, с. 211.

ომარ არღაშელია

„სომხური საკითხი“ რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში. 1910-1916წწ.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის იმპერია თავის აღმოსავლურ პოლიტიკაში კონსტანტინოპოლის დაუფლებას ლა-
მობდა. ამ გეოპოლიტიკური გეგმის განსახორციელებლად იმპე-
რიის მესვეურები დიდ იმედს სომხებზე ამყარებდნენ. ამ მიზნით
იყო შექმნილი ე.წ. „სომხური საკითხი“. სომხური ნაციონალის-
ტური ორგანიზაციების მესვეურებს იმედი ჰქონდათ, რომ რუსე-
თის დახმარებით მოახერხებდნენ დიდი სომხეთის აღდგენას. რუ-
სეთის მთავრობამ, თურქეთთან საომარი მოქმედების გასაადვი-
ლებლად სომხებს აჯანყება ურჩია. ამასთან ერთად რუსეთი დაშ-
ნაკთა ლიდერებს ე.წ. თურქეთის სომხეთის განთავისუფლებასა
და რუსეთის მფარველობის ქვეშ დამოუკიდებლობას შეპირდა.

1915 წლის დასაწყისში რუსეთმა თურქეთის წინააღმდეგ დიდ
წარმატებას მიაღწია და გაათავისუფლა ე.წ. „დიდი სომხეთის“
მნიშვნელოვანი ნაწილი, სადაც სომეხ მოხალისეთა ეროვნულმა
რაზმებმა მთელი სისასტიკით გაწმინდეს თურქი მოსახლეობისა-
გან „მოსალოდნელი დამოუკიდებელი სომხეთის ტერიტორია“. მაგ-
რამ მალე რუსეთს უკან დახვეა მოუწია და დაკავებული ტერი-
ტორიის დატოვება მოუხდა, რითაც ისარგებლეს თურქებმა და
სომხურ მოსახლეობას რეპრესიებით უპასუხეს.

1916 წელს რუსეთმა კვლავ მიაღწია წარმატებას კავკასი-
ის ფრონტზე და დაიკავა თურქეთის გარკვეული ტერიტორია. ამ
დროს დაშნაკებმა მოსთხოვეს რუსეთს დაპირებული ავტონომიის
მინიჭება განთავისუფლებული „სომხეთის ტერიტორიისათვის“. მაგ-
რამ რუსეთის მთავრობა, რომელიც რუსიფიკაციის პოლიტიკას
ატარებდა სამხრეთ კავკასიაში ვერ დაუშვებდა სომხეთისთვის
გარკვეულ ტერიტორიაზე თვითმმართველობის შემოღებას. ამ დრო-
იდან ამკარა გახდა, რომ რუსეთი და ევროპის სხვა დიდი ქვეყ-
ნები „სომხურ საკითხს“ თავისი გეოპოლიტიკური მიზნებისთვის
იყენებდნენ და სრულიად არ აღელვებდათ სომეხი ერის ბედი.

ГУРАМ МАРХУЛИЯ

ОБ „АРМЯНСКОМ ВОПРОСЕ“ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ

„Убеждение хотя не имеет внешнего вида необходимости, но силу имеет ту же самую, что и необходимость“¹

Горгий¹

Установление к началу 30-х годов XIX века полного контроля над Южным Кавказом, расположенным на геополитическом перекрестке Восток-Запад предоставляло Российской империи реальные возможности для создания новой угрозы Турции.

Во второй половине XIX века Россия планировала дальнейшее расширение и развитие своей завоевательно-наступательной политики на южном направлении. Стремление России завладеть черноморскими путями и проливами прикрывалось лозунгом борьбы за освобождение армян от ига мусульман и создания армянского государства. Армяне, поверив обещанию, приняли российскую ориентацию и начали антитурецкое движение. Это движение впоследствии официально было оформлено как „Армянский вопрос“.

Мысль о возможности образования самостоятельного армянского государства в пределах Турции и движение в этом направлении завершилось большой трагедией армянского народа. Не достигла своих целей и Россия, так как, после большевистского переворота, правительство новой, Советской России изменило внешнеполитический курс Российской Импе-

---

¹ Горгий из Леонтин (483-375гг. до н.э.).

рии, и заявило, что: „Договор о разделе Турции и „отнятии“ у нее „Армении“ порван и уничтожен“.²

В условиях продолжавшейся мировой войны геополитическая борьба между двумя крупнейшими военно-политическими блоками – Антантой и Тройственным Союзом и появление нового, враждебного к обеим группировкам военно-политического фактора – Советской России внесло определенный диссонанс в решении т.н. „армянского вопроса“ и обострило геополитическую борьбу держав за Южный Кавказ. Даже у входящих в один блок Германии и Турции цели в этом регионе далеко не совпадали, и в их взаимоотношениях наблюдались элементы скрытого соперничества, что, в свою очередь, давало Англии определенное преимущество в геополитической борьбе в регионе.

Именно в условиях этого геополитического соперничества и зародились новые суверенные государства на Южном Кавказе: Грузинская Демократическая Республика, Республика Армения и Республика Азербайджан. Правительство независимой Армении не покидала мысль создания „Великой Армении“, поэтому дашнаки сразу же предъявили территориальные претензии к соседним государствам. „Армянский вопрос“, таким образом, территориально переместился, он вышел за пределы Османской империи, перестал быть только ее внутренним делом и охватил уже Грузию и Азербайджан.

Армянские вооруженные бандформирования, выполняющие установку армянской националистической организации „Дашнакцутюн“, предавали огню все на своем пути, не щадя ни стариков, ни женщин, ни детей. Правительство Армении, напуганное возможным вторжением турецких войск под руководством Халил-паши, обещавшего положить конец организованной армянскими бандформированиями резне мирных жителей Закавказья, официально принесло извинения, пообещав привлечь к Суду Народов главарей и активных участников массовых убийств. В списке бандитов назывались армянские

---

² *Образование Союза Советских Социалистических Республик (Документы и материалы)*. М., 1972, с. 24.

головорезы: Андраник, Манукян, Саакян и др. Армянское правительство обещало Москве, Стамбулу и Берлину, что если Андраник вступит на территорию Армении, он будет немедленно арестован и предан военному трибуналу³.

С целью расширения территории Армении, в декабре 1918 года армянские войска напали на Грузию, но за считанные дни были разгромлены. Однако, из-за вмешательства Англии, была образована Лорийская нейтральная зона. Так „армянский вопрос“ в Грузии получил свое значение, смысл которого заключался в создании „Великой Армении“, в пределы которой должны были войти определенные исторические области Грузии.

В течение 1918-1919гг. в нагорной и низменной частях Карабаха армянскими карателями из организации „Дашнакцутюн“ было полностью уничтожено 150 азербайджанских деревень. Вырезана большая часть мирного населения⁴. Так „армянский вопрос“ в Азербайджане приобрел свое значение.

Согласно исследованиям азербайджанских историков, только в течение 1918 года армянскими террористическими и бандитскими формированиями были вырезаны 400 000 азербайджанцев, 120 000 грузин, 15 000 курдов, 22 000 лезгин⁵. Однако подобная цифра жертв армянских банд нам кажется намного преувеличенной, во всяком случае, подобных или близких к подобным цифрам сведений нами не обнаружено в архивных документах ни в Грузии, ни в Армении. В период армяно-грузинской войны таких жертв не могло и быть, тем более, что Армения в этой войне потерпела серьезное поражение. Если в приведенном документе речь идет о грузинах-му-

---

³ *Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX-XXI вв.)*. Краткая хронологическая энциклопедия. Под ред. **Н. Фаиг-Гызы**. Баку, 2002, с. 94.

⁴ **Н. Велиев**. Депортация. – Журн. „*Возрождение – XXI век*“, № 2, Баку, 1998, с. 17.

⁵ **А. Мансуров**. Белые пятна истории и перестройка. Баку, 1990. – В кн. *Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX-XXI вв.)*. Краткая хронологическая энциклопедия. Под ред. **Н. Фаиг-Гызы**. Баку, 2002, с. 94.

сультманах, проживающих в Турции, то возникает вопрос, кто считал эти жертвы по национальной принадлежности. Безусловно, приведенные цифры требуют дополнительного изучения, однако ясно, что армянские вооруженные формирования пролили много крови безвинных людей для достижения своей национальной цели.

После установления Советской власти на Южном Кавказе большевики приступили к установлению „международного мира“ в регионе. В результате этой политики Советская Армения получила Лорийскую „нейтральную зону“ – 381 кв. км исторической территории Грузии⁶. Азербайджан утратил почти 12 тыс. кв. км своей земли⁷. Территория Советской Армении в итоге была заметно увеличена.

Те же армянские круги и в 1922 году представили новый проект, согласно которому большая часть Джавахети или же Ахалцихского уезда должна была быть присоединена к Борчалинскому уезду с целью создания единой армянской административной единицы⁸. По словам И. Джавахишвили, „Ясно, что и этот план являлся первой ступенью мастерски придуманного проекта отчленения этих двух уездов из состава Грузинской ССР и присоединения их к Армении, за которым обязательно последовала бы и вторая. И на этот раз, как видно, шла борьба за осуществление прежних целей, однако другими путями“.⁹ И эта попытка в 1923 году закончилась неудачей.

Такая же борьба продолжалась и в Азербайджане, где переменившие цвет дашнаки добились определенных успехов. ЦИК Азербайджана 7 июля 1923 года вынужден был постановить: „Образовать из армянской части Нагорного Карабаха ав-

---

⁶ Г. Р. Мархулия. Армяно-грузинская конференция 1919г. и территориальный спор между Грузией и Арменией 1919-1921гг. – „Исторические разыскания“, V. Тб., 2002, с. 202.

⁷ Х. Вердиева, Р. Гусейн-Заде. „Родословная“ армян и их миграция на Кавказ с Балкан. Баку, 2003, с. 81.

⁸ Д. Бердзенишвили. Ахалкалаки Джавахетский. – В журн. „Артануджи“, № 7, Тб., 1998, с. 69.

⁹ Доклад И. Джавахишвили Правительству Грузии. 1926. – ЦГИАГ. Ф. 476, оп. №1 д. №26, л. 82-116.

тономную область как составную часть Азербайджанской ССР, с центром в Ханкенди“.¹⁰ Образованием автономной области Карабаха армянами была заложена основа присоединения этой области Азербайджана к Армении, оставалось лишь дожидаться „благоприятной политической погоды“ для решения вопроса.

Тихое, ползучее расширение пределов Армении продолжалось и в последующие годы. Так, в 1929 году постановлением Закавказского Центрального Исполнительного комитета 657 кв. км территории Азербайджанской ССР были переданы Армении. А в 1930 году Армении были отданы населенные пункты Алдере, Лехваз, Астазур, Ньюеди и на этой территории был образован Мегринский район¹¹. Территориальные притязания Армении, связанные с Нахичеваном, продолжают-ся и поныне.

В 1936 году армянские большевики попытались аналогично расширить пределы Советской Армении и в северном направлении. В соответствии с „древнеармянской установкой“ первый секретарь ЦК КПА А. Ханджян обратился с просьбой к Л. П. Берия передать Армении Ахалцихский и Ахалкалакский районы. 9 июля 1936 года А. Ханджяна вынесли мертвым из кабинета Л. П. Берия. Просьба тем самым была отклонена.

Армяне-большевики, продолжавшие национальное дело, стремились не только к расширению Армении, но и вели работы по созданию мононационального государства. А. И. Микояном был подготовлен проект документа „О переселении колхозников и другого азербайджанского населения из Армянской ССР в Куро-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР“. И. В. Сталин сначала неохотно, но затем, после того, как А. Микоян показал ему „некие документы и фото-

---

¹⁰ Д. Гулиев. К истории образования Нагорно-Карабахской автономной области Азербайджанской ССР. – В кн. *Конфликт в Нагорном Карабахе*. Баку, 1990, с. 16. Следует отметить, что в сентябре 1923 года решением Карабахского обкома партии Ханкенди в ознаменование памяти С. Г. Шаумяна и других бакинских комиссаров был переименован в город Степанакерт.

¹¹ *Преступления армянских...*, с. 150.

графии“, поставил на проекте документа свою резолюцию: „Разрешить на добровольных началах из Армении переселить 100-150 тысяч азербайджанцев в Азербайджан“. 23 декабря 1947 года Совет Министров СССР принял постановление за №4083 „О переселении колхозников и другого азербайджанского населения из Армянской ССР в Куро-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР“. ¹²

Около 10 000 человек погибло в ходе так называемой операции по переселению и политики по созданию „этнически чистых зон“. В 60-70-е годы XX века армянские большевико-националисты не оставляли попыток отделить Нагорный Карабах от Азербайджана и присоединить его к Армении. Они неоднократно начинали бурную, но тщетную деятельность в этом направлении ¹³.

Таким образом, в период Советской Власти на Южном Кавказе, Армении были переданы значительные территории Грузии и Азербайджана. Древнеармянский принцип – „селиться кучей“ принес свои плоды. Армяне-„большевики“, несомненно, являлись продолжателями дела „Дашнакцутюна“, т.е. национального дела и, в отличие от дашнаковцев, без боя добились определенных успехов в деле расширения пределов Армении и строительства мононационального государства. Более того, проведенная за годы Советской власти работа принесла новые успехи в осуществлении далеко идущих планов армянских националистов.

В 80-х годах XX в. „армянские тузы“, предвидя распад сплотившего их СССР, приступили к составлению плана расширения будущей независимой Армении. После того, как дашнакам „больше нечего было делать“, они вынуждены были сойти с политической сцены. Однако живучесть их оказалась поистине фантастической. Они вновь выступили на политической арене. В 1985 году, в столице Греции – Афинах, новые лидеры „Дашнакцутюна“ открыли XXIII съезд своей партии. В работе съезда на обсуждение был поставлен единствен-

---

¹² Н. Велиев. Депортация..., с. 18.

¹³ Журн. "Возрождение – XXI век", № 5, Баку, 1998, с. 12.

ный вопрос – вопрос расширения Армении. Разногласие среди депутатов вызвали вопросы направления „великого национального дела“ – начать расширение границ Армении с севера или с юга. По достоверным источникам известно, что делегаты съезда не касались турецкого направления. Видимо, дашнаки извлекли уроки из истории. На фоне Турции, Грузия и Азербайджан казались им не такой уж грозной силой, тем более, что дашнаки предлагали центру Армению, как геополитическую опору в регионе. Таким образом, на съезде в результате голосования перевесом в один голос было избрано Карабахское (Азербайджанское) направление, в противовес Ахалкалакско-Джавахетского.

13 февраля 1988 года в Степанакерте (Ханкенди) – центре НКАО – армяне собрались на первый митинг с требованием присоединения Нагорного Карабаха к Армении. Митинги в Ханкенди, начавшиеся с февраля 1988 года, стали первым актом политического сценария, написанного руководством Кремля, Еревана в „соавторстве“ с дашнакским „электоратом“ в Ханкенди.

После распада СССР, Армения активизировала свои военные усилия против Азербайджана. Не имея достаточных сил для отражения агрессора, в мае 1994 года Азербайджанская республика пошла на перемирие с захватчиком – Республикой Армения. К этому времени армянская сторона завладела не только Нагорным Карабахом, но также прилегающими к нему другими азербайджанскими землями с целью создания „зоны безопасности“ вокруг „независимой НКР“.¹⁴

В результате вооруженной агрессии Армянской Республики против Азербайджана убито свыше 20 тыс. азербайджанцев, свыше 50 тыс. человек ранено и получило увечья, в результате войны 1988-1994 годов оккупировано 20% территории Азербайджана и более 1 миллиона человек являются беженцами и вынужденными переселенцами в своей же стране¹⁵.

Таким образом, с Карабахской трагедией связана реани-

---

¹⁴ Х. Вердиева, Р. Гусейн-Заде. „Родословная“ армян., с. 87.

¹⁵ Х. Вердиева, Р. Гусейн-Заде. „Родословная“ армян., с. 87.

мация „армянского вопроса“ на Южном Кавказе, безусловно, под камуфляжем древнеармянской мечты воссоздания мифической „Великой Армении“. Решение же этого вопроса в Азербайджане, кроме прочего, связано также и с геополитическим климатом, после изменения которого армянам придется уносить ноги с азербайджанской земли.

Армянским маневрам в Грузии в свое время дал определенный отпор З. К. Гамсахурдия, однако внутренние и внешние враги не дали возможность З. К. Гамсахурдия решить „армянский вопрос“ в Грузии.

В современной политической жизни Грузии этот вопрос приобретает особенно актуальный характер, так как „Дашнакцутюн“ активизировал свои действия в Грузии. Еще в ноябре 2001 года в Швейцарском городе Базеле состоялась встреча лидеров партии „Дашнакцутюн“, на которой среди прочего обсуждались вопросы присоединения Самцхе-Джавахети к Армении. На встрече было принято решение, согласно которому дашнакским организациям было предписано профинансировать действующий „Фонд Возрождения Джавахка“, чтобы достичь для региона присвоения статуса автономии.

В Базеле дашнакскими организациями было собрано несколько миллионов долларов для проведения в этом направлении пропагандистской работы и приобретения оружия¹⁶.

Согласно принятому в Базеле решению, в Южной Грузии появились и начали свою подрывную деятельность бойцы из террористической организации „Крунк“¹⁷ и „ASALA“¹⁸, „на-

---

¹⁶ Г. Капанадзе. В Швейцарии разработан план отсоединения Самцхе-Джавахети. – В газ. „Georgian Times“, № 004 (166), 31.01-7.02, 2002 (на груз. яз.).

¹⁷ „Крунк“ – журавль. Террористическое подразделение „Дашнакцутюна“, действующее только на Кавказе. Бойцы „Крунка“ вели подрывную деятельность в Абхазии и боролись против грузинской армии во время российско-грузинской войны.

¹⁸ ASALA – Armenian Secret Army of Liberation of Armenia (Армянская секретная армия освобождения Армении), Создана в 1975 году. Штаб-квартира находится в Бейруте. ASALA имеет инфраструктуру в Западной Европе, на Ближнем Востоке (главным образом в Сирии, Ливане), в Северной Америке. Одна из основных структур – организационный центр – расположена в Афинах (Греция). Цель террористической организации – борьба за „Великую Армению“.

учными трудами“ сомнительной ценности снабжают армянское население в Южной Грузии представители партии „Дашнакцутюн“, „Джавакх“ и др.

В распространяемых „работах“ утверждается о праве Армении на область Джавахети, проводится мысль о необходимости создания автономии для защиты национальных интересов армян в регионе. Этими неприкрытыми действиями подготавливается общественное мнение армянского населения в Самцхе-Джавахети для присоединения этой области к Армении. Вместе с тем следует отметить, что указанные выше националистические партии и террористические организации действуют в союзе с правительством Армении.

Премьер-министр Армении А. Маргарян и Министр обороны С. Саркисян чуть ли не ежедневно заявляют: „Перед сегодняшним руководством Армении не стоит вопрос Джавахка, связанный с территориальной целостностью Грузии“. Таким образом, представители правительства Армении в завуалированной форме заявляют, что если не сегодня, то завтра в Джавахети следует ожидать событий, видимо схожих с имевшими место в Карабахе. Однако происходящие ныне политические события дают основание надеяться и полагать, что после потери Россией южно-кавказского геополитического пространства „армянский вопрос“ и связанные с ним проблемы будут окончательно решены.

ბურამ მარხულია

„სომხური საკითხისათვის“ სამხრეთ კავკასიაში

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში სომეხთა ტერიტორიულ პრეტენზიებს თურქეთისადმი პირობითად „სომხური საკითხი“ ეწოდა. 1917წ. რუსეთში ბოლშევიკური გადატრიალების შედეგად შეიცვალა გეოპოლიტიკური ვითარება. სწორედ ამ გეოპოლიტიკური ბრძოლის შედეგად სამხრეთ კავკასიაში შეიქმნა პირველი სუვერენული სახელმწიფოები.

დამოუკიდებელი სომხეთის დაშნაკურ მთავრობას „დიდი სომხეთის“ აღდგენის იდეა არ ასვენებდა და ამ მიზნით მეზობელ ქვეყნებს ტერიტორიული პრეტენზიები წაუყენა. ამრიგად ე.წ. „სომხური საკითხმა“ თურქეთიდან სამხრეთ კავკასიაში გადმოინაცვლა. სომხეთის მთავრობამ ე.წ. „დიდი სომხეთის“ ვითომც ისტორიული საზღვრების აღდგენის მიზნით ომი წამოიწყო როგორც საქართველოს, ისე აზერბაიჯანის და თურქეთის წინააღმდეგ, მაგრამ დამარცხდა და დასახული გეგმის განხორციელება ვერ მოახერხა.

სამხრეთ კავკასიაში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, დაშნაკთა ნაცვლად უკვე სომეხი „ბოლშევიკები“ შეუდგნენ სომეხთა ძველი, ეროვნული იდეის რეალიზებას. ამ პოლიტიკის შედეგად საბჭოთა სომხეთის ტერიტორია მნიშვნელოვნად გაფართოვდა, საქართველოს და აზერბაიჯანის ისტორიული მიწა-წყლის ხარჯზე. შემდგომში სომეხმა „ბოლშევიკებმა“ არაერთხელ სცადეს ახალქალაქის, ახალციხის რაიონების და ყარაბახის მიერთება სომხეთთან, მაგრამ მათი ეს მცდელობა უშედეგოდ დამთავრდა.

1985 წელს, „დაშნაკუთუნის“ ახალმა ლიდერებმა ათენში მოიწვიეს პარტიის XXIII ყრილობა. ყრილობაზე განიხილებოდა ერთად-ერთი საკითხი – სომხეთის გაფართოების საკითხი. კამათი გამოიწვია მხოლოდ მიმართულების არჩევამ. კენჭისყრაზე ერთი ხმით ყარაბახის მიმართულება იქნა არჩეული.

1988 წლის 13 თებერვალს სტეპანაკერტში, მიტინგზე სომხებმა პირველად მოითხოვეს ყარაბახის სომხეთთან შეერთება. 1988-1994 წლების ომის შედეგად ოკუპირებულია აზერბაიჯანის ტერიტორიის 20%, მილიონამდე ადამიანი ლტოლვილი გახდა თავისსავე სამშობლოში.

საქართველოს თანამედროვე პოლიტიკურ ცხოვრებაში კვლავ აქტუალურია „სომხური საკითხი“. 2001 წელს შვეიცარიაში შედგა „დაშნაკცუთუნის“ ლიდერთა შეხვედრა, რომელზეც სხვა საკითხებთან ერთად განიხილებოდა სამცხე-ჯავახეთის სომხეთთან მიერთების საკითხი. შეხვედრაზე მიღებული იქნა შეთანხმება, რომლის თანახმადაც დაშნაკური ორგანიზაციები დააფინანსებდნენ სამცხე-ჯავახეთში მოქმედ „ჯავახეთის აღორძინების ფონდს“, რათა მიაღწიონ რეგიონისათვის ავტონომიური სტატუსის მინიჭებას.

მიღებული შეთანხმების თანახმად დაშნაკცუთუნის მესვეურები ეწევიან პროპაგანდისტულ მუშაობას და საეჭვო ღირებულების „ნაშრომებით“ უხვად ამარაგებენ სამცხე-ჯავახეთის სომხურ მოსახლეობას და ცდილობენ, შექმნან საზოგადოებრივი აზრი ავტონომიის შექმნის აუცილებლობაზე.

ლია გიგაური

გაჰათმა განდი – ჰინდუ თუ ჯაინი

ინდოეთის, ისევე, როგორც საერთოდ მთელი მსოფლიო საზოგადოების, სულიერი აზროვნება ვითარდებოდა თანამიმდევრულად და ეტაპობრივად. ინდური ვედების მიხედვით, სული ადამიანის გულში უნდა ვეძიოთ. მაშასადამე, ეროვნული სულიც ხალხის გულთან უნდა იყოს დაკავშირებული. ალბათ, ამიტომაც არის ვედების შემდეგროინდელი ინდური რელიგიები სენტიმენტალური და არსებული ადამიანური ცნობიერების დახვეწისკენ მიმართული ვედებს მოყვება უპანიშადები, რომლებიც უკვე აკრიტიკებენ წინამავალ რელიგიას, მისთვის დამახასიათებელ ქურუმთა ინსტიტუტსა და რიტუალიზმს. შემდეგ თითქმის ერთდროულად ჩნდება ჯაინიზმი და ბუდიზმი, ანუ ვედების სრული უარყოფა და სხვადასხვა რწმენათა სინთეზირების მცდელობა „ბჰაგავადგიტაში“. აქვე მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს ბუდამდე არსებული ექვსი ძირითადი სისტემა ინდური ფილოსოფიისა, რომელთა დაუცხრომელი მიზანი „ხსნის გზის“ ძიება იყო. და ბოლოს ინდუიზმი, რომელშიც ყველა ზემოხსენებულმა რელიგიურ-ფილოსოფიურმა მიმდინარეობამ შეიტანა თავისი წვლილი გარკვეული დოგმებისა და დებულებების სახით.

საზოგადოდ, ინდური რელიგიები პიროვნებასა და მის შემეცნებასთან დაკავშირებულ პრობლემებს იკვლევენ, თუმცა, განდის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ყველა რწმენა ერთ იდეას ემსახურება: ადამაღლონ ადამიანის ცხოვრება და მისცენ მას აზრი“... განდი რჯულთმემწყნარებელი იყო, მაგრამ თავს უფლებას არასოდეს აძლევდა, ხელალებით ემსჯელა ქრისტიანობის, ისლამისა და იუდაიზმის საკითხებზე, სამაგიეროდ, ჰინდუსობაში, ორ-

თოდოქს ჰინდულობაში, მას ვერავინ შეედავებოდა. განდი თვით ინდურ რელიგიებში ურთიერთსაპირისპიროს ვერაფერს ხედავდა და ხშირად უკვორდა კიდეც, მათ ცალ-ცალკე რომ განიხილავდნენ. მას ყოველთვის მიაჩნდა, რომ ბუდიზმი და ჯაინიზმი იმავე ვედებიდან იღებენ სათავეს, რომელსაც შემდეგში გარკვეულწილად უარყოფენ კიდეც, ხოლო ჰინდუიზმი „მიძღვები და შემგუებელი“ რელიგიაა, არავის ებრძვის და თანაც „წარმატებას მიაღწია ბუდიზმის შთანთქმით და არა მისი უარყოფით“.

„მე ორთოდოქსი – სანატანი ჰინდუ ვარ. თუმცა ბევრ რამეს მასში უარყოფ. მე არასოდეს შევეფარებივარ ჰინდუიზმის დიადი რწმენის კალთას რაიმეს დასაფარავად. მე ერთხელ და სამუდამოდ უნდა განვსაზღვრო სანატანი ჰინდუიზმის ჩემეული გაგება“¹ – წერს განდი და მუხლობრივად ჩამოთვლის ამ სიტყვების დამამტკიცებელ საბუთებს, რომ სწამს:

1) ვედები, უპანიშადები, პურანები და ყველაფერი, რაც ჰინდუთა წმინდა წიგნებად ითვლება და, მაშასადამე, ავათარები და მეორედ დაბადება; 2) ვარნაშრამა დჰარმა წმინდა ვედური გაგებით; 3) ძროხის დაცვის აუცილებლობა; 4) კერპთაყვანისცემა და სჯერა: 1. ბოროტების არქმნის ანუ არაძალდომირების, ანუ აპომისის; 2. ჭეშმარიტების, ანუ სათიასის; 3. თავის მოზღუდვის, ანუ ბრაჰმჩარიის; 4. გურუს ინსტიტუტის, 5. ჰინდური რელიგიის სიმყარისა და მისი სამი წესის: ღმერთის, სულთა გარდასახვისა და ხსნის.

მიუხედავად ამისა, განდი არ იყო ისეთი ორთოდოქსი ჰინდუ, რომელიც ყველაფერს ღოგმატური სახით მიიღებდა. იგი თავს ინდოეთის ერთ-ერთ რელიგიურ რეფორმატორად მოიხსენიებდა და ყოველთვის ცდილობდა, მოეხდინა ჰინდუიზმის გაცოცხლება-აღდგენა თვითგანწმენდის გზით. ეს რელიგიური აღორძინება განდომ მოახერხა ჰინდუიზმის პოლიტიკურ პრაქტიკაში დანერგვით. სხვა რეფორმატორთაგან განსხვავებით კი მან შექმნა ისეთი რელიგია, რომელიც ინდოეთს მომავალი სახელმწიფოს საფუძვლად გამოადგებოდა. ასე რომ, განდის მიზნები უფრო შორს მიმავალი იყო.

¹ М. Ганди. Моя жизнь. М., 1969, გვ. 475.

მაჰათმა განდის ორთოდოქს ჰინდულობასთან ერთად ზოგჯერ ჯაინობასაც მიაწერენ. „ბუდა არასოდეს უარყოფდა ჰინდუიზმს, მაგრამ გააფართოვა მისი ფუნდამენტი, შთაბერა ახალი სიცოცხლე და მისცა მას ახალი განმარტება“;² – ამბობდა განდი. და მართლაც, ბუდიზმი, რომელიც კასტურ სისტემას ვერ შეეგუა და აზროვნებაში უფრო ფართო დამოუკიდებლობას მოითხოვდა, თანდათან ასპარეზიდან გაუჩინარდა, თუმცა მან მოასწრო ღრმა გავლენის მოხდენა ჰინდუიზმზე, ხოლო სხვა ქვეყნებში, კერძოდ კი – იაპონიაში, მან უფრო საზოგადო ხასიათი შეიძინა. ჯაინიზმი კი ერთგვარად შეეგუა კასტობრივ სისტემას და გააგრძელა არსებობა, როგორც შეძლებული ვაჭრების რელიგიურმა მიმდინარეობამ. თუ ჯაინიზმის პირვანდელ ფორმას გავიხსენებთ, რომელიც აქცენტს ეთიკასა და ასკეტიზმზე აკეთებდა, შეიძლება დავასკვნათ, რომ არც ჯაინებს მოელოდათ საზოგადოების მხარდაჭერა და მიმღევართა სიმრავლე, მაგრამ ისინი მეტ კომპრომისზე წავიდნენ ცხოვრებასთან და დამოუკიდებელი მიმდინარეობიდან ჰინდუიზმის ერთ-ერთ განშტოებად იქცნენ.

ამიტომაც განდის ბიოგრაფიაში ვერსად შევხვდებით ჯაინიზმის ცალკე განხილვასა და მის მიერ ჯაინად თავის მოხსენიებას.

და მაინც რატომ შეიძლება განდის ჯაინად მიჩნევა? რასაც ის ამბობს ჰინდუიზმშიც ხომ ყველაფერი ასეა? ჯაინიზმის მიზანია საკუთარი ნირვანისაკენ სწრაფვა, რაც სულის კარმის ნარჩენებისგან საბოლოო განთავისუფლებას ნიშნავს. მას რომ მიაღწიო, ყველა ხელის შემშლელი ფაქტორი უნდა მოიშორო თავიდან, თვით ტანსაცმელიც. მხოლოდ ხანგრძლივი მარხვით, ხორცის გვემით, წმინდა წიგნების შესწავლითა და მედიტაციით შეიძლება თავი დააღწიო კარმას და მხოლოდ მკაცრი დისციპლინა შეუშლის ხელს ახალი კარმის სულში შესვლას.

ჯაინი ბერები თმებს კი არ იპარსავდნენ, ძირფესვიანად იღებდნენ თითოეულ ღერს და თვითგვემაზე გადადიოდნენ, მედიტაციას მიმართავდნენ მცხუნვარე მზის სხივებქვეშ, დიდხანს რჩებოდნენ მოუხერხებელ პოზაში, ძალიან ხშირად მარხულობდნენ და

---

² *Young India*, 24.11.1927.

ბევრი მათგანი ჯაინიზმის ფუძემდებლის – მაჰავირას წაბაძვით შიმშილით სიკვდილამდეც კი მიდიოდა. ისინი ასრულებდნენ ხუთ წმინდა მცნებას, რომელთაგან სამი პირდაპირ ქრისტიანულ მცნებებს მოგვაგონებს. არა ჰკლა, არა იპარო, არა ცილ სწამო. „განსაკუთრებით სახიფათო იყო „არა ჰკლა“ მცნების დარღვევა, რამეთუ ყოველგვარი მკვლელობა, თუგინდ უნებლიე, მიუტყვევლად ითვლებოდა. საკვებად ხორცის ხმარება ყოვლად აკრძალული იყო როგორც ბერთათვის, ისე საერო პირებისთვისაც. თვით მწერთა და მცენარეთა სიცოცხლეს ხელშეუხებლად ითვლებოდა“.³

სოციალური თვალსაზრისით, ჯაინიზმი ბუდიზმთან შედარებით უფრო სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა იმიტომაც, რომ ჯაინების საერო პირები სოფლის თემის საქმიანობაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ და ხანგამოშვებით სასულიერო ცხოვრებაშიც იყვნენ ჩართულნი. ისინი გამოდიოდნენ მომჭირნებისა და პატიოსნების დამცველებად, რამაც ვაჭრობა ჯაინების საქმიანობად აქცია.

თუ ზემოთქმულს შევაჯამებთ, ყველა ჯაინისტური პრინციპი, რისი დაცვაც ჯაინებს მოეთხოვებოდათ, ახასიათებდა განდის, კერძოდ: 1. კასტობრივი სისტემის უარყოფა, თუმცა გარკვეულწილად მის არსებობასთან შეგუება, რადგან განდი თავდაპირველად ოთხი ძირითადი კასტის შენარჩუნების მომხრე იყო; 2. მედიტაცია, რომელსაც განდი ციხეებში ყოფნისას დაეუფლა; 3. ხშირი და ხანგრძლივი მარხვები, რითაც იგი შიმშილით სიკვდილამდეც კი მიდიოდა; 4. თვითგვემა (განდის თანამებრძოლი რ. პრასადი იხსენებს, თუ როგორ დააბიჯებდა განდი უსანდლებო ფეხით ცხელ ქვიშაზე და როგორ კატეგორიულად უარყო მის მიერ შეთავაზებული ფეხქვეშ დასაფენი ტილო); 5. ვეგეტარიანელობის დაცვა – ხორცის ჭამის აკრძალვა; 6. არაძალდობრივობითი მიდგომა ყველაფრისადმი – დაწყებული ადამიანით და მწერებით, მიკროორგანიზმებითა და მცენარეებით დამთავრებული; 7. საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ საქმიანობაში აქტიური მონაწილეობა. განდის ჯაინებს ამსგავსებდა ძირფესვიანად გადაღებული თმები და თითქმის შიმშვლად სიარულიც.

³ А. Бэшем. Чудо, которым была Индия. М., 1977, გვ. 314.

ყოველივე ზემოთქმული მეტნაკლებად ჰინდუებისთვის იყო დამახასიათებელი. მხოლოდ ორი პრინციპით, კერძოდ: 1. აჰიმსის პრინციპის დაცვით, რაშიც ჯაინიზმი ბუდიზმზეც შორს წავიდა; და 2. საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ საქმიანობაში აქტიური მონაწილეობით (ჰინდუსური წმინდა წიგნები კრძალავენ პოლიტიკის საკითხებში ჩარევას და სწორად არ მიიჩნევენ სასიკვდილო შიმშილობას პოლიტიკური მიზნით) განდი შეიძლება უფრო ჯაინად მივიჩნიოთ, მითუმეტეს, რომ იგი ვაჭართა კლასიდან იყო და ყოველთვის გონივრულ მომჭირნეობასა და ჩაბარებული ფულის პატიოსნად შენახვისაკენ მოუწოდებდა.

ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოგვადგება ცნობილი ქართველი ინდოლოგის ნ. კენჭოშვილის სიტყვები: „მრწამსით განდი ჰინდუ-ინდოელი იყო, მაგრამ მისი კონფესიური კრედიტის არსებითად ემყარებოდა ჯაინ ინდოელთა რელიგიურ-ფილოსოფიურ დოგმას – „აჰიმსას“ (არკვლა, არაძალმომრეობა)“.⁴

განდი თავის თავს ორთოდოქს ჰინდუდ, ვედების მიმდევრად, მიიჩნევდა, ჯაინობას კი ძველი ჰინდუსური ტრადიციების უფრო პრინციპული დაცვისათვის მიმართავდა.

---

⁴ ნ. კენჭოშვილი. აზრები მაჰათმა განდისა. თბ., 1993, გვ. 6.

Л. В. ГИГАУРИ

МАХАТМА ГАНДИ – ХИНДУ ИЛИ ДЖАЙН

Индийские религии своей целью считают исследовать суть персоны не отдельно, как это делают антропоцентристы, но в комплексе того окружающего мира, в котором они живут. По словам Ганди, каждая вера служит одной идее – каким-то образом возвысить человеческую жизнь и придать ей смысл. М. Ганди одинаково любил все религии и никогда не давал себе право судить другие религии – христианство, ислам, иудаизм... Что касается индуизма, он считал себя прямо обязанным защищать хорошее в нем и отвергать все неприемлемое для него. Он всегда говорил, что джайнизм и буддизм начинаются в Ведах, а потом они стали составными частями индуизма.

М. Ганди не принимал догматы индуизма механически. По его мнению, он, как религиозный реформатор, должен был обновить и очистить свою религию. Он смог обосновать новый метод использования религии в политической практике.

Некоторые биографы Ганди предполагают, что идеи и принципы Махатмы Ганди идут от джайнов и считают его джайном. Мы не можем согласиться с этой точкой зрения, ведь М. Ганди видел собственную религию (индуизм) единой и не разделял ее на части. Он только взял все необходимые качества для формирования идеального, морально одухотворенного человека из всех ответвлений индуизма. В этих ответвлениях подразумевается и джайнизм, и буддизм.

Вместе с тем, мы считаем необходимым отметить и то, что в двух принципах – Ахимса и активное участие в общественно-политической деятельности – он больше подходил на джайнов.

თეიმურაზ პაპასქირი

სან ფრანცისკოს კონფერენცია. გაერთიანებული მრეხის ორგანიზაციის შექმნა

ბერნის ინციდენტის დასრულებიდან რამდენიმე დღეში ანტიპიტლერულმა კოალიციამ დიდი დანაკლისი განიცადა. 1945წ. 12 აპრილს უორმ სპრინგსში გარდაიცვალა აშშ-ს პრეზიდენტი ფრანკლინ დელანო რუზველტი. ამ ფაქტმა გერმანიის ხელმძღვანელობის უმაღლეს ემელონებში ახალი იმედები გააღვიძა. პიტლერმა ეს მოვლენა მიიჩნია იმის ნიშნად, რომ გერმანია გადარჩებოდა. მისი აზრით, რუზველტის სიკვდილის შემდეგ სამხედრო კონფლიქტი ანტიპიტლერული კოალიციის წევრებს შორის გარდაუვალი იქნებოდა¹. პიტლერის ამ იმედებს თითქოს ჰქონდა კიდევ გარკვეული საფუძველი. აშშ-ს ახალი პრეზიდენტი ხომ ჰარი ტრუმენი გახდა – სწორედ ის ჰარი ტრუმენი, რომელმაც გერმანიის საბჭოთა კავშირზე თავდასხმის პირველ დღეებში შემდეგი განცხადება გააკეთა: „თუ ჩვენ ვნახავთ, რომ იმარჯვებს გერმანია, მაშინ უნდა დავეხმაროთ საბჭოთა კავშირს, ხოლო თუ რუსები დაიწყებენ გამარჯვებას, მაშინ ჩვენ უნდა დავეხმაროთ გერმანიას, და დაე მათ ხოცონ ერთმანეთი“². ასევე ცნობილი იყო ტრუმენის უფრო მკვეთრი ანტისაბჭოური განცხადებაც: „ნაციზმთან ომში კომუნისტების გამარჯვება არანაკლებ და უფრო სახიფათოც კი არის, ვიდრე პიტლერის მიერ რუსეთის დაპყრობა“³. ბუნებრივია, აშშ-ს ახალი პრეზიდენტის ამგვარი გან-

¹ В. Л. Израэлян. Дипломатия в годы войны. М., 1985, гв. 384.

² *The New York Times*, 24.VI.1941.

³ В. Л. Мальков. Франклин Рузвельт. Проблемы внутренней политики и дипломатии. М., 1988, гв. 212-213. დაახლოებით იგივე ტონით საუბრობდა რესპუბლიკელთა ერთ-ერთი ლიდერი რობერტ ტაფტი, რო-

ცხადებები ჰიტლერსა და მის გუნდს ნამდვილად აძლევდა ერთგვარი ოპტიმიზმის საფუძველს, მაგრამ იმედი, რომელსაც ისინი თეთრი სახლის ახალ პატრონზე ამყარებდნენ, ფუჭი აღმოჩნდა. 1945წ. აპრილში ტრუმენი სულაც არ აპირებდა გერმანიის ხსნას. 22 აპრილს, მოლოტოვთან შეხვედრისას, აშშ-ს ახალმა პრეზიდენტმა ხაზი გაუსვა, რომ ის დაიცავდა რუხველტის მიერ ხელმოწერილ ყველა შეთანხმებას⁴. თუმცა, როგორც სულ მოკლე ხანში გახდა ნათელი, ეს სულაც არ ნიშნავდა, რომ ტრუმენი მომავალში გააგრძელებდა რუხველტისეული დათმობების პოლიტიკას. საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისართან შეხვედრამდე რამდენიმე დღით ადრე თეთრ სახლში შედგა საგანგებო თათბირი, რომელზეც აშშ-ს პრეზიდენტმა განაცხადა, რომ საბჭოთა კავშირთან მიმართებაში ის გაცილებით უფრო ხისტ პოლიტიკას გაატარებდა⁵. ტრუმენზე გაცილებით უფრო შორს მიდიოდა ზოგიერთი ამერიკელი სამხედრო თუ პოლიტიკური მოღვაწე, რომლებსაც ღრმად სწამდათ, რომ ცოტა ხანში უკვე სსრკ-ს წინააღმდეგ მოუწევდათ ომის წარმოება. მათ ასეთი ომის გაჩაღების პროპაგანდაც დაიწყეს⁶, თუმცა მათი აზრი პრეზიდენტმა არ გაიზიარა.

ტრუმენის შედარებით უფრო მკაცრმა კურსმა თავისი პირველი რეალური გამოვლინება ჰპოვა 1944წ. 25 აპრილს სან ფრანცისკოში დაწყებულ გაერთიანებული ერების დამფუძნებელ კონფერენციაზე. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გადაწყვეტილება კონ-

---

მელიც აღნიშნავდა, რომ იდეოლოგიური თვალსაზრისით ფაშიზმსა და კომუნიზმს შორის განსხვავება არ იყო. მიუხედავად ამისა, მისი აზრით, კომუნიზმი უფრო სახიფათო იყო, ვიდრე ფაშიზმი, რადგანაც ის უფრო ფართო მასებზე იყო გათვლილი (იხ.: **R. H. Dawson**. *The Decision to Aid Russia*, 1941. Chapel Hill, NC, 1959, გვ. 104).

⁴ **J. R. Moskin**. *Mr. Truman's War: The Final Victories of World War II and the Birth of the Postwar World*. New York, 1996, გვ. 80-81.

⁵ **W. Leahy**. *I Was There: The Personal Story of the Chief of Staff to Presidents Roosevelt and Truman, Based on His Notes and Diaries Made at the Time. With a foreword by President Truman*. New York, 1950, გვ. 35.

⁶ **H. H. Arnold**. *Global Mission*. New York, 1949, გვ. 586-587; **J. Grew**. *The Turbulent Era: A Diplomatic History of Forty Years, 1904-1945*. V. II. Boston, MA, 1952, გვ. 1446.

ფერენციის მოწვევის შესახებ მიღებულ იქნა იალტის სამიტზე⁷. 1945წ. 5 მარტს აშშ-ს, დიდი ბრიტანეთის, სსრკ-სა და ჩინეთის სახელით კონფერენციაზე მონაწილეობის მისაღებად მოსაწვევები დაურიგდა 39 სახელმწიფოს⁸. უკანასკნელ მომენტში კონფერენციის ორგანიზატორ სახელმწიფოთა რიცხვს გამოაკლდა საფრანგეთი, რომლის დროებითი მთავრობის მეთაურმა გენერალმა შარლ დე გოლმა იუკადრისა მისი არმიწვევა ყირიმის კონფერენციაზე და წამოაყენა აპრიორი მიუღებელი წინადადება, რომ ღუმბარტონ ოქსში მიღებული გადაწყვეტილებები ყოფილიყო მხოლოდ მოლაპარაკებების, და არა გაეროს წესდების, ბაზისი⁹. შედეგად, კონფერენციაზე საფრანგეთი მონაწილეობდა, როგორც უბრალო წევრი.

სან ფრანცისკოს კონფერენციის დაწყებისათვის უკვე ნათელი გახდა, რომ მოკავშირეებს შორის საკმაოდ სერიოზული პრობლემები არსებობდა. კონფერენციაზე პოლონეთის პროსაბჭოური მთავრობის არმიწვევის გამო სტალინი ჯერ კიდევ მარტში აპირებდა მოლოტოვის შეცვლას გრომიკოთი. რუზველტმა ამასთან დაკავშირებით ისიც კი სთხოვა სტალინს, რომ მოლოტოვი „უმიშვნელოვანეს გახსნით სხდომებს“ მაინც დასწრებოდა, რათა მი-

---

⁷ *Foreign Relations of the United States. The Conferences at Malta and Yalta.* Wash., 1957, გვ. 975; *Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945гг.* Т. IV. **Крымская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (4-11 февраля 1945г.).** Сборник документов. М., 1979, гв. 274.

⁸ **The United Nations Conference on International Organization.** San Francisco, California. April 25 to June 26, 1945. Selected Documents. Wash., 1946, გვ. 3. მოგვიანებით მოსაწვევი გაეგზავნა აგრეთვე სირიასა და ლიბანს (იხ.: *Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945гг.* Т. V. **Конференция объединенных наций в Сан-Франциско (25 апреля-26 июня 1945г.).** Сборник документов (შემდგომში **Конференция объединенных наций...**) М., 1980, გვ. 12. საბოლოო ჯამში, უკვე კონფერენციის დაწყების შემდეგ სხვადასხვა ქვეყნების მოწვევის შედეგად მონაწილეობა რიცხვი 50-მდე გაიზარდა.

⁹ *Советско-французские отношения во время Великой Отечественной войны 1941-1945гг.* Документы и материалы. В 2-х томах, т. II. 1944-1945. М., 1983, гв. 261.

სი არყოფნა არ აღქმულიყო საბჭოთა მხარის მიერ კონფერენციის უგულბელებად¹⁰. მიუხედავად ამისა, სტალინი თავიდან არ აპირებდა დათმობაზე წასვლას, მაგრამ რუზველტის სიკვდილის შემდეგ მან გადაიფიქრა და დელეგაციის სათავეში მაინც მოლოტოვის ჩაყენება გადაწყვიტა¹¹. მიუხედავად ამისა, ჯერ კიდევ 24 აპრილს, კონფერენციის გახსნის წინა დღეს, იყო იმის საშიშროება, რომ საბჭოთა დელეგაციას დაეტოვებინა სან ფრანცისკო, რამაც ამერიკელებისა და პრეზიდენტ ტრუმენის ერთგვარი კმაყოფილება კი გამოიწვია¹². სენატორი ვანდერბერგი აღნიშნავდა, რომ ეს საშუალებას მისცემდა ამერიკელებს, მაქსიმალურად განეხორციელებინათ თავიანთი მიზნები კონფერენციაზე¹³. როგორც ჩანს, საბჭოთა მხარე მიხვდა, რომ პროტესტის ამგვარად გამოხატვა მათთვისვე იქნებოდა საზიანო და თავი შეიკავეს რადიკალური ნაბიჯების გადადგმისაგან. კონფლიქტის მიზეზი ამ შემთხვევაში იყო კონფერენციის მონაწილეთა საკითხი. მართალია, აშშ-სა და დიდი ბრიტანეთის დელეგაციებს არ შეუშლიათ ხელი კონფერენციაზე უკრაინის სსრ-სა და ბელორუსიის სსრ-ს დელეგაციების მოწვევისათვის, რითაც ცნეს ისინი ახალი ორგანიზაციის წევრებად, სამაგიეროდ მათ სავსებით დასაბუთებულად თქვეს უარი პოლონეთის წარმომადგენლების დაშვებაზე¹⁴. ამის მიზეზი გახდა ყირიმის კონფერენციაზე მიღებული გადაწყვეტილების შეუსრულებლობა, რომლის თანახმადაც პოლონეთში უნდა მომხდარიყო მთავრობის რეორგანიზება და ახალი არჩევნების ჩატარება¹⁵. ბუნებრივია, ამან საბჭოთა დელეგაციის უკმაყოფილება გამოიწვია,

¹⁰ *F.D.R. – His Personal Letters: 1928-1945*. Ed. by **Elliott Roosevelt**. Wash., 1950, გვ. 1517-1518.

¹¹ **R. B. Russell**. *A History of the United Nations: The Role of the United States, 1940-1945*. Wash., 1958, გვ. 629.

¹² **J. Forrestal**. *The Forrestal Diaries*. New York, 1951, გვ. 50.

¹³ *The Private Papers of Senator Vandenberg*. Boston, 1952, გვ. 176.

¹⁴ **The United Nations Conference...**, გვ. 318-320; *United Nations Conference on the International Organization, San Francisco, California, April 25 to June 26, 1945*. Selected Documents. Vol. V. Wash., 1945. გვ. 57; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 331.

¹⁵ **The Conferences at Malta and Yalta**, გვ. 980; **Крымская конференция...**, გვ. 279.

რაც კიდევ უფრო გამძაფრდა მას შემდეგ, რაც გადაწყდა კონფერენციაზე არგენტინის მოწვევა¹⁶.

კონფერენციის მსვლელობა სამ ეტაპად დაიყო: პირველ სტადიაზე, 25 აპრილიდან 2 მაისამდე, შედგა 8 პლენარული სხდომა. გარდა ამისა, გაერთიანებული ერების დელეგაციების მეთაურები ცალკე იკრიბებოდნენ და წყვეტდნენ, თუ რა საკითხები უნდა განხილულიყო პლენარულ სხდომებზე. მეორე ეტაპი, რომლის დროსაც მოხდა გაეროს წესდების შემუშავება და შეთანხმება კომიტეტებში, საკმაოდ ხანგრძლივი გამოდგა და დაგეგმილზე მეტხანს გაგრძელდა. შედეგად, კონფერენციის დასკვნითი ეტაპი, როდესაც მხარეებს უნდა დაემტკიცებინათ პლენარულ სხდომაზე წესდების პროექტი და ხელი მოეწერათ მასზე, დაიწყო მხოლოდ 1945 წ. 25 ივნისს¹⁷.

კონფერენციაზე განხილულ იქნა დუმბარტონ ოქსში შემუშავებული წესდება და მასში შეტანილ იქნა მთელი რიგი დამატებები. ასე, მაგალითად, წესდებას დაემატა პრეამბულა, რომელშიც მოკლედ იქნა ჩამოყალიბებული გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ძირითადი მიზნები და პრინციპები. უფრო ვრცლად ეს ყველაფერი ჩაიწერა წესდების I თავში¹⁸.

---

¹⁶ **The United Nations Conference...**, გვ. 410; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 189. არგენტინის მოწვევა კონფერენციაზე ნამდვილად შეთანხმებული პირობების დარღვევით მოხდა, რადგანაც ის არ იყო არც გაერთიანებული ერების დეკლარაციის ხელისმომწერი ქვეყანა და იმ მომენტისათვის მას არც გერმანიისთვის ჰქონდა ომი გამოცხადებული. მიუხედავად ამისა, აშშ-ს დიდი ზეწოლის შედეგად არგენტინა მოიწვიეს კონფერენციაზე. როგორც ჩანს, ამის მთავარი მიზანი იყო ლათინური ამერიკის ქვეყნების დარაზმვა საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ, რისი გაკეთებაც, სენატორ ვანდერბერგის თქმით, მან შეძლო (იხ.: *The Private Papers of Senator Vanderberg*, გვ. 182).

¹⁷ **The United Nations Conference...**, გვ. 905; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 17, 38.

¹⁸ *Facsimile of the Charter of the United Nations, Statute of the International Court of Justice, and Interim Arrangements*. In five languages, signed at the United Nations Conference on International Organization, San Francisco, California, June 26, 1945. Department of State. Publication 2368. Conference Series 76 (შემდგომში *Facsimile...*). San Francisco, CA, 1945, გვ. 3; *Charter of the United Nations together with the, Statute of the International Court of Justice*.

წესდების მეორე თავში – „ორგანიზაციის წევრები“ – განსაზღვრულ იქნა, თუ რა პრინციპით მოხდებოდა ორგანიზაციაში ახალი წევრების მიღება. აღინიშნა, რომ დამფუძნებელი წევრები იყვნენ ის სახელმწიფოები, რომლებმაც მიიღეს მონაწილეობა სან ფრანცისკოს კონფერენციაში ან თავის დროზე ხელი მოაწერეს 1942წ. 1 იანვრის გაერთიანებული ერების დეკლარაციას და მოახდინეს წესდების რატიფიცირება¹⁹. ამგვარი ფორმულირება პრაქტიკულად მიღებული იქნა მხოლოდ პოლონეთის გამო, რადგანაც ის იყო ერთადერთი სახელმწიფო, რომელსაც ხელი ჰქონდა მოწერილი დეკლარაციაზე, მაგრამ, როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, გარკვეული მიზეზების გამო, არ იყო წარმოდგენილი სან ფრანცისკოს კონფერენციაზე. გარდა ამისა, განისაზღვრა, რომ ორგანიზაციაში შესაძლებელი იქნებოდა ყველა მშვიდობისმოყვარე სახელმწიფოს მიღება და მისი წესდების სისტემატურად დამრღვევი ნებისმიერი წევრის გარიცხვა უშიშროების საბჭოს რეკომენდაციისა და გენერალური ასამბლეის გადაწყვეტილების საფუძველზე²⁰.

წესდების III თავში ჩამოყალიბებულ იქნა გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის სტრუქტურა და ორგანოები. აქ თითქმის უცვლელი დარჩა დუმბარტონ ოქსში შეთანხმებული ტექსტი, მხოლოდ ძირითადი ორგანოების ჩამონათვალში გენერალური ასამბლეას, უშიშროების საბჭოს, საერთაშორისო სასამართლოსა და სამდივნოს დაემატა ეკონომიკური და სოციალური საკითხების საბჭო და სამეურვეო საბჭო²¹.

საკმაოდ დაძაბული კამათი გაიმართა გენერალური ასამბლეის ფუნქციების შესახებ. ავსტრალიის, ახალი ზელანდიის, ბელგიის, კანადის, ნიდერლანდებისა და ლათინური ამერიკის სახელმწიფოების წინადადებას, რომ გენერალურ ასამბლეას მინიჭებოდა ყველა უფლება, რაც დუმბარტონ ოქსის შეთანხმებებით უშიშროების საბჭოს უნდა ჰქონოდა, მხარი დაუჭირეს აშშ-მ და დიდმა

Department of State. Publication 2353. Conference Series 74 (Reprint). Wash., 1947, გვ. 3-5; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 586-587.

¹⁹ *Facsimile...*, გვ. 3; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 587.

²⁰ *Facsimile...*, გვ. 4; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 587-588.

²¹ *Facsimile...*, გვ. 4; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 588.

ბრიტანეთმაც. მაგრამ მოგვიანებით, საბჭოთა დელეგაციის კატეგორიული მოთხოვნის შემდეგ, დიდი სახელმწიფოები დაუბრუნდნენ ლუმბარტონ ოქსში მიღებულ ფორმულირებებს და მხოლოდ ოდნავ განავრცეს ისინი²². შედეგად, გენერალურ ასამბლეას მიენიჭა გამოკვლევების ჩატარებისა და რეკომენდაციების მიცემის უფლება, რაც მიზნად ისახავდა პოლიტიკურ საკითხებში საერთაშორისო თანამშრომლობისათვის ხელის შეწყობას, საერთაშორისო სამართლის განვითარებასა და მის კოდიფიკაციას. გარდა ამისა, გენერალურ ასამბლეას მიენიჭა უფლება, მიეცა რეკომენდაციები საყოველთაო კეთილდღეობისათვის ნებისმიერი სახის სახიფათო სიტუაციების დარეგულირებისათვის²³.

ძირითადი ბრძოლა სან ფრანცისკოში, ბუნებრივია, გაიმართა უშიშროების საბჭოში კენჭისყრის პროცედურის შესახებ საკითხის განხილვისას. გაირკვა, რომ იალტაში შეთანხმებული ფორმულა მხარეებს სხვადასხვანაირად ესმოდათ. კერძოდ, საუბარი ეხებოდა სადავო საკითხის განხილვას უშიშროების საბჭოში. საბჭოთა დელეგაცია აცხადებდა, რომ მუდმივ წევრებს უნდა ჰქონოდათ ვეტო თვით ასეთი საკითხის დღის წესრიგში შეტანის დროსაც კი. მაგრამ, საბოლოო ჯამში, მიღებული იქნა აშშ-სა და დიდი ბრიტანეთის მიერ წამოყენებული ფორმულირება, რომელიც ამგვარ შემთხვევებს განიხილავდა, როგორც საპროცედურო საკითხებს და მასზე გადაწყვეტილების მისაღებად საკმარისი იყო მხოლოდ უბრალო უმრავლესობა. სამაგიეროდ, საბჭოში საკითხის განხილვისას მუდმივ წევრს უკვე შეეძლო ვეტოს გამოყენება, ოღონდ, რასაკვირველია, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც დავა უშუალოდ ამ სახელმწიფოს ეხებოდა²⁴. სწორედ ამ უკანასკნელი მომენტის გამო სურდა საბჭოთა მხარეს ჰქონოდა ვეტოს დადების უფლება საპროცედურო საკითხებზეც. მაისის შუა რიცხვებში კვლავ გაჩნდა საბჭოთა კავშირის მხრიდან კონფერენციის ბოიკოტირების საფრთხე უშიშროების საბჭოში კენჭისყრის საკითხის გამო. სიტუაციის განსამუხტავად ტრუმენმა, ბოლენის რჩე-

²² R. Russell. History of the United Nations, გვ. 648-647.

²³ Facsimile..., გვ. 4-6; Конференция объединенных наций..., გვ. 589-592.

²⁴ Facsimile..., გვ. 7; Конференция объединенных наций..., გვ. 594.

ვით, მოსკოვში გააგზავნა ჰოპკინსი, რომელმაც შეძლო სტალინის დარწმუნება, რომ აშშ-ს მიერ წარმოდგენილი ვარიანტი არ შეიცავდა რაიმე ხიფათის საბჭოთა კავშირისათვის. შედეგად მოლოტოვი დაბრუნდა სან ფრანცისკოში და 8 ივნისს მიღწეულ იქნა შეთანხმება ყირიმში შემუშავებული ფორმულის ძალაში დატოვებაზე²⁵. სხვა შემთხვევებში დუმბარტონ ოქსში მიღებული გადაწყვეტილებები პრაქტიკულად უცვლელად იქნა დამტკიცებული.

წესდების VI თავი დაეთმო დავების მშვიდობიანად მოგვარებას. მასში აღინიშნა, რომ სადავო საკითხის წარმოშობის შემთხვევაში მხარეებმა ყველა საშუალება უნდა გამოიყენონ მის მშვიდობიანად მოსაგვარებლად, ხოლო თუ ისინი ამას ვერ მოახერხებენ, საკითხი განსახილველად გადასცენ უშიშროების საბჭოს²⁶. გარდა ამისა, განსაკუთრებულ შემთხვევებში, როდესაც წარმოიშობა საერთაშორისო მშვიდობისა და უსაფრთხოებისათვის სახიფათო კონფლიქტი, უშიშროების საბჭოს მიეცა უფლება, განახორციელოს აუცილებელი ზომები კონფლიქტის მოსაგვარებლად და საჭიროების შემთხვევაში ძალაც გამოიყენოს მშვიდობის დასამყარებლად. ყოველივე ამან ასახვა ჰპოვა წესდების VII თავში²⁷.

გარკვეული სირთულეები წარმოიშვა რეგიონალურ შეთანხმებებთან დაკავშირებით. ლათინური ამერიკისა და აშშ-ს წარმომადგენლებს მიაჩნდათ, რომ უშიშროების საბჭო არ უნდა ჩარეულიყო ამერიკის კონტინენტის საქმეებში და იქ წარმოშობილი კონფლიქტები ადგილობრივი შეთანხმებებით უნდა მოგვარებულიყო²⁸, მაგრამ დიდი ბრიტანეთისა და საბჭოთა კავშირის მიერ გაწეული წინააღმდეგობის გამო ამერიკის შეერთებული შტატების დელეგაციამ მოხსნა თავისი მოთხოვნა. საბოლოო ჯამში, წესდების VIII თავში აღინიშნა, რომ გაერო არანაირად არ უშლიდა ხელს რეგიონალური ორგანიზაციების შექმნას, მაგრამ ყველა გადაწყვეტილება ძალის გამოყენების შესახებ უნდა მიეღო

²⁵ S. Meisler. United Nations: The First Fifty Years. New York, 1995, გვ. 15-16.

²⁶ Facsimile..., გვ. 8; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 595-597.

²⁷ Facsimile..., გვ. 9-10; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 597-601.

²⁸ United Nations Conference on the International Organization, San Francisco, California, April 25 to June 26, 1945. Selected Documents. Vol. III, Wash., 1946, გვ. 688.

უმიშროების საბჭოს²⁹.

საერთაშორისო ეკონომიკური და სოციალური თანამშრომლობის საკითხებს მიეძღვნა წესდების IX თავი, რომელშიც ჩამოყალიბდა შესაბამისი პრინციპები³⁰. X თავში კი განისაზღვრა სპეციალური საბჭოს ფუნქციები და უფლებამოსილებები, რომელიც დაკავებული იქნებოდა ეკონომიკური და სოციალური საკითხებით³¹.

საკმაოდ მძიმე ბრძოლა გაიმართა მეურვეობის საერთაშორისო სისტემის შექმნასთან დაკავშირებით. წესდების XI-XIII თავები დაეთმო არათვითმმართველი ტერიტორიების საკითხების განსაზღვრას. უნდა აღინიშნოს, რომ საერთაშორისო მეურვეობის საკითხზე საკმაოდ დამაბული დებატები გაიმართა. საფრანგეთის დელეგაციამ წარმოადგინა პროექტი, რომელიც საერთოდ გამორიცხავდა კოლონიებისათვის დამოუკიდებლობის მინიჭებას, ხოლო საერთაშორისო მეურვეობის სისტემაში უნდა შესულიყო მხოლოდ მანდატსქვეშ მყოფი ტერიტორიები და ის მიწები, რომლებსაც წართმევდნენ მოწინააღმდეგეს მიმდინარე ომის შედეგად³². ბრიტანელებმა ფაქტობრივად ძველი სამანდატო სისტემის აღდგენა მოისურვეს, ხოლო ამერიკელები საკმაოდ საჩოთირო სიტუაციაში აღმოჩნდნენ. მათ სჭირდებოდათ იაპონიის მანდატსქვეშ მყოფი კუნძულების დაკავების დაკანონება³³, ამიტომაც მათი პროექტიდან ამოვარდა კოლონიებისათვის დამოუკიდებლობის მინიჭების დებულება. მიუხედავად ამგვარი წინააღმდეგობებისა, საბოლოო ჯამში, კონფერენციის მონაწილეები შეთანხმდნენ, რომ მეურვეობის სისტემის მთავარი ამოცანა იყო სამეურვეო ტერიტორიების პროგრესული განვითარება დამოუკიდებლობისაკენ ან თვითმმართველობისაკენ აღნიშნული ტერიტორიისა და მისი ხალხების სპეციფიკურობის გათვალისწინებით³⁴. სამეურვეო სისტემა არ შეიძ-

²⁹ *Facsimile...*, გვ. 11; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 601-602.

³⁰ *Facsimile...*, გვ. 11-12; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 602-603.

³¹ *Facsimile...*, გვ. 12-14; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 603-606.

³² **Конференция объединенных наций...**, გვ. 34.

³³ **R. B. Russell.** The United Nations and United States Security Policy. Wash., 1968, გვ. 31.

³⁴ *Facsimile...*, გვ. 15; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 608.

ლებოდა გავრცელებულიყო გაეროს წევრ სახელმწიფოებზე³⁵.

საერთაშორისო სასამართლოს და სამდივნოს საკითხების განხილვისას პრაქტიკულად უპრობლემოდ იქნა დამტკიცებული დუმბარტონ ოქსში შეთანხმებული წინადადებები, რამაც ასახვა ჰპოვა წესდების XIV³⁶ და XV თავებში³⁷. გარკვეული უთანხმოება აქ იყო მხოლოდ გენერალური მდივნის არჩევასთან დაკავშირებულ საკითხებში, როდესაც აშშ-ს დელეგაციამ სცადა, ის გამოეცხადებინა საპროცედურო საკითხად, მაგრამ სხვა დიდმა სახელმწიფოებმა არ დაუჭირეს მხარი ამ წინადადებას³⁸.

წესდების დასკვნითი ოთხი თავი მიედღვნა სხვადასხვა დადგენილებებს³⁹, გარდამავალ პერიოდში უსაფრთხოების შესანარჩუნებლად განსახორციელებელ ღონისძიებებს⁴⁰, შესწორებებს⁴¹ და წესდების რატიფიკაციასა და ხელმოწერას⁴². გაეროს წესდება ხელმოწერილი იქნა სან ფრანცისკოში 1945წ. 26 ივნისს. პროცედურა დილით ადრე დაიწყო. წესდებაზე პირველი ხელმოწერები გააკეთეს ჩინეთმა, საბჭოთა კავშირმა, დიდმა ბრიტანეთმა და აშშ-მ, როგორც მასპინძელმა სახელმწიფოებმა, შემდეგ საფრანგეთმა, რის შემდეგაც ყველა დანარჩენმა მონაწილე სახელმწიფომ ანბანის მიხედვით⁴³. წესდება ძალაში შევიდა 1945წ. 24 ოქტომბერს, როდესაც ის რატიფიცირებული იქნა უშიშროების საბჭოს ყველა მუდმივი წევრისა და ხელისმომწერ სახელმწიფოთა 2/3-ის მიერ⁴⁴.

სან ფრანცისკოს კონფერენციაზე გაეროს წესდების დამტკიცებისა და ახალი საერთაშორისო ორგანიზაციის დაფუძნების მნიშვნელობა ძალიან დიდი იყო. გაერო ერთა ლიგასთან შედარ-

³⁵ *Facsimile...*, გვ. 15; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 609.

³⁶ *Facsimile...*, გვ. 17-18; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 613-614.

³⁷ *Facsimile...*, გვ. 18; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 614-615.

³⁸ **Конференция объединенных наций...**, გვ. 37.

³⁹ *Facsimile...*, გვ. 18-19; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 615-616.

⁴⁰ *Facsimile...*, გვ. 19; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 616-617.

⁴¹ *Facsimile...*, გვ. 19-20; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 617.

⁴² *Facsimile...*, გვ. 20; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 618.

⁴³ *Facsimile...*, გვ. 20; **Конференция объединенных наций...**, გვ. 38.

⁴⁴ **Конференция объединенных наций...**, გვ. 39.

რებით წინ გადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენდა. გაეროს შექმნა დადებითად შეფასდა მთელს მსოფლიოში⁴⁵. მისი შექმნა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ დიდი სამეულის სახელმწიფოების ურთიერთშეთანხმებული მოქმედების შედეგად. მათ მიერ თავისთვის დაკანონებულმა ვეტოს უფლებამ საკმაოდ პოზიტიური როლი შეასრულა თავის დროზე და, შესაძლოა, მსოფლიოს თავიდან ააცილა ბირთვული ომი, თუმცა, დღესდღეობით, გაეროს ეფექტურობის ხარისხი საკმაოდ დაბალია, რისი მთავარი მიზეზიც სწორედ ერთხმეობის პრინციპია.

---

⁴⁵ *Charter of the United Nations*. Report to the President on the results of the San Francisco Conference. By the Chairman of the United States Delegation, the Secretary of State. New York, 1969, გვ. 30-31; **Y. M. Dean**. The Four Cornerstones of Peace. New York, 1946, გვ. 103; *Charter of the United Nations*. Commentary and documents [by] **Leland M. Goodrich**, **Edvard Hambro**, and **Anne Patricia Simons**. New York, 1969, გვ. 10-12; **D. B. Robins**. Experiment in Democracy. The Story of U.S. Citizen Organizations in Forging the Charter of the United Nations. New York, 1971, გვ. 149-150; **T. Connally**. My name is Tom Connally. By Tom Connally, as told to Alfred Steinberg. New York, 1954, გვ. 285-286; **A. Vandenbosch**, **W. N. Hogan**. The United Nations: Background, Organization, Functions, Activities. Westport, CT, 1970, გვ. 83; **Th. M. Franck**. Nation Against Nation: What Happened to the U.N. Dream and What the U.S. Can Do about It. Oxford, NY, 1985, გვ. 7; **Sh. Hazzard**. The Defeat of the Ideal: A Study of the Self-Destruction of the United Nations. Boston, MA, 1973, გვ. 4.

Т. З. ПАПАСКИРИ

КОНФЕРЕНЦИЯ В САН-ФРАНЦИСКО. СОЗДАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ

В статье на основе анализа документальных материалов и мемуарных первоисточников, а также специальной литературы, рассмотрены ход и итоги конференции в Сан-Франциско, проходившей с 25 апреля по 26 июня 1945г..

Конференция протекала в 3 этапа. На первой стадии – с 25 апреля по 2 мая состоялось 8 пленарных заседаний. Кроме этого, главы делегаций Объединенных Наций собирались вместе и определяли круг вопросов, которые должны были быть рассмотрены на пленарных заседаниях. Второй этап, во время которого был окончательно выработан Устав ООН в комитетах, оказался достаточно продолжительным и продлился дольше запланированного. Поэтому заключительный этап конференции, во время которого проект Устава должен был быть утвержден на пленарном заседании, начался только 25 июня 1945г.

Во время конференции практически были подтверждены достигнутые в Думбартон-Оксе соглашения и решения Крымской конференции относительно голосования в Совете Безопасности. В результате, Устав ООН был подписан 26 июня 1945г. Утверждение Устава ООН и учреждение новой всемирной организации на конференции в Сан-Франциско имело огромное значение. Образование ООН было большим шагом вперед по сравнению с Лигой Наций, и ее создание было положительно оценено во всем мире. Учреждение новой организации было возможно лишь благодаря взаимосогласованным действиям стран „Большой Тройки“. Узаконенное ими право вето в свое время сыграло достаточно позитивную роль и, возможно, даже спасло мир от войны между ядерными государствами, хотя на сегодняшний день эффективность ООН весьма низка, главной причиной чего является как раз принцип единогласия.

თეიმურაზ პაპასქირი

გერმანიის კაპიტულაცია

1945წ. 16 აპრილს საბჭოთა ჯარებმა დაიწვეს შეტევა ბერლინზე და 25 აპრილისათვის გერმანიის დედაქალაქი მთლიანად ალყაში მოაქციეს¹. ამავე დროს, ინგლისელებმა და ამერიკელებმა განაგრძეს წინსვლა და 25 აპრილს მდ. ელბაზე, ტორგაუს მახლობლად, ერთმანეთს შეხვდნენ 1-ლი ამერიკული არმიის V კორპუსის 69-ე დივიზიისა და საბჭოთა არმიის 58-ე გვარდიული დივიზიის ნაწილები². ეს ნიშნავდა გერმანული არმიების შუაზე გახლეჩას. მონტგომერის სარდლობით მებრძოლმა ბრიტანულმა შენაერთებმა კი განაგრძეს შეტევა ლიუბეკის მიმართულებით. 16 აპრილს მათ აიღეს ბრემენი, 29 აპრილს გადალახეს ელბა და 3 მაისს ხელთ იგდეს კიდეც ლიუბეკი³. თავის მხრივ, გენ. პატონის მე-3 არმიამაც 22 აპრილს დაიწყო შეტევა ღუნაის გაყოლებით, დაძლია გერმანელთა წინააღმდეგობა რეგენსბურგთან და 5 მაისს აიღო ლინცი. 22 აპრილსვე დაიწყო თავისი დასკვნითი შეტევა გენ. ა. პეტჩის მე-7 არმიამაც, რომლის XV კორპუსმა 30 აპრილს აიღო მიუნხენი, 4 მაისს კი – ბერჰტესგადენი და ზალცბურგი, VI კორპუსმა 3 მაისს დაიკავა ინსბრუკი და შემდეგ შეუერთდა მე-5 ამერიკული არმიის 88-ე დივიზიას, რომელიც იტალიიდან უტევედა⁴.

¹ *История Великой Отечественной войны*. В 6 томах. Т. 5. Гл. ред. **И. П. Барбашин**. М., 1963, გვ. 262-277.

² **D. Eisenhower**. *Crusade in Europe*, გვ. 411.

³ **B. Montgomery**. *21-st Army Group. Normandy to the Baltic Germany*, L., 1964, გვ. 453.

⁴ *The Seventh United States Army in France and Germany 1944-1945: Report of Operations*. Heidelberg, 1946, გვ. 862-863; **თ. პაპასქირი**. სტალინი, რუხველტი და ჩერჩილი ჰიტლერის წინააღმდეგ. 1941-1945. *დიპლომატიური ქრონიკა და სამხედრო მოქმედებები*. თბ., 1996, გვ. 137.

ამასობაში კი გერმანიის ხელმძღვანელ წრეებში სერიოზული განხეთქილება მოხდა. 23 აპრილს ჰიტლერმა შერისხა გერინგი, რომელმაც მოსთხოვა ფიურერს მთელი ძალაუფლების მისთვის გადაცემა, რაც, მისი აზრით, ხელს შეუწყობდა ბრიტანელებსა და ამერიკელებთან საერთო ენის გამონახვას⁵. გერინგს ჩამოერთვა ყველა ჯილდო თუ წოდება და ის დაპატიმრებულ იქნა⁶. მიუხედავად ამისა, კაპიტულანტური განწყობილება უკვე ფართოდ იყო გავრცელებული გერმანიის უმაღლეს წრეებში⁷. ამ მხრივ ძალიან აქტიურობდა რაიხსფიურერი ჰიმლერი, რომელსაც

⁵ **W. Shirer.** The Rise and Fall of the Third Reich. New York, 1960, გვ. 988.

⁶ **W. Shirer.** The Rise and Fall of the Third Reich, გვ. 988.

⁷ უნდა აღინიშნოს, რომ წლის დასაწყისში თვითონ ჰიტლერმაც კი სცადა ზონდაუი და იანვარში შვედეთში გააგზავნა თავისი მრჩეველი ფ. ჰესე, რომელსაც დაევადა დასავლეთელ მოკავშირეებთან სეპარატული დაზავების თაობაზე მემორანდუმის გავრცელება. აღნიშნული მემორანდუმის თანახმად, უნდა მომხდარიყო დაზავება დასავლეთში და გერმანიის მთელი შეიარაღებული ძალების გადასროლა აღმოსავლეთის ფრონტზე (იხ.: **F. Hesse.** Hitler and the English. Edited and translated from the German by **F. A. Voigt.** L., 1954, გვ. 198). ბუნებრივია, ინგლისელებმაც და ამერიკელებმაც ჰიტლერთან ნებისმიერ მოლაპარაკებებზე უარი განაცხადეს, თუმცა ჰესე სტოკჰოლმიდან ხელცარიელი არ დაბრუნებულა. შვედი ბანკირის მარკუს ვალენბერგისაგან მან მიიღო რჩევა, რომ გერმანელებისათვის უკეთესი იქნებოდა მოლაპარაკებების წარმოება საბჭოთა მხარესთან. თუ ჰესეს ცნობას ვირწმუნებთ, საბჭოთა მხარე ნამდვილად გამოთქვამდა ასეთ სურვილს, რასაც ადასტურებდა სსრკ-ს ელჩის ა. კოლონტაის შეხვედრა ვალენბერგთან. ჰესე სასწრაფოდ დაბრუნდა გერმანიაში და აცნობა აღნიშნული შესაძლებლობის შესახებ რიბენტროპსა და ჰიტლერს. ბერლინში შესაძლებლად ჩათვალეს ამგვარი შეთანხმების შესახებ ფაქრი და ჰესე ხელახლა გაგზავნეს სტოკჰოლმში, სადაც უკვე ყველაფერი მზად იყო მოლაპარაკებების დასაწყებად. თუმცა მოულოდნელად ჰიტლერმა გადაიფიქრა და შეწყვიტა მოლაპარაკებები (იხ.: **F. Hesse.** Hitler and the English, გვ. 208-216). აქ აუცილებლად უნდა შევნიშნოთ, რომ საბჭოთა მკვლევარი ვ. ისრაელიანი, რომელიც ჰესეზე დაყრდნობით ამტკიცებს, რომ სტოკჰოლმში მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები ბრიტანელებსა და ამერიკელებთან ებრაელების ნაწილის განთავისუფლების შესახებ, რატომღაც ყურადღებას არ აქცევს ჰესეს ამ მეორე ცნობას (იხ.: **В. Л. Исраэлян.** Дипломатия в годы войны. М., 1985, გვ. 386).

კარგი კავშირები ჰქონდა შვედეთის წითელი ჯვრის წარმომადგენელ გრაფ ბერნადოტთან. 13 აპრილს მან განუცხადა შვედ დიპლომატს, რომ გერმანელებს თავი უნდა ეცნოთ დამარცხებულებად დასავლეთის სახელმწიფოების წინაშე და სთხოვა ბერნადოტს, გადაეცა ეს ინფორმაცია ეიზენჰაუერისათვის⁸. აქვე ჰიმლერმა ხაზი გაუსვა, რომ გერმანელებისთვის და განსაკუთრებით მისთვის შეუძლებელი იყო კაპიტულაციის გამოცხადება საბჭოთა ფრონტზე. მისი თქმით, აქ ბრძოლა გაგრძელდებოდა მანამ, სანამ „გერმანელთა ფრონტს არ შეცვლიდა დასავლეთის სახელმწიფოების ფრონტი“.⁹ როდესაც გაირკვა, რომ ინგლისელებს და ამერიკელებს ჰიმლერთან გარიგებაზე წასვლის არანაირი სურვილი არ ჰქონდათ, ამ უკანასკნელმა უკვე დე გოლთან სცადა დაკავშირება და შესთავაზა მას კავშირის დადება როგორც ანგლოსაქსების, ისე რუსების წინააღმდეგ¹⁰.

ბერნადოტმა ჰიმლერის თხოვნა მართლაც შეასრულა და გადასცა ეს ინფორმაცია შვედეთში ბრიტანეთის ელჩს სერ ვიქტორ მალეტს და აშშ-ს ელჩ პირშელ ჯონსონს. მალეტმა დაუყოვნებლივ აცნობა ჩერჩილს გერმანელთა ინიციატივის შესახებ, რის შემდეგაც ბრიტანეთის პრემიერმა ჰიმლერის მოსაზრებები გააცნო მოკავშირეთა მთავარსარდალ ლუაიტ ეიზენჰაუერს¹¹. ამავდროულად, ცნობა გერმანელთა შემოთავაზების შესახებ მიიღო ტრუმენმაც, თუმცა სწორედ ჩერჩილისაგან და არა ჯონსონისაგან, რომელმაც აშკარად დააგვიანა ვაშინგტონისათვის ინფორმაციის მიწოდება. აშშ-ს პრეზიდენტმა შორს დაიჭირა ჰიმლერთან მორიგების იდეა. მან 26 აპრილს სტალინს შეატყობინა რაიხს-ფიურერის ინიციატივის შესახებ და შეჰპირდა, რომ არ მიიღებდა ამ წინადადებას. ტრუმენმა აცნობა სტალინს, რომ ამერიკელები გერმანელების კაპიტულაციის ერთადერთ მისაღებ ფორმად თვლიდნენ უპირობო კაპიტულაციას ყველა ფრონტზე სსრკ-ს,

⁸ В. Л. Исраэлян. Дипломатия в годы войны, გვ. 386.

⁹ W. Schellenberg. Memoirs. L., 1958, გვ. 193.

¹⁰ „Из военных мемуаров де Голля“. – „Международная жизнь“, №4, 1961, გვ. 110.

¹¹ D. Eisenhower. Crusade in Europe, გვ. 398.

აშშ-ს და დიდი ბრიტანეთის წინაშე¹². თავის მხრივ, არც ჩერჩილმა მიიღო ჰიმლერის წინადადება¹³. ასე რომ, სტალინი კმაყოფილი დარჩა მოკავშირეთა მოქმედებით¹⁴.

1945წ. 30 აპრილს, როდესაც უკვე საბჭოთა ჯარები ჰიტლერის ბუნკერისაგან სულ რაღაც ერთ კვარტალში იყვნენ, ფიურერმა თავი მოიკლა. სიკვდილის წინ ჰიტლერმა დაწერა ანდერძი, რომლითაც თავის მემკვიდრედ დანიშნა გროს-ადმირალი დიონიცი. ამ უკანასკნელმა თავის რეზიდენციად აირჩია ფლენს-ბურგი, რადგანაც 2 მაისს საბჭოთა ჯარებმა დაასრულეს ბერლინის აღება. თავის მიმართვაში მან ხაზი გაუსვა, რომ მთელი ძალით გააგრძელებდა ბრძოლას საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ, ხოლო „ინგლისელებთან და ამერიკელებთან იომებდა იმდენად, რამდენადაც ისინი მას ხელს შეუშლიდნენ ბოლშევიკებთან ბრძოლაში“.¹⁵ გარდა ამისა, დიონიციმა გასცა ბრძანება, რომ გერმანული ნაწილები ტყვედ ჩაბარებოდნენ მხოლოდ ინგლისელებსა და ამერიკელებს¹⁶. მის ამგვარ გადაწყვეტილებას გარკვეულწილად ხელს უწყობდა ეიზენჰაუერის მიერ ჯერ კიდევ 1944წ. აგვისტოში გაცემული ბრძანება, რომლითაც ის უფლებას აძლევდა თავის ხელქვეითებს, მიეღოთ გერმანული შენაერთების კაპიტულაცია მათი მეთაურების მეშვეობით ფრონტის ნებისმიერ კონკრეტულ უბანზე¹⁷. მისი აზრით, ეს მხოლოდ ტაქტიკური და სამხედრო საკითხი იყო და არა პოლიტიკური¹⁸. სამაგიეროდ, განსხვავებული იყო მოკავშირეთა მთავარსარდლის მიდგომა გერმანი-

---

¹² *Переписка председателя совета министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945гг.* (შემდგომში *Переписка...*). Т. II. Переписка с Ф. Рузвельтом и Г. Труменом (август 1941г. – декабрь 1945г.). М., 1957, გვ. 219-220.

¹³ *Переписка...*, Т. I. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июль 1941г. – ноябрь 1945г.). М., 1957, გვ. 337-339.

¹⁴ *Переписка...*, т. I, გვ. 339; *Переписка...*, т. I, გვ. 221.

¹⁵ **А. А. Галкин, О. М. Накропин.** Капитуляция Германии и „правительство“ Дёница. – „*Вопросы истории*“, №8, 1956, გვ. 73.

¹⁶ **В. Л. Исраэлян.** Дипломатия в годы войны, გვ. 389.

¹⁷ **F. C. Pogue.** The Supreme Command. Wash., 1989, გვ. 480.

¹⁸ **D. Eisenhower.** Crusade in Europe, გვ. 423.

ის მთავრობისადმი, რომელსაც, მისი აზრით, მოქმედების მხოლოდ ერთი გზა ჰქონდა დარჩენილი – უპირობო კაპიტულაცია ყველა ფრონტზე ყველა მოკავშირის წინაშე¹⁹.

დიონიცის ბრძანების მიღების შემდეგ გერმანელი ჯარისკაცები მიაწყდნენ მდ. ელბას, რათა გადაელახათ ის და დანებებოდნენ დასავლეთელ მოკავშირეებს. ნათელი გახდა, რომ დღე-დღეზე მოსალოდნელი იყო გერმანიის მთავრობის კაპიტულაცია. გერმანელები ბოლომდე ცდილობდნენ, რომ კაპიტულაცია გამოეცხადებინათ მხოლოდ დასავლეთის ფრონტზე, აღმოსავლეთში კი განეგრძოთ ბრძოლა საბჭოთა არმიების წინააღმდეგ. 29 აპრილს კაზერტაში ხელი მოეწერა იტალიაში განლაგებული გერმანული ნაწილების კაპიტულაციას, რომლის პირობებითაც საომარი მოქმედებები ამ ფრონტზე 2 მაისს შეწყდა. 4 მაისს მონტგომერის წინაშე კაპიტულაცია გამოაცხადეს გერმანიაში, ჰოლანდიასა და დანიაში მყოფმა გერმანულმა შენაერთებმა²⁰, 5 მაისს კი უპირობო კაპიტულაცია გამოაცხადა იტალიის საზღვრის ჩრდილოეთით განლაგებულმა არმიათა ჯგუფმა „G“-მ.²¹

შექმნილ ვითარებაში დიონიცმა გადაწყვიტა, კიდევ ერთხელ ეცადა ბედი და გამოეცხადებინა საერთო კაპიტულაცია მთელ დასავლეთის ფრონტზე. ამ მიზნით მან მოკავშირეთა შტაბში, რომელიც რეიმსში იყო განლაგებული, გაგზავნა ადმირალი ფრიდებურგი. ამავე დროს, დასავლეთის ფრონტზე გერმანიის ჯარების მთავარსარდალმა ფელდმარშალმა კესელრინგმა მიმართა ეიზენჰაუერს თხოვნით, რომ შეთანხმებულიყვნენ კაპიტულაციაზე, მაგრამ ამერიკელმა გენერალმა უარი განაცხადა მოლაპარაკებების წარმოებაზე, თუ საუბარი არ იქნებოდა ყველა ფრონტზე ვერმახტის ყველა ნაწილის კაპიტულაციაზე. იგივე განუცხადა ფრიდებურგს გენერალმა ბ. სმითმა²². პასუხად გერმანელმა ადმირალ-

¹⁹ **D. Eisenhower.** Crusade in Europe, გვ. 423-424.

²⁰ **B. Montgomery.** 21-st Army Group. Normandy to the Baltic Germany, L., 1964, გვ. 430.

²¹ *The Seventh United States Army in France and Germany 1944-1945: Report of Operations.* Heidelberg, 1946, გვ. 864.

²² **D. Eisenhower.** Crusade in Europe, გვ. 425.

მა აღნიშნა, რომ მას არ ჰქონდა ამგვარ დოკუმენტზე ხელისმოწერის უფლება და დაუკავშირდა დიონიცს, რომელმაც ფრიდებურგის დასახმარებლად რეიმსში გენერალ-პოლკოვნიკი იოლდი გაავზავნა²³.

ამასობაში მოკავშირეთათვის ნათელი გახდა, რომ გერმანელებს უბრალოდ დრო გაჰყავდათ, რათა რაც შეიძლებოდა მეტი ჯარისკაცი გადაეტარებინათ ინგლისელებისა და ამერიკელების ფრონტის ხაზს იქით. ამიტომ ეიზენჰაუერმა დაავალა სმითს, რომელიც აწარმოებდა მოლაპარაკებებს იოლდსა და ფრიდებურგთან, გადაეცა გერმანელებისათვის, რომ ის „დახურავდა“ დასავლეთის ფრონტს და არ გადმოუშვებდა არც ერთ ჯარისკაცს, თუ დაუყოვნებლივ არ მოეწერებოდა ხელი უპირობო კაპიტულაციას²⁴. მოკავშირეთა მთავარსარდლის ულტიმატუმმა შედეგი ძალიან სწრაფად გამოიღო. იოლდმა და ფრიდებურგმა მეორე დღესვე მიიღეს დიონიცისაგან უპირობო კაპიტულაციის აქტზე ხელის მოწერის უფლება²⁵. 1945წ. 7 მაისს, დილის 2 საათსა და 41 წუთზე რეიმსში იოლდმა და სმითმა ხელი მოაწერეს აქტს გერმანიის კაპიტულაციის შესახებ²⁶. საომარი მოქმედებები უნდა შეწყვეტილიყო 8 მაისს, 24 საათსა და 00 წუთზე²⁷. მხოლოდ კაპიტულაციაზე ხელის მოწერის შემდეგ მიიღო იოლდი ეიზენჰაუერმა. მოკავშირეთა მთავარსარდალმა ჰკითხა გერმანელ გენერალს, გასაგები იყო თუ არა მისთვის ხელმოწერილი დოკუმენტის ყვე-

²³ **D. Eisenhower.** Crusade in Europe, გვ. 425-426.

²⁴ **D. Eisenhower.** Crusade in Europe, გვ. 426.

²⁵ **D. Eisenhower.** Crusade in Europe, გვ. 426.

²⁶ კაპიტულაციის ხელმოწერისა და მისი ძალაში შესვლის დროის აღნიშვნისას ბატჩერს – ეიზენჰაუერის თანამემწვეს – საზგასმით აქვს აღნიშნული, რომ ეს იყო ბრიტანეთში მოქმედი ზაფხულის დრო, რომელიც ბუნებრივზე 2 საათით წინ გადაწეული – “British Double Summer Time” (იხ.: **H. C. Butcher.** My Three Years With Eisenhower. New York, 1946, გვ. 833-834).

²⁷ რეიმსის კაპიტულაციის ტექსტი იხ.: *World War II, Policy and Strategy: Selected Documents with Commentary.* Ed. by **Hans-Adolf Jacobsen** and **Arthur L. Smith, Jr.** Santa Barbara, CA, 1979, გვ. 427. რუსულ ენაზე რეიმსის კაპიტულაციის ტექსტი იხ.: **Ф. Погью.** Верховное командование. М., 1959, გვ. 497.

ლა მუხლის შინაარსი და დადებითი პასუხის მიღების შემდეგ გააფრთხილა, რომ მას ეკისრებოდა პასუხისმგებლობა კაპიტულაციის პირობების დაცვაზე, მათ შორის გერმანელი სარდლების გამოცხადებაზე ბერლინში საბჭოთა მთავრობის წინაშე ოფიციალური კაპიტულაციის გასაფორმებლად²⁸.

1945წ. 8 მაისს, 23 საათსა და 45 წუთზე²⁹, ბერლინის გარეუბან კარლსორსტში მოხდა გერმანიის მთავრობის მეორე ხელმოწერა უპირობო კაპიტულაციაზე, ამჯერად უკვე საბჭოთა კავშირის წინაშე. ამ დოკუმენტს, რომელსაც, ისევე როგორც რეიმისისას, ეწოდა აქტი გერმანიის სამხედრო კაპიტულაციის შესახებ, ხელი მოაწერეს სსრკ-ს შეიარაღებული ძალების უმაღლესი მთავარსარდლის მოადგილემ, მარშალმა გიორგი ჟუკოვმა და ვერმახტის უმაღლესი სარდლობის შტაბის უფროსმა, ფელდმარშალმა ვილჰელმ კაიტელმა³⁰.

---

²⁸ **D. Eisenhower.** Crusade in Europe, გვ. 427.

²⁹ **J. R. Deane.** The Strange Alliance: The Story of Our Efforts at Wartime Cooperation with Russia. New York, 1947, გვ. 177; **J. de Lattre de Tassigny.** Histoire de la Première Armée Française. P., 1949, გვ. 606; **J. de Lattre de Tassigny.** The History of the French First Army. Translated by *Malcolm Barnes*, with a pref. by General *Eisenhower* and an appreciation by *B. H. Liddell Hart*. L., 1952, გვ. 521. ჟუკოვს თავის მემუარებში მოხსენიებული აქვს, რომ ხელმოწერა დასრულდა 9 მაისს, 00 საათსა და 43 წუთზე (**Г. К. Жуков.** Воспоминания и размышления. М., 1969, გვ. 666-667). ამგვარი მონაცემი, როგორც ჩანს, გამოწვეული იყო სასაათო სარტყლებს შორის არსებული სხვაობით, თუმცა, არ არის გამორიცხული, რომ აქ ეს შეცდომა გამიზნულად იყოს დაშვებული, რათა შეცვლილიყო ხელმოწერის დღე.

³⁰ კაპიტულაციის ტექსტი იხ.: *Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны.* Документы и материалы. В 3-х томах. Т. III. М., 1947, გვ. 261-262. კაპიტულაციის შემდეგ საბჭოთა მხარემ მოაწყო 200-კაციანი ბანკეტი, რომელზეც ერთი საკმაოდ კურიოზული ფაქტი მოხდა: ჟუკოვს და ტედერს დაავიწყდათ (ან დაივიწყეს), რომ სუფრას ფრანგი წარმომადგენლებიც ესწრებოდნენ და მისასაღმებელ სადღეგრძელოში ერთი სიტყვითაც არ უხსენებიათ საფრანგეთი. ბუნებრივია, ამან გააღიზიანა საფრანგეთის წარმომადგენელი გენ. ჟ. დე ლატრ დე ტასინი, რომელმაც პროტესტის ნიშნად უარი თქვა სასმელსა და საჭმელზე, თანაც ყველაფერი გააკეთა, რომ ჟუკოვისათვის ეცნობებინა ამის შესახებ. შედეგად, საბჭოთა მარშალს მოუწია საფრანგეთის სადღეგრძელოს ცალკე წარმოთქმა. გარდა ამ-

ჩვენი ყურადღება კაპიტულაციების საკითხმა იმიტომ მიიპყრო, რომ მოგვიანებით ისტორიკოსებს შორის დაიწყო დავა, რომელიც დღემდე გრძელდება, იმის თაობაზე, თუ რომელი კაპიტულაცია იყო მთავარი და რომელი ფორმალური. საბჭოთა მკვლევარები ერთხმად ამტკიცებდნენ, რომ რეიმსში ხელმოწერილი იქნა კაპიტულაციის მხოლოდ წინასწარი ოქმი, ხოლო ბერლინში კი – ოფიციალური აქტი³¹, მაშინ როდესაც დასავლეთელი ისტორიკოსები ძირითად კაპიტულაციად სწორედ რეიმსისას მიიჩნევენ და ბერლინისას მხოლოდ „ცერემონიას“, თანაც საბჭოთა სარდლობის წინაშე, უწოდებენ³². ოფიციალურ საბჭოთა ვერსიად კი იქცა პირველად ჟუკოვის მემუარებში გახმოვანებული ცნობა, რომ სტალინმა შეათანხმა მოკავშირეებთან აღნიშნული საკითხი და გადაწყდა რეიმსის კაპიტულაციის წინასწარ აქტად ცნობა³³.

ძნელი სათქმელია, მართლაც გაუგზავნა მსგავსი სახის შეტყობინება სტალინმა ჟუკოვს თუ არა (ჟუკოვის მემუარები საბჭოთა კავშირის არსებობის პერიოდშიც კი არ ითვლებოდა მეტისმეტად სანდო წყაროდ – თ.პ.), მაგრამ ერთი რამ ნათელია: არანაირი შეთანხმება დიდი სამეულის ლიდერებს შორის ამის შესახებ არ ყოფილა. ერთადერთი, რაზეც შეთანხმდნენ მხარეები, იყო ის, რომ საბჭოთა მთავრობის მიერ გერმანიის კაპიტულაციის შესახებ განცხადების გაკეთება გადაიდებოდა ერთი დღით, **კაპიტულაციის ძალაში შესვლამდე**³⁴. თუმცა საბჭოთა ისტორიკოსე-

სა, მან ორკესტრს „მარსელიოზა“ შესრულებინა (იხ.: **J. de Lattre de Tassigny**. Histoire de la Première Armée Française, გვ. 607-608; **J. de Lattre de Tassigny**. The History of the French First Army, გვ. 523.

³¹ *ИВОВ*, т. 5, გვ. 351; *История второй мировой войны*. В 12 томах, пред. ред. ком. **А. А. Гречко** (т. 1-7) и **Д. Ф. Устинов** (т. 8-12). Т. 10, гл. ред. **Н. И. Шеховцев**. М., 1979, гв. 363-364.

³² **E. F. Fisher, Jr.** Cassino to the Alps, გვ. 524; **Ch. McDonald**. The Last Offensive, გვ. 475; **F. C. Pogue**. The Supreme Command, გვ. 490 და ა.შ.

³³ **Г. К. Жуков**. Воспоминания и размышления. М., 1969, гв. 664; *История дипломатии*. В 5 томах, под ред. **В. А. Зорина** (т. I) и **А. А. Громыко** (т. II-V). Т. IV. М., 1975, гв. 630.

³⁴ *Переписка...*, т. I, гв. 356; *Переписка...*, т. II, гв. 228. ხაზგასმა ჩვენია – თ.პ.

ბის მიერ ფაქტების ფალსიფიკაცია არ შემოიფარგლება მხოლოდ მემუარული მონაცემებით, რომლებიც ხშირად სუბიექტურ ხასიათს ატარებს და შეიძლება შეცდომები თავად ავტორის ბრალი იყოს³⁵. პრაქტიკულად ყველა საბჭოთა (დღეს უკვე რუსი) მკვლევარი ბერლინში ხელმოწერილ დოკუმენტს მოიხსენიებს **საბოლოო** (ხაზ-გასმა ჩვენია – **თ.პ.**) აქტად გერმანიის კაპიტულაციის შესახებ³⁶. ჩვენთვის უბრალოდ გაუგებარია, თუ რის საფუძველზე აკეთებენ ისინი ამ განცხადებას, რადგანაც საბჭოთა მთავრობის მიერ ოფიციალურად გამოცემულ ყველა დოკუმენტურ კრებულში დოკუმენტს, როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, რეიმისის კაპიტულაციის მსგავსად, ეწოდება „აქტი გერმანიის სამხედრო კაპიტულაციის შესახებ“.³⁷

და მაინც, რომელი კაპიტულაცია შეიძლება ჩაითვალოს ძირითადად? ალბათ უფრო გამართლებული იქნებოდა, თავის დროზე შემდგარიყო ერთობლივი ხელმოწერის პროცედურა. მაშინ ამგვარი კამათი არც დაიწყებოდა, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა. ჩვენი აზრით, ამ დავაში ორივე მხარე მართალია, ოღონდ, რასაკვირველია, ნაწილობრივ. პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ რეიმისის კაპიტულაცია სულაც არ იყო წინასწარი ოქმი. ეს იყო გერმანიის ოფიციალური კაპიტულაცია, რომელსაც ხელი მოეწერა დასავლეთელ მოკავშირეთა შტაბში. სხვათა შორის, ანტიჰიტლერულ კოალიციაში მონაწილე სამივე ძირითადი ქვეყნის ლიდერი სულაც არ თვლიდა, რომ ეს აქტი იყო წინასწარი ოქმი. 1945წ. 7 მაისს ტრუმენმა სტალინს გააცნო ეიზენჰაუერის რეკომენდაცია, რომ გერმანიის კაპიტულაციის გამოცხადება მომხდარიყო სამშაბათს, 8 მაისს, ვაშინგტონის დროით დილის 9 საათზე³⁸. ანალო-

³⁵ ჩვენი აზრით, ჟუკოვი ამ შემთხვევაში სიმართლეს უნდა ამბობდეს და სტალინმა ის ალბათ მიზანმიმართულად შეიყვანა შეცდომაში.

³⁶ **В. Л. Израэлян.** Дипломатическая история Великой Отечественной войны. М., 1959, გვ. 307; **В. Л. Израэлян.** Дипломатия в годы войны, გვ. 391; **О. А. Ржешевский.** История второго фронта: Война и дипломатия. М., 1988, გვ. 41; **В. А. Секистов.** Война и политика. М., 1989, გვ. 429 და ა.შ.

³⁷ **Внешняя политика...**, т. 3, გვ. 261-262; **Советско-английские отношения...**, т. II, გვ. 337-338; **Советско-французские отношения...**, т. II, გვ. 326-327; **Советско-американские отношения...**, т. II, გვ. 379.

³⁸ **Переписка...**, т. II, გვ. 227.

გიური შინაარსის წერილი აშშ-ს პრეზიდენტმა გაუგზავნა ჩერჩილსაც. თავის მხრივ, ბრიტანეთის პრემიერმა სტალინს შესთავაზა, რომ ასეთი განცხადება გაკეთებულიყო სამივე ქვეყანაში ერთდროულად – სამშაბათს 8 მაისს, გრინვიჩის ღროით 15 საათზე, რაც შეესაბამებოდა დილის 9 საათს ვაშინგტონში და 16 საათს მოსკოვში³⁹. პასუხად, სტალინმა აცნობა ჩერჩილს და ტრუმენს, რომ 8 მაისს ის ვერ გააკეთებდა ასეთ განცხადებას, რის მიზეზად საბჭოთა ლიდერმა მოიყვანა ის ფაქტი, რომ დიონიციის ბრძანება ცალკეულ ნაწილებს შეიძლებოდა არ შეესრულებინათ და ამიტომ მას სურდა, მოეცადა მანამ, სანამ გერმანიის კაპიტულაცია ძალაში შევიდოდა⁴⁰. ეს კი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, უნდა მომხდარიყო 8 მაისს, 24 საათსა და 00 წუთზე. სტალინმა ასევე აცნობა მოკავშირეებს, რომ საბჭოთა კავშირში განცხადება გერმანიასთან ომის გამარჯვებით დასრულების შესახებ გაკეთდებოდა ოთხშაბათს, 9 მაისს, საღამოს 7 საათზე⁴¹.

იყო თუ არა სტალინი ამ შემთხვევაში გულწრფელი მოკავშირეების წინაშე? ჩვენი აზრით, ის ამ წერილით ნიღბავდა თავისი მოქმედების ნამდვილ მიზანს. მას კარგად ესმოდა, რომ თუ ის გერმანიის კაპიტულაციის შესახებ გამოაცხადებდა 8 მაისს, სანამ არ იქნებოდა ხელმოწერილი აქტი ბერლინში, ეს ერთგვარად დაამცირებდა საბჭოთა კავშირის წვლილს გამარჯვებაში. ამაზე მეტყველებს კიდევ ჩვენს მიერ ზემოთ მოხსენიებული შეტყობინება ჟუკოვისადმი, რომელშიც სტალინი აცხადებს: „ომის ძირითადი სიმძიმე გადაიტანა საბჭოთა ხალხმა, და არა მოკავშირეებმა, ამიტომაც კაპიტულაცია ხელი უნდა მოეწეროს ანტიჰიტლერული კოალიციის წევრი ყველა ქვეყნის უმაღლესი სარდლობის წინაშე, და არა მხოლოდ მოკავშირეთა უმაღლესი მთავარსარდლის წინაშე“.⁴²

³⁹ *Переписка...*, т. I, გვ. 354.

⁴⁰ *Переписка...*, т. I, გვ. 356; *Переписка...*, т. II, გვ. 227-228.

⁴¹ *Переписка...*, т. I, გვ. 356; *Переписка...*, т. II, გვ. 228. აღსანიშნავია, რომ სტალინმა არ შეასრულა თავისი პირობა და გამარჯვების შესახებ საბჭოთა კავშირში 9 მაისს დილაადრიან გააკეთებინა განცხადება (იხ.: **A. Werth**. *Russia at War, 1941-1945*. New York, 1964, გვ. 969; **A. Верт**. *Россия в войне. 1941-1945*. М., 1967, გვ. 707).

⁴² **Г. К. Жуков**. *Воспоминания и размышления*, გვ. 663-664.

ამკარაა, სტალინმა სწორედ იმიტომ გადადო 9 მაისამდე განცხადების გაკეთება, რომ მას არ სურდა, რაიმეთი მაინც ყოფილიყო დავალებული მოკავშირეებისაგან, 8 მაისს ბერლინში ხელმოწერილი აქტის შემდეგ კი ეს ასე არ იქნებოდა⁴³. ასე რომ, საბჭოთა ლიდერის ამგვარი მოქმედების შემდეგ კარლჰორსტის კაპიტულაცია უკვე აღმოჩნდა არა უბრალოდ რატიფიკაცია, არამედ სრულიად ოფიციალური აქტი. შედეგად, ჩვენ მივიღეთ ორი, პრაქტიკულად იდენტური დოკუმენტი, რომელთა შორის არის განსხვავება მხოლოდ მე-2 პუნქტში, სადაც საუბარი არის გერმანელი ჯარისკაცების მხრიდან მოკავშირეთა შეიარაღებული ძალებისა და ტექნიკისათვის ზიანის არმიყენების შესახებ. აქ, საბჭოთა მხარის მოთხოვნით, ტექნიკის ჩამონათვალს დაემატა ფრაზა: „აპარატები და საერთოდ ომის საწარმოებელი სამხედრო-ტექნიკური საშუალებები“.⁴⁴ მცირე განსხვავება არის დასკვნით, მე-6 მუხლშიც, თუმცა მას უკვე იძულებითი ხასიათი აქვს, რადგანაც აქ საუბარი

---

⁴³ ამ საკითხთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობს კიდევ ერთი თვალსაზრისი, თუ რატომ იქნა გადადებული საბჭოთა კავშირში გერმანიის კაპიტულაციის შესახებ განცხადების გაკეთება 9 მაისამდე. ამის მიზეზად ა. ვერთი მიიჩნევს იმას, რომ არ იყო განთავისუფლებული პრალა (იხ.: **A. Werth. Russia at War**, გვ. 969; **A. Верт. Россия в войне**, გვ. 707). ჩვენი აზრით, ეს არ არის მთლად მართებული თვალსაზრისი, რადგანაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ და როგორც თავად ვერთი იხსენიებს, განცხადება გერმანიის კაპიტულაციის შესახებ 9 მაისს გაკეთდა დილაადრიან, როდესაც საბჭოთა ნაწილებს ჩეხოსლოვაკიის დედაქალაქი ჯერ კიდევ ბოლომდე არ ჰქონდათ აღებული. გარდა ამისა, თუ საბჭოთა მხარეს აწუხებდა პრალის სასწრაფოდ განთავისუფლების საკითხი, მაშინ ის მისცემდა უფლებას ამერიკელებს, გაეკეთებინათ ეს. ჯ. პატონის მე-3 არმიას ხომ რამდენიმე დღით ადრე შეეძლო ჩეხოსლოვაკიის დედაქალაქში შესვლა. რასაკვირველია, სტალინის მოქმედება პოლიტიკური მოსაზრებებით იყო განპირობებული და ამის გამო ის წავიდა ზედმეტ მსხვერპლზე როგორც საბჭოთა ჯარისკაცებში, ისე პრალის მოსახლეობაში, რომელმაც 5 მაისს აჯანყება დაიწყო (*ИВМВ*, ტ. 10, გვ. 352).

⁴⁴ შდრ.: *World War II, Policy and Strategy*, გვ. 427; **Ф. Погью. Верховное командование**, გვ. 497; *Внешняя политика...*, ტ. 3, გვ. 261. ჩვენი აზრით, ეს არაფრისმომცემი ჩამატება საბჭოთა მხარემ მხოლოდ იმისთვის ჩააწერინა ტექსტში, რომ მოგვიანებით ბერლინის კაპიტულაცია გამოეცხადებინა ძირითად დოკუმენტად.

მიდის აუთენტურ ენებზე, რომლებადაც გამოცხადებულია რუსული და ინგლისური, მაშინ როდესაც რეიმისი კაპიტულაციის ტექსტში აუთენტურად მხოლოდ ინგლისური ენაა ჩაწერილი⁴⁵. სამაგიეროდ, რეიმისისა და ბერლინის კაპიტულაციების მე-4 პუნქტი იდენტურია. არადა, ამ მუხლში მოყვანილი დებულებით, შესაძლებელი იყო აქტის შეცვლა სხვა დოკუმენტით კაპიტულაციის შესახებ⁴⁶. ეს გვაძლევს ჩვენ საფუძველს, ვამტკიცოთ, რომ ეს ორი აქტი თანაბარი ძალის დოკუმენტია. რეიმისში ხელმოწერილი დოკუმენტი არის გერმანიის კაპიტულაცია დასავლეთელი მოკავშირეების წინაშე, ხოლო ბერლინში გაფორმებული აქტი – გერმანიის კაპიტულაცია საბჭოთა კავშირის წინაშე. ჩვენი აზრით, სწორედ ამის დასტურია ეიზენჰაუერის ზემოთ უკვე მოყვანილი სიტყვები იოღლისადმი.

სტალინის მიერ გერმანიის კაპიტულაციის გამოცხადების ერთი დღით გადავადებამ განაპირობა ის, რომ ევროპასა და აშშ-ში გერმანიაზე გამარჯვების დღედ ითვლება 8 მაისი, ხოლო აწ უკვე ყოფილ საბჭოთა კავშირში კი – 9 მაისი. ეს ჯერ კიდევ 1945წ. 8 მაისს აღნიშნა უინსტონ ჩერჩილმა თავის საზეიმო სიტყვაში: „ჩვენ დღეს (ე. ი. 8 მაისს – თ.პ.) ძირითადად ჩვენს თავზე ვფიქრობთ, ხვალ კი გადავუხდით მადლობას ჩვენს რუს მეგობრებს“⁴⁷.

რეიმისისა და ბერლინის აქტები მეტად ზოგადი დოკუმენტები იყო და ისინი მხოლოდ გერმანიის სამხედრო კაპიტულაციას ეხებოდა, დეკლარაციას კი გერმანიის დამარცხებისა და გერმანიის ტერიტორიაზე უზენაესი ხელისუფლების თავის თავზე აღების შესახებ აშშ-ს, დიდი ბრიტანეთის, საბჭოთა კავშირისა და საფრანგეთის წარმომადგენლებმა – გ. ჟუკოვმა, დ. ეიზენჰაუერმა, ბ. მონტგომერიმ და ჟ. დე ლატრ დე ტასინიმ – 1945წ. 5 ივნისს მოაწერეს ხელი ბერლინში. ამ დოკუმენტით, რომელიც პრეამბულისა და 15 მუხლისაგან შედგებოდა, მოკავშირეებმა გან-

⁴⁵ უდრ.: *World War II, Policy and Strategy*, გვ. 427; **Ф. Погью.** Верховное командование, გვ. 497; *Внешняя политика...*, т. 3, გვ. 262.

⁴⁶ უდრ.: *World War II, Policy and Strategy*, გვ. 427; **Ф. Погью.** Верховное командование, გვ. 497; *Внешняя политика...*, т. 3, გვ. 262.

⁴⁷ *Conditions of Surrender: Britons and Germans Witness the End of the War.* – Ed. by **Ulrike Jordan.** L., 1997, გვ. 146.

საზღვრეს გერმანიის ოკუპაციის პირობები. I პუნქტის თანახმად, გერმანიის შეიარაღებულ ძალებს უნდა შეეწყვიტათ ნებისმიერი სახის წინააღმდეგობა⁴⁸, რაც, პრინციპში, უკვე ისედაც მომხდარი იყო. II მუხლით უნდა მომხდარიყო ყველა შენაერთის განიარაღება და გერმანიის 1937წ. 31 დეკემბრისათვის არსებულ საზღვრებში დაბრუნება⁴⁹. III და IV პუნქტებით გერმანიის კუთვნილი ყველა თვითმფრინავი და გემი უნდა დარჩენილიყო დისლოკაციის ადგილზე და დალოდებოდა მოკავშირეთა ბრძანებას გადაადგილების შესახებ⁵⁰.

დეკლარაციის V მუხლი შეიცავდა იმ დაწესებულებების, საგნებისა თუ ნივთების ზოგად ნუსხას (ფაბრიკა-ქარხნები, ხომალდები, თვითმფრინავები, ლოკუმენტები, ნახაზები, გადაზიდვის საშუალებები და ა.შ.), რომლებიც გერმანელებს უნდა გადაეცათ მოკავშირეებისათვის. გარდა ამისა, ისინი ვალდებული იყვნენ, გამოეყოთ საკმარისი რაოდენობით მუშა-ხელი ობიექტების ექსპლუატაციისა თუ შენარჩუნებისათვის⁵¹. დეკლარაციის VI პუნქტი ავალდებულებდა გერმანელებს მათ ხელთ მყოფი ყველა სამხედრო ტყვისა თუ უცხო ქვეყნების მოქალაქეების განთავისუფლებას და თავისუფლების აღმკვეთი დაწესებულებების მოკავშირეთა კონტროლქვეშ გადაცემას⁵². VII მუხლით გერმანელებს უნდა გადაეცათ მოკავშირეებისათვის სრული ინფორმაცია შეიარაღებული ძალებისა და დანადგური ტერიტორიების შესახებ⁵³.

დეკლარაციის VIII პუნქტი კრძალავდა რაიმე ზიანის მიყენებას ნებისმიერი სამხედრო თუ სამოქალაქო ქონებისა და ლოკუმენტებისათვის⁵⁴. IX მუხლით კავშირგაბმულობის ყველა საშუალება უნდა გადასცემოდა მოკავშირეებს, მანამდე კი მათი ფუნქციონირება უნდა შეწყვეტილიყო, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც ამას თავად მოკავშირეები მოისურვებდნენ⁵⁵. X პუნქტით

⁴⁸ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 335.

⁴⁹ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 335-336.

⁵⁰ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 336.

⁵¹ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 337.

⁵² *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 338.

⁵³ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 338-339.

⁵⁴ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 339.

⁵⁵ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 339.

დეკლარაციის უფლებამოსილება ვრცელდებოდა მთელ სამხედრო ქონებაზე, რომელიც გერმანიის ტერიტორიაზე გააჩნდა მოკავშირეთა წინააღმდეგ მეომარ ნებისმიერ სხვა სახელმწიფოს⁵⁶. XI მუხლი ეხებოდა ნაცისტების ლიდერებს, რომლებიც უნდა დაეპატიმრებინათ მოკავშირეთა მოთხოვნების შესაბამისად. გარდა ამისა, გერმანელებს უნდა გადაეცათ ყველა პირი, განურჩევლად მისი მოქალაქეობისა (თუნდაც ის ყოფილიყო გაერთიანებული ერების წევრი სახელმწიფოს მოქალაქე – თ.პ.), ვისაც ჩადენილი ჰქონდა დანაშაული საკუთარი ქვეყნის კანონმდებლობის წინაშე⁵⁷.

დეკლარაციის XII პუნქტით მოკავშირეები უფლებას იტოვებდნენ, განეღებინათ შეიარაღებული ძალები სურვილის მიხედვით გერმანიის მთელ ტერიტორიაზე⁵⁸. XIII მუხლით მოკავშირეები აცხადებდნენ, რომ აუცილებლობის შემთხვევაში განახორციელებდნენ ნებისმიერ ზომას გერმანიის წინააღმდეგ, რომელსაც ჩათვლიდნენ საჭიროდ მშვიდობისა და უსაფრთხოების შესანარჩუნებლად. გარდა ამისა, ისინი იტოვებდნენ გერმანიისათვის მომავალში დამატებითი მოთხოვნების წაყენების უფლებას⁵⁹. XIV და XV პუნქტებით განსაზღვრული იყო დეკლარაციის ძალაში შესვლის თარიღი და მისი ტექსტის აუთენტურობის დამადასტურებელი ენები – ინგლისური, რუსული და ფრანგული⁶⁰.

გარდა დეკლარაციისა, იმავე დღეს ხელი მოეწერა შეთანხმებებს გერმანიის საოკუპაციო ზონებად დაყოფისა⁶¹ და საკონტროლო მექანიზმის შექმნის შესახებ⁶². გერმანია დაიყო 4 საოკუპაციო ზონად: აღმოსავლეთში უზენაესი ხელისუფლება უნდა განეხორციელებინა საბჭოთა კავშირს, ჩრდილო-დასავლეთში – დიდ ბრიტანეთს, სამხრეთ-დასავლეთში – ამერიკის შეერთებულ შტატებს, დასავლეთში კი – საფრანგეთს. ე.წ. „დიდი ბერლინის“ რაიონს ოთხივე სახელმწიფოს შეიარაღებული ძალები დაიკავებ-

⁵⁶ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 339.

⁵⁷ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 339-340.

⁵⁸ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 340.

⁵⁹ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 340.

⁶⁰ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 340-341.

⁶¹ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 343.

⁶² *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 341-342.

დნენ და მის სამართავად უნდა შექმნილიყო ცალკე კომენდატურა, რომელშიც შევიდოდა ოთხივე სახელმწიფოს თითო-თითო წარმომადგენელი⁶³. საკონტროლო მექანიზმის შესახებ შეთანხმებით განისაზღვრა, რომ შეიქმნებოდა საკონტროლო საბჭო, რომელშიც შევიდოდნენ მოკავშირეთა საოკუპაციო ძალების სარდლები, რომლებიც, ამავდროულად, იქნებოდნენ თავიანთი საოკუპაციო ზონების უზენაესი ხელისუფლები. გადაწყვეტილებები საკონტროლო საბჭოს უნდა გამოეტანა კონსენსუსის საფუძველზე⁶⁴.

5 ივნისს ხელმოწერილი დოკუმენტებით დაიწყო გერმანიის ოკუპაცია. საომარი მოქმედებები ევროპაში ოფიციალურად შეწყდა. მოკავშირეებს სამხედრო თვალსაზრისით რჩებოდათ მხოლოდ ერთი მოწინააღმდეგე – იაპონია, თუმცა ომი აღმოსავლეთში დასასრულს უახლოვდებოდა. 1945წ. 2 სექტემბერს იაპონიამ ასევე მოაწერა ხელი უპირობო კაპიტულაციას⁶⁵, რითაც მეორე მსოფლიო ომი უკვე საბოლოოდ დასრულდა.

---

⁶³ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 343.

⁶⁴ *Советско-французские отношения...*, т. II, გვ. 341.

⁶⁵ ტექსტი იხ.: *World War II, Policy and Strategy*, გვ. 435-436; *Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами*. Вып. XI, М., 1955, გვ. 137-139.

Т. З. ПАПАСКИРИ

КАПИТУЛЯЦИЯ ГЕРМАНИИ

В статье на основе анализа соответствующих первоисточников – документальных материалов и мемуаров, а также специальной литературы, освещены последние дни войны в Европе. 7 мая 1945г., в 2 часа 41 минут утра в Реймсе ген. А. Йодль с немецкой стороны и ген. Б. Смит со стороны союзников подписали акт о капитуляции Германии. Военные действия должны были прекратиться 8 мая, в 24:00. 8 мая 1945г., в 23 часа 45 минут, в пригороде Берлина Карлхорсте была подписана вторая безоговорочная капитуляция Германии, в этот раз уже перед Советским Союзом. Данный документ назывался идентично Реймскому – Акт о военной капитуляции Германии и его подписали заместитель Верховного Главнокомандующего вооруженных сил СССР маршал Георгий Жуков и глава Штаба Высшего Командования Вермахта фельдмаршал Вильгельм Кейтель.

После войны среди историков начался и продолжается по сей день спор о том, какая из капитуляций была главной, а какая формальной. Западные исследователи основной считают как раз Реймскую капитуляцию, Берлинскую же называют лишь „церемонией“, и то перед советским командованием, в то время как советские историки единодушно утверждали, что в Реймсе был подписан лишь предварительный протокол, а в Берлине – официальный акт. Официальной же советской версией стала упоминаемая в мемуарах Жукова справка о том, что Сталин согласовал вопрос с союзниками, и было решено счесть Реймскую капитуляцию предварительным актом.

Между тем, никакого соглашения по данному вопросу между лидерами „Большой Тройки“ не было. Стороны договорились лишь о том, что заявление о капитуляции Германии прозвучало бы в СССР на день позже, после вступления в силу Реймского акта. Однако фальсификация фактов советскими историками не ограничивается только мемуарной конь-

юнктурой, которая часто субъективна и может быть вызвана тенденциозностью самого автора. Практически все советские исследователи называли подписанный в Берлине документ „**Заключительным** актом о капитуляции Германии“, несмотря на то, что во всех официально изданных в СССР сборниках документов, данная капитуляция, подобно Реймской, озаглавлена следующим образом: „Акт о военной капитуляции Германии“.

Очевидно, Сталин скрывал истинные причины переноса объявления о капитуляции Германии. Он прекрасно понимал, что такой шаг до подписания акта в Берлине, принизил бы роль СССР в победе над Третьим Рейхом. После же подписания 8 мая акта в Берлине ситуация изменилась, и Карлхорстская капитуляция из просто ратификации превратилась в совершенно официальный акт. В итоге, получилось так, что эти два акта в правовом отношении имеют равную силу: подписанный в Реймсе документ является капитуляцией Германии перед Западными союзниками, а акт, оформленный в Берлине – капитуляцией Германии перед Советским Союзом.

Перенос Сталиным на один день объявления о капитуляции Германии и определил то обстоятельство, что в Европе и США днем победы над Германией считается 8 мая, а в теперь уже бывшем Советском Союзе – 9 мая.

ექვთიმე თაყაიშვილის სახელობის საქართველოს საისტორიო საზოგადოება
აფხაზეთის ორგანიზაცია
საისტორიო ძიებანი, 7, 2004

პ რ ი ტ ი კ ა , ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

ზურაბ პაპასძირი

საინტერესო ნაშრომი „აფხაზეთა“ სამეფოს ისტორიაზე

რეცენზია

*შალვა გლოველის საკანდიდატო დისერტაციაზე:
„აფხაზეთა სამეფო“*

„აფხაზეთა“ სამეფოდ წოდებული დასავლურ-ქართული სახელმწიფოს წარმოქმნა-განვითარება, მისი ეთნო-კულტურული და პოლიტიკური ისტორიის საკითხები დიდი ხანია იქცევეს მკვლევართა საგანგებო ყურადღებას. მართალია, ისტორიკოსთა არაერთი თაობის ნაყოფიერი მეცნიერული კვლევის შედეგად ქართულ ისტორიოგრაფიაში შექმნილია სრულიად ნათელი, ობიექტური, მეცნიერულად ყოველმხრივ არგუმენტირებული შეხედულება „აფხაზეთა“ სამეფოს ეთნოკულტურულ და პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ იერ-სახეზე, ნაჩვენებია მისი როლი და ადგილი საერთო-ქართულ პოლიტიკურ სამყაროში, მაგრამ ინტერესი აღნიშნული პრობლემის შემდგომი გაღრმავებული შესწავლისადმი ჯერ კიდევ დიდია, უკანასკნელ პერიოდში კი, შეიძლება ითქვას, ერთი-ორად გაიზარდა. ეს, პირველ რიგში, განაპირობა არა იმდენად მეცნიერულმა აუცილებლობამ, რამდენადაც პოლიტიკურმა ფაქტორებმა. კერძოდ, აფხაზეთი სეპარატისტული ე.წ. „ისტორიოგრაფიის“ მხრიდან „აფხაზეთა“ სამეფოს თემით გაუთავებელმა სპეკულირებამ.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ სეპარატისტულად განწყობილი აფხაზი ისტორიკოს-პოლიტიკოსები ყოველნაირად ცდილობენ თავს მოახვიონ საზოგადოებას ფალსიფიკატორული თეზისი იმის შესახებ, რომ „აფხაზეთა“ სამეფო იყო არა ქართული პოლიტიკური გაერთიანება, არამედ აფხაზეთი ნაციონალური სახელ-

მწიფო, რომლის სამართალმემკვიდრეს თითქოს წარმოადგენს ამჟამინდელი აფხაზეთის თვითაღიარებული რესპუბლიკა. აფხაზური სეპარატისტული „ისტორიოგრაფიის“ ეს მტკიცება ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებს. ის იმდენად საფუძველს მოკლებული და არასერიოზულია, რომ, ერთი შეხედვით, არც არის ღირსი აკადემიური პასუხისა. მაგრამ არც ის იქნებოდა გამართლებული, რომ საქართველოს მტრების ეს აღვირახსნილი „ისტორიოგრაფიული“ თარეში მთლად უპასუხოდ დაგვეტოვებინა. გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ თავისთავად არც ისტორიული მეცნიერებაა ერთ ადგილზე გაჩრებული და ნებისმიერი პრობლემა, მათ შორის თვით ყველაზე ამომწურავად დამუშავებულიც კი, შემდგომ შესწავლას საჭიროებს. ასეთ პრობლემათა რიცხვს მიეკუთვნება „აფხაზთა“ სამეფოს ისტორიაც, რომელსაც ეძღვნება შალვა გლოველის საღისერტაციო ნაშრომი.

შ. გლოველის მიერ შესრულებული სამუშაო, მისივე სამართლიანი შენიშვნით, წარმოადგენს „აფხაზთა“ სამეფოს ისტორიის მონოგრაფიულ გამოკვლევას. ამასთან, იმთავითვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს ნამდვილად არ არის ამ პოლიტიკური ერთეულის მონოგრაფიული შესწავლის პირველი ცდა. ამგვარი სამუშაო კარგა ხანია ჩატარებულია. თავდაპირველად, პროფ. ზურაბ ანჩაბაძემ თავის ფუნდამენტურ გამოკვლევაში შუა საუკუნეების აფხაზეთის ისტორიულ წარსულზე სპეციალური თავი მიუძღვნა „აფხაზთა“ სამეფოს ისტორიას¹, ხოლო შემდგომ აკად. მარიამ ლორთქიფანიძემ საღოქტორო დისერტაციაში ასევე ცალკე თავად გამოყო „აფხაზთა“ სამეფო². ეს ორი ნაშრომი, ჩვენი აზრით, შეიძლება ჩაითვალოს „აფხაზთა სამეფოს“ ისტორიის ყოველმხრივი, მონო-

¹ **З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии. Сухуми, 1959, გვ. 95-159.

² **მ. ლორთქიფანიძე.** ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება. თბ., 1963, გვ. 176-200; მ. ლორთქიფანიძის ეს ნაშრომი, როგორც ცნობილია, გადამუშავებული სახით შესულია „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ II ტომის ქართულ (**მ. ლორთქიფანიძე.** ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა. – *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. II. თბ., 1973, გვ. 416-445) და რუსულ (**М. Д. Лордкипанидзе.** Возникновение новых феодальных государств. – *წგნ.: Очерки истории Грузии*, т. II. Тб., 1988, გვ. 280-306) გამოცემებში.

გრაფიული შესწავლის პირველ ცდად. მათში დასმული და სათანადო მეცნიერული კომპეტენტურობითაა განხილული „აფხაზთა“ სამეფოს ისტორიის ყველა საკვანძო საკითხი. გარდა ამისა, „აფხაზთა“ სამეფოს ისტორიის ცალკეული საკითხები საფუძვლიანადაა დამუშავებული სხვა ქართველ მკვლევართა შრომებშიც³.

ყოველივე ეს, ბუნებრივია, რამდენადმე ართულებდა ახალგაზრდა მკვლევარის მუშაობას, თუმცა, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ მან წარმატებით გაართვა თავი ამ სირთულეს და შეძლო ორიგინალური ნაშრომის შექმნა „აფხაზთა“ სამეფოზე.

წარმოდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი შედგება შესავლის, 5 თავისა (ამათგან მე-5 თავი დაყოფილია 5 პარაგრაფად) და დასკვნისაგან. ნაშრომს დართული აქვს დამოწმებული საისტორიო წყაროებისა და სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის საკმაოდ ვრცელი სია (სულ 337 დასახელების), რომელშიც შესულია გამოცემები ქართულ, რუსულ, გერმანულ და ფრანგულ ენებზე.

შესავალში მოცემულია საკვლევი თემის აქტუალობის დასაბუთება. აქვე მოკლედაა მიმოხილული პრობლემის ირგვლივ არსებული ისტორიოგრაფიული მემკვიდრეობა. ნაშრომის პირველ თავში გადმოცემულია „აფხაზთა“ სამეფოს წარმოქმნის ისტორია. დისერტანტი სწორად აღნიშნავს, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში აღნიშნული პოლიტიკური ერთეულის სახელწოდებასთან დაკავშირებით არაერთგვაროვანი მიდგომაა და „ეგრის-აფხაზეთის სამეფოსა“⁴ და „ლიხსიქეთის სამეფოსთან“⁵ შედარებით საკვებით მართებულად უპირატესობას ანიჭებს სახელწოდებას – „აფხაზთა სამეფო“. ერთია მხოლოდ, ჩვენ ვთვლით, რომ მოცემულ სახელწოდებაში წინწკლებში უნდა მოვაქციოთ არა გამოთქმა – „აფხაზთა სამეფო“ მთლიანად, როგორც ეს თითქმის საყოველთაოდაა მიღებული ისტორიოგრაფიაში, არამედ მხოლოდ სიტყვა „აფხაზთა“. „აფხაზთა“ სამეფოს მთლიანად წინწკლებში მოქ

³ **ზ. პაპასქირი.** ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. ნაკ. I. *უბეველესი დროიდან 1917 წლამდე*. თბ., 2004, გვ. 37-55. იქვე შესაბამისი ლიტერატურა.

⁴ **მ. ლორთქიფანიძე.** ახალი ფეოდალური სამთავროების..., გვ. 341.

⁵ **ა. აბდალაძე.** ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ერთეულთა ურთიერთობა IX-XI საუკუნეებში. თბ., 1988, გვ. 41.

ცევით ჩვენ ერთგვარად, ეჭვის ქვეშ ვაყენებთ თვით სამეფოს არსებობის რეალურობას. არადა, ამ შემთხვევაში სწორედ სიტყვა „აფხაზთა“ არ შეესაბამება თავის რეალურ შინაარსს და საჭიროებს დამატებით განმარტებას, რის გამოც აუცილებელია მისი წინწკლებში ჩასმა. რაც შეეხება სიტყვა „სამეფოს“ ან „მეფეს“ (გამოთქმა „აფხაზთა“ მეფე-ში), აქ ყველაფერი გარკვეულია – „აფხაზთა“ სამეფო ნამდვილად იყო სამეფო, რომელსაც მართავდა მეფის ტიტულის მატარებელი სუვერენული ხელმწიფე.

ნაშრომის ამ თავში დისერტანტი საკმაოდ დაწვრილებით მიმოიხილავს დასავლეთ საქართველოში VIII ს. 30-იან წლებში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებს. ის სწორად აღნიშნავს, რომ მირისა და არჩილის მოღვაწეობა იყო დასაწყისი „ქართული სახელმწიფოს ახალი ფორმით“ აღდგენისა. ასევე მართებულია დასკვნა აფხაზეთის ერისთავის – ლეონ I-ის არჩილთან ვასალურ ურთიერთობაში შესვლის შესახებაც, მაგრამ ვერ გავიზიარებთ დისერტანტის დასკვნას თითქოს ეს ყოფილიყოს უბრალოდ „ეგრის-აფხაზეთის გაერთიანება“, რომელიც მოგვიანებით დაედო დასავლეთ საქართველოში ახალი ქართული სახელმწიფოს (იგულისხმება „აფხაზთა“ სამეფო) შექმნას. აქ ჩვენ საქმე გვაქვს უფრო დიდ მოვლენასთან – ბიზანტიის ხელდებული მხარის – აფხაზეთის ინტეგრირებასთან საერთო-ქართულ (ანუ ქართლ-ეგრისის) პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ სივრცეში.

საინტერესოა დისერტანტის დაკვირვებები „აფხაზთა“ სამეფოს შექმნის დროის შესახებ. ის მხარს უჭერს ლეონ II-ის გამეფების ვახუშტისეულ დათარიღებას (786წ.)⁶ და „აფხაზთა“ სამეფოს შექმნას ისტორიოგრაფიაში მიღებული VIII ს. მიწურულის ნაცვლად⁷ VIII ს. 80-იანი წლებით ათარიღებს. სავსებით სწორია შ. გლოველის ხაზგასმა იმაზე, რომ „აფხაზეთის ერისთავის“ ეგიდით „ეგრის-აფხაზეთის გაერთიანება გამოწვეული იყო საერთო ინტერესებით“ და რომ გაერთიანებისას ეგრის-აფხაზეთს

⁶ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – ქართლის ცხოვრება, ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1973, გვ. 127, 795-796.

⁷ С. Н. Джанашия. О времени и условиях возникновения Абхазского царства. – წგნ.: ს. ჯანაშია. შრომები. II. თბ., 1952, გვ. 339.

შორის რაიმე სერიოზულ დაპირისპირებას არ შეიძლება ადგილი ჰქონოდა. მკვლევარი ასევე მართებულად მიიჩნევს „დიდ შეცდომადა“ იმის მტკიცებას, თითქოს ლეონ II-ს ხაზარები ეგრისის დასაპყრობად გამოეყენებინოს. ასევე სწორია დისერტანტის განმარტება, რომ ქართველი მემატიანე „დაპყრობაში“ გულისხმობს ხელისუფლების აღებას „დაუფლებას“ უკვე გაერთიანებულ ეგრის-აფხაზეთში და არა აფხაზეთის მიერ ეგრისის დაპყრობას, როგორც ეს სურს წარმოაჩინოს ზოგიერთ აფხაზ ისტორიკოსს⁸.

რაც შეეხება დისერტანტის მტკიცებას, თითქოს უკვე ეგრის-აფხაზეთის გაერთიანება აფხაზეთის მთავრის ხელისუფლების ქვეშ (VIII ს. 80-იანი წლების დამდეგისათვის), იყო ანტიბიზანტიური აქტი და ის არ შეიძლებოდა მომხდარიყო იმპერიის სანქციით, ეს, ჩვენი აზრით, მეტ არგუმენტაციას მოითხოვს. ამ შემთხვევაში, არ მიგვაჩნია მთლად გამართლებულად აქცენტის გაკეთება ბიზანტიის საშინაო-პოლიტიკურ ცხოვრებაში განვითარებულ კრიზისულ მოვლენებზე (ხატმებრძოლეობა), რითაც თითქოს ისარგებლა აფხაზეთის ერისთავმა და კონსტანტინოპოლის სურვილის საწინააღმდეგოდ გააერთიანა ეგრის-აფხაზეთი თავისი ხელისუფლების ქვეშ. ჩვენი აზრით, ამ მოვლენის შეფასებისას, პირველ რიგში, გათვალისწინებული უნდა იქნეს არა ბიზანტიის იმპერიის შიგნით მიმდინარე მოვლენები, არამედ ვითარება საერთაშორისო არენაზე, კერძოდ კი ბიზანტია-არაბების დაპირისპირების ხასიათი და ქართული პოლიტიკური სამყაროს ადგილი ამ დაპირისპირებაში. თუ ამ რეალობიდან გამოვალთ, სრულიად ცხადი ხდება, რომ VIII ს. 60-იანი წლებიდან მაინც, არა თუ არჩილის „სამეფო“ სახლი, რომლის წევრიც გახდა VIII ს. 30-იან წლებში „ერისთავი კეისრისა“ ლეონ, არამედ, როგორც ჩანს, თვით არაბების მიერ აღზევებული ადარნასე ბაგრატიონის ხელისუფლება განუდგა სახალიფოს და პრობიზანტიურ ორიენტაციას დააღმა (ამ თვალსაზრისით ნიშანდობლივია ადარნასე ბაგრატიონის კურაპალატის ტიტულით მოხსენიება). როგორც ცნობილია, ამ მხრივ კიდევ უფრო შორს წავიდა ნერსე ერისთავი, რომელსაც გამოკვეთილი ანტიარაბული პოლიტიკის გამო ხალიფამ საერთოდ ჩა-

⁸ **М. М. Гунба.** Абхазия в I тысячелетии. *Социально-экономические и политические отношения.* Сухуми, 1989, გვ. 243.

მოართვა ერისმთავრის ტახტი. ასეთ მკვეთრად გამოხატული ანტიარაბული კონიუნქტურის პირობებში ძნელი წარმოსადგენია, ვივარაუდოთ რაიმე კონფრონტაცია ბიზანტიასა და ქართულ პოლიტიკურ სამყაროს შორის (ამას ფაქტობრივად გამორიცხავს იოვანე საბანისძის თხზულების საერთო სულისკვეთება). აფხაზეთის ერისთავის მთელი დასავლეთ საქართველოს მასშტაბით გაბატონება კი, ჩვენი აზრით, მოხდა იოვანე არჩილის-ძის (რომელიც ეგრისის მმართველად ითვლებოდა) გარდაცვალების შემდეგ და ეს მთლიანად სტეფანოზ-არჩილის „სამეფო“ სახლის შიდა დინასტიური მოვლენა იყო. ერთი სიტყვით, ჩვენ იმის თქმა გვინდა, რომ არაა აუცილებელი ეგრის-აფხაზეთის აფხაზეთის მთავრის ხელისუფლების ქვეშ მოქცევა, რომელიც VIII ს. დამდეგისათვის ნამდვილად მომხდარი ფაქტია, განვიხილოთ ანტიბიზანტიურ აქტად. სხვა საქმეა ამ გაერთიანებული ქვეყნის მეტაურის ლეონ II-ის განდგომა იმპერიისაგან და მის მიერ სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის ატრიბუტის – მეფის ტიტულის მიღება, რომელიც, მართლაც ერთნიშნად, ურტყამდა კონსტანტინოპოლის ინტერესებს.

სადისერტაციო ნაშრომის მე-2 თავი ეძღვნება „აფხაზთა“ სამეფოს საზღვრებსა და ტერიტორიულ დაყოფას. მასში განსაკუთრებული ყურადღებაა გამახვილებული „აფხაზთა“ სამეფოს სამხრეთ საზღვარზე და ამასთან დაკავშირებით საგანგებოდაა გაანალიზებული „აბო ტფილელის მარტვილობისა“ და სხვა წყაროთა მონაცემები ტრაპეზუნტის მხარის „აფხაზთა“ სამეფოსადმი დამოკიდებულების შესახებ. ავტორი, ჩვენი აზრით, საკმაოდ მძაფრებლობით ასაბუთებს იმას, რომ „აბო ტფილელის მარტვილობის“ შესაბამისი ცნობა გულისხმობს ტრაპეზუნტისა და მისი შემოგარენის მოქცევას „აფხაზთა“ სამეფოს ფარგლებში.

ამავე თავში, ხაზგასმულია, რომ შიდა ქართლზე „აფხაზთა“ სამეფოს კონტროლის დამყარების შემდეგ „ქართლის ერისთავად“ დაინიშნა ტახტის მემკვიდრე კონსტანტინე, რაც დისერტანტის მართებული შენიშვნით ამ რეგიონის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე მიუთითებს. ეს ნამდვილად ასეა, მაგრამ შიდა ქართლის მართვის სადავეების უფლისწულებისათვის ჩაბარების ტრადიცია, როგორც ცნობილია, ჯერ კიდევ IX ს. 60-იანი წლებიდან „აფხაზთა“ მეფის გიორგი I „აღწეფელის“ დროიდან იღებს სა-

თავეს და ამის აღნიშვნაც იყო საჭირო. ამასთან უშუალოდაა დაკავშირებული ე.წ. – „ჩიხის საერისთავოსა“ და „ჩიხის ერისთავის“ სტატუსის საკითხი. დისერტანტი იხილავს „მატიანე ქართლისაჲს“ ცნობას „აფხაზთა“ მეფე გიორგი I-ის მიერ ქართლის დაპყრობისა და „ერისთავად ჩიხას ძე დემეტრესი“-ს დატოვების შესახებ. ქართულ ისტორიოგრაფიაში, „მატიანე ქართლისაჲს“-ს ამ ცნობაში დაფიქსირებულ ერისთავად მიიჩნევენ ბაგრატ დემეტრეს ძეს გიორგი I-ის ძმისწულს⁹, რომელიც მოგვიანებით, იმავე ქრონიკის ცნობით, გიორგი I-ის ქვრივმა და იოანე შავლიანმა „შთააგდეს... ზღვასა“ და სასიკვდილოდ გაწირეს.

შ. გლოველი უკრიტიკოდ იღებს ამ თვალსაზრისს და ასევე ასკვნის, რომ ჩიხას დატოვებული ერისთავი არის ბაგრატ დემეტრეს ძე. ჩვენ არა ვართ დარწმუნებული, რომ „ძე დემეტრესი“, რომელიც გიორგი I-მა „დაუტევა ერისთავად ჩიხას“ და „ძე დემეტრესი მცირე, რომელსა ერქუა ბაგრატ, რომელი იცნობების ექსორიაქმნილობით“ მაინცდამაინც ერთი და იგივე პიროვნებაა. „მატიანე ქართლისაჲს“-ს აღნიშნული ცნობა, ჩვენი აზრით, არ გვაძლევს ამის ასე დაბეჯითებით მტკიცების საშუალებას. თვალსაჩინოებისათვის საჭიროდ მივიჩნევთ მოვიყვანოთ „მატიანეს“ ტექსტის შესაბამისი ნაწილი სრულად: „მას ჟამსა გამოვიდა გიორგი, აფხაზთა მეფე, ძმა თეოდოსესი და დემეტრესი, ძე ლეონისი; დაიპყრა ქართლი და დაუტევა ერისთავად ჩიხას ძე დემეტრესი, და ვითარ გარდაიცვალა გიორგი აფხაზთა მეფე, დარჩა ძე დემეტრესი მცირე, რომელსა ერქუა ბაგრატ, რომელი იცნობების ექსორიაქმნილობით. და ცოლმან გიორგი მეფისამან მოკლა ძე დემეტრესი, ერისთავი ჩიხისა. და ეცრუა იგი ივანე მთავარსა შავლიანსა, და შთააგდეს ბაგრატ ზღუასა. ხოლო დემეტრემან განარინა იგი, და მიიწია ქალაქად კოსტანტინეპოლედ“.¹⁰ ჩვენი აზ-

⁹ ი. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. ტ. II. თბ., 1965, გვ. 100; ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. VIII. თბ., 1990, გვ. 354; შ. ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება..., გვ. 517; შ. ბახტაძე. ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში. თბ., 2003, გვ. 127.

¹⁰ მატიანე ქართლისა. – ქართლის ცხოვრება. ტ. I. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1955, გვ. 258.

რით, აქ ამკარად დემეტრე „აფხაზთა“ მეფის ორ ძეზეა საუბარი. აქედან ერთია ის, რომელიც გიორგი I-მა „დაუტევა ერისთავად ჩინას“ და რომელიც მოკლა გიორგი I-ის ქვრივმა, ხოლო მეორე, რომელიც ჯერ კიდევ იყო მცირეწლოვანი და „რომელსაც ერქუა ბაგრატი“. „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ტექსტის ამგვარ გაგებას უჭერს მხარს ვახუშტი ბატონიშვილი, რომელიც სრულიად გარკვევით წერს, რომ: „ჟამსა ამას გამოვიდა მეფე აფხაზთა და დაიპყრა ქართლი და დაუტევა ერისთავად ჩინას ტინენ ძე დიმიტრისა. ხოლო შემდგომად, გარდაიცვალა რა გიორგი მეფე აფხაზთა, ცოლმან მისმან მოკლა ტინენ ძე დიმიტრისა და ეცრუა იოანე მთავარსაცა და შთააგდეს ძე დიმიტრისავე ბაგრატი ზღუასა შინა“.¹¹ ამ ინფორმაციას კიდევ უფრო აზუსტებს ვახუშტი ბატონიშვილი თავისი თხზულების სხვა ადგილას. ის წერს: „ამისთვის შეიპყრა (გიორგი I-ის ქვრივმა – ზ.პ.) ძე დიმიტრისა ერისთავი ჩინისა ტინენ და მოკლა იგი და უმრწემესი ძე დიმიტრისავე ბაგრატი მცირე ჰასაკითა ექსორია ჰყო და მოგზაური ბაგრატი შთააგდეს ზღვასა შინა“.¹²

ამრიგად, ეჭვს გარეშეა, რომ ვახუშტი ბატონიშვილს ჰქონდა სავსებით მკაფიო წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ დემეტრე „აფხაზთა“ მეფეს ჰყავდა ორი ძე: ერთი – ტინენ, რომელიც თავისმა ბიძამ „აფხაზთა“ მეფე გიორგი I-მა დანიშნა „ერისთავად ჩინას“, ხოლო მეორე – უმრწემესი – ბაგრატი, რომელიც მცირეწლოვანი იყო. ვფიქრობთ, არა გვაქვს არავითარი საფუძველი არ ვენდოთ ვახუშტი ბაგრატიონის ამ დაზუსტებას. აქედან გამომდინარე, მიგვაჩნია, რომ „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ტექსტის ჩვენთვის საინტერესო ადგილის ტრადიციული ინტერპრეტაცია უნდა გადაისინჯოს.

სადისერტაციო ნაშრომის ამავე თავში, დისერტანტი სავსებით მართებულად იზიარებს ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ გიორგი I-ის მიერ ქართლის დაპყრობა ჯერ კიდევ არ ნიშნავდა რეგიონზე „აფხაზთა“ მეფის მტკიცე ძალაუფლების დამყარებას¹³.

¹¹ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა..., გვ. 131. ხაზგასმა ჩვენია – ზ.პ.

¹² ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა..., გვ. 797. ხაზგასმა ჩვენია – ზ.პ.

¹³ დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. II. თბ., 1980, გვ. 184.

უაღრესად საინტერესოა სადისერტაციო ნაშრომის მე-3 თავი, რომელშიც დადგენილია „აფხაზთა“ მეფეების ქრონოლოგიური რიგი. მასში კრიტიკულადაა გაანალიზებული „აფხაზთა მეფეთა დივანი“-ს მონაცემები. სწორადაა შენიშნული, რომ ე.წ. „აფხაზთა“ მეფეთა დინასტია არ შეიძლება იყოს ლაზეთის მთავრების დინასტია, როგორც ამას ფიქრობდა პ. ინგოროყვა¹⁴. მაგრამ დისერტანტის მცდელობა გადასინჯოს იმავე პ. ინგოროყვას თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც ლეონ I-ის შემდეგ აფხაზეთის ხელისუფლების სათავეში უნდა ყოფილიყვნენ თეოდორე I და კონსტანტინე III¹⁵ (ამ სქემას მხარს უჭერდა ზ. ანჩაბაძეც)¹⁶, ჩვენი აზრით, მთლად დამაჯერებელი არ არის. ამ შემთხვევაში მითითება ქართულ წყაროებზე (იგულისხმება „მატიანე ქართლისაჲ“) არაფერს იძლევა. „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორი მხოლოდ ლეონ I-ისა და ლეონ II-ის ნათესაურ კავშირს აფიქსირებს და სულაც არ ამბობს იმას, რომ ლეონ II მაინც და მაინც თავისი ბიძის ლეონ I-ის შემდეგ მოვიდა ქვეყნის სათავეში. „მატიანე ქართლისაჲ“-მ ლეონ II-ის მაინც და მაინც ლეონ I-ის ძმისწულლობაზე იმიტომ გაამახვილა ყურადღება, რომ თავისი, როგორც ჩანს ხანგრძლივი, ნაყოფიერი მოღვაწეობით, სწორედ ის იყო უფრო ცნობილი ქართული საზოგადოებისათვის. რაც შეეხება მის მომდევნო მთავრებს – თეოდორესა და კონსტანტინეს (ამ უკანასკნელის რეალურობა ეჭვს არ იწვევს), მათი ყოფნა ხელისუფლების სათავეში, ეტყობა არც ხანგრძლივი ყოფილა და არც რაიმეთი ღირშესანიშნავი. ამ თვალსაზრისით არ შეიძლება არ დაგვაფიქროს იმანაც, რომ იოვანე საბანისძე, რომელიც არ იშურებს საქებარ სიტყვებს აფხაზეთის მთავრის მისამართით, რატომღაც არ გვამცნობს მის ვინაობას. ვფიქრობთ, ეს მთავარი ლეონ I, რომ ყოფილიყო, „აბო ტფილელის მარტვილობის“ ავტორი, ამას აუცილებლად აღნიშნავდა.

სადისერტაციო ნაშრომის ამ ნაწილში დისერტანტი ყურადღებას ამახვილებს თანამეფობის ინსტიტუტზე „აფხაზთა“ სამეფო-

¹⁴ პ. ინგოროყვა. გიორგი მერჩულე. *ქართველი მწერალი მეათე საუკუნისა*. თბ., 1954, გვ. 192-193.

¹⁵ პ. ინგოროყვა. გიორგი მერჩულე, გვ. 193.

¹⁶ **З. В. Анчабадзе.** Из истории средневековой Абхазии..., გვ. 78.

ში. ამ თვალსაზრისით უდავოდ ფასეულია მისი დაკვირვებები „ფაგნელის დაწერილის“ მონაცემებზე. აქვე შ. გლოველი მსჯელობს „მეფეთა დივანის“ დოსითეოსისეულ ნუსხაში დაფიქსირებულ მეფე „ანტარნასე-დავითზე“ და გვთავაზობს მეტად საინტერესო ჰიპოთეზას, მასში ვიკულისხმით დავით III დიდი კურაპალატი.

სარეცენზიო გამოკვლევის IV თავში დისერტანტი თანმიმდევრულად გადმოგვცემს ქვეყნის გაერთიანებისათვის ქართული პოლიტიკური გაერთიანების ბრძოლის ისტორიას და წარმოაჩენს „აფხაზთა“ სამეფოს როლსა და ადგილს ამ პროცესში. ნაშრომში სწორადაა შენიშნული, რომ ქართულ სამეფო-სამთავროებს შორის მიმდინარე ბრძოლაში წარმართველი საკუთრივ საქართველოს გაერთიანების იდეა არ ყოფილა, არამედ ეს იყო სწრაფვა სამეფო-სამთავროთა საზღვრების გაფართოებისა და ჰეგემონობისათვის. ასევე სწორია დასკვნა იმის შესახებ, რომ ცალკეულ სამეფო-სამთავროებში იყვნენ ქვეყნის გაერთიანებისა და ერთიანი ცენტრალიზებული ხელისუფლების შექმნის მოსურნე ძალები, თუმცა ვერ დავეთანხმებით დისერტანტის აზრს თითქოს ამ ძალების „ძირითადი ბირთვი“ შიდა ქართლში ყოფილიყო. ამ თვალსაზრისით იოანე მარუშის ძის პიროვნებაზე ყურადღების გამახვილება არაფერს არ იძლევა, ვინაიდან ის შიდა ქართლის არისტოკრატიის ლიდერი არ იყო და არც შიდა ქართლი წარმოადგენდა მის „საკუთარ სამფლობელოს“, როგორც ამას შეცდომით აღნიშნავს შ. გლოველი. იოანე მარუშის ძე იყო ქუთაისის ტახტის, ანუ ქვეყნის ცენტრალური ხელისუფლების სრულუფლებიანი წარმომადგენელი რეგიონში. ის ფაქტობრივად ასრულებდა მეფისნაცვლის ფუნქციას, რაც შეეხება შიდა ქართლის არისტოკრატიას, ის არა თუ არ იყო გამაერთიანებელი მოძრაობის (რომლის ინიციატორი და სულის ჩამდგმელი იყო იოანე მარუშის ძე), ავანგარდში, არამედ, პირიქით, ფაქტობრივად, ერთიანად გამოდიოდა ბაგრატ უფლისწულის ხელისუფლების ქვეშ სრულიად საქართველოს გაერთიანების მარუშის ძისეული გეგმის წინააღმდეგ.

ჩვენ სწორად მიგვაჩნია დისერტანტის დასკვნა იმის შესახებ, რომ ბაგრატის 975 წელს უფლისციხეში დასმით იოანე მარუშის ძესა და დავით კურაპალატს სულაც არ უცდიათ შიდა ქართლის „აფხაზთა“ სამეფოსაგან გამოყოფა და ახალი სახელ-

მწიფოს შექმნა, როგორც ამას ფიქრობს გ. მჭედლიძე,¹⁷ მაგრამ არ შეგვიძლია დავეთანხმოთ მის თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ დემეტრე „აფხაზთა“ მეფის გარდაცვალების შემდეგ ქუთაისის ტახტზე თეოდოსი უსინათლოს დასმა იოანე მარუშის ძის დასის ძალისხმევით მოხდა და რომ ეს თითქოს მიზნად ისახავდა დასავლეთ საქართველოს სამეფო ტახტზე „ლეონიდების“ დინასტიის შენარჩუნებას, რათა შემდგომ ამ დინასტიის წარმომადგენელს (დედის ხაზით) ბაგრატ უფლისწულს ჰქონდა „აფხაზთა“ მეფის ტახტის დაკავების ლეგიტიმური უფლება.

ჯერ ერთი, არსაიდან ჩანს, რომ ამ დროს ქუთაისის ტახტის მიტაცებას ლამობდა მაინც და მაინც სხვა საგვარეულოს წარმომადგენელი და მეორეც, უშუალოდ თეოდოსი უსინათლოს ქუთაისში გამეფების შემდგომ განვითარებულ მოვლენათა მსვლელობიდან, ლოგიკურად გამომდინარეობს, რომ იოანე მარუშის ძის გეგმა პირველ რიგში, მიმართული იყო სწორედ ქუთაისის ახალი ხელისუფლების წინააღმდეგ. ამ საკითხებზე ჩვენ სხვაგან გვაქვს საგანგებო მსჯელობა¹⁸ და ამიტომ ამჯერად თემის გამლისაგან თავს შევიკავებთ. რაც შეეხება დისერტანტის მიერ დასმულ კითხვას, თუ რატომ პირდაპირ (ანუ უშუალოდ დემეტრე „აფხაზთა“ მეფის გარდაცვალების შემდეგ – **ზ.პ.**) არ მოითხოვეს ბაგრატი მეფედ „აფხაზეთისა“, ვფიქრობთ, ეს არც თუ ისე ადვილი საქმე იყო, ვინაიდან, წესით ტახტი დემეტრე მეფის გარდაცვალების შემდეგ, პირველ რიგში, სწორედ მის ძმას ეკუთვნოდა და არა დისწულს. ამიტომ, ბუნებრივია, იოანე მარუშის ძე და დავით კურაპალატი იმთავითვე მოერიდებოდნენ ზედმეტ გართულებებს და მართლაც დაელოდებოდნენ ბაგრატის ქუთაისის ტახტზე „კანონიერ“ მოსვლას. მაგრამ მოვლენების ფორსირება

¹⁷ **გ. მჭედლიძე.** ბაგრატ მესამის საქართველო. ქუთაისი, 1996, გვ. 478.

¹⁸ **მ. ლორთქიფანიძე, ზ. პაპასქირი.** ერთიანი ქართული სახელმწიფოს წარმოქმნა და მისი დიპლომატიური უზრუნველყოფა. – წგნ.: ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, ტ. I. თბ., 1998, გვ. 210-212; **მ. ლორთქიფანიძე, ზ. პაპასქირი.** ერთიანი ქართული სახელმწიფოს წარმოქმნა და მისი საერთაშორისო დიპლომატიური უზრუნველყოფა. – წგნ.: ქართული დიპლომატიის ისტორია. თბ., 2003, გვ. 136; **З. В. Папаскири.** От Давида до Давида. Из истории международных отношений Грузии. 70-е годы X – 80-е годы XI вв. Тб., 2001, გვ. 17-19.

გამოიწვია თეოდოსის უგერგილო მმართველობამ, უფრო მეტად კი მისმა პოლიტიკურმა გარიგებამ კახეთის ქორეპისკოპოსთან – კვირიკე II-სთან, რომლის ძალითაც, როგორც ჩანს, „აფხაზთა“ ახალი მეფე უთმობდა შიდა ქართლს თავის პარტნიორსა და მოკავშირეს. სწორედ ამ გარემოებებმა გადააწყვეტინა იოანე მარუშის ძესა და დავით კურაპალატს თეოდოსის სიცოცხლეშივე ბაგრატ უფლისწულის ტახტზე აყვანა და, სხვათა შორის, ისინი სულაც არ დალოდებიან ბაგრატის გასრულწლოვანებას, როგორც ამას ფიქრობს შ. გლოველი. ბაგრატი სრულწლოვანი შეიქნა მოგვიანებით, X ს. 80-იანი წლების დამდეგს, როდესაც მან გადადგა გადამწყვეტი ნაბიჯები შიდა ქართლის სეპარატისტული განწყობილებების აღსაკვეთად და იქ თავისი ერთპიროვნული ხელისუფლების განსამტკიცებლად. ამ საკითხებთან დაკავშირებით, ჩვენ მთლად არგუმენტირებულად არ მიგვანია დისერტანტის მცდელობა გადასინჯოს ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ბაგრატ III და მისი დედა გუარანდუხტ დედოფალი, რომელსაც 975 წლიდან „ეპყრა უფლისციხე და ქართლი“ „საქართველოს ცენტრალიზაცია-დეცენტრალიზაციისთვის მებრძოლი ძალების საპირისპირო ბანაკებში მოიაზრებიან“¹⁹.

ჩვენ ასევე ვერ დავეთანხმებით შ. გლოველს იმაშიც, თითქოს გურგენ ბაგრატიონს „მეფეთ-მეფის“ ტიტული მიეღოს მხოლოდ იმიტომ, რომ „ქართველთა“ მეფის ტიტული ბაგრატ II-ის გარდაცვალების შემდეგ დავით III კურაპალატს ჰქონდა. მართალია, 994წ. დავით კურაპალატის მიერ „ქართველთა“ მეფის ტიტულის მიღებას, გააჩნია საკმაოდ მყარი არგუმენტაცია²⁰ (თუმ-

---

¹⁹ **ზ. აღექსიძე**, ატენის სიონის სომხური წარწერები. თბ., 1978, გვ. 52-57; **ზ. პაპასქირი**, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს წარმოქმნა და საქართველოს საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობის ზოგიერთი საკითხი. თბ., 1990, გვ. 69-71.

²⁰ *ქართული წარწერების კორპუსი*, ლაპიდარული წარწერები. I. *აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველო* (V-X სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა **ნ. შოშიაშვილმა**. თბ., 1980, გვ. 56; *ქართული წარწერების კორპუსი*. II. *დასავლეთ საქართველოს წარწერები*. ნაკვ. I (IX-XIII სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა **ვ. სილოგავამ**. თბ., 1980, გვ. 52-53; **М. Д. Лордкипанидзе**, Возникновение новых феодальных государств..., გვ. 338-339.

ცა ამ საკითხთან დაკავშირებით არსებობს განსხვავებული მოსაზრებაც),²¹ მაგრამ, ამ შემთხვევაში, მთავარია ის, რომ გურგენის მიერ „მეფეთა-მეფის“ ტიტულის მიღება არავითარ კავშირში არ იყო დავით კურაპალატის „ქართველთა მეფობასთან“. სუბმატ დავითის ძის სრულიად დამაჯერებელი განმარტებით, „გურგენს მეფეთ-მეფე ეწოდა“ იმის გამო, რომ გურგენის გამეფებამდე მისი ძე „ბაგრატ მეფე იქმნა აფხაზეთს“²².

მოცულობით ყველაზე ვრცელია სადისერტაციო ნაშრომის მე-5 თავი, რომლის სათაურია: „აფხაზთა სამეფოს“ შინაარსი“. მასში თანმიმდევრულად გაშუქებულია შემდეგი საკითხები: „აფხაზთა“ სამეფოს საგარეო და საშინაო პოლიტიკა; „აფხაზთა“ სამეფოსა და „აფხაზთა“ მეფეების რელიგიურ კულტურული პოლიტიკა; სენიორალური სისტემა „აფხაზთა“ სამეფოში; სამოხელეო ინსტიტუტები და ბოლოს, „აფხაზთა“ სამეფოს ეთნიკური შედგენილობის საკითხი. ამ თემების განხილვისას განსაკუთრებით გამოვყოფდით მსჯელობას ანტიოქიის პატრიარქ თეოფილაქტეს (744-750წწ.) მიერ იოანეს აფხაზეთის კათალიკოსად შესაძლო კურთხევის შესახებ. არანაკლებ საყურადღებოა დაკვირვებები სენიორალურ სისტემაზე, „მამასახლისისა“ და „გალატოზთაუხუცესის“ სამოხელეო ინსტიტუტებზე.

დისერტანტს საკმაოდ ვრცელადა აქვს მიმოხილული ეთნიკური ისტორიის საკითხები. ნაშრომის ამ ნაწილში სავსებით სწორადაა შენიშნული, რომ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია უძველესი დროიდან მუდამ იყო ქართველთა საცხოვრისი, ამასთან, ის არ უარყოფს აწინდელ აფხაზთა წინაპრების მოსახლეობასაც, თუმცა სწორად მიიჩნევს, რომ დროთა განმავლობაში ისინი „შეერწყნენ ძირძველ ქართულ მოსახლეობას“. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ის კარგად არის გათვითცნობიერებული პრობლემის ირგვლივ არსებულ აზრთა სხვადასხვაობაში და საკმაოდ ტაქტიანად აკეთებს ამათუ იმ თვალსაზრისის ანალიზს. დასაინანია მხოლოდ, რომ ძირითადად კარგად გაკეთებულ ისტო-

21 **ზ. პაპასქირი.** ერთიანი..., გვ. 75-82.

22 **სუბმატ დავითის ძე ბაგრატიონი.** ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. – ქართლის ცხოვრება..., ტ. I, თბ., 1955, გვ. 382.

რიოგრაფიულ მიმოხილვაში ასახვა ვერ ჰპოვა აკად. დ. მუსხელიშვილის მიერ ამ უკანასკნელ ხანს გამოთქმულმა მოსაზრებამ აფსილ-აფშილთა ეთნიკური ვინაობის შესახებ²³.

არასწორადაა გაგებულნი XVIII ს. არაბი ავტორის იაკუთის ცნობა აფხაზეთზე. კერძოდ, დისერტანტი უკრიტიკოდ იღებს ზოგიერთი ისტორიკოსის²⁴ მიერ მოცემულ ამ ცნობის ინტერპრეტაციას და იაკუთის „აფხაზეთში“ შეცდომით გულისხმობს დღევანდელ აფხაზეთს. არადა, სრულიად ცხადია, რომ იაკუთი ამ შემთხვევაში საუბრობს „აფხაზეთზე“ ფართო გაგებით, ანუ სრულიად საქართველოზე, ქვეყანაზე, რომელიც ესაზღვრება „ბაბ ალ-ბაბეს“ ანუ დარუბანდს. თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია კი, როგორც ცნობილია, ძალიან შორსაა ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიიდან.

ასეთია შ. გლოველის სადისერტაციო ნაშრომის ზოგადი შინაარსი. როგორც ვხედავთ ავტორს ჩატარებული აქვს უაღრესად შრომატევადი სამუშაო. ფაქტობრივად ეს არის შეჯამება და კრიტიკული გააზრება „აფხაზთა“ სამეფოს ირგვლივ არსებული მთელი ისტორიოგრაფიული მექვიდრეობისა. მასში სათანადო მეცნიერული სიღრმითაა გაანალიზებული „აფხაზთა“ სამეფოს ისტორიასთან დაკავშირებული ყველა საკვანძო პრობლემა. თვალში საცემია შ. გლოველის მისწრაფება შეიტანოს სიანლე ამა თუ იმ ფაქტის, მოვლენის დადგენა-დაზუსტებასა და შეფასებაში. უმეტეს შემთხვევაში, მისი ეს მცდელობა უდავოდ წარმატებულია, თუმცა დისერტანტის ზოგიერთი მოსაზრება მოითხოვს უფრო დამაჯერებელ არგუმენტაციას. წარმოდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი არ არის დაზღვეული ცალკეული ხარვეზებისაგან, მაგრამ მთლიანობაში, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ის არის მაღალ მეცნიერულ დონეზე შესრულებული გამოკვლევა, რომლის შედეგები უცილობლად ჰპოვებს სათანადო ასახვას ისტორიოგრაფიაში.

---

²³ **Д. Мухелишвили.** Исторический статус Абхазии в грузинской государственности. – *Разыскания по истории Абхазии/Грузия*. Тб., 1999, გვ. 122-123.

²⁴ **Д. Гамахария, Б. Гогия.** Абхазия – историческая область Грузии. Тб., 1997, გვ. 583; **თ. მიბზუანი.** აფხაზეთის მეფეები და მთავრები. თბ., 1997, გვ. 56.

ედიშერ ხოშტარია-ბროსე

ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენი

*რეცენზია ბეჟან ხორავას წიგნზე: „აფხაზთა 1867 წლის
მუჰაჯირობა“ (თბ., 2004)*

ბეჟან ხორავას წიგნი: „აფხაზთა 1867 წლის „მუჰაჯირობა“ – აფხაზეთის ისტორიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პრობლემის მონოგრაფიულად შესწავლას ეძღვნება. მართალია, „მუჰაჯირობა“ აქამდეც არაერთი აფხაზი თუ ქართველი მკვლევარის ყურადღების საგანი გამხდარა, ხოლო პროფესორმა გიორგი დიდარიამ მას ფუნდამენტური მონოგრაფიაც უძღვნა, მაგრამ ბ. ხორავას ნაშრომი არაერთი სიახლის შემცველი ჩვენი ისტორიოგრაფიის კარგი შენაძენია. ჯერ ერთი, აქ ფოკუსშია მოქცეული ამ მოვლენის („მუჰაჯირობის“) ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი – 1867 წლის ეტაპი, რომელიც განხილულია რუსეთის მიერ კავკასიის დაპყრობის და აქ გაბატონების საერთო ფონზე. ავტორი დეტალურად, არსებულ ლიტერატურაზე და უხვ პირველწყაროებზე დაყრდნობით განიხილავს კავკასიის ომის (1817-1864) მიმდინარეობას და მის დასრულებას, აფხაზეთის ადგილს ამ მოვლენებში, აფხაზეთის მოსახლეობის რეაქციას თუ პასუხს მხარის კოლონიზაციაზე და ამის ტრაგიკულ შედეგებს, კერძოდ, აფხაზთა მასობრივ გადასახლებას თურქეთში (1867წ., 1877წ.). მართალია, ყველა ეს ფაქტი არსებულ ლიტერატურაში ამა თუ იმ ზომით თუ სიღრმით გაშუქებულია და ცნობილია, მაგრამ ავტორს ბევრ შემთხვევაში მათდამი თავისი მიდგომა გააჩნია, თავი რომ დავანებოთ ახალი მასალის შემოტანასაც. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ავტორის მიერ მოტანილი და გაანალიზებული

„მუჰაჯირობის“ სხვადასხვა ეტაპის ამსახველი სტატისტიკური მონაცემები, რომლებიც მნიშვნელოვანწილად აზუსტებენ აფხაზურ ლიტერატურაში არსებულ, ხშირად გაზვიადებულ, ციფრობრივ მონაცემებს.

ასე რომ, ყველა ამ თვალსაზრისით ეს მეტად საჭირო და სასარგებლო წიგნია, მაგრამ ჩემი შეხედულებით ნაშრომის ყველაზე დიდი ღირსებაა მუჰაჯირთა 1867 წლის სიის შემოტანა სამეცნიერო ბრუნვაში – მისი გამოყენება და გამოქვეყნება.

აღსანიშნავია, რომ ეს სია (დაცულია საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში) ცნობილი იყო გიორგი ძიძარიასთვის, მაგრამ მას, ჩანს, გარკვეული მოსაზრებით იგი არ განუხილავს. ასე რომ, ამ საქმის გაკეთება მოუწია ბეჟან ხორავას. რაში მდგომარეობს ამ სიის მნიშვნელობა?

უპირველეს ყოვლისა, ეს არის აფხაზი მუჰაჯირების ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაკადის ზუსტი აღწერილობა, გადასახლებულთა არა მარტო რაოდენობის, არამედ გვარების ჩვენებით და იმ ადგილების თუ სოფლების მითითებით, საიდანაც იქნენ გასახლებული. მეორეც ისაა, რომ ეს სია გვამღვეს წარმოდგენას, თუ ვისთან გვაქვს საქმე გასახლებულთა ეთნიკური შემადგენლობის თვალსაზრისით. ანუ აქ წარმოდგენილია აფხაზებად წოდებული მოსახლეობის ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილის (ვინც გასახლებული იქნა 1867 წელს) ეთნიკური ვინაობის სურათი, რასაც აქამდე ცნობილი ჯამური მონაცემები არ იძლეოდა. სიის ზედაპირული განხილვაც კი გვიჩვენებს, რომ „აფხაზებად“ წოდებული თუ მიჩნეული მასა (გასახლებას კი სწორედ „აფხაზები“ ექვემდებარებოდნენ) ეთნიკურად არაერთგვაროვანი იყო. კერძოდ, აქ გვხვდებიან ადიღური წარმომავლობის გვარების მატარებელნი (-ბა და -იფა-ზე დამთავრებული გვარებით), თათრული გვარების მატარებელნიც, ხოლო გადასახლებულთა მნიშვნელოვანი ნაწილი (1/4-დან 1/3-მდე) ქართული (მეგრული) გვარის მატარებელი იყო.

ერთი სიტყვით, XIX ს. 60-იანი წლებისთვის „აფხაზი“ ნაკრები შემადგენლობის ხალხია, უმეტესწილად ადიღურ-ქართული შემადგენლობისა. ცხადია, ეს ისტორიული ვითარებით იყო გაპი-

რობებული. კერძოდ, ადიღური ძირის მოსახლეობის, საუკუნეების განმავლობაში ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსული ეთნიკური მასის, ადგილობრივ (ძირითადად ლაზურ-მეგრულ) მოსახლეობაში შერევით. ეს პროცესი ადრეიდანვე დაიწყო, როდესაც ახ.წ. პირველი საუკუნისათვის ჩამოსულმა აბაზებმა თანდათან თავისი თანამომე, თავიდანვე ქართველურ მოსახლეობასთან მჭიდრო კავშირში მყოფი აფსილები, და ქართველური ტომი სანიგები შეირწყეს და ამ გზით ნაკრებ ეთნიკურ ჯგუფად მოგვევლინენ, რომელსაც ქართული წყაროები „აფხაზად“ აღიქვამდნენ („აბაზგი“ იმთავითვე კრებითი ეთნიკური სახელწოდება გახდა). ამან განაპირობა სწორედ VII-VIII საუკუნეებში, დინასტიური კავშირების გარდა, „აფხაზთა“ პოლიტიკური აქტივობის წარმატება მთელ დასავლეთ საქართველოში და, სრულიად უმტკივნეულოდ, „აფხაზთა“ სამეფოს შექმნა.

მართალია, გვიან შუა საუკუნეებში, XV-XVIIIსს. ქართული სახელმწიფოებრიობის კრიზისისა და ქვეყნის პოლიტიკური დაშლილობის პირობებში, აფხაზეთის ტერიტორიაზე ადიღურ-აბაზურმა ეთნიკურმა ელემენტმა იმძლავრა (ახალი ძლიერი ნაკადების ჩამოსვლით) და აქაური მოსახლეობის ქართველთაგან (და საერთოდ ქრისტიანული კულტურისაგან) გაუცხოვება გამოიწვია („მცნება სასჯულო“, ა. ლამბერტი, ე. ჩელები), მაგრამ ჩამოსული ელემენტის ადგილობრივ მეგრულთან შერევა გრძელდება და საკმაოდ ინტენსიურად წარმოებს თუნდაც მათი ახლო მეზობლობის გამო, რამაც შედეგად მოგვცა აფხაზი ხალხის ჩამოყალიბება, როგორც შერეული ეთნიკური მასისა. სწორედ ამან იჩინა თავი და ასახვა ჰპოვა ჯერ კიდევ XIXს. 30-იან წლებში აფხაზეთის რიგი სოფლების მოსახლეობის მიერ ნათლობის მიღების სიებში (გ. გასვიანის პუბლიკაცია) და 1867 წლის აფხაზ მუჰაჯირთა სიაში, რომელიც ამჟამად ბეჟან ხორავამ შემოიტანა სამეცნიერო ბრუნვაში, სადაც ადიღური ძირის პირების გარდა, მეგრული გვარების მატარებელი და ე.წ. „აგრუათა“ მნიშვნელოვანი პროცენტია წარმოდგენილი აფხაზებად! ასე რომ, „აფხაზებში“ ქართული ელემენტის ჭარბად შერევას ადგილი ჰქონდა არა მარტო საბჭოურ პირობებში, რასაც შერეული ოჯახების სიმ-

რავლევ (40%) მოწმობს, არამედ გაცილებით უფრო ადრე, გვიან შუა საუკუნეებში და ამაზე უწინარესაც.

ბ. ხორავას წიგნში ცალკე თავად არის გამოყოფილი „აფხაზეთში მიმდინარე ეთნიკური პროცესები და აფხაზ მუჰაჯირთა სია“, მაგრამ, ვფიქრობ, სამომავლოდ ამ მასალის უფრო ფართო და ღრმა ანალიზი არის სასურველი, რასაც ავტორისაგან ველოდებით. სასურველია აგრეთვე ამ სიის რუსულ ენაზე სრულად გამოქვეყნებაც.

მაგრამ წიგნი წარმოდგენილი სახით, მისი შესრულების მაღალი მეცნიერული დონისა და თემის აქტუალობის გამო, როგორც თავშივე ვთქვით, ჩვენი ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენია.

ἸΟΪ × ΕΪΪ ΕΘΟΪ ΘΕΑ

ΓΙ ΑΑΘ ΑΑΘΟΑΓΕΑ. ამენპოტეპ IV (ეხნატონი) – მეოცნებე ფარაონი, თუ ფანატიკოსი რეფორმატორი 197

ΕΑαΑΑΑΘ ×Ε×ΕΑ. ანტონიუსის აღმოსავლური პოლიტიკა და კოლხეთი 203

ΕΑαΑΑΑΘ ×Ε×ΕΑ. ტრაიანეს აღმოსავლური ლაშქრობის ისტორიისათვის 211

ἀΑΕΘΪΑ ΘΑΘΘΕΑ. ადრიანეს აღმოსავლური პოლიტიკა და იბერია 220

ΕΑΓΑΕΕ (ΑΟΘΑΘΑ) ΑΓΕΑΕΑΑΑ. ჩრდილოეთ კავკასიაში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ზოგიერთი საკითხი. *XIX ს. 60-იანი წლები – XX ს. დასაწყისი* 233

Ϊ ΙΑΘ ΑΘΑΑΘΑΕΕΑ. „სომხური საკითხი“ რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში. *1910-1916წწ.* 255

ΑΘΘΑΪ ΙΑΘαΘΕΕΑ. „სომხური საკითხისათვის“ სამხრეთ კავკასიაში 267

ΕΕΑ ΑΕΑΑΘΘΕ. მაჰათმა განდი – პინდუ თუ ჯაინი 278

ΕΑΕΪΘΘΑΕ ΘΑΘΑΘΘΕΘΕ. სან ფრანცისკოს კონფერენცია. გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის შექმნა 284

ΕΑΕΪΘΘΑΕ ΘΑΘΑΘΘΕΘΕ. გერმანიის კაპიტულაცია 296

ΕΘΕΘΕΕΑ, ΑΕΑΕΪΪ ΑΘΑ×ΕΑ

ΑΘΘΑΑ ΘΑΘΑΘΘΕΘΕ. საინტერესო ნაშრომი „აფხაზთა“ სამეფოს ისტორიაზე 313

ΑΑΕΥΑΘ αΪ ΥΘΑΘΕΑ-ΑΟΪ ΘΑ. ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვანი შენაძენი 327

С о д е р ж а н и е

Абхазия – наша боль

З. В. ПАПАСКИРИ. Сепаратистские выступления в Абхазии в 50-60-х годах XXв.	3

История Грузии

Л. В. АХАЛАДЗЕ. Грузинские и армянские источники о титулатуре царей „абхазов“	26
Э. А. ГВЕНЕТАДЗЕ. Константин I и „История Абхазии царя Баграта“	34
Д. Р. ЗАКАРАИА. Экономическое положение Абхазского княжества в конце XVIII – начале XIXв.	41
Д. Р. ЗАКАРАИА. Борьба Аслан-Бей Шарвашидзе за княжеский престол в Абхазии	52
Б. Т. ОДИШАРИА. Церковная реформа и политическая цель России в Западной Грузии (1815-1820гг.)	81
Б. К. ХОРАВА. Завоевание Россией Западного Кавказа и Абхазия	109
Р. И. ЧАНТУРИА. Усиление русификаторской политики в Абхазии в 70-90-х годах XIXв.	133
О. Н. НИКОЛЕЙШВИЛИ. Сергей Месхи и проблема Абхазии	142
И. И. ГЕЛЕНАВА. Свободные – самодеятельные общества в Абхазии в 1900-1917гг.	156

Археология, этнография

Н. Б. БЕРУЛАВА. Материалы Эшерского городища и некоторые вопросы истории Эллинистической эпохи	168
Р. Г. ХВИСТАНИ. Образец раннесредневековой мелкой пластики из села Несгун (Сванети)	182
Д. Д. ДЕВДАРИАНИ. Религиозные праздники в Дальской Сванети. „Керб“	189

Всемирная история

Н. Е. ДАРСАНИЯ. Аменхотеп IV (Эхнатон) – фараон мечтатель или реформатор фанатик	197
К. К. ПИПИЯ. Восточная политика Антония и Колхида	203
К. К. ПИПИЯ. К истории восточного похода Траяна	211
Х. Б. ПЕРТИА. Восточная политика Адриана и Иберия	220
Т.-Е. М. АНТЕЛАВА. О некоторых вопросах российской колониальной политики на Северном Кавказе. 60-е годы XIXв. – начало XXв.	233
О. В. АРДАШЕЛИА. „Армянский вопрос“ в российской внешней политике 1910-1916гг.	255
Г. Р. МАРХУЛИЯ. Об „Армянском вопросе“ на Южном Кавказе	267
Л. В. ГИГАУРИ. Махатма Ганди – хинду или джайн	278
Т. З. ПАПАСКИРИ. Конференция в Сан-Франциско. Создание Организации Объединенных Наций	284
Т. З. ПАПАСКИРИ. Капитуляция Германии	296

Критика, библиография

З. В. ПАПАСКИРИ. Интересный труд об истории царства „Абхазов“	313
Э. В. ХОШТАРИА-БРОССЕ. Значимое приобретение грузинской историографии	327

**ВСЕГРУЗИНСКОЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО
им. ЭКВТИМЭ ТАКАИШВИЛИ**

АБХАЗСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ

Исторические разыскания

Ежегодник

VI

В 7-й том ежегодника „Исторические разыскания“ вошли статьи по актуальным проблемам истории Грузии, всемирной истории, археологии, этнографии.

Ежегодник рассчитан на специалистов и широкий круг читателей.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

З. В. ПАПАСКИРИ

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Т.-Е. М. Антелава, Дж. М. Анчабдзе, А. Г. Атанелишвили, М. В. Барамидзе, В. Джапаридзе, Д. Ю. Джоджуа, О. К. Жордания, Б. Е. Кварацхелия, А. М. Киласония, Т. Ш. Мибчуани, Т. З. Папаскири, Б. К. Хорава.

Адрес редакции:

Г. Тбилиси, ул. Джикия 9

Тел.: 21-14-12

fax: 35-73-66

e-mail: dziebani@gol.ge

w-site: <http://dziebani.gol.ge>

Издательство Сухумского Филиала

ТГУ им. И. Джавахишвили

Тбилиси – 2004

რედაქციის მისამართი: ქ. თბილისი, ჯიქიას ქ. 9.

ტელ.: 21-14-12

fax: 35-73-66

e-mail: dziebani@gol.ge

w-site: <http://dziebani.gol.ge>

გამომცემლობის რედაქტორი: რობერტ მესხი

საბეჭდი ქაღალდი 60X84

პირ. ნაბ. თაბ. 21,00

სააღრ.-საგამომც. თაბანი

შეკვეთა №

ფასი სახელშეკრულებო

სტამბა „ანო-XXI“

თბილისი, სანდრო ეულის ქ. №7.